55982

1986 OKT 1. 3.

423

1986/3

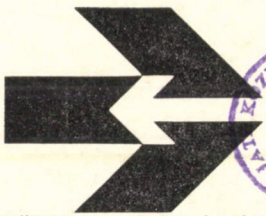

JATE KÖZPONTI KÖNYVTÁRA
Időszaki kiadványok
SZEGED

TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT

JEL KÉP

A TÖMEG-
KOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT
FOLYÓIRATA

MEGJELENIK
NEGYEDÉVENKÉNT

VII. ÉVFOLYAM
3. SZÁM

SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:

Forgó Mihály
Gálik Mihály
Hajdú János
Lázár István
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Tábori András
Szecskő Tamás
főszerkesztő

SZERKESZTŐSÉG
TAGJAI:

Gerelyes Endréné
főszerkesztő-helyettes
Balogh Elemér
Bogdán Éva
Frank Ernőné
Hanák Katalin
Mester Ákos
Varga Zsuzsanna
Wisinger István
Zöldi László

TARTALOM

Szecskő Tamás: Tömegkommunikáció: mennyiség és minőség 3
Márványi György: Közmegegyezés, nyilvánosság, tömegkommunikáció 9

GYÚJTÓPONTBAN

Farkas Katalin—Pataki Judit—Tardos Róbert—Terestyéni Tamás: Gazdasági propaganda—gazdasági közhangulat (1975—1985) 19

INTERJÚ

Hivatásom és szenvedélyem: a politika. — *Nádor Tamás* beszélgetése **Tömpe Istvánnal** 32

KÖZELKÉP

Pünkösti Árpád: A vezetés magányosít 42
Jakab Zoltán: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek elnevezései 1985-ben 54
Kováts Ildikó—Tölgyesi János: Az ökológia kérdései az újságokban (1982—1983) 62
Valkó Emőke: Kik, hol, mennyit videóznak? 71

FÓRUM

A bűnügyi tájékoztatás dilemmái
Polt Péter: Csapdák és lehetőségek 78
Székely János: A bűnügyi tájékoztatás néhány elvi kérdése 82
Pálos Miklós: Párbaj, avagy vitamorál a hazai tömegkommunikációban 89

MŰHELYEK, MÓDSZEREK

Sávos sügér, szemben az árral. — *Mester Ákos* beszélgetése **Fekete Sándorral** 100
A fénykép lírai dokumentaristája. — **Korniss Péterrel** beszélget *Nádor Tamás* 117

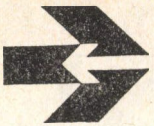

SZERZŐINK KÖZÜL

Bodnár Lajos sajtócsoport-vezető, Igazságügyi Minisztérium; *Farkas Katalin*, a TK munkatársa; *Jakab Zoltán*, a TK munkatársa; *Kováts Ildikó*, a TK munkatársa; *Márványi György* újságíró, a Képújság főszerkesztője; *Nagy Lajos Géza*, a TK osztályvezetője; *Pataki Judit*, a *TK munkatársa; Pálos Miklós* újságíró, Lapkiadó Vállalat; *Polt Péter*, az ELTE állam- és jogtudományi karának adjunktusa; *Pünkösti Árpád*, újságíró, az Új Tükör munkatársa; *Székely János* jogász, kandidátus; *Tardos Róbert*, a TK munkatársa; *Terestyéni Tamás*, a TK munkatársa; *Tölgyesi János*, a TK munkatársa; *Valkó Emőke*, a TK munkatársa.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levélcím:
Budapest, 1054 — Pf. 587

NAPIRENDEN

Bodnár Lajos: Született: hatvannyolctól nyolcvanhatig . . . (A sajtótörvény előkészítése) 124

MÉG EGYSZER

Nemzedékek a politikában 132

ÚJ TECHNIKA

Dr. Forgó Mihály: Digitális tévétechnika 139

KITEKINTÉS

Ónody György: 1 perc, 8 szám, 50 millió vonal 146
Baracs Dénes: A Fleet Street alkonya 149

SZONDA

Hasonló helyzetben? 155
Előtérben a belpolitika 158
Egyre nagyobb szükség van rá 159
Alkohol-szonda 162
Az AIDS-ről 164

TALLÓZÓ

Könyvekről 165
Lapokból 175
Rövidre fogva 181

LAPOZGATÓ

A sajtótörvény és végrehajtási utasítása 189

Szecskő Tamás

Tömegkommunikáció: mennyiség és minőség

Vázlatok a fejlesztéshez

Jóllehet a fogalom a „tömeg" kifejezéssel csupán mennyiségi összefüggésekre utal, a valóságban a tömegkommunikáció állandóan jelenlévő dilemmája a mennyiség és a minőség megfelelő harmóniája. Ebben az állandó egyensúlyozásban szinte szükségszerűen jegecesednek ki szélsőséges álláspontok is. A televíziós, rádiós és sajtómunka, valamint anyagi és szellemi fejlesztési lehetőségeik körüli vitákban az elmúlt két évtizedben Magyarországon is találkozhattunk mindkét végletttel. Az egyik kizárólag a tömegkommunikációs eszközök anyagi-technikai bázisának gyorsabb fejlesztését sürgette, kimondva vagy kimondatlanul azt feltételezve, hogy a mennyiségi növekedés automatikusan magával hozza majd a tömegkommunikációs termékek minőségének javulását is. A másik, ezzel ellentétes, de épp oly gyakran hallott érv azt hangsúlyozta, hogy a népgazdasági fejlődés korlátozott lehetőségei behatárolják a tömegkommunikáció anyagi fejlesztését, viszont a produkció minőségi jobbítása előtt korlátlan perspektívák vannak. Az alábbiakban, néhány vázlatos gondolat erejéig, azt kívánjuk megmutatni, hogy ez hamis alternatíva: a magyar tömegkommunikáció csakis mennyiségi és minőségi vonatkozásainak együttes kezelésével fejleszthető. Valamint azt is, hogy a két oldal harmóniára hozásához távlati, konceptuális kommunikációpolitikai gondolkodás szükséges.

Kommunikációpolitikánk alapelvei nagyjából egy negyedszázada alakultak ki, megfelelően tükrözve a hatvanas évek történelmi körülményeit, s a politika akkori kommunikációs szükségleteit. (Egyszerűség kedvéért itt és a továbbiakban kommunikációpolitikának nevezem a tájékoztatáspolitikai és kultúrpolitikai elveknek a tömegkommunikáció munkáját vezérlő, viszonylag konzisztens rendszerét.) Ezek az alapelvek azóta lényegében nem változtak: a tárgykörben időközben született dokumentumok — például a tájékoztatáspolitikai határozatok — minden esetben inkább a folytonosságot hangsúlyozták. Az MSZMP politikája viszont ebben az időszakban is a folytonosság és a megújulás dialektikáját fejezte ki, s megvalósulásának eredményeképp abba a társadalmi környezetbe, amelyben a televízió, a rádió, a sajtó végzi mindennapos munkáját, vadonatúj elemek és összefüggések kerültek. A teljesség igénye nélkül ezek közül csak néhányat említünk: olyanokat, amelyeknek nyilvánvaló a jelentősége a tömegkommunikáció szempontjából.

A gazdasági reform átalakította gazdálkodásunk módját, a gazdasági intézményrendszert, a népgazdasági tervezést. Mindezzel a tömegkommunikációs tevékenység gazdasági környezete is megváltozott. Részben a gazdálkodási formák átalakulásának, részben a gazdaság egyensúlyzavarainak, fejlődésünk lelassulásának következtében gyökeresen átalakult a gazdasági közgondolkodás, valamint módosult a mindennapok idő- és tevékenységszerkezete. Ebben a szerkezetben másutt

és más módon helyezkedik el a tömegkommunikáció, mint régebben. Átalakulóban van a lakosság értékrendje: részben azért, mert újabb, az előzőektől eltérő történelmi tapasztalatokkal rendelkező generációk léptek be, részben pedig azért, mert a reformfolyamatok az értékhangsúlyok pozitív és negatív irányú átrendeződését is magukkal hozták. Különben is más a közönség, mint tizenöt-húsz évvel ezelőtt. Kritikusabb, a nagyvilág ügyeiben jártasabb, közéletileg érettebb, s így a tömegkommunikációval inkább párbeszéd kialakítására törekszik ma már, semmint egyoldalú, paternalisztikus kapcsolat kialakítására. A szocialista demokrácia fejlődése arra kondicionálja, hogy igényesebb legyen a tájékoztatásra s fokozottabban érdeklődjék közvetlen, szűkebb környezete, lakóhelye, vidéke információi iránt is.

Változtak — világméretekben robbanásszerűen változtak! — a tömegkommunikációs közlés műszaki feltételei is. A társadalom három, hagyományosan különálló információkezelő alrendszere, a távközlés, a tömegkommunikáció és a számítástechnika fokozatosan integrálódik. És — erről többet hallunk, mert látványosabb! — új kommunikációs eszközöket vesz a társadalom igénybe: videót, kábelrendszereket, műsorholdakat, képernyőszöveget, az átvitel és rögzítés digitális technikáját stb. Sokan és sokat írtak már erről a kommunikációs „robbanásról", amelynek első széllökéseit már Magyarországon is érezni. Témánk szempontjából itt csak annyiban van jelentősége, hogy utaljon a tömegkommunikációt körülölelő változások átfogó jellegére.

Magyarország tömegkommunikációs rendszere a felszabadulás óta három nagyobb szerkezeti és funkcionális átalakuláson ment keresztül, s jelenleg van a negyedikben. Az első ilyen változás az 1949—51-es időszakban történt, amikor az addigi, lényegében a polgári társadalmakra jellemző sajtószerkezetet felváltotta egy lényegesen egyszerűbb, áttekinthetőbb, de kemé-

nyen központosított struktúra. A második nagyobb változás az 1957-tel kezdődő konszolidációs folyamattal egy időben zajlott, s egyrészt a központi sajtó mindmáig továbbélő alapszerkezetének megteremtésével, másrészt a televízió megjelenésével lehet jellemezni. A harmadik időszak a hatvanas évek végén kezdődött, a reform atmoszférájában, s tömegkommunikációs rendszerünk nyitottabbá válásával járt, valamint a helyi, regionális sajtó megerősödésével.

A kép leegyszerűsített, de annak felismeréséhez talán elegendő, hogy mindhárom változásnak volt egy közös sajátossága. A tömegkommunikáció szerkezeti és funkcionális átalakulása mindhárom esetben egy meghatározott politikai folyamatnak felelt meg, tulajdonképpen ennek a követelményeit elégítette ki: a szocialista átalakulását, a konszolidációét, a gazdasági reformét. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a politika járt elöl, s a tömegkommunikáció átalakulása ezt követte.

Nem ez a helyzet a tömegkommunikációs rendszernek azzal az átrendeződésével, amely a nyolcvanas évek elején kezdődött, s amelyet egyrészt az új eszközök (video, kábel, Képújság, műhold) megjelenésével, másrészt a kisméretű, helyi — esetenként kifejezetten kisközösségi — kommunikációs rendszerek kifejlődésével szoktunk jellemezni. Ezt a szerkezeti és funkcionális átalakulást nem politikai igények hívták életre. A politika csak akkor reflektált erre az átalakulásra, amikor a tömegkommunikációs rendszer új elemei már működésbe léptek.

Mindezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a fejlődésnek ez a modellje elvetendő, visszaszorításra méltó. Épp ellenkezőleg: az új technikai elemekben kiaknázásra váró, izgalmas politikai, társadalmi, kulturális lehetőségek vannak, amelyeket megfelelő tudatossággal be lehet fogni társadalmunk modernizációs folyamatába. Sőt: kiiktatásuk, rövidlátóan mostoha kezelésük visszavetheti társadalmunk egész információgazdaságának annyira kívánatos fejlődését. Az eltérés hangsú-

lyozásával csupán azt kívántuk megmutatni, hogy a tömegkommunikációs rendszer átalakulásának itt egy újszerű, kevésbé tervezett — és feltehetőleg nehezebben is tervezhető —, organikusabb jellegű modelljéről van szó. Emiatt valószínűleg eredménytelen lenne a kommunikációpolitika hagyományosabb módszereivel s a kontinuitás egyoldalú hangsúlyozásával kiváltani a szükséges tervező és szabályozó hatásokat.

A képlet tehát adott: a tömegkommunikáció gazdasági és politikai intézményes környezete, valamint közönsége is alapvetően megváltozott az elmúlt egy-két évtizedben. Technikai bázisa — még a hazánkra jellemző megszorítások között is — gyökeres átalakulásban van. Kommunikációpolitikai elveink viszont a hatvanas évek társadalmi-politikai valóságát tükrözik. Mi tehát a teendő, hogy a kommunikációpolitikát „felhúzzuk" a politika korszerűségi szintjére, s az organikus fejlődést szisztematikus fejlesztéssé változtassuk, amelyben a mennyiségi és minőségi ismérvek harmóniája társadalmunk prognosztizálható közép- és hosszú távú jövőjének igényeihez simul?

Indulásként talán a leglényegesebb, hogy felismerjük: a hatalom elsősorban stratégiai és nem taktikai léptékű fogalom — következésképp a tömegkommunikációról mint „hatalmi eszközről" ebben a hosszabb időmetszetben kell gondolkodnunk. Konkrétabban: elodázhatatlanul szükség van egész tömegkommunikációs rendszerünk hosszú távú fejlesztési koncepciójának kidolgozására.

Az elektronikus tömegkommunikáció az elmúlt évtizedben már tett ilyen erőfeszítéseket, de ezek szükségszerűen egyrészt részlegesek maradtak, másrészt — világosan kijelölt kommunikációpolitikai prioritások hiányában — csupán a politika vélt, s nem deklarált kommunikációs céltételezéseire építhettek. Pedig ma már nemcsak az idő sürgeti ezt a rendszer-szerű fejlesztési koncepciót, hanem társadalmi tervezésünk belső logikája is: az Állami Tervbizottság döntése alapján készülő, a 2000. éven túlnyúló hosszútávú terv egyik részkoncepciója: „A tömegkommunikáció hosszú távú fejlesztésének elgondolásai" címet viseli.

Ilyen stratégiai léptékű tervek, koncepciók, elgondolások ma már Európa legtöbb államában — de több fejlődő országban is — készültek, vagy készülőben vannak. Ezek kivétel nélkül arra a meggondolásra épülnek, hogy az országok politikai szuverenitása, kulturális identitása, s nem utolsósorban gazdasági érdekei forognak kockán, ha a kormány, a hatalmon lévő párt(ok) nem hosszú távú koncepciók alapján kialakított, aktív kommunikációpolitikával fogadják a nyolcvanas—kilencvenes évek kommunikációs és informatikai kihívásait. És nemcsak az úgynevezett „kis" államokról van szó! Az olyan gazdasági és kulturális nagyhatalmak, mint például Franciaország vagy az NSZK is abból indul ki, hogy koncepciózus társadalmi-politikai beavatkozás nélkül a társadalom információháztartásában a hirtelen mennyiségi növekedés a közölt tartalmak minőségének silányodására vezethet.

A most hatályba lépett sajtótörvényünk — a szintén friss jugoszláv és lengyel tájékoztatási törvényhez hasonlóan — kijelöl ugyan társadalmi prioritásokat, de ezek elsősorban a tömegkommunikációs rendszer működésének/működtetésének és nem a rendszer fejlesztésének prioritásai. Nem e törvények hiányossága ez, hanem jogi lényegükből következik: kodifikálnak, s nem a jövő fejlesztési feladatait körvonalazzák.

A hosszú távú gondolkodással szemben gyakran hangzik el itthon az az ellenérv, hogy a tömegkommunikáció a gyorsan változó hazai és világeseményekre reagál, s mivel ezeket (szinte) lehetetlen prognosztizálni, értelmetlen a stratégiai tervezés. Nos, azt valóban nem lehet látni, hogy tíz, de akár csak két év múlva milyen konkrét eseményeket kell a tömegkommunikációnak értelmeznie. De azt, hogy ezeket miképp

értelmezze, s milyen csatornákon, milyen eszközrendszerrel — társadalmunk tételezett alapértékeinek, távlatos politikai céljainak s a megfelelő társadalmi prognózisoknak az ismeretében már hosszabb távra is meg lehet tervezni. Persze, mint minden hosszú távú tervezésnek, a tömegkommunikációénak is megfelelő rugalmasságot kell mutatnia, hogy folyamatosan, „gördülő" jelleggel korrigálni lehessen az időközben bekövetkező, de előre nem látható események, folyamatok fényében.

Mások úgy érvelnek a hosszú távú gondolkodás ellenében, hogy amikor anyagi forrásaink olyan szűkösek, mint jelenleg, nincs értelme stratégiáról beszélnünk. Pedig ennek épp az ellenkezője igaz: a fejlesztési lehetőségek beszűkülése esetén érdemes csak igazán határozottan kijelölni a prioritásokat, hogy az amúgy is kevés anyagiakat ne aprózza fel a tömegkommunikáció. (Távlati koncepció hiányában például roppant nehéz egy-egy olyan konkrét kérdésben megalapozott véleményt mondani, mint például hogy kedvező vagy kedvezőtlen jelenség-e az, hogy 1985 második felében több új, speciális igényeket kielégítő réteglap indult, mint az előző években együttvéve. Nincsenek kijelölt prioritások, tehát nincs etalon, amelyhez az állampolgár — vagy a politika! — mérhetné a fejleményeket.)

Az eddigiekből remélhetően már az is kiderült, hogy a mennyiség és minőség kérdését a tömegkommunikációban nem csupán fejlesztési problémának, hanem rendszer-problémának tartjuk: elsősorban nem egyes, külön-külön vett kommunikációs tartalmakon (műsorokon, cikkeken), nem is az egymástól elszigetelten szemügyre vett tömegkommunikációs intézményeken, hanem a kommunikációs rendszer egészén lehet számon kérni, hogy mennyiségi és minőségi paramétereiben megfelel-e az igények sokaságának és a társadalom minőségének.

Úgy tűnik, még azokban az esetekben, s azokon a szinteken is, ahol a mennyiség—minőség vonatkozása nem a fejlesztésben, hanem a mindennapos, aktuális tömegkommunikációs munkában kapcsolódik össze, a dilemma nem vonatkoztatható el a kommunikációpolitikától, illetve ennek értékelvűségétől. Vegyük példának a hazai gyártású tévéjátékokat. Minél több készül belőlük a Magyar Televízió műhelyeiben (vagyis minél szélesebb a gyártási bázis: mennyiségi ismérv), annál nagyobb „merítési" lehetőség van ahhoz, hogy az átvételkor határozott értékszempontokat lehessen érvényesíteni (minőségi ismérv), s így a szelekció alapján a valóban legszínvonalasabb alkotások jussanak képernyőre. Az átvétel értékszempontjai viszont akkor igazán világosak, ha bennük jól definiált kommunikációpolitikai elvek érvényesülnek. (Ezekre az elvekre a műsorgyártó műhelyek előzetes szelekciós munkáját segítő ösztönzőrendszert is fel lehet építeni.)

Vagy, egy másik, szintén köznapi példa. Az elektronikus tömegkommunikációban egy jól végiggondolt, következetesen alkalmazott ismétlési rendszer nagymértékben „dúsíthatja" a műsorfolyamot valódi értékekben. Az ismétlendő műsorok kiválasztásához azonban ismét szükség van az értékelvű kommunikációs politika orientációjára.

S hogy mindez a rádió és televízió műhelyeinek nem csupán napi, aktuális gondja, hanem szoros kapcsolatban van a fejlődés távlataival — tehát a fejlesztési koncepciókkal — is, elegendő arra emlékeztetni, hogy a kábelrendszerek terjedése, az ettől az évtől sorozatban fellövésre kerülő műsorholdak, valamint a videózás epidémiája a mindennemű műsorok iránti kereslet robbanásszerű kitágulásával jár együtt a világ minden táján. A jelenlegi gyártókapacitáson az öt-hat év múlva várható igényeknek csupán kis töredékét lehet majd kielégíteni. Következésképp erőteljesen fejleszteni kell a gyártási bázist (mennyiségi szempont), annak érdekében, hogy a műsorok minősége

az elviselhetőnél nagyobb mértékig ne hígúljon fel a külföldről olcsón beszerezhető tömegáruval. Másrészt azért is, hogy a hazai produkciók a kibővült kínálaton belül is vezérszerepet vigyenek, és az itthon készült — s feltehetőleg saját életünkre reflektáló, saját értékrendszerünket sugalló — alkotások adják meg a műsorfolyamokon belül az alapvető értékhangsúlyokat.

Az újságíró személye a tömegkommunikáció minőségének egyik záloga: az újságíró-társadalom összetétele, az újságírók szakmai, politikai felkészültsége, kultúrába ágyazottsága, társadalmi probléma-érzékenysége, történeti szemléletmódja, kreativitása, s nem utolsósorban felelősségtudata nagymértékben meghatározza, hogy a valóságban milyen a tömegkommunikáció minősége, sőt azt is, hogy a közönség ezt milyennek érzékeli. Munkáját annál nagyobb hatásfokkal tudja ellátni, minél világosabb, áttekinthetőbb számára a céltételezéseknek és a célirányos szabályozásoknak az a rendszere, amelyek érdekében, s amelyek közepette dolgozik. A szerkesztőségi mindennapoktól látszólag távolinak tűnő kommunikációpolitika s a mögötte húzódó távlati kommunikációfejlesztési koncepció így — amennyiben létezik — a benne foglalt értékek hajszálcsövességén keresztül mégiscsak napi kapcsolatba kerül az újságíróval.

Ezt, persze, nagymértékben elősegítheti, ha az újságíró maga is nagyobb távlatokba képes helyezni saját munkáját, szerkesztősége jövőjét s az egész tömegkommunikációs rendszert. A tapasztalatok azt mutatják, hogy míg a magyar újságírók napi munkájukban általában egy jó európai színvonalat képviselnek, szakmájuk távlataira való érzékenységük fejletlenebb a jelenkorban szükségesnél. A hosszabb távú, stratégiai gondolkodástól való idegenkedésük — ennek néhány megnyilvánulását az előbbiekben már idéztük — azonban csak részben tekinthető „szakmai ártalomnak"; nagyobbrészt arra vezethető vissza, hogy nem áll rendelkezésükre az a merészebb, a jövőbe ívelő szakmai vonatkoztatási keret, amit egy stratégiai léptékű fejlesztési koncepció szolgáltathat — különös hatékonysággal, ha ennek körvonalazásában ők maguk is részt vállalhattak.

A pillanathoz való tapadásukat valószínűleg az is erősíti, amit az utóbbi idők belső műhelyvitáiban többen is „kézi vezérlésnek" neveznek, azt értve ezen, hogy amint a repülőgépnek felszálláskor és leszálláskor át kell állnia az automatikákról a kézi vezérlésre, a tömegkommunikációban is vannak olyan helyzetek, amikor az intézményes, elvi szabályozást az esetinek kell felváltani. Valóban, adódhatnak olyan rendkívüli esetek, amikor az adott szituációban, amelyben tájékoztatni kell (a körülmények annyira bonyolultak; a helyzetet meghatározó elemek között annyi egyedi jellegű található stb.), „kézi vezérlésre" kell átállni. Ám ez csak akkor lehet igazán hatásos, hogyha az eseti szabályozás mögött világosan látható a kommunikációpolitika célrendszere. Ellenkező esetben az eseti szabályozás nemcsak hogy veszít hatékonyságából, de — különösen, ha gyakran fordul elő — az újságírók szakmai jövőtudatát is összekavarja.

Bár ennek mélyebb történeti és sajtószerkezeti okai is vannak, valószínű, hogy a szerkesztő „hiányszakmává" válásában szintén közrejátszanak az előbbi okok. A szerkesztői tevékenység (ami tulajdonképpen nem más, mint a minőség őrzése és fejlesztése) ma már sokkal kevésbé vonzó, mint régebben: sem szakmailag, sem erkölcsileg, sem anyagilag „nem fizetődik ki". A szerkesztő tulajdonképpen kettős szorításban dolgozik: az irányító szervek az ő személyes felelősségére apellálnak, munkatársai pedig cenzort látnak benne, nem egy szerkesztési koncepció képviselőjét, megvalósítóját. Koncepcióját — amennyiben van ilyen — ugyanakkor nehéz is védenie, hiszen az „etalon", a kommunikációpolitikai vonatkoztatási rendszer — különösen távlatosan — nem áll rendelkezésére. (A „kézi vezérlésű" visszajelzés pedig mindenre jó, csak nagyobb léptékű

szerkesztői elgondolások megmérettetésére nem).

A szerkesztőprobléma különben arra is elég meggyőző illusztráció, hogy világossá tett kommunikációpolitikai alapelvek s a tömegkommunikációs rendszer távlati tervezése nagymértékben segíthetik, megalapozhatják a szakma káderpolitikáját is. És szaporíthatnánk a konkrét dilemmák felsorolását: sok-e hazánkban az újságíró vagy kevés?, talán a sajtótermékek száma túlságosan nagy?, más értelmiségi szakmákhoz képest (egyáltalán, mennyiben értelmiségi egy újságíró, s hol nem számít annak!?), sok vagy kevés az újságíró alapfizetése? és az összjövedelme?... — ezekre s egyéb, hasonlóan időszerű kérdésekre megalapozott választ még csak megkísérelni is akkor lehet, ha a kommunikációpolitika orientációs rendszeréből indulunk ki, és segítségével a nagyobb távú kommunikációfejlesztési koncepcióhoz viszonyítunk.

Az újságíró, a kommunikátor egyéni felelősségén túl a műhelyeknek, szerkesztőségeknek kollektív felelőssége is van abban, amit közölnek, műsorra tűznek, továbbítanak. A kommunikációpolitika bármely alapelve, szándéka, értéktételezése a műhelyek munkájában válik konkrét cikkekké, közleményekké, műsorokká. A közönség végül is nem a kommunikációpolitikai célkitűzéseket „fogyasztja", hanem azt, amit a sajtó, a rádió, a televízió közöl. A magyar tömegkommunikáció minőségének (a nemzetközi verseny fokozódása és a belpolitika igényesebbé válása miatt szükséges) fejlesztése elképzelhetetlen a szerkesztőségek elkötelezett, értékőrző és értékfejlesztő öntevékenysége nélkül.

Mindez feltételezi a valódi műhelymunkát: azt, ahol erős a kritikai szellem, ahol a politikai érzékenység és a szakmai értékek (érdekességre való törekvés, elemzőkészség, a személyiség érvényre juttatása stb.) felelős módon ötvöződnek. És persze a műhelymunkához tartozik a belső anyagi és erkölcsi ösztönzők olyan rendszerének működtetése is, amely a minőséget, az elmélyült társadalomismereten alapuló elemzőkészséget, a kitartó, szívós szakmai munkát részesíti előnyben a felszínességgel, az üres szenzációhajhászással, az álszemélyiségek kitermelésével szemben.

Ám mindebben ismét hihetetlenül nagy segítséget adhat a műhelyeknek, a szerkesztőségeknek a kommunikációpolitikai távolba tekintés. A politikai célok világos, félreérthetetlen kijelölésével, a távlatok és a közvetlenebb feladatok közötti kapcsolatok egyértelművé tételével, az elismerő és elmarasztaló visszajelzések elvszerűségével, a tömegkommunikációs munka és a politikai döntési folyamatok valamennyi szakaszának egymásba kapcsolásával nagymértékben segítheti az utóbbi időben kétségtelenül erejét vesztő műhelymunkát. Röviden: döntő módon hozzájárulhat a politika és a tömegkommunikáció közötti „partneri" viszony erősödéséhez.

Napjaink tömegkommunikációjában — a világon sok helyütt, így nálunk is — az alapvető fejlődési/fejlesztési dilemma, hogy a hirtelen mennyiségi növekedés miképp biztosítható (engedhető) úgy, hogy a tömegkommunikáció fenntartsa, sőt fejlessze is értékőrző funkcióját — vagyis, hogy a mennyiségi és minőségi előrelépés közös pályáját teremtse meg. Ehhez az egyértelműen még sehol sem megválaszolt kérdéshez kívánt az előbbiekben papírra vetett néhány jegyzet (talán) hasznosítható gondolatokkal szolgálni. Közöttük vannak tétován, hipotetikusan megfogalmaztak is; az sem biztos, hogy a leginkább lényegesek kaptak megfogalmazást. Egy valami azonban teljesen bizonyosnak látszik: az, hogy markáns kommunikációpolitika nélkül, sőt a fejlesztés távlatait merészen kijelölő, konceptuális gondolkodás nélkül a tömegkommunikáció harmonikus fejlesztése elképzelhetetlen. Hazai körülmények között úgy is fogalmazhatunk, hogy a kommunikációpolitikának a politika színvonalára kell felfejlődnie. Ám ezt kizárólag a politika aktív támogatásával valósíthatja meg.

Márványi György

Közmegegyezés, nyilvánosság, tömegkommunikáció

Berecz János „A párt vezető szerepe és a közmegegyezés" című cikkében (Társadalmi Szemle 1986/2.) történetileg s a jelenlegi társadalmi folyamatok szempontjából egyaránt elemzi a marxista párt társadalomirányító tevékenységét s az ezzel kapcsolatos véleményeket, nézeteket. Az alábbi írás a közmegegyezés kialakulása folyamatának egy olyan oldalával kíván foglalkozni, amelyet Berecz János cikke nem érintett, nevezetesen; a nyilvánosság működésével és szerepével a közmegegyezés létrehozásában, fenntartásában, alakításában.

A közmegegyezés mint a párt és a tömegek viszonyát kifejező politikai fogalom természetesen nem létezhetett az illegalitás körülményei közt a politikai hatalom ellen küzdő párt szótárában. A felszabadulás után, az osztályharc, a pártok viaskodása közepette — ha nem is így hívtuk — létezett már a társadalmi teendőknek egy olyan korlátozott köre, amelyben szükség volt az egyetértésre és a közös cselekvésre, s az, ha ellentmondásoktól, konfliktusoktól terhelten is, de már a közös cselekvésben is testet öltött. A nemzet talpra állításának, az újjáépítésnek, a fasizmus maradványai felszámolásának nagy össznemzeti feladataira gondolok. Abban a periódusban 1944 őszétől 1949 tavaszáig a párt sikerrel összpontosított ezekre a problémákra. A társadalom akkori viszonyai között természetesen voltak, akik — osztályérdekeiktől vezérelve — még ezekben a nemzet létét érintő kérdésekben is elütő álláspontot, a társadalmi haladás kérlelhetetlen ellenzékeként tevékenykedtek már a földosztás idején is (nem beszélve a bankok, majd a nagyüzemek vagy az iskolák államosításáról), de egy sok szempontból korlátozott közmegegyezés is elegendő volt a történelmi feladatok megoldásához.

A tömegek megnyeréséért, szocialista céljaink elfogadtatásáért, az erre irányuló közmegegyezés kialakításáért folytatott harcot, mint ismeretes, az a fajta szektás elzárkózás váltotta fel, amely — mint Berecz János írja — „még ha a nép legigazibb érdekeiért is szállt (vagy száll ma is) síkra, de a néppel szembeni bizalmatlansággal eltelve, a nép kikapcsolásával és feje felett, a dolgozók közreműködése nélkül akar célt érni". Ennek a fajta „népboldogításnak" az eredményei ismeretesek. Az ötvenes évek első felében már a párton belül sem volt egység, s a nemzet nagy céljaiban való közmegegyezés jórészt csak papíron, határozatok szövegében és sajtóközleményekben létezett. A sajtó és a rádió egyfelől tükrözte (mert folyamatosan megjelenítette, közvetítette) a politikai voluntarizmus gazdasági, belpolitikai, kulturális döntéseit és akcióit, másrészt maguk az újságírók is elszenvedték a szocializmustól idegen módszerek következményeit. Ez természetesen megfélemlítette a sajtót,

elriasztotta a valóság mélyebb konfliktusainak feltárásától. Az olvasókkal való kapcsolat egyre lazult: az emberek mind kevésbé hittek a sajtónak, a rádiónak, mert ami mindennapi életüket illette, arról mást tapasztaltak a valóságban és mást az írott vagy elmondott közleményekben. Bizalmi válság alakult ki a politikai vezetés és a tömegek között, s ez — logikus — együtt járt egy szavahihetőségi válsággal a politika döntéseit, magatartását, nézeteit közvetítő minden kommunikációs ágens és a tömegek között. A *mindent* hangsúlyozni kell: nemcsak a tömegtájékoztatási eszközök hitele veszett oda, a pártoktatás és a pártpropaganda, a közm velődés, a társadalomtudományok, az irodalom és a könyvkiadás, a film, a színház társadalmi hatása vált kérdőjelessé, tevékenységüket gyanakvás fogadta, közléseik hitelüket vesztették.

Mindez eltorzította magukat az alkotókat is. Bizonytalanná tette azokat, akik egyre inkább látták a politika hibáit, bűneit és a szakadékot, amely saját szocialista, marxista elkötelezettségük és a vezetés tettei, szándékai és igényei közt tátongott. Konzerválta azoknak a csoportoknak a tartózkodását a szocializmustól (vagy éppen ellenségekké tette azokat), akik egyébként szövetségesek lehettek volna az új társadalom felépítésében. (Aminthogy többségük ténylegesen azzá is vált 1956 után!)

A voluntarista politikát (és tájékoztatáspolitikát) 1956 után új politika, új módszerek váltották fel. Egy nem lakozó, a nehézségeket s a korábbi kudarcokat és bűnöket nem takargató párt és kormány indult harcba a közvélemény bizalmának megnyeréséért. „Nem azért vagyunk felelős poszton ilyen nehéz időkben, hogy szépeket mondjunk, hanem azért, hogy igazat mondjunk, és a nép érdekében cselekedjünk" — mondotta 1956 novemberében Kádár János.

A valóság tényeiből kiinduló, a voluntarizmust kiküszöbölő marxista—leninista vezetés alapvető törekvése volt, hogy az újonnan kitűzött úton, az újrafogalmazott nemzeti célokat az ország dolgozó tömegeivel együtt, velük egyetértve, minden formájú támogatásukat folyamatosan biztosítva valósítsuk meg. Az ellenforradalmat követő konszolidáció éppen azért volt gyors és sikeres, mert az egységes párt minden erejével egy valódi közmegegyezésre törekedett nemcsak a nemzeti célok megjelölésében, hanem *a végrehajtás módszereiben* is. Ahhoz, hogy aki nincs ellenünk, az valóban velünk legyen, a nyilvánosság szerepének átértékelése is nélkülözhetetlen volt.

A nyilvánosság mozgástere

A közmegegyezés — bármely kérdésben — hosszabb-rövidebb folyamat eredményeként alakulhat ki. Ez a folyamat normális körülmények között a társadalom nyilvánossága előtt zajlik, és gazdasági, politikai döntések, társadalmi csoportok napi cselekvései, valamint kommunikációs interakciók formájában ölt testet.

A nyilvánosság a legszélesebb értelemben olyan mozgástér, amely lehetőséget ad a társadalmi információcserére, a vélemények, nézetek ütköztetésére és vitákban való korrigálására, a közvélemény formálására, a közmegegyezés kialakítására.

Jürgen Habermas, a témával kapcsolatos legátfogóbb történelmi áttekintés szerzője megjegyzi, hogy „a nyilvánosság akkor biztosított, ha a gazdasági és társadalmi feltételek mindenki számára egyenlő lehetőségeket biztosítanak ahhoz, hogy eleget tegyen a részvétel kritériumának."* A nyilvános mérlegelésben való részvétel társadalmi lehetősége magában kell, hogy foglalja általában a kommunikációs *csatornák* nyitott-

* I. Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Gondolat Könyvkiadó 1971. 126—127. old.

ságát s köztük a tömegkommunikációs eszközöknek a megközelíthetőségét is. A dolog *tartalmi* oldala, hogy az objektív valóság mely folyamatai, problémái, milyen közéleti témák, ügyek, jelenségek kapnak publicitást. A nyilvánosság annál teljesebb, minél kevésbé különböznek a tömegkommunikáció csatornáin áramló témák, információk a szervezeti csatornákon folyó információáramlás és a személyes kommunikáció témáitól. Magyarán — ha nincsenek „tabuk" a tömegtájékoztatás számára. „Ha sok az olyan kérdés — írja a téma egyik kitűnő magyar ismerője —, amelyről nem tömegkommunikációs, hanem a szervezeti fórum jellegű, illetve a személyes kommunikáció csatornái szállítják az információkat, akkor a nyilvánosság az adott témában korlátozott."*

A nyilvánosság értelmezését illetően azt is alá kell húzni, hogy sokan hajlamosak arra, hogy a nyilvánosságot úgy fogják fel, hogy az emberek bizonyos csoportját erről vagy arról, aktuális döntésekről, feladatokról csupán *tájékoztatni kell.* Nem pedig vitatkozni velük a döntések előtt. Persze ez nehezebb feladat: világosan meghatározni azokat a csoportokat, amelyek érintettek; meggyőzni őket a döntés szempontjainak helyességéről; világosan kimutatni a döntés várható hatását a közösségre és benne az egyénre; végül közvetíteni a társadalom igényeit a követendő magatartásokat illetően.

Tegyük hozzá, hogy aztán a kialakuló vitában toleránsan kell fogadni és kezelni az egyéni álláspontokat, amelyeket mindenkinél a maga sajátos látószöge is befolyásol. Tartós közmegegyezést azonban csak így, az érdekek ilyen aprólékos egyeztetésével lehet elérni.

Kialakulhat-e valamely társadalmi közmegegyezés a nyilvánosság kizárásával vagy korlátozásával? Kialakulhat, de ez esetben többnyire a nyilvánosságot korlátozó vagy kizárni akaró társadalmi csoporttal szemben.

Ez a nyilvánosság társadalmi jellegéből következik. A *magánszféra* attól magánjellegű, hogy a résztvevők sikerrel szabályozhatják, hogy a magántevékenységükkel kapcsolatos bizonyos információk a nyilvánossághoz eljuthatnak-e vagy sem. Abban a pillanatban amikor magáncselekvésük társadalmi összefüggéseket érint, a társadalom — ha nem is egészében, de annak valamely érintett, érdekeltséggel rendelkező csoportja — jogosultnak fogja tartani magát az információkra, s ennek alapján a dolog kritikus mérlegelésére.

Ha nem valamely családi ügyről van szó, hanem jelentős, sokakat érintő társadalmi kérdésről, a kommunikációs interakciók óhatatlanul megindulnak, s ha a nyilvánosság bizonyos csatornáit igyekszik is valamely politikai vagy állami intézmény, társadalmi csoport, szervezett erő, gazdasági „lobby" eldugaszolni, valamiféle közvélekedés csak kialakul. Igaz, hogy lassabban (több téves információval, rémhírrel, hazugsággal terhelten), de az érintettek különböző csoportjain belül csak kialakulnak az adott ügyet minősítő nézetek. Ezek a vélemények — a második menetben — spontán ütközhetnek egymással, és a közös érdek minimumán kialakulhat valamilyen közös vélekedés is. De ez minden valószínűség szerint *szemben fog állni a nyilvánosság korlátozására törekvő csoporttal,* amely éppen azért akarta eleve elkerülni a demokratikus kritikát, mert tudta, hogy döntése, véleménye érdekeket fog sérteni, és felismerhető lesz, hogy kiknek, miért kedvez. Ez a kis kitérő egyetlen szempontból fontos: amikor a társadalom legtudatosabb vezető csoportjának, a pártnak és az egész társadalomnak bizalmon alapuló kapcsolatáról, a közmegegyezésről van szó, akkor *fel sem lehet vetni azt a kérdést, hogy a kettőt összefűző egyetértés másként is kialakítható, mint a nyilvánosság közvetítésével.*

A márciusban elfogadott sajtótör-

* Angelusz Róbert: Kommunikáló társadalom. Gondolat Könyvkiadó 1983. 33. old.

vény parlamenti vitájában elhangzott állásfoglalás szerint: „Az elmúlt több mint negyedszázadban nem fejlődhetett volna a közéleti demokratizmus a politikai közvélemény tekintélyének növekedése nélkül, és ez a folyamat korántsem ért véget. A közvélemény politikai erő, és nem csupán azért, mert képet ad a politikai, kormányzati döntések fogadtatásáról, hanem mindenekelőtt azért, mert meghatározó szerepe van a döntések előkészítésében, a politikai, a társadalmi, a gazdasági folyamatok alakításában. A sajtónak tehát kiemelkedően fontos szerepe van egyszerre a közvélemény tükrözésében és formálásában".*

Ismeret, tapasztalat, kompetencia

A közvéleményt formáló vitáról el kell még mondani azt is, hogy annak társadalmi hatékonyságát csak úgy lehet biztosítani, ha a résztvevők rendelkeznek a témával, az üggyel kapcsolatos *minimális kompetenciával, alkalmassággal*, ha rendelkeznek bizonyos nélkülözhetetlen ismeretanyaggal is a tárgyra vonatkozóan. B. A. Grusin hangsúlyozza, hogy az embereknek kétfajta inkompetenciája, „hozzá nem értése" létezik.** Az első abból az egyszerű tényből fakad, hogy a társadalom tagjainak jelentős része nem rendelkezik bizonyos közérdekű témákkal kapcsolatban elegendő ismeretanyaggal. Ma a tudomány nagyon sok közérdekű kérdéssel tör be a társadalom életébe, de ahhoz, hogy bizonyos, még el nem döntött tudományos problémák vitájában részt vegyen valaki, ahhoz magának is többé-kevésbé tudósnak kell lennie. A tömeges hozzá nem értés, inkompetencia ezekben az ügyekben természetes dolog. A probléma rendszerint akkor és ott alakul ki, amikor tudományos kérdésben az inkompetens közvélemény maga is hallatja a hangját, és álláspontját az egész társadalomra nézve *kötelezővé* akarja tenni. (A hetvenes évek második felében például óriási nyomást gyakorolt az egészségügyi szervekre a közvélemény a Béres-féle cseppeknek a rák gyógyításában való általános alkalmazása érdekében.)

Azonban a közvélemény effajta, természetes inkompetenciáján túl, gyakori az inkompetencia olyan politikai, gazdasági, társadalmi ügyek kapcsán is, amelyeknek megértése nem igényel különleges tudást, amelyek hozzáférhetőek az átlagember számára, amelyek a gyakorlati tapasztalatok, az átlagos ismeretek alapján nyugodtan a nyilvános vita, mérlegelés tárgyai lehetnének. Az ezekkel kapcsolatos tájékozatlanság sokszor *szubjektív* eredetű, az egyén hibája, *részben azonban társadalmi problémákat takar*. Az iskolarendszer hiányosságai, a gazdasági vagy politikai szervek információs munkájának gyengeségei, a nyilvános fórumok hiánya, a demokrácia fejletlensége mint objektív okok akadályozhatják a kompetens vélemények vitában való összecsapását, a közvélekedés kialakulását.

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága már 1977-ben, amikor elemezte a tájékoztatáspolitika mindennapi alkalmazását, úgy látta, hogy „a döntésekről, valamint az ezekkel kapcsolatos eseményekről kialakított közlemények, tájékoztatások esetenként formálisak, kevés érdemi információt tartalmaznak. *Az alternatíva mellőzése, a vita tartalmának elhallgatása miatt hatásuk csökken, nem késztetnek közéleti kérdésekben állásfoglalásra*". Lenin is hangsúlyozta, hogy „a tudatlan ember a politikán kívül áll" — de vajon minden megtörténik-e a tájékozatlanság, a tudatlanság felszámolására? És vajon hány esetben takaró ez azoknak a kényelmességére, akiknek kötelessége (lenne) például a *helyi ügyekben* a kompetencia kialakítására?!

* Berecz János, az MSZMP KB titkárának felszólalása az Országgyűlés 1986. március 26-i ülésén.

** B. A. Grusin: A vélemények világa, Gondolat, 1971. 174—178. old.

Nem egy vállalatnál, ahol a döntéselőkészítésbe nem vonják be az érintett munkások képviselőit, azzal érvelnek, hogy „a bonyolult döntésekhez nincs meg a szükséges szakértelmük." Tagadhatatlan, hogy a szakmai hozzáértés kulcskérdése a döntéshozatalnak, és a választható alternatívákat egy-egy kérdés eldöntéséhez *szakértőknek* kell előkészíteniük. De a szakmai nyilvánosság a közösségi mérlegelésnek csak egy formája, és nem helyettesítheti a szélesebb „laikus" csoportok, illetve az ezeket képviselő választott szervek nyilvánosságát. A szakértők és vezetők ügyéből csak e komplex megközelítésben lesz az egész kollektíva ügye. És ez nemcsak a gazdasági természetű döntésekre áll. „A szocialista társadalomban, különösképpen pedig a jelenlegi körülmények között az irányítás nem lehet szakértők szűk körének előjoga . . . a szocialista társadalmi rendszer csak akkor fejlődik sikeresen, ha maga a nép valóságosan irányítja ügyeit, ha az emberek milliói részt vesznek a politikai életben" — figyelmeztetett Mihail Gorbacsov a XXVII. kongresszus beszámolójában. Hadd hangsúlyozzuk, hogy az egyén lehet, hogy laikus bizonyos pénzügyi vagy jogi kérdésekben, de feltétlenül kompetens saját ügyeiben, *a reá is vonatkozó döntések hatásában s annak megítélésében, hogy mindez a közösség lelkiállapotát, társadalmi közérzetét hogyan befolyásolja.*

A közlési eszközök szerepe a társadalmi nyilvánosságban

Külön érdemes szót ejteni *a tömegkommunikációs eszközöknek* a társadalmi nyilvánosságban betöltött szerepéről.

Társadalmunk mai fejlettségi fokán a szocialista fejlődés egész nemzetünket érintő problémáit illetően a tömegtájékoztatás biztosította nyilvánosság nélkül nem lehet közmegegyezésre jutni. A nyilvánosság nagyon sokrétű képződmény. A célok, feladatok közösségi mérlegelése nagyon sok helyszínen, párt- és népfrontgyűléseken, szakmai tanácskozásokon, különböző társadalmi intézményekben, ifjúsági és más tömegszervezetekben, valamint nem formális, alkalmi csoportokban is történhet.

Az iparilag fejlett országok társadalmairól szólva azonban hangsúlyozni kell, hogy ezek már nem kis társadalmi csoportok működésén (és együttműködésén) alapulnak. A helyi közösségekben folyó, személyek közötti, közvetlen érintkezés átadta helyét a térben szétszórt nagy társadalmi csoportok, olyan személyek gazdasági együttműködésének, akik soha nem találkoztak (sőt esetleg nem is ugyanahhoz a nemzethez tartoznak). Ilyen viszonyok között a tömegkommunikáció eszközei és az általuk kínált nagyobb nyilvánosság is kell ahhoz, hogy a társadalomban lényeges, az egész közösséget érintő kérdésekben egyetértés, konszenzus alakuljon ki. A társadalmi termelés folyamatában a kisebb társadalmi csoportok s az előbb említett nagy társadalmi-gazdasági intézmények együttműködése, érdekeinek egyeztetése részben a tömegtájékoztatás minden irányú információáramlása segítségével megy végbe. Továbbá: egyre nő azoknak a jelenségeknek, problémáknak a száma, amelyek a közösségi viták tárgyai lesznek, bár a vita résztvevői nem feltétlenül személyes tapasztalataik alapján, hanem éppen a tömegtájékoztatási eszközök útján tájékozódtak a dologról. Bárki maga is naponta tapasztalhatja, hogy a közlési eszközökből nyert információk milyen gyorsan és milyen gyakran válnak az emberek beszédtémáivá.

A közlési eszközök a közvélemény alakításában azonban nemcsak „nyersanyagszállító", hanem *jelentős egységesítő, integráló szerepet is betölthetnek.* A nyilvános mérlegelésben résztvevő csoportok természetesen térben szétszórtak, többnyire nincs közvetlen kapcsolatuk egymással. Míg a csoportokon belül mindenki ismerheti a másikat, és a vita a személyek közt zajlik, addig a csoportok közötti interakció, információ- és nézetcsere a teret és időt áthidaló tömegtájékoztatási eszközök segítségével is folyik.

Ha a tömegkommunikáció csatornái normálisan funkcionálnak, akkor többféle véleményt is közölnek, s ha közléseik a vélemények struktúráját is jól érzékeltetik, akkor az egyén saját álláspontja *a nyilvánosság segítségével fejeződik ki kisebbségi vagy többségi véleményként.* Tervezett magatartásáról, cselekvési szándékáról részben ezúton derülhet ki, hogy társadalmilag szentesített-e vagy sem, realizálható-e vagy sem.

Hangsúlyozni kell, hogy az üzenetek „tömegtermelésének" intézményei (a tévé, a rádió, a sajtó), amikor rögzítik a világ jelenségeit, amikor fontosságuk szerint szelektálják a terjesztésre, kiadásra, sugárzásra érdemes közléseket, amikor közleményeiket strukturálják, véleményüket megfogalmazzák és közzéteszik, Keleten és Nyugaton egyaránt annak a *társadalmi-gazdasági rendszernek az aktivistáiként cselekszenek, amelyben működnek. A közlemények tömege pedig rendszert alkot, amely mindenekelőtt olyan képzeteket, értékeket, magatartás-mintákat propagál* a különböző kommunikációs csatornákon, amelyek az adott társadalmi rendben általánosan elfogadottak. Tegyük hozzá: minden rendszerben nyilvánosságot kapnak olyan nézetek is, amelyek *nem elfogadottak.* A munkás- és forradalmi mozgalmak színrelépésével, saját újságjaikkal, folyóirataikkal, kiadványaikkal egy olyan nézetrendszer, olyan ideológia jutott társadalmi nyilvánossághoz, amely *szemben állt* az uralkodó osztályok nézetrendszerével, támadta társadalomfilozófiájukat, politikai intézményeiket, ideológiájukat.

A mi szocialista rendszerünkben működő tömegkommunikáció az egyik oldalról tehát társadalmunk értékeinek, normáinak, magatartásmintáinak kultiválója, közös társadalmi céljaink ápolója, előmozdítója és ennyiben — *stabilizáló tényező, a közmegegyezés folyamatos alakítója.* Ugyanakkor — a másik oldalról — szükségszerűen tájékoztat és informál új ismeretekről, új értékekről, a régi normák, magatartások korrózióját, korhadását, időszerűtlenségét bizonyító új jelenségekről, s ennyiben *változást előmozdító funkciója is kell, hogy legyen.* A magunk tapasztalataiból is jól tudjuk azonban, hogy a politikai és állami intézmények, társadalmi csoportok, gazdasági szervezetek képviselői elsősorban a tévé, a rádió, a sajtó stabilizáló szerepére helyezik a hangsúlyt. A kritikai funkciójában működő nyilvánosságot (s különösképpen a tömegtájékoztatást), ha negatívumok kerülnek felszínre általa, nemegyszer elutasítják, „ellenséges" erőként kezelik. Holott a nyilvánosság kritikája, ellenőrzése a társadalom ügyei felett — minden szinten — a társadalmi fejlődés nélkülözhetetlen része. A fennálló társadalmi rendszer ideológiájának, értékrendjének, politikai, céljainak erkölcsi normáinak kultivációja (a stabilitás erősítése) dialektikusan *elválaszthatatlan az értékek, normák megsértésének kérlelhetetlen feltárásától.* (Ami nem privilégiuma a kommunikációs eszközöknek, hiszen sok más szerv is gyakorolja — „csak" kötelessége.)

A korrodált szerkezeti elemek eltávolítása egyébként nem csökkenti, ellenkezőleg, növeli az adott struktúra stabilitását. Végképp hibás azután az a magatartás, amely a nyilvánosság minden részkritikáját azonnal a társadalmi rend, a politikai intézményrendszer egészére vonatkoztatja, ezért minősíti „veszélyesnek", s ezen az „elvi" alapon utasítja el. „Amikor a nyilvánosságról esik szó — hangzott el a XXVII. kongresszus fő referátumában —, gyakran olyan felszólításokat hallhatunk, hogy beszéljünk óvatosabban hiányosságainkról és mulasztásainkról... Erre a válasz csak egyféle — lenini — lehet: a kommunistáknak mindig, bármiféle körülmények között az igazságra van szükségük." A XXVII. kongresszus referátuma, határozatai visszahelyezik jogaiba a nyilvánosságot: a visszahúzó tényezők megalkuvás nélküli bírálatát fontos eszköznek tekintik a közmegegyezés vitákban való megteremtéséhez; a társadalmi ellenőrzést nélkülözhetetlennek tartják az egész rendszer új, magasabb fokú stabilitásának biztosításához.

A tájékoztatás stratégiája

Ha a szocialista fejlődés gazdasági társadalmi, politikai folyamataival kapcsolatos közmegegyezésen döntéshozók és kommunikátorok sikerrel akarnak együtt munkálkodni, akkor — az előbbiektől kiinduló — azonos stratégiával kell, hogy megközelítsék a tájékoztatás napi „taktikai" problémáit.

1. Korábbi fejtegetéseinkből kitűnik, hogy a tévé, a rádió, a sajtó minden társadalomban a politikai alrendszer részeként, a hatalmi szférában működik.

Hazánkban a tömegtájékoztatás eszközei az uralkodó szocialista társadalmi rend eszméinek, erkölcsének társadalmi normáinak, gazdasági célkitűzéseinek, közösségi módszereinek kultiválásával, a negatív jelenségek bírálatával kedvező klímát teremtenek a döntéshozatalhoz, s mindezzel a fennálló rend zavartalan működését, stabilitását szolgálják.

Érdemes azonban hangsúlyozni, hogy az élet tényeire, a társadalmi jelenségekre való reagálást illetően *ütemkülönbség van* a politikai szférában működő döntéshozók és a tömegkommunikációs eszközök között. A közlési eszközök többnyire gyorsabban kell, hogy reagáljanak a dolgokra, mint a politikai vezetés, amelynek a döntési folyamatokat igen ritkán kell napi gyorsaságúvá szerveznie. (Biztos kivétel ebből a szempontból, ha a társadalom a válság állapotába kerül, mint ez Magyarországon történt 1956-ban.) Egyébként is a politikai döntések folyamatjellegűek, a sok-sok egyedi jelenség összegyűjtésével, összefüggésbe hozásával, általánosításával, az adandó lehetséges válaszok kidolgozásával sok idő telik el. A tömegtájékoztatás az egyedi dolgokat, jelenségeket nemcsak közli, nemcsak továbbítja (többek közt a politikai rendszer más intézményeihez, reprezentánsaihoz), hanem — szükség szerint — minősíti is. Igaz, hogy felelőssége kisebb, mint a döntéshozóé, hiszen a minősítést egy adott jelenség *pillanatnyi állapotára* kell csak vonatkoztatnia, s nem döntésekre érett formában kell kimunkálnia a válaszok alternatíváit.

Az abszolút gyorsaság a rádió, a tévé vele született sajátossága, de — viszonylag, a politikai rendszer reagálásához képest — még az írott sajtó is igen gyorsan kell, hogy reagáljon arra, ami a világban történik. A különböző hazai tömegtájékoztatási eszközök között is van verseny, és tájékoztatási rendszerünk minden része *versenyben van a külföldi közlési eszközökkel.* Ez „hosszú távú" verseny, de — képletesen szólva — mindennap van „gyorsasági szakasza", ahol a frisseséget bizonyítani kell. Mi következik ebből? Semmi esetre sem az, hogy a gyorsaság oltárán fel kell áldozni a tényszerű pontosságot. Tudomásul kell venni viszont, hogy az információk egyazon jelenségről, eseményről, témáról is folyamatosan áramlanak, a közlési eszközök ezt *folyamatos korrekcióval követik,* egyre pontosabban, hívebben ábrázolva a történteket.

Egy rádiómagazin, tévéhíradó, egy lappéldány — nem befejezett, mint egy műalkotás. Nem szobor, nem tökéletes táblakép, csak pillanatfelvétel egy fényképsorozatból. Teljességre sem tarthat igényt. Ráadásul: az újságíró nem ismerhet meg mindent egyszerre, tökéletesen. Maradhatnak rejtett részletek. És a valóság — egy „helyzet" vagy egy politikus véleménye erről a helyzetről — módosulhat. Ez sem a politikus részéről nem hiba, sem az ő véleményét felvevő, közlő újságírónak nem róható fel. Az utóbbinak ez a feladata: a dolgok követése. Új informátor új információkat jelenthet, módosíthat minden előző közlést, a világ folyamatokból áll, nem statikus, a tükrözés csak hosszú távon kell, hogy tökéletes legyen. Ezt a tág mozgásteret biztosító praktikus sajtófelfogást, az így lehetővé tett mozgékonyságot az ideologikus mozzanatok állandósága és szilárdsága kell, hogy támogassa.

2. Nyilvánvaló, hogy a hírek, tapasztalatok, vélekedések nemcsak a tömegtájékoztatás útján, hanem az informális csatornákon, a kisebb-nagyobb társadalmi csoportok belső (és egymás kö-

zötti) kommunikációs útvonalain is terjednek. Kérdés: milyen stratégia létezhet ezeknek a kommunikációs aktusoknak a befolyásolására, amelyek — jelentős részben — teljesen spontán szerveződnek és működnek? Az informális csatornákon folyó információáramlást s ezáltal a közvélekedés alakulását közvetett úton éppen a tömegkommunikáció révén lehet leginkább befolyásolni: minél több, minél pontosabb, hitelesebb, minél sokrétűbb információ gyors kibocsátásával.

Képletesen szólva, a társadalom információs rendszerének különböző „vezetékei" a közlekedőedények módján állandó kapcsolatban vannak egymással: ha egy helyütt beleömlesztünk valamilyen információt, az a többi csőben is azonnal megjelenik.

A rendszer „feltöltéséhez" azonban senki nem rendelkezik kizárólagos joggal. Ha a legnagyobb áteresztő képességű csöveken — a tévé, rádió, sajtó útjain — nem táplálnak be az igényeknek megfelelő mennyiségű információt, akkor bekerül az a körforgásba (például) a külföldi adók útján.* Vagy a személyes kommunikáció szűk csatornáin kezdik keringésüket a félig vagy még annyira sem igaz közlemények, rémhírek, félrevezető, hamis információk. E csatornák „forgalmát" csak közvetetten, sok hír, vélemény, állásfoglalás nyilvános mérlegelésével lehet befolyásolni.

3. Ezidáig — több oldalról is közelítve — azt fejtegettük, hogy a tömegkommunikáció a társadalom politikai alrendszeréhez viszonylag sok szállal kötődve teljesíti társadalmi feladatait. Feltétlenül szólni kell azonban arról is, hogy a hatalmi szférában működő tömegtájékoztatásnak van egy viszonylagos függetlensége, amely objektíve nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a nyilvánosság ellenőrző funkcióját érvényesíthesse a közösség ügyeiben.

„Számunkra elvi jelentőségű a nyilvánosság kiszélesítése. Ez politikai kérdés. Nyilvánosság nélkül nincs és nem lehet demokratizmus, nem lehet szó a tömegek politikai alkotó munkájáról, az irányításban való részvételükről. Ha úgy tetszik, ez a záloga, hogy az állam felelősséggel kezelje több tízmillió munkás, kolhozparaszt, értelmiségi ügyét, ez a kiindulópontja a káderek áthangolásának" — mondotta az SZKP Központi Bizottságának referátuma. A határozat pedig „a televíziót, a rádiót és a sajtót a nyilvánosság és a társadalmi ellenőrzés hatalmas eszközének" tekinti. A társadalmi vezetőerő, a párt iránti bizalom fenntartásának, a közmegegyezés részletekbe menő érvényesítésének, az emberek jó társadalmi közérzetének egyik záloga, biztosítéka a hatékony, kifogástalan rendszerként működő nyilvánosság. Ennek segítségével ellenőrizhetők a társadalom különböző intézményei, szervezetei, egyénei; ez könnyíti meg az érdekegyeztetés folyamatát a társadalmi csoportok között, ez alkalmas arra, hogy bizonyos feszültségeket előrejelezzen, figyelmeztessen, ha a közmegegyezés valamely kérdésben gyengül.

De az ellenőrző szerepet betöltő tömegkommunikáció maga is sokszoros ellenőrzés alatt dolgozik. Ellenőrzi tevékenységét a párt, figyelemmel kísérik a társadalmi szervezetek, az állami intézmények, a gazdasági élet különböző csoportjai. De nem szabad számításon kívül hagyni, hogy ellenőrzi a milliós nagyságrendű nézőközönség, a rádióhallgatók, az olvasótábor, és ez a kontroll napi rendszerességű. *Az egyén saját tapasztalataival szembesíti a műsorszóró eszközök, a televízió, a rádió s a sajtó közleményeit, információit.* Ha a tömegtájékoztatás által rajzolt kép tartósan más, mint amit ő lát, érzékel a mindennapi életben, akkor egyszer csak távolság támad a közlő és a befogadó közt.

Az érdekellentéteket, a negatívumokat kiszelektáló „problémamentes" tö-

* Ez történt a csernobili katasztrófát követő első negyvennyolc órában.

megtájékoztatás fokozatosan elveszti hitelét éppen azok előtt, akiket egy közmegegyezés érdekében megnyerni szándékozik.

A tájékoztatásban való csalódottság elég nehezen mutatható ki, hiszen a hírfogyasztó egyénnek kevés az esélye arra, hogy közvetlenül nyomást gyakoroljon a tömegkommunikációs eszközökre. Kritikáját sokkal inkább a közmegegyezés maga sínyli meg, mert a frusztrált személyiség joggal véli úgy, hogy a rossz tájékoztatásért ama csoportok valamelyike felelős, amelyeknek — szemben ővele — módjuk van közvetlenül is nyomást gyakorolni a tájékoztatókra.

Azaz a vezető pártnak a közmegegyezés sértetlensége érdekében is mindent meg kell tennie, hogy a tájékoztatottak, a „befogadók" ne kerüljenek egyenlőtlen helyzetbe, s velük szemben ne érvényesíthessék érdekeiket a nyilvánosság fórumán jogos kritikával érintett csoportok.

Törvényes biztosítékok

A nyilvánosság hatékony működését, az információk zavartalan, minden irányú áramlását, a társadalmi kritika érvényesülését szolgálja az Országgyűlés által márciusban elfogadott sajtótörvény, amely — az alkotmánynak megfelelően — állampolgári jogként deklarálja, hogy a társadalom minden tagja tájékozódhasson a hozzá legközvetlenebbül tartozó környezete, az egész ország s a világ dolgában. Jogaink másik része, hogy nézeteinket, alkotásainkat a sajtó útján is terjesszük. A partnerséget az újságíró és a társadalom más tagjai közt a hírek, az információk közlésének közös érdekeltsége és az ebből származó lehetséges haszon teremti meg.

Az új törvény kötelezi az állami szerveket, az állampolgárok alkotmányosan elismert politikai szervezeteit, a társadalmi gazdálkodó szervezeteket, egyesületeket a hiteles, a valóságnak megfelelő tájékoztatásra, és ugyanerre kötelezi a tájékoztatási eszközöket és az újságírót is. Az utóbbi köteles „a tényekre, eseményekre vonatkozó különféle nézeteket ismertetni", tehát a törvény az egyoldalúságot — a befogadók pontos, tárgyilagos tájékoztatása érdekében — tiltja.

Nagyon fontos, hogy a törvény védi mindazokat, akik az újságírónak felvilágosítással szolgáltak, és védi az újságírót is, akit hivatása gyakorlása során „a közérdekű bejelentést, illetőleg javaslatot tevő védelmére vonatkozó" jogi védelem illet meg. Védi egyúttal az állampolgár személyiségi jogát, aki magánügyeiben megtagadhatja az információ adását.

Külön paragrafus foglalkozik a sajtóbírálatra adandó válasz kötelezettségével — amennyiben a sajtó választ kér valamely közérdekű ügyben, és rendelkezik a válasz nyilvánosságra hozataláról.

A nyilvánosság normális működésének *mindezek törvényes biztosítékai*, de a törvény csak kereteket ad, s a társadalmi nyilvánosság a maga teljes bonyolultságában és sokrétűségében messze túlterjed a törvény hatókörén. Azt a nyilvánosságot például, ami a gazdálkodó szerveken, állami intézményeken vagy a párton *belül* funkcionál, csak annyiban érinti a törvény, ha ezekben üzemi lapot, egyéb kiadványt kívánnak előállítani. De a belső tájékoztatást vagy az intézmények, társadalmi szervek közötti információáramlást, általában a kisebb társadalmi csoportokon belüli kommunikációt a törvény nem kísérli meg szabályozni. A spontán, nem formalizált, köznapi információcsere pedig — amely, mint már szó volt róla — a társadalmi nyilvánosság jelentős területe — természeténél fogva esik kívül a törvény hatályán.

Ezeken a területeken — ahogyan az előző elemzésekből remélhetően kiderült — a sajtótörvény szellemét megértve, a társadalomtudományok, a kommunikációval foglalkozó szociológia és pszichológia által feltárt szabályok és törvényszerűségek figyelem-

bevételével lehet csak eredményeket elérni.

A közmegegyezés kialakításán, a konszenzus fenntartásán és szélesítésén munkálkodó párt-, állami és társadalmi szervek vezetői és munkatársai állandó résztvevői és ösztönzői a különböző csatornákon folyó információáramlásnak. Hírforrások, felvilágosítást adók egyfelől, befogadók, illetve információk két- vagy több irányú továbbítói másfelől. És a tömegtájékoztató eszközökkel is egyre gyakrabban kerül kapcsolatba mindenki, akinek a politika, a közügyek vagy a gazdasági ügyek vitele a szakmája. Indokolt irántuk az az igény, hogy szaktudásuk, vezetési tudományok fontos részeként ismerjék az információk áramlásának, a közvélekedés kialakulásának törvényszerűségeit, és képesek legyenek ezeket sikerrel alkalmazni a gyakorlatban. Képesek legyenek formálni a közvélekedést s ezzel — a közmegegyezést.

Farkas Katalin—Pataki Judit—
Tardos Róbert—Terestyéni Tamás

Gazdasági propaganda — gazdasági közhangulat

(1975—1985)

A gazdasági propaganda önmagában nem oldhatja meg gazdasági problémáinkat, és nem javíthat a rosszabb körülmények közé került emberek helyzetén. Abban viszont nagyon fontos szerepet játszhat, hogy a fejlődés katalizátoraként a továbblépés irányában stimulálja a közvéleményt.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1975 óta rendszeresen figyelemmel kíséri a gazdaságpolitikai propagandában és a gazdasági közhangulatban végbemenő változásokat. Az elemzések középpontjában annak vizsgálata áll, hogy a tömegkommunikációs eszközök által kultivált kép hogyan tükrözi vissza a gazdasági élet reális folyamatait, és ezek milyen reakciókat váltanak ki a lakosság körében.

Előtérben a gazdaság

Az elmúlt évtizedben a tömegkommunikációs eszközök mindvégig megkülönböztetett figyelmet fordítottak a gazdasági élet jelenségeire. A hetvenes évek végétől ez az általános tendencia egyre erőteljesebben érvényesült. Amellett, hogy sajtóstruktúránk speciálisan gazdasági orientációjú új kiadványokkal gyarapodott (HVG, Ötlet), a tömegtájékoztatási eszközökben is fokozatosan emelkedett a gazdasági információk aránya.

1985-ben a tájékoztatási eszközök hosszú időn át a pártkongresszus, majd a választások előkészítésére és eseményeire koncentráltak. Ennek ellenére a gazdasági tartalmak az év egészét tekintve megőrizték a tömegkommunikációs napirendben elfoglalt helyüket. Az elmúlt négy évben a napi sajtóban és az elektronikus eszközökben egyaránt a (művészeti, műkritikai, tudományos, sport- és egyéb rovatok nélkül vett) belföldi hír- és publicisztikai anyagnak mintegy a felét olyan közlések tették ki, amelyeknek fő témája valamilyen gazdasági kérdés volt. Az egyéb társadalmi problémák, nehézségek, feszültségek sorában szintén a közvetlenül gazdasági vonatkozásúak álltak az első helyen.

Középpontban a termelés

A tömegkommunikációs eszközök gazdasági tematikájának hosszú távú jellemző vonása, hogy benne a termelő ágazatok és ezen belül is az ipar telje-

sítményei irányítják magukra a legnagyobb figyelmet.

1985-ben az iparral foglalkozó anyagokban változatlanul érvényesült az a korábbi évekre visszanyúló, a sajtóban és az elektronikus eszközökben egyaránt megfigyelhető gyakorlat, hogy a nehéziparról és a nagyvállalatokról lényegesen kevesebb információt közöltek, mint a közép- és kisüzemekről, ipari szövetkezetekről. Ez arra utal, hogy a tömegkommunikációs eszközök nagy jelentőséget tulajdonítottak a nem nehézipari jellegű, közép- és kisüzemi szintnek, de azt is kifejezheti, hogy a nagyvállalatok nehezebben hozzáférhetők és áttekinthetők a tömegtájékoztatás számára. A nyolcvanas évek elején a számítógépipar, az automatizálás és a számítástechnika széles körű alkalmazása a tömegkommunikációs érdeklődés előterébe került, és igen nagy hangsúlyt kapott az a felismerés, hogy a műszaki-technikai fejlődéssel való lépéstartás gazdasági megújhodásunk egyik alapvető feltétele.

A mezőgazdasági közlésekben az állattenyésztés több év távlatában is meglehetősen háttérbe szorult a növénytermesztés mellett. 1985-ben egyre több információ látott napvilágot azzal kapcsolatban, hogy a szigorú szabályozásnak, az elvonások növekedésének, a különféle terhek emelkedésének következtében számos mezőgazdasági termelőegység teljesítőképességének határára érkezett.

A külkereskedelemmel foglalkozó közlések aránya — az export növelésére irányuló erőfeszítések visszatükröződéseként — jelentős mértékben emelkedett 1985-ben. Az idegenforgalom fejlődését tárgyaló közlések mennyiségének folyamatos növekedése azt jelzi, hogy a gazdaságirányítás tetemes bevételeket vár az utóbbi évek idegenforgalmi fejlesztéseitől.

A választásoknak, a helyi közélet felélénkülésének és a településfejlesztési hozzájárulásnak tudható be, hogy 1985-ben majdnem megkétszereződött a településfejlődés eredményeiről és lehetőségeiről szóló anyagok aránya. A környezetvédelmet érintő közlések számának jelentős emelkedésében a nagymarosi vízlépcső terveivel kapcsolatos környezetvédelmi fenntartások eloszlatására irányuló törekvés is szerepet játszott.

Az előző két évben viszonylag nagy hangsúlyt kapott egy egységes és új alapokon nyugvó szociálpolitika kidolgozásának szükségessége. 1985-ben ez a témakör visszaszorult, és az életszínvonal alakulásával foglalkozó anyagok mennyisége sem nőtt tovább.

Az előző évekhez hasonlóan a gazdasági közléseknek 1985-ben is alig egynegyede (24 százaléka) foglalkozott fő témájaként a lakosságot közvetlenül érintő kérdésekkel (életszínvonal, szociálpolitika, lakáshelyzet, ellátás, a szolgáltatások színvonala, az ár- és bérviszonyok). Így hosszabb időszakra visszatekintve sem mutatkozott változás abban a tekintetben, hogy a gazdasági tematika nagyobbik, domináns hányada a gazdasági életnek a tömegkommunikációs eszközök átlagközönségétől távolabb eső összetevőit állította a figyelem előterébe.

Hatékonyság és minőség

A gazdasági propagandának az elmúlt évtizeden végighúzódó egyik legfontosabb tendenciája az volt, hogy a gazdaságosságra kevéssé kitekintő, egyoldalúan mennyiségi szemléletet fokozatosan felváltotta a termelés hatékonysági és minőségi követelményeit előtérbe helyező szemlélet (1. táblázat). Ez az alapvető tendencia 1985-ben is érvényesült, és meghatározta a leglényegesebb gazdasági fogalomkörök említési gyakoriságát és kezelését.

A beruházási lehetőségek szűkülésének hatásaként a tömegkommunikációs eszközök, ha kis mértékben is, de évről évre csökkenő arányban adtak hírt *új létesítmények* létrejöttéről, a termelőkapacitások bővítését szolgáló fejlesztésekről, infrastrukturális és kommunális javak átadásáról. 1985-ben jóval élesebben fogalmazódott meg az

1. táblázat

A gazdaság mennyiségi és minőségi-hatékonysági oldalára vonatkozó gazdasági közlések aránya a tömegkommunikációs eszközökben több év összehasonlításában

(százalékban)

	mennyiségi oldal	minőségi oldal	hatékonysági oldal	összes elemzett közlés: N=
1976	74	31	29	6167
1977	72	35	34	7630
1978	65	41	41	7760
1979	63	42	45	7857
1980	59	43	51	8275
1981	57	44	52	6042
1982	54	45	55	1646
1983	56	48	54	1591
1984	52	44	56	1664
1985	53	46	56	1594

az aggodalom, hogy a központi keretekből vagy vállalati erőforrásokból végrehajtandó beruházások elmaradása a műszaki színvonal csökkenéséhez vezet, és ez további, szinte behozhatatlan hátrányokat jelent a népgazdaság számára.

A nemzetközi fizetési egyensúly javítására irányuló erőfeszítéseket tükrözi az a tény, hogy a nyolcvanas évek elejétől a tömegkommunikációs eszközök a termelőegységek teljesítményeit egyre inkább az *export* növeléséhez való hozzájárulásuk függvényében mérték. 1985-ben még erőteljesebben hangsúlyozták azt, hogy a cserearányok romlása következtében az exportjövedelmek biztosítása egyre nagyobb kiviteli többletet igényel. A *külgazdasági kapcsolatainkat* érintő közlések jóval nagyobb figyelmet fordítottak a KGST-beli együttműködésre és azokra a nemzetközi kooperációkra, amelyek harmadik piacokon való közös fellépést tesznek lehetővé.

A jelenleginél piacorientáltabb gazdálkodás elterjedésének szükségességét emeli ki a *piaci viszonyokra* utaló fogalmak (piac, kereslet, kínálat stb.) említéseinek jelentős és 1985-ben is valamelyest emelkedő gyakorisága. Az előző időszakhoz képest nagyobb arányban esett szó a tőkés és a harmadik világbeli piacok szűküléséről, valamint arról, hogy a hazai piaci viszonyok korlátozottsága miatt vállalataink egészen más feltételeket találnak külföldön, mint belföldön, és ez gátolja a nemzetközi követelményekhez való alkalmazkodásukat.

A *gazdasági versennyel* kapcsolatos fogalmak (versenyképesség, kockázatvállalás, kezdeményezés stb.) említési gyakorisága is tovább növekedett 1985-ben. A közlések jelentős hányada mutatott rá arra, hogy a gyenge termékminőség, a korszerűtlen termékszerkezet, a versenyfeltételeknek és a versenyszellemnek a hiánya a belső piacokon akadályozza a külpiaci versenyképesség erősítését.

A *nyereség* körébe tartozó fogalmak (nyereség, haszon, jövedelmezőség stb.) gyakorisága 1985-ben csökkent egy kicsit. A tájékoztatási eszközök egyre sűrűbben és egyre kritikusabb hangnemben észrevételezték, hogy a nagyarányú központi elvonások miatt a vállalatok, illetve a dolgozók tiszta jövedelme kevéssé vagy egyáltalán nem tükrözi a megtermelt nyereséget, és ez nem segíti elő a teljesítményelv népgazdasági szintű érvényesülését.

A *pénzügyek* fogalomkörében a ráfordítási lehetőségekről, a rendelkezésre álló pénzeszközökről, a fejlesztések, beruházások finanszírozásáról és — a

korábbi évekhez képest emelkedő arányban — bankügyletekről és hitelakciókról esett szó. 1985-ben is érvényesült az a nyolcvanas évek eleje óta megfigyelt tendencia, hogy a tömegkommunikációs eszközökben a külső feltételek romlása és a strukturális gyengeségek mellett a tőkeszegénység jelent meg gazdasági növekedésünk legfőbb korlátjaként.

Az *árviszonyokra* vonatkozó közlések aránya kis mértékben csökkent 1985-ben. Ugyanakkor — többéves tendencia erősödéseként — valamelyest szaporodtak a fogyasztói árak emelkedésével és az inflációs jelenségekkel kapcsolatos kritikai észrevételek, amelyekhez növekvő mértékben társult az árak szigorúbb ellenőrzésének követelménye, különösen a zöldség- és gyümölcspiacon.

A *munkaerő* fogalomkörét érintő közlések mennyisége jelentősen emelkedett 1985-ben. Ez abból adódott, hogy a tömegkommunikációs eszközök sokkal jobban hangsúlyozták: az emberi tényezők (a munkafegyelem, a szorgalom, a szakértelem, a tehetség) alapvető szerepet játszanak a gazdaság megújításában.

A *béreket és jövedelmeket* érintő közlésekben visszaesett a teljesítmények szerinti differenciálás szükségességének említése, viszont gyakrabban esett szó arról, hogy a lakosságnak nagyobb részt kell vállalnia a közterhek viseléséből.

A *kisvállalkozásokat* a korábbi évekhez hasonlóan 1985-ben is szimpátiával kezelték a tömegkommunikációs eszközök. A közlések többsége úgy látta, hogy a különféle vállalkozási formák fontos szükségleteket elégítenek ki anélkül, hogy veszélyeztetnék gazdaságunk alapvető szerkezetét.

Sikerorientáció

Gazdasági eredményeink említéseinek gyakorisága az elmúlt évtized egészében lényegesen meghaladta a problémákét. Ez egyértelműen azt jelzi, hogy a tömegkommunikációs eszközök kiemelt feladatuknak tekintik gazdasági sikereink bemutatását. Ezen az alaptendencián belül a hetvenes évek közepétől és különösen 1982—83-ban jelentős arányeltolódás következett be a problémák javára. Ez az arányeltolódás 1984-ben nem folytatódott, 1985-ben pedig elég jelentősen emelkedett az eredmények említési gyakorisága, vagyis a korábbi évekhez képest jobban hangsúlyozódtak gazdasági sikereink.

A sikerorientáció erősödése abból adódott, hogy az év eleji energiaellátási problémák okozta elbizonytalanodás után, a pártkongresszus propagandájával összefüggésben, egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az előző időszak kedvező jelenségei és eredményei (például az ország nemzetközi fizetési egyensúlyának megőrzése), és fokozatosan előtérbe került az a nézet, hogy reális esélyei vannak az új növekedési pályára való állásnak, a kedvezőtlen életszínvonal-tendenciák megfordításának.

1985-ben a gazdasági közlések az exportteljesítményeket, a hatékonyság fokozására tett erőfeszítéseket és a termelés mennyiségének alakulását ítélték meg a legkedvezőbben. Jelentős változás az előző évekhez képest, hogy az életszínvonallal és általában az emberek személyes anyagi lehetőségeivel kapcsolatos tartalmak — az inflációs jelenségekre történő utalások ellenére — némiképp derűlátóbbakká váltak. A termékek minőségének tekintetében viszont sem a sajtó, sem az elektronikus eszközök nem láttak lényeges javulást, a termelés műszaki-szervezési színvonalát pedig még kritikusabban ítélték meg.

Gazdasági eredményeink magyará-

A gazdasági eredmények és problémák említési gyakoriságának aránya több év összehasonlításában

eredmény / probléma	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
hányados	3,2	3,0	3,0	2,6	2,9	2,9	2,1	2,1	2,2	2,5

zatában — a hetvenes évek végétől kibontakozott tendencia folytatásaként — a gazdaságosságnak és hatékonyságnak azok az elemei domináltak, amelyek elsősorban nem extenzív fejlesztéseket, növekvő ráfordításokat és új beruházásokat igényelnek, hanem a meglévő kapacitások racionálisabb kihasználását és a gazdálkodás intenzívebbé válását feltételezik (a kezdeményezés, az önállóság, a versenyszellem, a hatékony külkereskedelmi tevékenység, a jó szervezés, a termékszerkezet-váltás és a többi).

Gazdasági problémáinkat a tömegkommunikációs eszközök az előző évekhez hasonlóan három alapvető tényezőre vezették vissza: a világgazdasági helyzet számunkra kedvezőtlen alakulására, a pénzeszközök szűkösségére és a hatékonyság erősödését akadályozó belső gyengeségeinkre: a rossz szervezésre, a laza munkafegyelemre, a kezdeményezés hiányára, az önállótlanságra és így tovább.

Gazdasági reform és új növekedési pálya

1984-ben a Központi Bizottság áprilisi határozata nyomán jelentős mértékben növekedett azoknak a közléseknek a részaránya, amelyek a gazdaságirányítás általános kérdéseivel, a korszerűsítés lehetőségeivel foglalkoztak. Különösen az önigazgatási-korporatív elemeknek a vállalatok működésébe való beépítése, a vállalati tanácsok létrehozása és az igazgatók választása váltott ki nagy érdeklődést.

1985-ben a gazdaságirányítás általános kérdéseire fordított figyelem visszaesett az előző évihez képest. Az irányítás továbbfejlesztésének igénye továbbra is felmerült, de közelebbi információk hiányában nem vált világossá, hogy a továbbfejlesztésen új struktúrákat és gyakorlatot teremtő változtatásokat vagy pusztán szabályozómódosításokat kell-e érteni. A tömegkommunikációs eszközök a már meglévő tapasztalatok ellenére keveset foglalkoztak a vállalati tanácsok létrejöttével, működésével és az igazgatók választásával.

Míg a reform fogalma alig szerepelt a gazdasági közlésekben, nagy hangsúlyt kapott az a gondolatkör, hogy a gazdaságirányítás legfőbb feladata a népgazdaság új növekedési pályára állítása. Ezen a tömegkommunikációs eszközök a termelés olyan mértékű minőségi és mennyiségi felfutását értették, amely lehetővé teszi az életszínvonal emelését és a fejlettebb országok megközelítését. Miközben jelentős arányban fordultak elő reményt keltő, optimizmust sugalló közlések, csak elvétve vetődött fel az a kérdés, hogy ez a felfutás mennyire valósítható meg a közeljövőben.

Árnyaltan pozitív összkép

Az elmúlt évtized egészére az volt a jellemző, hogy a tömegkommunikációs eszközök a kedvező gazdasági jelenségek hangsúlyozásával pozitív értékelést nyújtottak gazdasági életünkről. Ugyanakkor a hetvenes évek közepétől fokozatosan csökkent az egyértelműen pozitív képet adó közlések aránya, és növekedett azoké, amelyek a realitásokhoz közelebb álló képet festettek a népgazdaság fejlődéséről (2. táblázat).

1985-ben a gazdasági propaganda az előző évekhez képest némileg kedvezőbb színekben tüntette fel országunk kilátásait. Továbbra is jelentős teret szentelt a kedvezőtlen jelenségek bemutatásának és magyarázatának, de valamivel jobban hangsúlyozta a pozitívumokat: kis mértékben csökkent az egyértelműen vagy árnyaltan negatív képet adó közlések aránya, és valamelyest emelkedett az egyértelműen, és méginkább az árnyaltan pozitív képet adóké.

A tömegkommunikációs eszközök gazdasági közlései azzal is befolyásolhatják a lakosság közérzetét, hogy gazdasági valóságunkat a

2. táblázat

Gazdasági összkép a tömegkommunikációs eszközökben, több év összehasonlításában

(százalékban)

	egyértelműen pozitív kép	árnyaltan pozitív kép	árnyaltan negatív kép	egyértelműen negatív kép	összesen	összes elemzett gazdasági közlés: N=
1976	69	16	9	4	100	6167
1977	56	29	11	4	100	7630
1978	53	30	12	5	100	7760
1979	47	36	12	5	100	7857
1980	51	36	7	6	100	8275
1981	50	36	8	6	100	6042
1982	37	39	17	7	100	1646
1983	36	41	17	6	100	1591
1984	39	41	16	4	100	1664
1985	40	44	12	4	100	1594

bőség (elegendő, rendelkezésre áll, nincs hiány, nincs lemaradás stb.) vagy a *hiány* (nincs elegendő, szűk a keresztmetszet, lemaradások mutatkoznak stb.) képeivel ábrázolják-e. 1985-ben a gazdasági propaganda továbbra is mintegy kétszer annyi alkalommal tárta a bőség képeit a közönség elé, mint a hiányét, vagyis egészében véve gyarapodónak mutatta az országot.

A bőség képei domináltak az áruellátással, az exporttal, a szolgáltatásokkal, a vállalkozásokkal, a szakemberek számával és a termelőkapacitásokkal kapcsolatban. Ezzel szemben a tömegkommunikációs eszközök a hiány képeivel jellemezték a nyersanyaggal való ellátottságunkat, az importot, a munkaerő-tartalékokat, a lakásállományt, de leginkább az energiahelyzetet és a beruházásokra és egyéb célokra fordítható pénzeszközöket.

Következetlenségek

Tömegkommunikációs eszközeink gazdasági propagandája az elmúlt évtizedben jelentős minőségi változásokon ment keresztül. Úgy a sajtó, mint az elektronikus eszközök gazdasági közléseiben szélesedett a látókör, erősödött a szakszerűség, növekedett az informativitás. A hetvenes évek közepétől fokozatosan szaporodtak az olyan gazdasági anyagok, amelyek nem elégedtek meg a jelenségek puszta leírásával, hanem az elemzés, a magyarázat igényével és az általánosabb gazdasági összefüggésekre is kitekintve közelítettek tárgyukhoz.

Ennek ellenére a nagyközönségnek szóló gazdasági közlések sem az évtized egészében, sem 1985-ben nem voltak mentesek a gazdasági tájékoztatás hitelét és hatékonyságát csökkentő következetlenségektől. Az egyoldalú sikerpropaganda visszaszorult ugyan, de nem tűnt el: tömegkommunikációs eszközeink mind a mai napig hajlamosak arra, hogy túlértékeljék a teljesítményeket, hosszú távú előrelépésként mutassák be a rövid távú eredményeket, és ezáltal a realitásokat nem fedő, indokolatlan optimizmust sugalló gazdasági összképet alakítsanak ki. Egészében véve még mindig nem érvényesül kellőképpen az a törekvés, hogy közérthetően, de torzító leegyszerűsítések nélkül próbálják emberközelbe hozni a gazdasági folyamatok összefüggéseit, mozgatórugóit. Továbbra is kevés közlés vállalkozik arra, hogy ismertesse a lehetséges gazdasági alternatívákat, megvilágítsa a szakembereket foglalkoztató dilemmákat, bemutassa a döntési szempontokat, és ne csak deklarálja a döntések eredményeit, hanem érveljen is mellettük. Az is gyakran megfigyelhető, hogy a gazda-

sági jelenségek értelmezése, magyarázata egyoldalú, sematikus, és a korszerűsítésre, a hatékonyabb gazdálkodásra vonatkozó fogalmak használata sablonszerű, tényleges tartalom nélküli.

A gazdasági közhangulat alakulása 1975 és 1985 között

Az 1975 óta rendelkezésre álló adatok alapján a gazdasági közhangulat néhány általános tendenciája, jellemzője vázolható fel.

Az egész időszak fő trendje mind az országos gazdasági helyzet, mind a személyes anyagi helyzet megítélésében negatív irányú, azaz 1975 óta a gazdasági közhangulat jelentősen romlott. 1985-ben a tíz évvel korábbiakhoz képest sokkal többen gondolták azt, hogy az ország gazdasági nehézségei tartósak és számottevőek, hogy a gazdasági fejlődés és az életszínvonal stagnálni fog, hogy a jövedelmek reálértéke csökken, hogy a keresetek nem fedezik az árak emelkedését, és hogy növekedtek a vásárlási-beszerzési nehézségek.

A vélemények változásában három jól elhatárolható periódust lehet elkülöníteni:

1. Az 1975-ös áremeléseket megelőző és követő időszakot, amely 1978 végéig tartott. Ennek legfőbb jellemzője, hogy az árintézkedések után a vélemények összességükben visszaálltak az áremelkedéseket megelőző „optimistább" szintre.

2. Az 1978 végétől 1982 elejéig tartó időszakot, amikor a vélemények már jóval az árintézkedések előtt negatív irányba változtak — 1979-ben az addig regisztrált mélypontra süllyedtek —, és bár 1980-tól ismét kedvezőbbek lettek, nem érték el a korábbi szintet.

3. Az 1982 eleje óta tartó időszakot, amikor a gazdasági nehézségek hatása a lakossági véleményekben erőteljesen érezhetővé vált. 1982-ben több intézkedés — jelentős áremelések, lakbéremelés, fogyasztási cikkek importkorlátozása — hatására ismét nagymértékben romlott a lakosság gazdasági hangulata. A korábban tapasztaltaktól eltérően az intézkedések utáni időszakban a vélemények nem váltak kedvezőbbekké, és a helyzetmegítélés 1982 óta kialakult profilja 1985 végéig lényegében változatlan maradt: az utóbbi néhány évet mindvégig az 1975 óta tartó periódus legborúlátóbb gazdasági közhangulata jellemezte.

A személyes anyagi és az országos gazdasági helyzet értékelése viszonylag kevéssé kapcsolódik össze az emberek gondolkodásában. Megítélésük valamennyi vizsgált időpontban szembetűnően eltért egymástól: az egyéni helyzetre vonatkozó vélemények összességükben kedvezőtlenek voltak, az országos helyzetről alkotott vélemények pedig inkább kedvezőek. Vagyis az előbbi esetben a negatív tartalmú válaszok voltak túlsúlyban, az utóbbi esetben pedig a pozitív tartalmúak. (Kivételt az 1979-es nyári áremelkedéseket közvetlenül követő időszak jelent, amikor az ország gazdasági helyzetével kapcsolatban is a borúlátó vélemények domináltak.)

Meghatározónak bizonyult a központi árintézkedések közhangulatot befolyásoló szerepe. A jelentősebb központi áremeléseket közvetlenül követő időszakokban ugrásszerűen romlott a közhangulat, a vélemények negatív irányban tolódtak el. Az árintézkedések után néhány hónappal — amikor azok hatása „csillapodott" — a vélemények pozitív irányban változtak, és a fontosabb gazdasági intézkedésektől és eseményektől mentes időszakban nagyjában-egészében változatlanok maradtak.

Az egész időszak jellemzője, hogy a legborúlátóbbak a legmagasabban kvalifikáltak, a diplomások voltak. 1982 óta körükben az ország helyzetének megítélésében is a negatív véle-

mények dominálnak. Az ország gazdasági helyzetét a fővárosiak mindvégig kedvezőtlenebbnek ítélték, mint a községek lakói.

Az országos és a személyes helyzet megítélése 1985-ben

Míg 1975 őszén a felnőtt lakosságnak még csak az 53 százaléka tudta, hogy Magyarországnak gazdasági nehézségei vannak, ez az arány évről évre növekedett, s 1982 óta megközelíti a 90 százalékot. Ugyanakkor a gazdasági nehézségek súlyának megítélése már nem ilyen egyértelmű. Viszonylag kisebb az aránya azoknak, akik e nehézségeket „nagyoknak" tartják (1985-ben a kérdezettek mintegy egynegyede), illetve úgy gondolják, hogy tartósak lesznek (1985-ben kb. egyharmaduk gondolta így). Általánosságban elmondható, hogy a lakosság legnagyobb része „közepeseknek", illetve „átmenetieknek" hiszi a nehézségeket.

A XIII. pártkongresszus előtt és alatt, mint láttuk, a tömegkommunikációban megszaporodtak a gazdasági helyzet javulásáról szóló, az eredményeket bemutató közlések. Ezek hatása némiképp érződött az 1985 tavaszi véleményekben, de 1985 őszére visszaálltak a korábbi arányok. Így 1985-ben lényegében nem változott a gazdasági helyzet megítélése.

A vizsgálatokból kitűnik, hogy az emberek kevéssé ismerik a gazdasági bajok okait; a gazdasági nehézségeket a lakosság döntő többsége egyáltalán nem hozza összefüggésbe a struktúrális problémákkal, illetve a strukturális problémák következményeit azonos súlyúaknak tartja az okokkal. A véleményekben meglévő nagyfokú bizonytalanságra utal, hogy számos megadott tényező között nem volt olyan, amelyet az emberek egységesen fontosnak vagy jelentéktelennek minősítettek volna. A laza munkafegyelem volt az egyetlen, amelyet a kérdezettek fele megemlített a gondok elsőrendű okai között, de elég sokan látták úgy, hogy a problémák alapvető okát nem ebben kell keresni. Ezen túl még leginkább az anyagellátás problémáival, a magas honvédelmi kiadásokkal és az ország eladósodásával kapcsolatban voltak valamelyest körvonalazottak a vélemények. Ugyanakkor a legtöbb tényezővel kapcsolatban teljesen ellentmondásos módon foglaltak állást az emberek. Így a felső gazdasági irányítás hibáit, a vállalati önállóság hiányát, a vállalati vezetők kezdeményezőkészségének hiányát, a népgazdasági tervezés hiányosságait, a vállalati beruházások csökkenését, az elavult termékstruktúrát, a vállalati szerződések be nem tartását, a túl gyakori vállalati átszervezéseket, az áruszállítás anyagi és személyi feltételeit és a rendkívüli téli időjárást közel annyian sorolták a legfontosabb, mint amennyien a legkevésbé fontos okok közé.

A gazdasági nehézségek okainak megítélésében meglévő nagyfokú bizonytalanságra utal az is, hogy a különböző iskolázottságú emberek véleménye nem tért el jelentősen. Az összefüggések felismerését az is nehezíti, hogy — amint ezt a tartalomelemzések is kiemelik — a tömegkommunikációs eszközök mindmáig meglehetősen elvont módon tárgyalják a közgazdasági problémákat.

A korábbi évekhez hasonlóan az emberek 1985-ben is arra számítottak a leggyakrabban, hogy a következő egy-két évben mind a gazdaság fejlődése, mind az életszínvonal stagnálni fog. Ugyanakkor az életszínvonal rövid távú perspektíváját — összességében — borúlátóbban ítélte meg a közvélemény: az életszínvonal csökkenésére pontosan kétszer annyian számítottak (24 százalék), mint az ország gazdasági életének lelassulására (12 százalék).

Korábbi vizsgálatok tapasztalata, hogy az emberek annál optimistábbak, minél távolabbi jövőről van szó. Hosszabb időszakot: négy-öt évet tekintve kedvezőbben ítélik meg az ország gazdasági helyzetének és a lakosság életszínvonalának alakulását, mint egy-két éves távon, de ebben az esetben is érvényesül az a tendencia, hogy a népgazdaság kilátásait jobbnak tartják, mint az életszínvonal perspektíváit.

Ami a személyes anyagi helyzetet illeti, az emberek döntő többsége 1985-ben is borúlátónak mutatkozott: több mint 80 százalékuk úgy látta, hogy az árak emelkedése meghaladja a keresetekét. A megkérdezettek többsége úgy vélekedett, hogy a béremelések csak

kis részét ellensúlyozzák az árak emelkedésének, közel egyötödük pedig úgy, hogy egyáltalán nem fedezik ezt.

A központi áremelések gazdasági közhangulatot befolyásoló szerepére ismételt bizonyítékokat szolgáltattak az 1985. januári áremelés tapasztalatai. A lakosságnak az inflációs jelenségekkel kapcsolatos fokozódó érzékenységét jelzi, hogy noha az 1979-es áremelkedés nagyságában és jelentőségében objektíve jóval meghaladta az 1985. januárit, az utóbbira kedvezőtlenebbül reagáltak az emberek.

A felnőtt lakosság közel háromnegyede 1985-ben is úgy értékelte, hogy csökkent a reáljövedelme. Ezt a csökkenést az így vélekedők elég jelentősnek minősítették: 21 százalékuk azt mondta, hogy az egy évvel ezelőttihez képest valamivel kevesebbet tudnak vásárolni jövedelmükből, több mint 30 százalékuk azt, hogy érezhetően kevesebbre futja, 15 százalékuk pedig azt, hogy lényegesen kevesebbet ér a pénzük.

A vásárlási-beszerzési nehézségekkel kapcsolatos tapasztalatok nem tértek el lényegesen a korábbiaktól: az emberek közel fele úgy érzékelte, hogy az előző évhez képest e téren is nőttek a gondok.

A személyes helyzet megítélésének lényeges mozzanata, hogy mi a véleményük az embereknek a jövedelmi és a kereseti különbségekről. A kutatások visszatérően azt mutatják, hogy a jövedelemkülönbségeket az emberek nagyoknak tartják: ugyanakkor a keresetek meghatározásánál jobban érvényesítenék a valóságos teljesítménykülönbségeket. A hetvenes évek eleje óta rendelkezésre álló vizsgálati eredmények e tendenciák felerősödését jelzik. A jövedelemkülönbségeket a lakosság növekvő hányada tartja nagyoknak, és a teljesítmények elismerését is hiányosabbnak érzékelik, mint korábban. A két jelenség együttesen a társadalmi igazgatósággal kapcsolatban észlelt problémák általánosabbá válására utal.

Jövedelemnövelés vagy fogyasztás-korlátozás?

Az elmúlt években a gazdasági közhangulat alakulásának jelentős tényezőjévé vált, hogy a családok számottevő része csak több-kevesebb többletmunka árán tudta fenntartani korábbi életszínvonalát. A jövedelemkiegészítő tevékenység korábban sem volt ismeretlen vagy szórványos jelenség; a nyolcvanas évek elején azonban olyan rétegekben is elég általánossá vált, amelyek korábban kevéssé folytattak ilyet. Ennek során a plusz munkában a kényszerűség mozzanata bizonyos fokig előtérbe került a választhatósággal szemben.

1980 óta több alkalommal vizsgáltuk, hogy a családok anyagi problémáik áthidalására a kiadások csökkentését, a fogyasztás korlátozását vagy inkább a jövedelem növelését, a többletmunkavégzést részesítik-e előnyben. Az utóbbi alternatívát már 1980-ban is nagyon sokan választották: az aktív keresők 33 százaléka adott ilyen választ, és ehhez vehetjük még azt a 27 százalékot, akik a kétfajta út együttes igénybevételét említették. A megkérdezettek 37 százaléka válaszolta ekkor, hogy adott esetben „inkább egy időre összébb húznák magukat". E csoport hányada a következő években folyamatosan csökkent: 1982-ben 35, 1984-ben pedig 30 százalékot tett ki.

A többletmunka-vállalók arányának növekedésében minden bizonnyal közrejátszott az ilyenfajta lehetőségek kiszélesedése. 1980-ban ezen a téren még igen jelentős különbségek voltak az egyes foglalkozási csoportok közt: a mezőgazdasági fizikai dolgozók és a szakmunkások másoknál jóval nagyobb arányban számoltak be munkahelyen kívüli vagy belüli pluszmunkavégzési lehetőségről. Az 1985-ös adatok az egyes rétegek (főleg a fizikaiak és a szellemiek) közti különbségek csökkenéséről tanúskodtak: a különféle kisvállalkozások elterjedése jelentősen bővítette a kínálkozó alkalmakat. Ugyanakkor tekintetbe kell venni, hogy a

keresők egy része korábban komolyan fel sem merülő lehetőségek igénybevételére szorult rá: a szellemiek pluszmunka végzésének mintegy fele már 1980-ban is fizikai jellegű tevékenység volt.

Csökkenő tartalékok

Arra, hogy a jövedelemnövelés előtérbe kerülését a keresők számottevő részénél a családi tartalékok megcsappanása motiválta, egyéb vizsgálati eredmények is utalnak. 1980-ban a megkérdezetteknek még a 31 százaléka mondta azt, hogy gond nélkül vagy jól megélnek, 41 százalékuk azt, hogy kijönnek, és „csak" 28 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy az utolsó fillérig be kell osztaniuk a pénzt. A következő három évben a válaszok erőteljesen az utóbbi, a tartalékok kimerülését jelző alternatíva irányában tolódtak el. 1985-ben az aktív keresőknek már csak a 15 százaléka sorolta a családját a gond nélkül vagy jól megélők közé, s 41 százalékra emelkedett azoknak a hányada, akiknek az utolsó fillérig be kellett osztaniuk a pénzt. (Sőt a válaszolók 4 százaléka azt mondta, hogy még beosztással sem tudnak kijönni).

Az adatok szerint ez a változás valamennyi rétegben végbement, úgyhogy e tekintetben bizonyos kiegyenlítődés is történt. 1980-ban még igen jelentősek voltak az eltérések. A szellemiek elég kedvezően értékelték családjuk anyagi helyzetét, ezen belül a vezető állásúak, értelmiségiek közel fele sorolta családját a felső megélhetési szinthez, míg a szakképzetlen fizikaiak egyik csoportjában sem érte el a szóban forgó arány az egynegyedet. 1985-ben már a vezető állásúak, és az értelmiségiek is kisebb arányban mondták azt, hogy gond nélkül vagy jól megélnek, mint azt, hogy az utolsó fillérig be kell osztaniuk a pénzüket (24 százalék a 34 százalékkal szemben); a szakképzetlen fizikai dolgozók körében pedig 50 százalék fölé emelkedett a családját az alsó megélhetési szinthez sorolók hányada.

Még közvetlenebbül jelentkeznek az anyagi tartalékok csökkenési tendenciái a takarékossági szokásokról végzett adatfelvételekben. 1982 óta lassan, de határozottan csökkent azoknak az aránya, akik félretesznek jövedelmükből. 1982 őszén a felnőtt lakosság 64 százaléka számolt be erről, 1985 őszén pedig az 59 százaléka. A változás még jelentősebbnek mutatkozik, ha csak az aktív keresőkorúak adatait vesszük figyelembe: míg 1980-ban ebben a korcsoportban a nemtakarékoskodók hányada nem haladta meg az egynegyedet, 1985-ben már több mint egyharmadot tett ki.

A pluszmunkavállalás, a jövedelemnövelési igény általánosabbá válása minden bizonnyal összefügg a magánlakás-építkezés bővülésével. E tekintetben főleg az állami szerepvállalás fokozatos leépítését, a magánerő hangsúlyozott előtérbe helyezését és egyes hitelkedvezmények szélesebb körre való kiterjesztését kell figyelembe venni. Emellett a lakásviszonyokkal, komfortfeltételekkel kapcsolatos igények emelkedése is kétségtelenül éreztette hatását. Ez a folyamat alapvetően a hetvenes években bontakozott ki, de a nyolcvanas évekre is átgyűrűzött. Az igények emelkedése azonban a vizsgálati eredmények szerint nem befolyásolta jelentősen a családok gazdasági alkalmazkodását.

1980-tól kezdve többször vizsgáltuk azt, hogy az emberek milyen javak, berendezési tárgyak meglétét, milyen szolgáltatások igénybevételét minősítik „természetesnek", s milyenekét „luxusnak". Az adatok szerint a civilizatórikus ellátottságra, a lakáskomfort-felszereltségre (fürdőszoba, vízvezeték, melegvíz stb.) vonatkozóan már a hetvenes és a nyolcvanas évek fordulóján meglehetősen egységes igényszint alakult ki: ezek meglétét a még ellátatlanok is csaknem általánosan „természetesnek" ítélték. A későbbi években a különböző tartós javak iránti igények még emelkedtek, a különböző szabadidős szolgáltatások (így a nyaralás, a külföldi utazás és különösen az éttermi étkezés) iránti igények viszont 1984-től kezdve határozottan süllyedtek. A javak, szolgáltatások egészét tekintve az értékelések elbizonytalanodását jelzi a „se nem luxus, se nem természetes" besorolások növekvő aránya.

A fenti körülményeket együttesen számba véve azt mondhatjuk, hogy a többletmunka-vállalás általánossá válásában nagyobb szerepe volt az anyagi nyomásnak, mint az igények emelkedésének.

Tendenciaváltás?

1985-ben a kiadáscsökkentést választók hányada már nem csökkent a pluszmunkavállalást és a kétfajta alkalmazkodási módot együttesen választókkal szemben, sőt — statisztikailag alig figyelembevehető mértékben — 30-ról 32 százalékra emelkedett. A későbbi felvételek deríthetnek rá fényt, hogy valóban tendenciaváltásról van-e szó, s ha igen, milyen mozzanatok rejlenek e mögött. Az újabb megfigyelésekkel cseng össze, hogy a legutóbbi időszakban a korábbi tendencia mögött meghúzódó tényezők egy része már kevésbé fejtette ki hatását. Így 1985-ben már lassabban nőtt a kisvállalkozások, vgmek és a bennük részt vevők száma. Ugyancsak mérséklődött a magánlakásépítkezés előzőleg jelentős felfutása. A hét végi pluszmunkavállalásra jelentős teret adó, ötnapos munkahétre való áttérés, amely a nyolcvanas évek elején maga is lényeges körülmény volt, szintén végbement erre az időszakra.

Az esetleges tendenciaváltás további mozzanataira utalnak a rétegek szerinti adatok. A pluszmunkavállalás előzőleg a szellemi foglalkozásúaknál hódított tért a leginkább. Ezen belül is a felsőfokú végzettséggel nem rendelkező „egyéb szellemi dolgozóknál": az ő körükben 1980-ról 1984-re 43-ról 23 százalékra csökkent a kiadáscsökkentést választók aránya. Hasonlóképpen a szóban forgó tendencia döntően a városlakóknál érvényesült. (A falun élőknél, ahol a többletmunkás életmód már jóval előbb kialakult, e tekintetben szinte semmilyen változás nem következett be 1980 és 1985 között). 1984-ről 1985-re a kiadáscsökkentést választók aránya épp az említett csoportoknál, a városi szellemi dolgozók körében emelkedett újból, vagyis azokban a csoportokban, amelyeknél a pluszmunkavállalás előtérbe kerülése a legnagyobb mértékben tért el a kialakult életformakeretektől; a szabadidő összezsugorodása e csoportoknak jelenti a legnagyobb szubjektív veszteséget. (Azt azonban, hogy az ezzel kapcsolatos hiányérzet elég széles körű, egy másik 1985-ös vizsgálati eredmény jelzi: számos megadott tétel közül — a megtakarítási lehetőségek után — a kikapcsolódási alkalmakról mondták azt a leggyakrabban a megkérdezettek, hogy ezekből a szükségesnél kevesebb jut nekik.)

A családok gazdasági alkalmazkodásának nehézségeit jelzi néhány további részlet is.

A takarékoskodni tudók aránya 1982 és 1985 között a nyugdíjaskorú, illetve az ezt jelentősen átfedő alacsony iskolázottságú csoportokban csökkent a legjobban (mintegy 10 százalékkal). E változáshoz 1983-tól kezdve a takarékoskodással kapcsolatos attitűd is igazodott. Az össznépességen belül is szűkült azoknak a köre, akik úgy vélekedtek, hogy „akármennyit keres is az ember, mindig tegyen félre valamennyit a jövedelméből", és bővült azoké, akik azt gondolták, hogy „csak akkor kell félretenni, ha ez nem okoz gondot, ha nem kell megszorítani a nadrágszíjat". A változás e tekintetben is a nyugdíjaskorúak közt volt a legjelentősebb, holott korábbi adataink szerint az ő életfelfogásukhoz tartozott a leginkább hozzá a takarékoskodás. (Figyelmet érdemel továbbá, hogy a nyugdíjaskorúakon kívül ez a tendencia a legfiatalabb, az önerős lakáshoz jutásban legközvetlenebbül érintett korcsoportnál érvényesült a legjobban.)

Az igényszintek általános szinten maradásán belül a népesség bizonyos csoportjainál már a lefelé tolódás jelei mutatkoznak. 1982 óta csökkent a nyugdíjasok általános igényszintmutatója; míg előzőleg bizonyos kiegyenlítődés érvényesült, 1984 óta ismét nőtt a különböző típusú településeken élők (főleg a fővárosiak és a falusiak) közti különbség, s az eltérések még nagyobb szétnyílása figyelhető meg a különböző jövedelmi csoportok közt (úgy, hogy az alacsony jövedelműeknek csökkentek az igényeik). Ami ezen belül önmagában is figyelmeztető: a még ellátatlan csoportokon belül ismét feltűntek a „nem természetes" típusú minősítések a lakáskomfort-ellátottságra vonatkozóan.

Újabb terhek

Nem utolsósorban a lakosság teherbíró képességére vonatkozó tapasztalatok fényében értelmezhető a településfejlesztési hozzájárulás tervezett bevezetésének a fogadtatása. Az erről végzett közvélemény-kutatás adatai szerint a „teho"-ról alkotott véleményeknek csak egyik csoportját jelentették azok, amelyek a közéleti demokrácia szemszögéből ítélték meg a kérdést: a minősítések másik csoportja a személyes anyagi teljesítőképességből indult ki. A megkérdezettek 63 százaléka úgy becsülte, hogy az emberek többsége nem ért egyet a településfejlesztési hozzájárulás bevezetésével, s ezek többsége arra utalt: az életszínvonal csökkenése miatt az emberek zöme egyre nehezebben jön ki a pénzéből, és ezért minden újabb kiadás a nemtetszésüket váltja ki. Az emberek háromnegyede úgy vélte, hogy a településeket a jelenlegi gazdasági helyzetben is fejleszteni kell, ám az ehhez szükséges pénzt az állami költségvetés átrendezésével kellene biztosítani. Az a véleményünk ugyanis, hogy már nem lehet több terhet róni az emberekre, mert így is nehezen boldogulnak.

A családok gazdasági alkalmazkodásának egyik legfontosabb formája a — közismerten számos anyagi motívummal összefüggő — családtervezési magatartás. Az elmúlt évben az új népesedési intézkedésekkel kapcsolatban végzett közvélemény-kutatás is több ilyen mozzanatra világított rá: 1974-ben a közvélemény 100 családra 288 gyermeket tartott volna ideálisnak, 1985-ben pedig már csak 252-t. A többség szerint azonban ennél jóval kevesebb születik, s ezt az alacsonyabb jövedelmeknek, a magas áraknak, a rohanó élettempónak tulajdonítják. Az emberek általában jól érzékelték, hogy az 1985. évi népesedéspolitikai intézkedéseknek a kedvezőtlen népesedési helyzet javítása volt a céljuk; az intézkedések várható hatását azonban mégis inkább a jelenlegi megélhetési feltételek, főként a pénzbeli juttatások mennyisége szempontjából mérlegelték. A kisgyermekes anyák jelentős része még a gyed bevezetését is az áremelkedések kompenzálásaként értelmezte.

Következtetések

A gazdasági propaganda önmagában nem oldhatja meg gazdasági problémáinkat, és nem javíthat a rosszabb körülmények közé került emberek helyzetén. Abban viszont nagyon fontos szerepet játszhat, hogy a fejlődés katalizátoraként a továbblépés irányában stimulálja a közvéleményt, és állást foglaljon a gazdasági kibontakozás lehetséges útja mellett. A gazdasági propaganda akkor lehet igazán hatékony, ha képes közérthetően megvilágítani, hogy a gazdasági intézkedések objektív feltételek által meghatározott lehetőségek között fejtik ki hatásukat. Ahhoz, hogy a lakosság megérthesse és elfogadhassa a gazdasági intézkedéseket, törekvéseket, a tömegkommunikációs eszközöknek rá kell mutatniuk, hogy a gazdaságirányítás milyen alternatívák közül választhatott, és miért választotta valamelyiket. Csakis így érhető el, hogy az emberek úgy érezzék: a gazdasági döntéseket és intézkedéseket nem ellenük, hanem az ő javukra hozzák.

Az 1985-ös év tényleges gazdasági teljesítményeinek fényében kétségesnek tűnik, hogy kellőképpen megalapozott volt-e az eredményeket a korábbiaknál jobban hangsúlyozó, az ország egészének helyzetét kedvezőbb színekben feltüntető, és ezáltal közeli reményeket keltő gazdasági összkép.

A gazdasági sikerek túlhangsúlyozása megalapozatlan optimizmust sugallhat, és szembekerülhet az emberek mindennapi tapasztalataival, ami a tömegtájékoztatásba vetett bizalom megrendüléséhez vezethet. A gazdasági propaganda nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a közvélemény-kutatási adatok szerint a lakosság anyagi tartalékai kimerülőben vannak.

A tömegkommunikációs eszközöknek

körültekintőbben kellene bemutatniuk a gazdasági eredményeket és a pozitív tendenciákat. Nem elég ismertetniük a sikereket, azt is meg kellene világítaniuk, hogy milyen ráfordításokkal értük el ezeket. Óvakodnunk kellene attól, hogy hosszú távú megoldásokként könyveljék el a rövid távú eredményeket. Arra kellene törekedniük, hogy a tényleges népgazdasági súlyuknak megfelelően értékeljék a teljesítményeket.

A közvélemény-kutatások adatai szerint az emberek úgy érzik, hogy egyre többet dolgoznak életszínvonaluk megtartásáért. Ugyanakkor a tájékoztatási eszközök egyre inkább a munkafegyelem lazaságaira vezetik vissza a gazdasági problémákat, s ezzel azt a benyomást kelthetik, hogy a gazdasági problémákért a közvetlen termelők nem kellő munkavégzése a felelős. Ez akadályozhatja a tényleges gazdasági folyamatok megértését, és csökkentheti a lakosság együttműködési hajlandóságát.

A tömegkommunikációs eszközöknek elemzőbb módon kellene kezelniük gazdasági problémáinkat. Ahhoz, hogy a gazdasági közlések által ismertetett kedvezőtlen tapasztalatok a megfelelő tanulságot kínálják a közönség számára, nagyobb figyelmet kellene fordítani a feszültségek, a nehézségek magyarázatára, a felszíni kedvezőtlen jelenségek mögötti mélyebb összefüggések megvilágítására. Különösen arra kellene vigyázni, hogy a problémák magyarázatában ne cserélődjenek fel egymással az objektív viszonyokból eredő zavarok a szubjektív fogyatékosságokkal, a strukturális gyengeségek az emberi tényezőkkel.

ABSTRACT: Since 1975, the Mass Communication Research Center has been regularly observing the changes in economic propaganda and public opinion on economic issues. The analyses have focussed on how the image cultivated by mass media reflects the actual economic processes and how the population reacts to the changes taking place in this field of society's life.

Hivatásom és szenvedélyem: a politika

Beszélgetés Tömpe Istvánnal

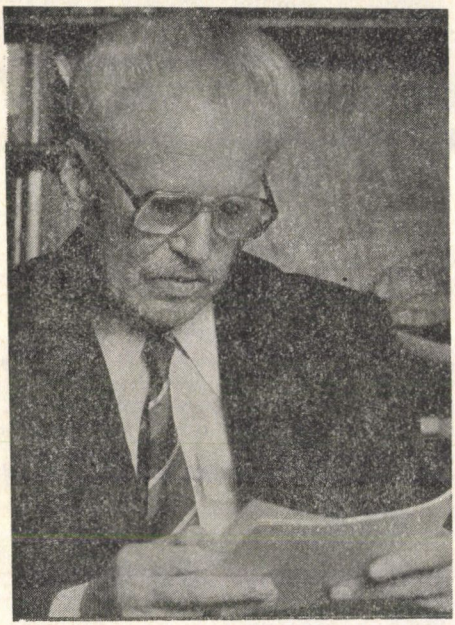

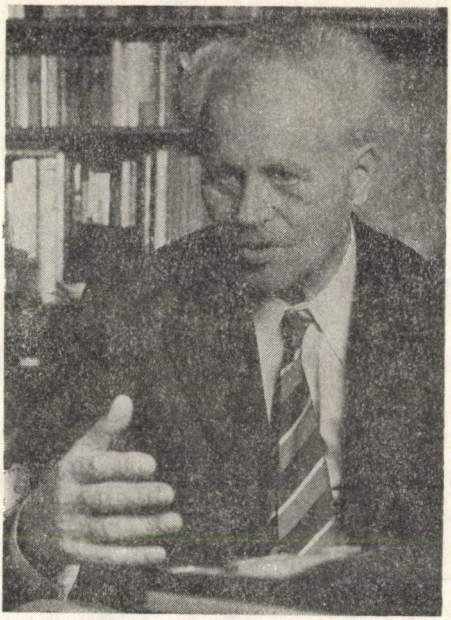

Fotó: Vahl Ottó

— Pálya- és gondolkodásrajzot készítve kétféleképpen haladhat a kérdező: időrendben, vagy a dolgok közepébe vágva. Tömpe István sorsa az utóbbit, a köntörfalazás nélküli módszert ajánlja az interjúkészítőnek. Tehát: századunk annyi eseménye, változata, fordulata, és személyes hányattatásai, döntései, cselekvései részeseként s művelőjeként — hol kiszolgáltatottan, hol fölfegyverkezve, hol pedig más és más hatalmi posztokon —, mi volt a foglalkozása, hivatása?

— Eredeti, tanult mesterségem szerint kárpitossegéd vagyok. Valójában már csaknem hatvan éve politikával foglalkozom. Hivatásos politikusnak nem nevezem magamat, csupán azt mondhatom: ehhez vonzódom a legjobban; és — mert ez gyakran együttjár vele — a vezetéshez, a szervezéshez. Nem nevezhetem magamat hivatásos forradalmárnak sem, hiszen csak igen rövid ideig dolgoztam pártfunkcióban, s életem legnagyobb részében állami alkalmazásban álltam. Hivatásom és szenvedélyem azonban mégis a politika volt és maradt. Az a politika, amely a szocialista forradalom szolgálatába szegődött... Különben nem egyszerűen vonzalmaim hatására lettem részese társadalmi megmozdulásoknak, s a mozgalomba se pusztán

rokonszenvemnek engedelmeskedve keveredtem. A sorsom alakult úgy, hogy ilyen irányba kellett mennem. Mondhatnám így is: nem volt más választásom, ám természetesen minden döntésünkben az akaraté az egyik főszerep . . . Ez-az otthoni környezetemből, neveltetésemből adódott, de sorsomba korán beleszólt egy sajátos élmény is. Kárpitostanonc koromban Essenben jártam, rokonainknál. S abban az oly fejlett iparú német városban tüstént érzékelhettem a társadalmi-politikai feszültséget, a nácik mozgolódását. S tapasztalhattam, hogy minderre miként reagál a baloldal, a munkásmozgalom. Esseni időmben így magam is sok mindennek tanúja s részese lehettem. És megtanultam: aki politizál, annak állást kell foglalnia. S aki ezt teszi, az vállalja az állásfoglalással járó kockázatot is. Tetszett nekem e szemlélet és magatartás. Tudtam tehát, hogy mire vállalkozom, amikor később szakszervezeti tag — tehát szervezett munkás —, majd a Szociáldemokrata Párt tagja lettem. Sok év telt el azóta, de számomra mindmáig ezt jelenti a politika: meggyőződésemért kiállni jóban-rosszban. Kockázatos hivatás ez, de úgy hiszem, mindvégig sikerült következetesnek maradnom.

— *A hivatásos forradalmár megjelölést, úgy hiszem, nem lehet funkcióhoz kötni, bár köztudomású, hogy voltak erre kinevezettek, s akadtak-akadnak önjelöltek is. Akiket sorsuk is, cselekvéseik dokumentuma is hitelesít erre, rendszerint kerülik 'az ilyen önminősítést . . . Tiszteletben tartom tehát visszafogottságát, s csupán a tényekről tudakozódom: honnan indult, hogyan kezdte az életét? Mit hozott hazulról, s mit adott ehhez a korai tapasztalat?*

— 1909. január 2-án születtem, vagyis hetvennyolcadik évemet taposom. Ennyi esztendős korában az ember a legrégebbi dolgokra igen élesen emlékszik, de van már elegendő távlata ahhoz, hogy elhagyja a fölösleges részleteket. Nagyolva, „vágásokkal" beszélek tehát gyermekkoromról. Apám a Posta tisztviselője volt. Az Ipar utcában laktunk, proletárok közt. Cifra nyomorúságunk ellenére, ő ott úriembernek számított. Pedig hát mi is napról napra éltünk. Apánk, hogy feleségét s három fiát eltarthassa, postai munkája végeztével Az Est-lapok kiadóhivatalában is dolgozott. Szabadidejében még esti kávéházi kártyázásra és sportolásra is jutott ideje. S bennünket szintén sportszeretetre nevelt. Haladó gondolkodású ember volt, s a maga módján — tüntetések résztvevőjeként — ő is részt vállalt a forradalmi eseményekben. A Tanácsköztársaság leverése után ezért elbocsátották. Kapott valami végkielégítést, akkor költöztünk Rákoshegyre. Jómagam ugyan már polgáriba jártam, de csupán arra emlékszem: a forradalom idején a Margitszigeten nem kellett belépőt fizetnünk. A fehérterrorról jóval élesebb emlékeim vannak. Az MTK egyik futóját például szemem láttára hurcolták el a pályáról. Másnap a Bazilika mellett találták meg a holttestét; felvitték ugyanis a kupolába, s onnan hajították le. Sok hasonló történetet hallottam akkoriban odahaza, s az effélét nem lehet elfelejteni. Semmit sem tudtam még a politikáról, amikor az már számomra ilyen jelzéseket adott, s formálta látásomat, ha úgy tetszik: világszemléletemet.

Nem voltam jó tanuló, kivált a számtannal birkóztam küzdelmesen, ezért szüleim polgáriba, majd kereskedelmibe írattak. Öcséim gimnáziumot végeztek. Apánk Az Est-lapoktól sok könyvet hozhatott haza kedvezményesen, így mindig volt olvasnivalónk, s mi faltuk is a könyveket. Akkor jött a kárpitosság, Essen, és így tovább. Mesterünk — haladó szellemű ember — csak szervezett munkásokat alkalmazott. (Nála tanult, sok más közt, Nemes Dezső és Sebes István is.) A magamfajta inasnak eleinte az volt a dolga, hogy reggel és este takarítson, munkaidőben pedig szakmát tanuljon. Mégis gyakran loptam magamnak egy kis időt a Szociáldemokrata Párt, meg a szakszervezet brosúráinak olvasására. Ha főnökünk rajtacsípett, nem lett belőle bajom.

Összehozott viszont Kaesz Gyulával, a neves belsőépítésszel-bútortervezővel, hogy a szakmát mennél jobban elsajátíthassam. Mesterem fizette a leckét, s én Kaesztől sok máig hasznosítható ismeretet tanultam. 1928-ban megkaptam a kárpitos segédlevelet. Mesterem, Bodonyi Jenő kárpitos és lakberendező azt mondta: — Most elindulhat, hogy megtanulja a szakmát. S mert akkor még divatban volt a valcolás, kimentem Párizsba. A Thonet gyár alkalmazottja lettem; a franciáknál kisebb fizetésért végeztem olyan munkát, amelyhez nem kellett különösebb szakmai előképzettség. Ott ismerkedtem meg Tarr Imrével, aki betanított munkásként dolgozott az üzemben. Egyébként pedig a Kommunisták Franciaországi Pártjának megbízásából a franciaországi magyar kommunisták egyik vezetőjeként tevékenykedett. Ez volt akkoriban ott a legerősebb magyar emigrációs szervezet, s ez vonzotta a legtöbb rokonszenvezőt is.

— *Sok szó esett már a franciaországi magyar emigrációról, de a legtöbb emlékezés a kinti értelmiségi sorsról tudósít. Jóval kevesebbet tudunk a magyar munkások emigrációs életéről. Elkülönülten dolgoztak, vagy a magyarság más rétegeivel összefogva? Milyen kapcsolatuk volt a Kommunisták Franciaországi Pártjával, s egyáltalán: a francia munkásmozgalommal? És az ön személyes sorsa az idő tájt hogyan alakult?*

— Jómagam eleinte olyan szervezett munkás voltam — a Thonet gyárban, ahol elégedettek voltak velem, majd egy igen előkelő kárpitoscégnél, ahol már gyakorlatlanságom miatt nem feleltem meg —, aki rokonszenvezett a kommunistákkal. S mozgalmi munkámat is a párt irányításával végeztem. Tarr Imre alaposan próbára tett, mielőtt komolyabb feladatot is rám bízott volna. Beküldött például az „oroszlánbarlangba", a horthysta magyar követségre, amely mindenféle összejövetelt, egyesületet, megmozdulást szervezett, hogy hasson a magyar emigrációra. Én hirtelenében „birkózóvá" és „sakkozóvá" váltam, hogy a mi befolyásunk érvényesüljön. E minőségemben bizonyára beváltam — elnézést az iróniáért —, mert nemsokára másodszerkesztője, vagyis mindenese lehettem a Párizsi Munkás című, magyar nyelvű hetilapnak. Az újságot Aranyossi Pál szerkesztette, aki odahaza a szociáldemokrata sajtó, majd a Vörös Újság munkatársa volt (később pedig kitűnő szerkesztő lett). A felesége, Aranyossi Magda még a szedéshez is értett. Ott aztán alaposan megtanulhattam a nagypolitikát, hiszen a legfrissebb eseményt is azon nyomban értékelnünk kellett. Attól kezdve, hogy az említett kárpitos cégtől elbocsátottak, alkalmi munkákból tartottam el magam, s immár teljesen a mozgalomnak éltem. Nagy cél lebegett előttünk: nemcsak a magyar emigráció formálása, hanem Magyarország felszabadítása, a szocialista Magyarország megteremtése. Tagjai voltunk a Kommunisták Franciaországi Pártjának — Tarr Imrét, majd utódját, Karikás Frigyest is e párt bízta meg irányításunkkal —, de figyelemmel kísértük a nemzetközi munkásmozgalom eseményeit, s a hazai eseményeket is. Amikor például Budapesten, 1930. szeptember 1-én a nagy tüntetés lezajlott, ezt támogató mozgalom alakult a franciaországi és belgiumi magyar emigrációban. Jómagam pedig elnöke lettem a szeptember 1-jei bizottságnak, amely e mozgalmat Franciaországban irányította. Előadásokat tartottam, s minden más lehetséges eszközzel igyekeztem ügyünkért mozgósítani az embereket. Karikás Frigyes egyébként Moszkvából érkezett. Tarr Imre melegszívű, ám visszafogott, fegyelmezett férfi volt. Karikás egészen új, számomra szokatlan stílust hozott magával. Kitűnő szerszámlakatos volt, a Renault gyárban dolgozott. Bővérű, vidám embernek ismertük meg, szerette az életet, a nőket, messzire elmetrózott, hogy kedvére való kenyeret kapjon. Ha köpennyel, piros sállal, széles kalappal megjelent egy-egy gyűlésen, felszólalása eseményszámba ment. Én viszont annyira szerettem Tarr Imrét, hogy mindjárt az első pártcsoport-

gyűlésen Karikásnak rontottam, rossz politikának nevezve népfrontszemléletét. Maga Tarr Imre védte meg, és Karikás sem haragudott meg rám, hanem leült velem beszélgetni. S megkérdezte, hogy fiatalos lelkesedésből tettem-e, amit tettem, vagy a mozgalmat kívánom rombolni vele. Nem várt választ, csupán azt közölte: színvallást úgy tehetek, ha lemegyek pártmunkát végezni Pas de Calais-ba, bányászok közé. Így lettem csillés és agitátor. Mindaddig, míg le nem tartóztattak. Aztán két detektív elvitt a belga határra. Vagyis kitoloncoltak; megfenyegetve, hogy ennyi meg annyi évi börtönbüntetést kapok, ha visszatérek. Brüsszelbe mentem, s eleinte nem volt se pénzem, se mozgalmi kapcsolatom. Mégis Belgiumban maradtam, amíg Karikás Frigyes vissza nem hívott Párizsba. Később pedig hazajöttem Magyarországra. (Addigra különben már vagy két éve kommunista párttag voltam. 1929. augusztus 1-jén, a nemzetközi békenapon vettek fel, de párttagságom keltezése: 1928. január 1-je. Akkor léptem be ugyanis a szakszervezetbe és a Szociáldemokrata Pártba.)

— A harmincas évek elején érkezett haza, vagyis a magyarországi kommunista mozgalom egyik nehéz időszakában. Mit kezdhetett idehaza a franciaországi tapasztalattal? Mi volt a dolga? Kikkel találkozott? Milyen szemléletet képviselt a — köztudomásúlag sok balos ballasztot cipelő — illegális kommunista pártban? Voltak-e vitái?

— Teljesen ismeretlen emberként érkeztem haza, a francia párt igazolt. Szükség is volt erre, hiszen akkoriban számosan lebuktak. Sebes Sándor révén sikerült aztán kapcsolatot találnom a pártvezetéssel. Döntés született: e szerint Sallai Imre rám bízta a röpirat- és lapterjesztés megszervezését. A Szervita téren találkoztam vele, illegális körülmények között. Így hát sejtelmem sem volt arról, hogy kicsoda. Csupán megkaptam tőle az instrukciókat, ezeket teljesítve vettem át egy nyomdásztól az illegális sajtót, s ezután a megbeszélt módon különböző embereknek továbbadtam a lapokat. Így ismertem meg ezt a nagyon rokonszenves férfit, habár szinte szót se váltottunk egymással. Tudtuk a jelszót, ennyi elég volt. Óvatosnak kellett lennünk, mert a mozgalom eléggé szűk körre támaszkodhatott. Európa egyik legjobb rendőrsége működött Magyarországon, s már a náci ügynökök is itt gyakoroltak. Ez a rendőrség nem törekedett „megsemmisítésre" (amikor az Andrássy laktanyában agyonütötték Rózsa Ferencet, a tettesek büntetést kaptak), ám nagyon értettek ahhoz, hogy áldozataikból mindent kiszedjenek. Professzionista rendőrség működött itt, igen olajozottan, a pártban viszont nézeteltérések voltak. Így könnyebb dolga lett az ügynököknek, besúgóknak. A hibás szemlélet elszigetelte a pártot a tömegektől, a szövetségesektől. Népfrontelképzeléseimet természetesen nem fogadták szívesen. Az is igaz viszont, hogy sok tekintetben laikusok voltunk. Amikor a harmincas évek végén megalakítottuk a Békepártot, ugyanazzal az írógéppel írtuk a röplapokat, mint a Kommunista Pártét. Így a rendőrség tüstént rájött: nem új pártról van szó, csupán névváltoztatásról, álnévről. Rákosiék viszont azt mondták később, hogy likvidálni akartuk a pártot. Valójában természetesen egészen másról volt szó. Úgy gondoltuk, így módon növelhetjük a párt befolyását, tömegbázisát, hiszen a Horthy-rendszer mindent megtett azért, hogy lejárassa a proletárdiktatúrát, a kommunista elnevezést.

— Közismert tény, hogy egyike volt azoknak, akik 1936-ban Spanyolországban harcoltak a fasiszták ellen. Ma már legendás híre van azoknak az időknek, s az ott járt, hősi halált halt, vagy valamiképpen a túlélők közé került harcosoknak. Mi történt valójában? Hogyan került a szabadságharcosok közé egy Tömpe István nevű fiatal kommunista, s a bukás után hogyan alakult a sorsa?

— Nem kedvelem a legendákat. A leglegendásabb időkről is az igazat kell elmondani... Tehát: akkoriban

itthon éltem, a Corvinban dolgoztam, s a nyolcvan pengőmből rendesen ki tudtam jönni. Olyannyira, hogy már nősülésre készülődtem. Akkor érkezett meg Tarr Imre levele, amelyben tudatta velem, hogy ő és a barátai elmennek délre, s örülnének, ha velük tartanék. Tüstént világos volt számomra, hogy Spanyolországba mennek. Akkoriban idehaza úgynevezett konspirációs válságban éltünk, melynek következtében megszűntek a szervezetek. Néhány régi elvtársamhoz fordulhattam csak tanácsért. Minthogy itthon nem volt lehetőség pártmunkára, rám bízták: döntsek legjobb belátásom szerint. Így hát Csehszlovákián át kimentem Párizsba, s ott jelentkeztem a toborzóirodában. Sokan álltak sorba, s bárki mehetett, aki megfelelt. Mert, természetesen, próbálták kiszűrni a hírszerzőket, felelőtlen elemeket, kalandorokat. Ötvenkét nemzet fiai jelentkeztek a nemzetközi brigádokba, a segítés céljával, a győzelem reményében. Nem kételkedtünk ebben, mert úgy véltük: mellettünk a spanyol nép, a nemzetközi szolidaritás, a Szovjetunió. Mindannyiunknak erkölcsi erőt adott az internacionalista összefogás. Ezért tartotta magát számos egység még a legreménytelenebb harci helyzetben is. Úgy véltük: ekkora igazság a nagyvilág színe előtt nem bukhat el. Vagy ezerkétszáz magyar is harcolt ott, végül ennek a fele elesett. Jómagam végül az egyik spanyol egység törzsfőnökeként szolgáltam. Bátorságot, szolidaritást, példamutatást tapasztaltam a legnehezebb napokban is. A harcokról, megpróbáltatásainkról — a déli frontról, Teruel visszafoglalásáról stb. — máskor, másutt már nemegyszer beszéltem. Minderről itt tehát csupán ennyit: katonai taktikát-stratégiát is tanultam Spanyolországban, és persze vezetést, politizálást ... Végül a francoisták mind északabbra szorították a köztársaság híveit, a harcosokat, s a velük menekülő lakosságot, vagy kétszázezer embert. A Pireneusok lábánál Luigi Longo, a nemzetközi brigádok főkomisszárja beszédet mondott. — Ezt a csatát elvesztettük, a háborút azonban megnyerjük — máig emlékszem utolsó mondatára. Szürkületben keltünk át a francia határon. Arra számítottunk, hogy tárt karokkal fogadnak bennünket, hiszen harcoltunk, az életünket kockáztattuk a demokráciáért. Ám valójában csendőrmotozás, lefegyverzés következett, s a — szögesdróttal körülvett — Argeles sur Mer-i internálótábor. Ott volt velünk, súlyos sebesülten, Rajk László, Gyáros László, Mező Imre, Ráth Károly, Tömpe András, az öcsém, és sok más harcostársunk. Az egyik táborparancsnok Münnich Ferenc lett. Később, amikor a háborúban a németek legyőzték a franciákat, ügynökeik munkásokat toboroztak közülünk Vernetben. Így alkalom nyílt arra (a tábor pártbizottsága is jóváhagyta ezt), hogy akire odahaza öt évnél rövidebb börtönbüntetés várhat, az jelentkezzék munkára, s majd szökjön meg. E módszert választottuk, s aztán — Németországon át — hazaszöktünk. (Az utat Rajk szervezte meg.)

Itthon, minthogy ismertek s figyeltek bennünket, csak a legális munkában vehettünk részt. Hont Ferenc vigadói kultúrestjeinek előkészítésében (ezek, köztudomásúlag, mindig politikai eseménnyé váltak), s a Kisgazdapárt polgári tagozatával — Ortutay Gyulával, Barcs Sándorral, Kovács Margittal stb. — kapcsolatot teremtve. 1942-ben, a nagy lebukások évében, engem is bevittek. Alaposan „megdolgoztak" a hírhedt Andrássy-laktanyában, megjártam a Hadik-laktanyát is. Ugyanott bántak el énvelem is, ahol Rózsa Ferencet agyonverték, s ahol — a sebesüléséből még mindig nem felépült — Rajk Lászlót vallatták. A fizikai és lelki meggyötrés és megalázás, az emberi kiszolgáltatottság sokféle példáját láttam és tapasztaltam. S a helytállását is, mely nem csupán bátorságon és lelki-fizikai erőn múlt — hiszen a hatalom professzionista vallatókkal dolgozott —, hanem a bölcs konspiráción is: ki-ki csak annyit tudott, amennyit feltétlenül tudnia kellett ... A felszabadulásig még számos megpróbáltatás várt rám. Szabadulá-

som után illegalitásban éltem, hamis papírokkal. Kerepesen laktam, a Várkonyi fivérek konfekcióüzemében voltam üzemvezető, onnan jártam be Budapestre mozgalmi munkát végezni. (A testvérek apja Várkonyi István volt, az agrárszocialista mozgalom egyik vezetője.) Erről is szó esett már máskor, bővebben ... A felszabadulást sebesülten értem meg. Mint annyian, én is kenyeret kaptam az első szovjet katonától.

— *S hogyan dolgozott, élt 1945 után, s az azt követő kemény években, az új meg új napi és történelmi megpróbáltatások, válságok, döntéskényszerek, kezdeményezések esztendeiben ilyen múlttal? Hiszen volt idő, amikor az efféle veteránságot nem vették jó néven ...*

— 1945 után, amint sebesülésemből valamennyire felépültem, a Tisza Kálmán téren találkoztam először régi elvtársaimmal. Egy ideig a hatodik kerületi pártbizottságon dolgoztam, de rövidesen kiküldtek Csepelre, a Vasműbe. Köböl József lett a titkár, én meg az agit.-prop.-os. Az emberek akkor jöttek elő a pincéből, az életet, a termelést újra meg kellett indítani. Szép, érdekes, nagy lelkesedést kívánó munka volt, de bírtuk erővel. Csepelről aztán Farkas Mihály küldött el Pécsre, s ott — egészen az első választásig — Baranya, Somogy és Tolna megye területi titkára voltam. Ismertem a körülményeket, így nem lepett meg, hogy elsőül a szavazóknak mindössze 17 százaléka adta voksát a kommunistákra. Farkas instruktorként lejárt hozzánk, s ilyenkor én mindig elmondtam a véleményemet. Ez az ellentmondást nem tűrő ember nem szerette ezt, ezért csaknem kenyértörésre került sor: a területi bizottságok megszüntetése után már úgy volt, hogy bányába megyek dolgozni. De aztán Rajk László — mert a koalíciós időkben a pártok szétosztották egymás közt a különböző állami funkciókat, s a somogyi alispáni poszt a kommunistáké lett — engem javasolt erre a helyre. Így 1946-tól 1948 közepéig ezt a tisztet töltöttem be. A nagy váltás, az átmenet idejét éltük. Fasiszta főispán, kezet csókoló öreg paraszt, újjáépítés, földreform, népi demokratikus szemlélet — címszavakban így summázhatom ezt az oly emlékezetes, dinamikus korszakot.

1948-ban a Belügyminisztériumba kerültem, főosztályvezetőnek. Rajk László akart odavinni, de ő már átkerült a Külügyminisztériumba, így végül Kádár János — aki még az illegalitás idejéből ismert — hívatott fel, s kineveztek az említett posztra. Nemsokára azonban minden megváltozott körülöttem. Rajkot letartóztatták, és sorra börtönbe kerültek a „spanyolosok". Engem Rákosiék hamarosan áthelyeztettek a Földművelési Minisztériumba. Úgy volt, hogy személyzeti főosztályvezető leszek, de aztán közölték: az nem való nekem. Egy ideig még a minisztériumban dolgoztam, de rövidesen kitettek onnan, a MALÉRT, az állami erdőgazdasági szervezet igazgatója, majd később az önálló főigazgatósággá alakult szervezet vezetője lettem.

Nehéz évek jöttek, magam sem tudom, miképpen kerültem el a letartóztatást. Kiszámíthatatlanul alakult a sorsunk. Megesett, hogy volt olyan elvtársam, aki reggel a Szabad Népben az árulók között olvasta a nevét. Előző este ugyanis elfelejtették letartóztatni, s csak a cikk megjelenése után jöttek érte el. Fölébredtünk az éjszakai autózúgásra, a barátok sem mertek őszinten beszélni egymással. A korábbi lelkes szellemet szétverte a Rákosi-korszak; olyannyira, hogy ennek nyomai mindmáig érzékelhetők. Mi mást tehetett a magunkféle: amint rájöttünk, hogy itt valami baj van — másra nem volt lehetőségünk —, legalább a magunk helyén, területén próbáltuk tisztességesen végezni a dolgunkat. Skizofrén állapot volt. Akkor raktuk le a szocialista erdőgazdálkodás alapjait, s ez „jó mulatság, férfimunka" volt. Ám közben naponta értesültünk az új meg új letartóztatásokról, és legjobb elvtársaink nevét olvastuk az árulók listáján.

Fölmerülhet a kérdés, hogy mi, tapasztaltabbak, akik Nyugat-Európá-

ból tértünk haza, miképpen kezdhettünk olyan naiv hittel, s miért nem tudtunk semmit a sztálini koncepciós perekről. Korai lelkesedésünket, gondolom, bárki megértheti, hiszen a fasiszta rendszer helyébe lépett itt a szocializmus ígérete, lehetősége. A koncepciós perekkel kapcsolatos tájékozatlanságunkon magam is sokat töprengtem. S egyszer meg is kérdeztem Münnich Ferencet, hogy annak idején, a franciaországi táborban miért nem beszélt ezekről nekünk. Meglepő választ adott: — Azért, mert tüstént trockistának bélyegeztetek volna, s a mozgalom kitaszította a trockistákat...

1956-ban mintha a természet is előre jelezte volna a politikai-társadalmi katasztrófát: földrengéssel kezdődött az év, majd jeges árvíz következett, a többi magyarországi esemény ma már közismert. Október 22-én, az erdészeti főigazgatóság vezetőjeként az európai erdészeti konferencián, Genfben tartózkodtam. 23-án Svájcba is megérkeztek a hírek az itthoni harcokról, s én azonnal hazatértem. 1956 decemberében magam is tagja lettem az Ideiglenes Központi Bizottságnak. A legnehezebb időkben Münnich Ferenc mellett dolgoztam, a Fegyveres Erők Minisztériumában. A decemberi határozat után a meggyőzés politikája következett. A januári hetekben Kádár János naponta tucatnyi munkásdelegációt fogadott, és mindig türelemmel hallgatta meg a küldöttségeket — mindezt nemegyszer személyesen is tapasztalhattam. A Fegyveres Erők Minisztériuma is a meggyőzés eszközeivel élt, kerülte az erőszakot. S akkor már arra is alkalom nyílt, hogy a magyar viszonyoknak megfelelően építsük rendszerünket. Május 1-jén aztán bebizonyosodott, hogy nemcsak a néphatalmat sikerült visszaállítanunk, hanem a tömegek rokonszenvét is bírja az MSZMP politikája. Köztudomású, hogy mekkora tömeg jelent meg — csakugyan önkéntesen — a munka ünnepi felvonuláson. Vagyis megkezdődött a konszolidáció. Aztán az új, az „aki nincs ellenünk, az velünk van" elven alapuló kollektivizálásban is részt vehettem. 1962-re véget ért ez a munkám, szakember került a helyemre. Én pedig a Rádió elnöke lettem.

— *Az elmúlt negyedszázad honi rádiózása-televíziózása alakulásában, köztudomásúlag, önnek igen jelentékeny irányító-alakító szerepe volt. Mit értek korábbi tapasztalatai ebben az egészen másfajta szakmában-hivatásban? S mire jutott, megítélése szerint, ebben az időszakban a Magyar Rádió és a Magyar Televízió? Betöltötte-e, s napjainkban betölti-e méltóképpen a szerepét?*

— Kérdésére, igazán érdemben, csak tanulmányban lehetne válaszolni, ezért én e hasábokon legföljebb sommázó tanúságtételre vállalkozhatom. Tehát: az MRT-hez voltaképpen önkéntesként érkeztem. A fölajánlott lehetőségek közül ezt választottam, mert izgatott a feladat: miként lehet rádiózásunkat korszerűsíteni, s a magyarországi televíziózást továbbfejleszteni. Elnöke lettem így az akkor még egységes rádiós-televíziós intézménynek, s Grósz Károly lett a párttitkár. Ahogyan mondták: ekként kívánták ezt az oly fontos intézményt is erősíteni. Sorsom, életpályám talán igazolhatja, hogy számíthattak rám. Rákényszerített köznapi létem, a pártmunka, franciaés spanyolországi tapasztalatom, az illegalitás, népfrontos múltam, fegyveres testületi és különféle vezetői tapasztalatom, hogy döntsek, hogy az előkészítésben körültekintő, a határozatban határozott legyek. Kitűnő harcos- és munkatársaim körében, s kivált Münnich Ferenc mellett megtanultam: a jó vezető a legnehezebb időben is csak előzetes tanácskozás, konzultálás után dönthet. Így a vezető számíthat arra, hogy utasításait egyetértőleg, sőt kedvvel hajtják végre, hiszen a döntéshozatal előtt ki-ki elmondhatta érveit. A vezető beleérzőkészsége, meggyőzési képessége tehát minden határozat valóraváltásában nélkülözhetetlen. A mechanikus, lélektelen végrehajtásban nincs köszönet.

A rádióval könnyebb dolgunk volt, hiszen az hagyományaira támaszkod-

hatott, de azért meg kellett ismernünk az eleven szervezetet, a megszokott viszonyokat, az embereket, hiszen csak így lehetett korrigálni, újítani, korszerűsíteni. A televíziót jószerint ki kellett találni, s aztán az alapozással kezdve, fölhúzni az épületet. Kezdetben nem is tudta még mindenki, hogy a televíziónak rövidesen mekkora szerepe lesz. Emlékszem, annak idején szinte be kellett csempésznem jelentésembe azt a félmondatot, amely a honi színes tévézést szorgalmazta. Nehezményeztek is javaslatomért, mondván, hogy ez igen sok pénzt emésztene fel. De aztán éppen Kádár János egyetértésének köszönhettük, hogy ez ügyben is jóváhagyó döntés születhetett.

Kezdetben egyébként sok gondot okozott a szemléletváltás. Segített ebben a hazai pártpolitika és a szovjetunióbeli új szellem, mely lehetővé tette, hogy a magunk módján építsük a szocialista rendszert, és — persze — annak tömegkommunikációs rendszerét is. Önállóbbak lehettek így nemcsak a rádiózás—televíziózás vezetői, hanem az egyes műsorkészítők is. Ki-ki jobb műsort akart készíteni, s ennek elsőrendű feltétele volt, hogy közelebb kerüljünk az emberekhez. Megújhodott rádiózásunk és induló televíziózásunk ezért kezdettől fogva tudatosan arra törekedett, hogy mennél teljesebben részt vegyen a konszolidációban. Higgadt, értéktiszteleten alapuló, pontos, tárgyilagos és mégis elkötelezett hangvételt szorgalmaztunk. Realizmust, ha úgy tetszik, ténytiszteletet. Úgy hiszem, főként ennek köszönhető, hogy közléseinknek, műsorainknak idővel mind nagyobb hitelük lett. (Ne feledjük: a korábbi tömegkommunikáció éppen a hitelét vesztette el.)

Igen fontos felismerésünknek, helyes gyakorlatunknak érzem azt, amely érdekes, vonzó, szórakoztató műsorformák kialakítására törekedett. Ma már ez a nyilvánvalóságok nyilvánvalóságának tetszhet, de annak idején nem volt könnyű elfogadtatnunk például, hogy jobb, ha mi adunk „nyugati könnyűzenét", mint ha a magyar hallgató ezzel szabad-európás körítésben találkozik. Aztán ez a műsorforma is megszülethetett. És sorra a többi, korábban minálunk nemigen használt, engedélyezett, ismert műfaj: a magazin például, vagy a dokumentumműsor. Ez utóbbi valóságfeltáró lehetősége egyszersmind demokratizmusunk tágulását is jelezte. A bel- és külpolitikai nyitást is lépésről lépésre valósítottuk meg: az adások hangnemével, a mind teljesebb informálással, majd — a rádióban indult, a televízióban nagyobb hatással művelt — fórumokkal, amelyek egy-egy időszak kül-, illetve belpolitikai kérdéseire adtak választ, korábban ismeretlen nyíltsággal, kényes kérdést szinte nem ismerve. A televíziózás új szokásaihoz alkalmazkodva igyekeztünk kialakítani a rádiózás oldottabb formáit, kivált a reggeli műsorok hangnemében, anyagában, információközlési módjában. A tévében megjelentek az első „személyiségek", mind a műsorkészítők, mind az interjúalanyok sorából. A rádiózás rugalmasan igyekezett alkalmazkodni a televízió nagykorúsodásához, műsoridejéhez, hangsúlyt adva a hétfői, tévémentes estéknek, „sávokat" szerkesztve, igénybevéve minden „tévétlen" napszakot, így az éjszakát is. A televíziózás viharos felfutását is mindannyian tapasztalhattuk az elmúlt negyedszázadban. Kár, hogy sok egyenetlenséggel is járt ez a rohamos fejlődés. De hát az efféle az új dolgok születésével óhatatlanul együtt jár.

Megvallom, a két intézmény szétválasztását nem helyeseltem. Ez a döntés annak idején más, súlyosabb viták részeként — majdhogynem „melléktermékeként" — született. Köztudomású, hogy a rádiós—televíziós világban azok a cégek működnek a legeredményesebben, amelyekben egységes az irányítás, s a végrehajtás megoszlik. Jobb így a tervezés és az egyeztetés lehetősége. Így is mondhatom: könnyebben, eredményesebben alakíthatják ki a rádiós—televíziós taktikát, stratégiát. Az Állami Rádió és Televízió Bizottság élén annak idején — sok egyéb közt — éppen erre az össze-

hangolásra törekedtem. Állásfoglalásaink, úgy érzem, segítették a közös munkát, habár azért voltak fölösleges párhuzamosságok és ellentétek is. Ilyenkor meggyőzés útján segítettük az együttműködést.

— *A rádió és a televízió közönsége, úgy hiszem, nemigen törődik az efféle szervezeti kérdésekkel, csupán arra kíváncsi: kedvére való műsort láthat-, hallhat-e, informálják-e megfelelően. E jegyben ki-ki természetesen tudomásul veszi a jót, annál többet bosszankodik a megmerevedett műsorformákon, a mind gyakrabban tapasztalható rutinmegoldásokon, az új rádió—tévészemélyiségek hiányán stb. Annak sem örül, ha a riporter agresszív, de az is bosszantja, ha a következetesen kérdező újságíró egy időre — ezért vagy azért — elhallgat. Sajtótörvényünk már van, de mintha még mindig nem érzékelnék eléggé az illetékesek, hogy mennyit ér — tájékoztatásban, befolyásolásban, kultúrában stb. — például a rádió és a televízió . . .*

— Úgy hiszem, a sajtó, a rádió és a televízió fontosságát, igazi jelentőségét pontosan tudja és értékeli politikai vezetésünk. Más kérdés, hogy népgazdaságunk mennyit képes a tömegkommunikáció korszerűsítésére fordítani. („Kezdő" rádiósként—televíziósként is tudtam: e technikai fejlesztést szorgalmazni kell, ha nem akarunk behozhatatlanul elmaradni.) Lehetőségeink, érthetően, nagymértékben függnek a világ és országunk gazdasági teljesítőképességétől. Kétségtelen azonban, hogy nemegyszer megesik: ügyünkben a takarékoskodás mértéke meghaladja a megítélésünk szerint szükségeset. Pedig hát, egyebek közt, a gazdasági irányításnak is eszköze a rádió és a televízió. Egy-egy hirtelen elhatározás, amely például a műsoridő átmeneti csökkentését kívánja, talán több kárt csinál, mint amennyi hasznot. Legutóbb a szovjet pártkongresszus — amelynek tévéközvetítéseit, rádiótudósításait kiválóan megoldottuk — bizonyította, milyen szoros összefüggés van a politika és a tájékoztatás közt. És az is nyilvánvalóvá vált: csupán mert közli a rosszat, a bajt, az ellentmondást, a sajtó nem felelős a rosszért. És persze attól, hogy ezeket közzéteszi, még nem szűnnek meg a bajok. Az elhallgatás viszont nyilvánvaló bajokkal jár.

A színvonalas, hiteles, korszerű rádió- és tévéműsor azonban sosem volt, ma sem lehet pusztán pénzkérdés. Kitűnő műsorok is készültek már igen kevés pénzből, és hiába volt tele a zsebe egy-egy műsorstábnak, ha vagy a tehetség, vagy az akarat, vagy a szorgalom hiányzott a kitömött bukszához. A demokratizmus akarásának — s részint már gyakorlásának — korszakában valóban szemléletváltásra van szükség. Némelyek több határozottságot, szigort követelnek, és bizonyára jogosan kívánják ezt, ha ökonomikusabban szeretnének dolgozni. Megértem a türelmetlen fiatalokat is, akik „világmegváltó" terveikkel a stúdióajtókon dörömbölnek, sőt az zavar, ha nincsenek ilyen terveik — engem azonban már köt a múlt, s a hibákkal szemben engedékenyebb vagyok. S úgy hiszem, a mi mai, ellentmondásokkal teli korunk is kiforrja magát. A rádiózásnak—televíziózásnak épp ebben a kiforrásban kell segédkeznie. Ezért hát, mint korábban, ma is támogatok minden megújulást, fiatalítást. Az utóbbi azonban nem függ össze automatikusan az életkorral.

Az Állami Rádió és Televízió Bizottság, egyebek közt — megszűnéséig — épp a szemléletváltás, a folytonos megújulás érdekében tevékenykedett. E gondolat jegyében foglalkozott számos közérdekű és a rádiózás — televíziózás korszerűsítését is szolgáló kérdéssel. Elegendő talán, ha közülük néhányat felsorolok e hasábokon. A bizottság rendszeresen megvizsgálta a tömegkommunikációs eszközök gazdasági propagandáját, lakosságunk gazdasági közérzetének alakulását. Foglalkozott a Rádió és a Televízió nemzetközi tevékenységével, hazai szerepével. Szó esett e fórumon, sok egyéb közt, a műsorpolitika aktuális kérdéseiről (például: a valóság és a riport

kapcsolata a rádióműsorokban; a szocialista életmód propagandája; a rádió és a televízió irodalmi műsorai; a hallgatói szokások módosulása; a televíziós tájékoztatás megítélése a közvéleményben). Segíteni próbáltuk a tömegkommunikáció közép- és hosszútávú tervezését, foglalkoztunk a nyomtatott sajtót is érintő néhány kérdéssel, a beszédkultúrával, rádiózásunk—televíziózásunk technikai jövőjével, a videózással, és így tovább. Mindezek a tömegkommunikáció nagyobb hazai megbecsülését is szorgalmazni óhajtották... Másféle feladatunk volt a magyar rádiózás—televíziózás külföldi képviselete. Erre személyes lehetőségem volt az OIRT kereteiben és egyéb nemzetközi fórumokon. A magyar rádiózásnak—televíziózásnak — túlzás nélkül állíthatom — tekintélye van külföldön; keleten éppúgy, mint nyugaton. Ebben kétségtelenül érdemei vannak rádió- és tévédiplomáciánknak. Ez is szakma, melyet el kellett sajátítanunk.

— *Az Állami Rádió és Televízió Bizottság megszűnt, elnöke nyugalomba vonult. Ám e „nyugalom" csak jelképes, hiszen Tömpe Istvánt naponta láthatjuk a Rádióban, s tudomásom szerint most is tevékenyen dolgozik. Milyen elhatározás, számvetés készteti erre?*

— Életem teljes volt, mert részese lehettem történelmet és társadalmat alakító folyamatoknak. Szerencsés ember vagyok, mert sokan éltek úgy, mint én, de elestek a harcban, vagy a szervezetük, egészségük kevésbé bírta a köznapi megpróbáltatásokat. Szerencsés vagyok abban is, hogy mindmáig igénylik munkámat, tapasztalataimat. Amíg szükség van rám, megteszem, amit tehetek.

(nádor)

Pünkösti Árpád

A vezetés magányosít

A téeszelnökök magánéleti kapcsolatai

Az elnökké választásnak ára van: a gárda jelentékeny része magánéleti kapcsolatainak romlásával fizet a kiemelkedésért. Kevésbé károsul az, aki idősebb korban, több tapasztalattal kerül a vezetői centrifugába. Az elnökök nagyobb része nincs alkotó kapcsolatban házastársával, pedig azok többsége legalább érettségizett. Leginkább a rokoni kapcsolatok sínylették meg az elnökké választást, akiket az agrárforradalom földindulása emelt a magasba, azok majdnem teljesen elszakadtak a rokonságtól.

Bár általában gyöngül a téeszelnökök kötődése a tájékhoz, a mezőgazdasági munkához, a kötődés még mindig jellemző sajátossága ennek a vezetői csoportnak.* Az aktív elnökök több, mint harmada helybeli (a mintában szereplő nyugdíjasoknak még 80 százaléka volt az), és ennek több, mint kétszeresére tehető azok száma, akik megválasztásuk előtt hosszú időn át dolgoztak a szövetkezetben, befogadták őket, kebelbelinek számítottak, számítanak. Minél magasabb az elnök végzettsége, annál kevésbé véli előnyösnek, ha szülőhelyén, legalábbis jól ismert környezetben dolgozik, de még az új elnökök túlnyomó többségét adó diplomásoknak is csupán egyharmada szerint nem előny az ismert környezet. Varga Ferenc Nagyrédéről, Heves megyéből került az Óbuda Tsz élére, mégis így vall:, „Minden szinten a vezetés clouja megismerni a területet. A helybeliség óriási előny, hisz ahány ház, annyi szokás, ezeket csak együttélve lehet megismerni. Enélkül az ismeret nélkül nem lehet a tagságot döntő ütközetbe vinni. A szövetkezeti mozgalom bebizonyította, hamis a teória, hogy senki sem lehet próféta a saját hazájában. Országosan kialakult az ellenszenv az ismeretlen, felülről utalványozott káderekkel szemben."

Nyilván, hogy más ágazatokban kisebb a jelentősége a helyismeretnek, mint a mezőgazdaságban, de a külső káder bevitele ott is megbontja az értékrendet, ellenérzést vált ki. A követelmények többségéhez hasonlóan a helybeliség sem abszolutizálható, ám nem árt róla szót ejteni azért sem, mert az igazgatóválasztások során egyre többen aggályoskodnak, hogy a pályázók közül a nem helybeliek hátrányban vannak. Többnyire ez nem baj, „mert jó tulajdonságai elismertetésére

* A téeszelnök-vizsgálatot 1983—84 fordulóján végeztem. A postai kérdőíves felmérésre majdnem minden negyedik aktív elnök válaszolt. A kutatást a Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a MTA Közgazdaságtudományi Intézetének támogatása tette lehetővé. Ez az írás Az elithez tartozni — A téeszelnökök kapcsolatrendszere c. TK tanulmány első felét ismerteti.

nem kell erőt pazarolnia, mert gyengéi kijavítására ösztönzni a környezet". (40 éves, diplomás elnök véleménye.) Tegyük hozzá, hogy iparvállalatoknál általában kisebb a lehetősége a rokoni, baráti érdekek jelentkezésének, márpedig a helybeliséget elutasító elnökök ettől fáznak leginkább. Végső érvként még megemlítem, hogy a helybeli elnökök általában sikeresebbnek vallják életüket, úgy tűnik, hogy a siker részben a saját nyájhoz kötődik.

Ma még elég megbízhatóan mérhető ennek a vezetői csoportnak a kötődése munkaterületéhez, a mezőgazdasághoz, a földhöz. Erős ez a kötődés annak ellenére, hogy az agrárforradalom óta eltelt lassan emberöltőnyi erő alapvetően felforgatta a sorokat. A nyugdíjas elnökök kétharmadának még saját magának és az apjának is volt földje, többségük tehát paraszti elnök volt, utódaik kétharmada már „csak" paraszti származású, csupán a szüleinek volt földje. A kötődésnek az előbbi példába sűrített változása, lazulása szinte minden más változóval összefüggést mutat — életkor, végzettség, helybeliség, elnökké választásának ideje stb. — itt azt emelném ki közülük, hogy a legtöbb nem paraszti elnököt — akinek sem magának, sem a szüleinek nem volt földje — a felsőbb szervek javasolják: gondatlanságukkal erősítik azt a természetes folyamatot, amit inkább lassítani kellene.

Közelebbről vizsgálva az indíttatást — a származást —, már tarkább a kép. Születésekor még az új elnökök felének is cseléd volt az apja — új elnöknek nevezem a reform „újrakezdése" és a vizsgálat időpontja közti időszakban, az 1979—83-ban választottakat —, minden ötödik elnök földműves szülők gyermeke, s meglepetés, hogy ezek fele — még az új elnökök között is! — parasztpolgár, később kulák volt. Az utóbbi két évtizedben lassan csökken az elnökök körében a munkás származásúak, és nő az értelmiségi családban születettek aránya (minden hatodik új elnök).

A kötődés harmadik ágaként megemlítem, hogy az aktív elnökök kilenctizede párttag (a nyugdíjasok nyolctizede).

A vázolt változások ellenére sem hinném, hogy az elit bármelyik csoportját erősebb kötelékek fűzik munkájához, környezetéhez. Mégis minden negyedik elnök, minden negyedik diplomás elnök jelezte, ha lehetősége lenne, elmenne más munkahelyre. Igaz, hogy aztán közülük csak minden hatodikhetedik — az aktív elnökök 4 százaléka — erősítette meg, hogy szándékában is áll munkahelyet változtatni, mégsem lenne okos dolog „akkor minden rendben" legyintéssel elintézni elvágyódásukat, mivel az elégedetlenséget, feszültséget, bizonyos fokú tehetetlenséget tükröz. Tehetetlenséget, mert minél idősebbek — vagyis minél erősebb szálak kötik őket a helyhez, az elnöki székhez —, annál kevésbé nyilatkoztak úgy, hogy szívesen leszállnának a körhintáról.

Minden jel szerint a szellemi munka általános leértékelődése az egyik jellemzője a szocializmus általunk megélt kezdeti szakaszának, és az értékvesztés alól a vezetői munka sem kivétel. A vezetés presztízse, elismerése nincs arányban a terhekkel. A téeszelnökök több tekintetben még istenes helyzetben vannak — jövedelmük, önállóságuk, alkotási lehetőségük meghaladja a hasonló vezetői átlagot —, mégis a negyven éven aluliak — akiktől a legtöbb kezdeményezést, a legtöbb vitalitást várnánk —, több, mint harmada jelezte, szívesen elmenne más munkahelyre.

Régóta szól már ez a vészjelző, de talán bennünk emberekben, talán a társadalomban jó adag hajlandóság van a nem szeretem jelenségek figyelmen kívül hagyására, a cselekvés elodázására. A szellemi, a vezetői munka megbecsülésére nem igen történt semmi. A tetejében a gazdálkodásban veszett állapotok uralkodnak már jó ideje. A terhek csak nőnek, egyre nőnek, és még aki állja a próbát, annak is mind kevesebb marad a zsebében, mert el kell tartania a rosszakat, sőt életképteleneket is. Mi sarkallja a helytállásra

a közösségeket, ha a vezetőjük is abban él: „na, bumm, legfeljebb nem leszek elnök . . .”

Nem egyetlen megnyilatkozás alapján rázom a kolompot. Az említett 40 évnél fiatalabb elnöki csoport ötöde másutt azt jelezte, ha újra kezdhetné, nem lenne vezető, s majdnem ugyanennyien nyilatkoztak úgy, hogy — kötődés ide, kötődés oda — más szakmát választanának. Biztos nemcsak számomra nyugtalanító, hogy az egyik legsikeresebb ágazat vezetőinek 12 százaléka nem hajtaná még egyszer a vezetés igájába a fejét, s ebben az olyannyira eltérő nyugdíjas és aktív elnöki gárda csuda mód egyetért. És még csak nem is ágazati sajátossággal állunk szemben: a „látástól butulásig” tartó mindennapos vezetői robot nem túl vonzó foglalatosság.

E jobbára diplomásokból álló, 51 éves átlagéletkorú elnöki csoport magánéleti kapcsolatait vizsgálom az itt következőkben.

„Gondjaimat nem viszem haza”

A vezető rendszerint férfi. Különösen érvényes ez a téeszelnöki körben, ahol 10—15 nőnél — 1 százalék — sosem találni többet. A mintába négy nő került, ez épp 1 százalék.

A vezető nemcsak férfi, hanem házas ember is, sőt, ahogy mondani szokás, rendezett családi életet él. Erre a háttérre szüksége van a kiemelkedéshez, elvárják tőle jelölői, választói, és ha kibillen belőle, annyira a figyelem előterében áll, hogy már az is újabb házasságba tereli. Mindez fokozottan érvényes a jobbára falusi környezetben élő elnökökre, akik között a mintában mindössze egyetlen egy nőtlen akadt, és négy elvált, így — mivel a kilenc özvegy mind nyugdíjas — az aktív elnökök 99 százaléka házas.

A válást elítélő tradíció erejét, ugyanakkor térvesztését mutatja, hogy a paraszti elnökök mindössze két százaléka vált korábban, a paraszti származásúak körében háromszor ennyien, a nem paraszti származásúak között pedig kilencszer ennyien. (A megkérdezettek hét százaléka vált, ebből ketten kétszer, egy elnök háromszor. A válások fele az ötvenévesnél fiatalabb elnökök körére jut, és a váltak háromnegyede diplomás. A nem helybeliek között kétszerte gyakoribb a válás, mint a helybeli elnökök között.)

Az új házasságokban a házastársak végzettsége meghaladja az átlagot — többnyire a „szokásoknak” megfelelően egy szinttel kisebb az elnök végzettségénél —, de előfordul diplomás elnök, nyolc osztályt végzett második feleség is (16 százalék), vagyis az adatok nem zárják ki az elnök-titkárnő „románcot”.

Meglepő volt számomra, hogy a szabados felfogással gyakrabban találkozó újságíró kollégák közül néhányan milyen szent felháborodással mesélték, hogy egy elnök a barátjával és két „pipivel” néhány napra a Tátrába utazott, hogy a másik elnököt a felesége „tetten érte” az iroda padlásán, s elvette a létrát, sőt még a nagyközségi pártbizottság titkárát is meghívta a nem épp dicső levonuláshoz. A kollégák felháborodásából részben az adott közösség véleményét olvastam ki, részben azt, hogy a vezetőkkel szemben ők is fokozott követelményt támasztanak: a vezető a legkevésbé szabad személye csoportjának (Homans). Mindezek tudatában szinte megmagyarázhatatlan, hogy még zárt református településen is elnézték, hogy az elnök — igaz, a közösségből két fejjel kimagasló, nagy formátumú ember — másodfeleséget tart, sőt rá is hagyhatta a téeszt: halála után ő lett az elnök.

Természetesen a többséget nem a kuriozitás — igaz, nem is a két fejjel kimagasodás — jellemzi, térjünk hát vissza hozzájuk. Nálunk nincs „királyné” kultusz, talán illetlenség is a vezető családi életével foglalkozni, pedig ez is befolyásolhatja a vezetői teljesítményt. (Ha már királyné kultuszt említettem, nem hagyhatom szó nélkül azt sem, hogy a szocialista országokban

a néhány „családi dinasztiát" kivéve a legvadabb személyi kultusz idején sem tették ki közszereplésnek a „first lady"-ket — sem Rákosi, sem Sztálin feleségé[i]t vagy családját —, sőt szigorúan háttérben tartották őket.)

A vezető feleségéről többnyire csak annyit tudunk, hogy neki „nagyon nehéz", arról viszont inkább csak elképzeléseink vannak, mit takar a falvédőszöveg. Megkértem az elnököket, hogy iskolai jegyekkel osztályozzák, milyenek voltak különféle kapcsolataik megválasztásuk előtt, és milyenekké váltak utána. Maga a kérdés is sugallja, azt minősítsék, hogy a kiemelkedés milyen hatással volt különböző viszonyaikra. (1. táblázat)

Elnökké választás előtt az elnökök négyötöde kitűnőnek minősítette családi kapcsolatát, utána már csak fele, az átlag 4,7-ről 4,2-re esett, kitűnőből jórendűvé vált. Óhatatlanul felvetődik, hogy az ember hajlamos felértékelni a saját áldozatát, s ez alól nyilván az elnökök sem kivételek. Nem zárható ki az efféle „csúnyítás", ám a különböző összefüggések és más kérdések arra mutatnak, nem ez a domináns. Itt van mindjárt az az adat, miszerint a családi kapcsolatok jókora többségét nem befolyásolta az elnökké választás, változatlan maradt, majdnem minden második házasság kitűnő volt korábban is. A családi kapcsolatok 37 százaléka viszont romlott (egy osztályzattal) vagy erősen romlott (két osztályzattal). Ellentétben a férfiakkal, a négy elnöknő családi kapcsolata javult a választással, amivel szemben azért vannak kétségeim, mert köztük van az említett másodfeleség is, aki férjét külön házban tartja a kert végében. De ő tudja.

A közvélekedésben élénken él az a nézet, hogy az amúgy is leterhelt vezető részben a feleségére támaszkodva diplomát szerez, aztán „eldobja az asszonyt", mert az lemaradt tőle. Az elváltak adatai nem erősítik meg ezt a nézetet, igaz, nem is cáfolják. De mi van ott, ahol nem kerül sor válásra? Az elnökök többsége munka melletti tanulással szerezte végzettségét, emiatt eleget szenvedhetett a családja is. Ennek ellenére családi kapcsolatának változása nem függ a tanulás miként jétől, attól, hogy egyetlen esztendőt sem vagy hatot töltött munkája mellett az iskolapadban. Sőt, a kapcsolat alakulása nem függ kettőjük iskolai végzettségének különbségétől sem, legyen ez akár a legszélsőségesebb is, tehát diplomás elnök és hat osztályt végzett feleség. Eszerint a családi kapcsolatban sokkal inkább az emberi tulajdonság, intelligencia stb. dominál, nem pedig az ilyen vagy olyan iskolai bizonyítvány. Mintha kivételt jelentenének azok az érettségizett elnökök, akiknek diplomás a feleségük. Igaz, hogy mindössze nyolctagú ez a csoport, de kapcsolati mutatója kétszerte rosszabb az átlagnál. Vajon a hatalom és a tudás nehezebben fér össze?

A családi kapcsolat alakulása nem függ az elnök életének sikerességétől vagy attól, hogy eljár-e vadászni vagy sem, sőt a földhöz kötődéstől sem, bár a paraszti és paraszti származású elnökök általában jobban szenvednek a keszonbetegségtől — attól, hogy „más nyomású" légkörbe kerülnek —, mint nem paraszti társaik, akik minden bizonnyal városiasabb környezetben „edződtek", esetleg szüleik is vezetők voltak.

Hasonló módon vizsgáltam a rokoni és a baráti kapcsolatok változását is, és kiderült, hogy a kapcsolatok változása együtt jár (1. táblázat). Az előbbinél maradva ez azt jelenti, hogy akinél változatlan maradt a családi kapcsolat, annál általában változatlan maradt a rokoni és a baráti kapcsolat is, illetve a romlás erőssége is hasonló, bár a kapcsolatok struktúrája eltérő. Nevezetesen, a házastársi kapcsolat elvétve bírja ki a közepesnél rosszabb osztályzatot, viszont a baráti, különösen pedig a nem választott rokoni kapcsolat még elvegetál ilyen szinten. Mivel vizsgálataim inkább a kapcsolatok változásával foglalkoznak, lehetőség van e tendenciák közös — az egész magánéleti szférára érvényes — feltérképezésére.

1. táblázat

Az elnökké választás és a magánéleti kapcsolatok

Csoportképző ismérvek	átlagosztályzata megválasztása előtt (abszolút szám)	átlagosztályzata megválasztása után (abszolút szám)	változásának aránya	A kapcsolat erősen romlott (százalék)	romlott (százalék)	változatlan (százalék)	javult (százalék)	erősen javult (százalék)	kapcsolati mutató
	n =								
Családi	390	4,67	4,18	—10	13	24	59	3	1	—45
Baráti	387	3,69	3,26	—12	12	28	52	7	1	—45
Rokoni	387	3,60	3,14	—13	11	28	57	4	0	—51

A kapcsolati mutató súlyozott százalékos érték, nagysága mínusz és plusz 200 között változhat. Mínusz kétszáz abban az esetben, ha mindenki kapcsolata erősen — két jeggyel — romlott, mínusz száz, ha mindenki kapcsolata romlott (egy jeggyel) és nulla, ha változatlan maradt. Az előbbieknek megfelelő mértékben pozitív előjelű a mutató, ha a kapcsolatok javultak, illetve erősen javultak.

Természetesnek tartható, hogy a magánéleti kapcsolatok az elnökök legtevékenyebb életkorában, a negyvenesek körében csorbulnak a legerősebben. A már említetteken túl e háromágú kapcsolat változása nincs összefüggésben a helybeliséggel(!), a szövetkezet nagyságával, az elnök munkaholizmusával, sőt az ott dolgozó rokonok számával sem. Kisejlik azért a számokból, hogy például a kisebb közösségek mintha jobban őríznék tagjaik — esetünkben vezetőjük — személyes kötődéseit is. Ugyanez mondható a munkaholista elnökökről is: akik a felmérés előtti utolsó három évben egyszer sem vagy legfeljebb kétszer egy hetet voltak szabadságon, vagy akik a szünnapokon elnöki munkát is végeznek, azok magánéleti kapcsolataikkal is fizetnek megszállottságukért.

Ha sem itt, sem ott nincs szabályszerű összefüggés, hol a nyitja e kapcsolatok változásának? Az életkorban, méghozzá abban az életkorban, ahány évesen elnökké választották!

2. táblázat

Az elnökké választás és a magánéleti kapcsolatok

(százalék)

Csoportképző ismérvek	Életkora elnökké választásakor (év) 29 alatt N=41	30—35 =118	36—40 =113	41—46 =76	47 fölött =36	Összesen =384
A választással magánéleti kapcsolatai változatlanok	52	59	54	60	58	57
romlottak	24	32	37	28	22	31
erősen romlottak	24	8	8	7	11	10
javultak	0	1	1	5	9	2
Kapcsolati mutató	—72	—48	—52	—37	—35	—49 ($p<0,05$)

Minél fiatalabb korában kerül tehát valaki a vezetői „keszonba", általában annál nagyobb árat fizet a kiemelkedésért magánéleti kapcsolatainak romlásával. Ez feltehetően az élettapasztalattal van összefüggésben, a fiatalabbakban többnyire nincs annyi készség a konfliktuskezelésre, kisebb a vezetői tapasztalatuk és változástűrő képességük is.

A magánéleti kapcsolatok összevetése az elnökké választás időszakával egyetlen igazán figyelemre méltó adattal szolgál, nevezetesen, hogy az agrárforradalom viselte meg legjobban az elnökök magánéletét. Az ő életformájuk változott a legtöbbet egyik napról a másikra. Magángazdálkodóból a kollektív gazdálkodás elsőszámú propagálói, végrehajtói lettek. Volt, ahol a rokonság, a barátok, sőt a feleség szemében is bűnbakká váltak, mert „ha ő nem áll be, náluk nincs kolhoz"! Nemcsak a tulajdon fájdalmas változása feszegette az említett kapcsolatokat, hanem az is, hogy magánemberből közösségi emberré vált a paraszt, többé nem csupán a családi igények és lehetőségek határozták meg életét, hanem a közös(ség); cselekedetei korábban inkább belülről vezéreltek voltak, ezután inkább kívülről vezéreltekké váltak: a maga „urából" a maga szolgájává vált.

Igaz, hogy az elnökök öt százaléka épp, hogy elviselhetőnek minősítette — kettesre, sőt néhány esetben egyesre osztályozta — családi kapcsolatát, az átlag, mint láttuk, jó. Jó és mégsem

jó, mondom én: az esetek nagyobbik részében inkább csak valami egymás mellett élés. Lehet, hogy idealizált elképzeléseim vannak a házasságról, amikor azt vallom, hogy annak valamiféle szellemi kapcsolatnak is kell lennie, „beszélő helynek", ahol legalább hangosan monologizálhat gondjairól, bajairól az ember. Az elnökök nagy része ezt nem így véli és éli.

3. táblázat

Házastársával megosztja-e elnöki gondjait?	(százalék) (N=373)
Az is elég, hogy őszintén beszélhetek róluk	40
Ezek nem tartoznak rá	39
Hiába mondanám, úgysem tud segíteni	13
Minden gondom, bajom elmondom, és tanácsokat is kapok tőle	8
Összesen:	100

Az elnökök többsége — 52 százaléka — szerint hiába is próbálná megosztani gondjait feleségével, illetve még drasztikusabban: „ezek nem tartoznak rá". Másként fogalmazva, a gondmegosztási mutató (MM) 48 százalék — ennyien minimum kibeszélik bajaikat otthon. „Gondjaimat nem viszem haza" — írta a zárt kérdésre adott válasz mellé magyarázatul vagy talán mentegetőzésül a 48 éves, diplomás elnök. Jó szándékát nem vitatom, de vajon ez a lefojtás nem ludas-e abban, hogy egyre több elnök bajlódik egészségével? Szőke György (Regöly, 40 éves) együtt diplomázott a feleségével, mégsem osztja meg vele elnöki gondjait:

— Ha hazamegyek, szeretek a családdal lenni. Amikor nehéz napom van, mielőtt hazamennék, inkább kimegyek a határba körülnézni. A másik ok, hogy itt korábban a rokonok könyökig nyúltak a tejfölös köcsögbe, a sógor, koma, jó barát szemlélet ne jöjjön elő még egyszer, márpedig ha a feleség belebeszél a dolgokba, erősödhet ez a tendencia. Kialakul a baráti kör, a feleségé még inkább, ahol óhatatlanul előjönnek a téesz ügyei, s az ember ilyen hatások alatt még kevésbé tud objektív lenni. —

Kiss Imre (Tépe, 47 éves, érettségizett) máshonnan indul: — Nem vagyok szónoktípus, nehezemre esik a sok beszéd, egy beszámoló gondot okoz, pedig ez a beosztás annyi beszéddel jár, hogy csak na. Mire a szövetkezeti törvény előírásainak megfelelően huszonhét fórumon végigviszek egy témát, meggyőzöm a tagokat, addig kibeszélem a tüdőm, elkopnak a hangszálaim: örülök, ha abba hagyhatom. Ha otthon elkottyantok valamit, az asszony mindjárt elkezd érdeklődni. Ismételjem el neki, amit annyiszor elénekeltem? Erre már nem vállalkozom. —

Dr. Tukacs Béla (Ráckeve, nyugdíjas) más korosztály, más kiindulás, de az eredmény ismét ugyanaz: — Előfordul, hogy amikor az ember bajban van, még otthon is elkezdik neki mondani, mekkora marha, pedig tudja ő ezt anélkül is. Szerencsére az én feleségem nem olyan természetű volt, aki a szememre vetette volna, hogy te így meg te úgy. A legtöbb helyen viszont megkapja a férj, ezért inkább hallgat otthon. A dicsőséget az asszonyok is szeretik, de a seggbe rúgott barátot, a megalázott férjet nehezen viselik el, csak azt látják, milyen gyarló. És az is. A dicsőséget mindenkivel meg lehet osztani, a vereséget egyedül kell elviselni. Vereségek pedig vannak, és nagy hallgatások is. —

Érdekes, hogy leginkább a közösség-

ben nyakig benne élő képzetlen elnökök osztották meg — iskolázatlan feleségükkel! — mindennapjaikat.

Az említett gondmegosztási mutató a nyugdíjasok körében magasabb (55), az aktív elnökök körében alacsonyabb (46), az életkortól nem függ, nem mutatják az adatok, hogy itt a családi kapcsolat általános lazulásával állunk szemben. A házastárs végzettsége azt sejteti, hogy a házastársi kapcsolat némileg a patriarkális család normáihoz igazodik: ott a legrosszabb, ahol a feleség végzettsége magasabb, mint az elnöké. A házastárs foglalkozása jobban befolyásolja a „dialógust", leginkább a háztartásbeli és a vezető feleséggel — az alárendelttel és az egyenrangúval? — ért szót az elnök, legkevésbé az „elmaradott" (?) munkásasszony feleséggel (pedig többségük férje már nyugdíjas). Alapvetően a válás sem segített: az új házasságban alig jobb a helyzet.

Nincs törvényszerű összefüggés a gondok megosztása és a magánéleti (családi) kapcsolatok alakulása között, de azért az első pillanatban kifejtett rögeszmémben is lehet valami, hisz ott romlott a családi kapcsolat legkevésbé (—35), ahol mindent megbeszélnek, és ott a legjobban, ahol nincs ilyen kapcsolat (—51 és —61), és ott is jobb a helyzet, ahol legalább őszintén kibeszélheti magát a férj (—40). Vagy a másik oldalról: azokban a családokban, ahol kevésbé osztják meg a gondokat (kisebb a megosztási mutató), jobban romlott a kapcsolat, kivételt a mindössze nyolc főből álló, javuló kapcsolatról beszámoló különös csoport jelent.

Sem a férj kötődése (paraszti múlt' helybeliség), sem az elnökség ideje, sem a választás időpontja nincs kapcsolatban a házastársak „szóbeli" viszonyával, ezek legfeljebb áthullámzanak rajta, de alapvetően nem befolyásolják, az sem változtat ezen a „szokáson", hogy vannak-e az elnöknek ellentétei vezetőtársaival vagy nincsenek.

Végezetül valamit arról, amivel talán kezdeni is lehetett volna ezt a fejezetet: a házastársak végzettsége, beosztása. Az elnökök végzettségével együtt nő a feleség végzettsége, de mivel ők alacsonyabb szintről indultak, mint a férjük, előmenetelük látványosabb. A negyvenévesnél fiatalabb diplomás elnökök több, mint felének ugyancsak diplomás a felesége. Csak három aktív elnök házastársa nem végezte el az általános iskolát, a nyugdíjasok asszonyai közül viszont a legtöbben (45 százalék) ebbe a csoportba tartoznak. Az aktív elnökök körében a leggyakoribb az érettségizett feleség (38 százalék), a házastársak harmada legfeljebb nyolc osztályt járt. Eddig jobbára a vezetőfeleségek hátrányairól esett szó, most talán az előnyeiről. Előljáróban megállapítható, nem olv „kifizetődő" elnökfeleségnek lenni, amennyire netán hiszik: körükben egy kicsivel gyorsabban nő a diplomások, mint a vezetők aránya, de panaszra nincs okuk, hisz a diplomás elnökfeleségek 92 százaléka vezető beosztású értelmiségi. Furcsa, hogy a feleség beosztása nemcsak saját, hanem kis mértékben elnök férje végzettségétől is függ. Jobbára falusi környezetben az elnöki diploma is presztízsnövelő, és úgy látszik, hogy ez a presztízs még a feleség előmenetelére is kihathat. Mindezt összevetve sem igen van azért ok az irigykedésre, hisz több a hátránya, mint az előnye annak, ha valakinek vezető a házastársa.

Az aktív elnökök házastársa többnyire egyéb szellemi munkakörben dolgozik, több mint fele irodai dolgozó, termelésirányító, majdnem harmada vezető beosztású értelmiségi, beosztott értelmiségi, elenyésző számban vannak közöttük háztartásbeliek, és kevés közöttük — csak minden tizenegyedik — a fizikai munkás.

Végezetül személyes tapasztalataimról néhány szót. Néhány elnöki lakásban újgazdagokra jellemző értelmetlen vagyonfitogtatást láttam, ami mögött többnyire szellemi kielégületlenség, valamiféle frusztráció található, de minimum a jóllakottság csömöre. A leg-

szembetűnőbb rongyrázással a nem paraszti nyugdíjas elnökök körében találkoztam, akik már gyerekeiket is szárnyra bocsátották. Nem egy ilyen volt elnökné szenvelgő úriasszony, aki pöffeszkedéssel próbálja fenntartani a hatalom látszatát. (Volt, aki meg akarta rendelni nálam férje „életregényét".) Hozzájuk képest felüdülés volt látni is a korszerűsített régi portán élő nyugdíjas paraszti elnökök és feleségeik természetességét, harmóniáját.

Az aktív elnökök családi életének sokfélesége persze nemigen ad lehetőséget az általánosításra. Találkoztam több „kinőtt" feleséggel, aki csak kolonc a férje nyakán, de a gyerek(ek) miatt mégsem válnak. Az agronómusházasságokban előfordul az irigység, a feleség úgy érzi, pusztán női mivolta miatt maradt le a férje mögött. A pedagógus feleségek közül néhánynak kevés az elnöki társaság, vagyoni helyzetük alapján többre vágynak, nem utolsósorban városba. Túl a bizonytalan általánosításon, az elnökfeleségek általában túlterheltek, a családi teendőkben nem vagy nagyon kevés segítséget kapnak a férjüktől, leginkább fáradtságot, fásultságot olvastam ki a tekintetükből. Horváth Pál (volt pusztaföldvári elnök) mondja: — A téeszben nem lehet eleget dolgozni, csak abba lehet hagyni a napot. „Menjünk már a fenébe haza, mert a gyerek megkérdi, mit keres itt ez a bácsi, de még az asszony sem ismer meg!" — mondogattuk. Kövendi Istvánt (Hajdúböszörmény, nyugdíjas) megkérdezte a kislánya, miért van otthon, s ő azt felelte, mert vasárnap van. „És miért nincs mindig vasárnap?" Vagyis a jó szándékú elnök a „Gondjaimat nem viszem haza" mondat helyett inkább azt írhatta volna: „A család gondjait otthon hagyom." Megróhatjuk ezért őket?

„Nem járunk össze senkivel"

Az elnökök baráti kapcsolata gyönge jó rendű volt (3,7), és a megválasztással jó közepes (3,3) lett, valamivel erősebben romlott, mint a családi kapcsolat (1. táblázat). A barátságok többségét (52 százalék) nem viselte meg az egyik fél elnökké avanzsálása, kétötödének viszont rontotta a baráti kapcsolatait, pedig 40 százalékát eredendően is közepesre vagy rosszabbra minősítette az elnök. Láttuk, minél idősebben választottak meg valakit, magánélete annál kevésbé károsult, s azt is, hogy az átszervezés földrengése szaggatta a legtöbb köteléket — ezeket felesleges ismételni. Jó lenne viszont tudni, vajon kikkel barátkoznak az elnökök, akik többsége korábban is vezető, jobbára főagronómus, elnökhelyettes volt.

Nagyjából rájuk is érvényes, hogy suba a subához, guba a gubához: az elnökök által említett barátok több mint kétharmada feltehetően vezető értelmiségi, ötöde nyugdíjas és fizikai munkás. Természetesen a nyugdíjas elnökök több nyugdíjas és kevesebb vezető barátot említenek, aktív társaik pedig épp fordítva.

Az életkor, a végzettség befolyásolja, de nem határozza meg a barátkozás irányát. A legtöbb vezető barátot a diplomások és a kevés nem mezőgazdasági érettségizett meg a hat osztályt járt elnökök említik. A nappali tagozaton végzettek jobban vonzódnak a rangos baráthoz, akik munka mellett tanultak, azok inkább megőrzik a régi baráti kört is. Egyéb értelmiségi barátjuk inkább az alacsonyabb végzettségűeknek van.

Minden eddigi adat többé-kevésbé tanúsítja, hogy a vezetés magányosít. Amikor arra kértem az elnököket, hogy említsék meg három legközelebbi barátjukat, akkor a válaszolók kétharmada említett valóban három barátot, minden negyedik elnök legfeljebb egyet, minden hatodik egyet sem.

A legfeljebb nyolc osztályt végzettek átlagosan 2,8 a diplomások 2,7 barátot említenek. A különbség azért is lényegtelen, mert egy igaz barát többet ér tíz gyengébbnél. A diplomások 71 százaléka említ vezetőt az első helyen, a legfeljebb általánost végzetteknek csak 37 százaléka. Míg a

diplomások tizedének van csak nyugdíjas, munkás barátja, a többiek negyedének. A feleség végzettségétől nem függ a baráti tábor összetétele, a barátot elsősorban a férj „szerzi".

— Vannak barátaim, akik elmondják rólam, hogy én is éltem a hazában, de mint vezető mindig magányosnak éreztem magam, mindig a saját utamat jártam. A tagokkal is tartottam bizonyos távolságot, nem mentem kocsmába, lagziba, de minden temetésen ott voltam. Attól tartok, a magányosodás a vezetői poszton szinte szükségszerű — mondta dr. Tukács Béla (Ráckeve, nyugdíjas). — Lehetőleg objektíven kell ítélnem, és erre csak bizonyos távolságból van lehetőség.

Kell, hogy jó tanácsadói legyenek a vezetőnek, de azok ne legyenek a kenyeres pajtásai. Ha klikk alakul ki az ember körül, óhatatlanul elszalajtja, ha a hatalmi poszton lévő embert barátok veszik körül, menthetetlenül igazságtalanságokat követ el, és ez vagy a börtönbe vezet, vagy a jegenyefa tetejére. A magányosságot én kedélyességgel eliminálta m. Akármilyen komoly dologról volt szó, ha eszembe jutott egy hülye vicc, elmondtam, a röhögés már feloldás volt. Nem loptam, nem csaltam, nem vadásztam még csak nem is ultiztam: amikor netán szükség lett volna rá: nem is védett senki. A vezető egyedül van, egyedül marad.

Az elnökké választás után némileg nő a vezető beosztású barátok aránya, a kifejezetten „elnöki barát" kevés. Erre mutat, hogy az elnökségben töltött húsz esztendő alatt keveset módosul a baráti tábor összetétele, ezután viszont egyre több lesz a nyugdíjas, ami azt is sejteti, hogy a barátok egy része idősebb. A helybeliek baráti kapcsolata kiegyensúlyozottabbnak tűnik, feltehetően azért, mert több a régi barát. „Ma és ilyen korban igazi barát nehezen található, talán nincs is" — válaszolta a 48 éves, nem helybeli diplomás.

Az elnökök harmada azt nyilatkozta, hogy „Nem járunk össze senkivel családi körben." Ennek elsősorban a túlterheltség az oka, hogy munkaidő után az elnök már nem akar a téesz ügyeivel foglalkozni, netán nem kívánja vezetői intaktságát veszélyeztetni. Az említett barátokkal az elnökök kétharmada jár össze családi körben is, több, mint negyede jelezte, hogy nem jár össze senkivel, és hat százalék említette a rokonságot, a családot, közülük többen kizárólagosan. Különösen a nyugdíjasok magányosodnak el, többségüknek megszakad a baráti kapcsolata. Hogy ebben mennyi szerepe van neki magának, korosodásának vagy annak, hogy a „barátok" kizárólag a ranghoz vonzódtak, erre nem tudok válaszolni. Ahogy idősödnek az elnökök, általában úgy értékelődnek fel a családi, rokoni kapcsolatok, és válnak egyre kevésbé fontossá a barátságok.

Érdekes, hogy ez az úgynevezett társasági élet függ a végzettségtől, a legfeljebb általános iskolát végzettek 41, az érettségizettek 59, a diplomások 68 százaléka jár össze barátaival. Azt hiszem emögött részben az életkor húzódik meg, az, hogy a kisebb végzettségűek idősebbek. Az összejárást a rokonsággal leginkább az érettségizett elnökök említik (12 százalék), a többiek alig (3—4 százalék). A családi barátkozásban már a feleség végzettsége is szerepet játszik, azok a családok barátkoznak leginkább, ahol egyforma a férj-feleség végzettsége, vagy ahol a férjnek megvan a „klasszikus" egy lépcsőnyi előnye.

Oldalba rúgja a „macskát"

Az elnökké választást leginkább a rokoni kapcsolatok sínylették meg (1. táblázat), pedig a változatlanul maradt kapcsolatok egyhatoda is épp csak elviselhető, kettes vagy egyes osztályzatot kapott. Minél későbbi időszakban választottak valakit elnökké, annál inkább romlott a rokoni kapcsolata,

kivéve a többször is emlegetett átszervezéskori elnököket, akik rokoni kapcsolata majd teljes egészében rámént erre a vállalkozásra (kapcsolati mutatójuk —74). A nem paraszti elnökök fizették a legkisebb árat (—30), aki saját rokonsága köréből emelkedett ki, annak ebből több konfliktusa származott, a rokonság ezt nehezen viselte el (a paraszti származásúaknál —48, a paraszti elnököknél —56 a kapcsolati mutató).

Egyébként az elnökök felének nem dolgozik rokona a szövetkezetben, s majdnem ugyanennyinek csak fizikai dolgozók vagy nyugdíjasok a rokonai. Az elnökök több mint tizede említette, hogy neki egy-két rokona még vezetőállásban van, illetve alkalmazott a szövetkezetben. Összesen tízen (3 százalék) sem jelezték, hogy háromnál több rokonuk van alkalmazotti vagy vezetői beosztásban. Az olyasmi párját ritkítja, amiről az egyik 65 éves érettségizett elnök írt, hogy egy szem rokona elnökhelyettes a téeszben, gyakoribb, hogy tíz—húsz, netán száz rokon„ végzettségének megfelelő beosztásban" dolgozik. Volt, aki azt felelte, hogy a szövetkezet harmada a rokona, vagy: „A község zárt település, harmadíziglen senki nem választható szét, például 91 másodunokatestvérem él itt". Aki abban a szerencsés-szerencsétlen helyzetben van, hogy nincsenek hozzátartozók a keze alatt, az többnyire megjegyzi: „csak így lehet igazságosan ítélkezni". Az ellenkezőjére is van példa, és úgy tűnik, hogy a rokonok jelenléte több örömmel, mint gonddal jár. Erre következtetek abból is, hogy „a rokonok, közeli ismerősök érdekei" mindössze az elnökök 5 százalékának akadályozzák, és 3 százalékának nagyon akadályozzák a munkáját, s így a huszonöt általam felsorolt tényező között ez zavarja a legkevesebb vizet. Ha ehhez hozzáteszem, hogy jelenlétük az aktív elnökök munkáját fele ennyire sem zavarja — részint azért, mert nincsenek a téeszben rokonai —, akkor egyértelműen állíthatjuk, hogy a szövetkezeten belüli rokoni összefonódás legfeljebb egyedi jelenség.

A kiemelkedés a magánéletben rombolja, a közéletben viszont javítja a kapcsolatokat. Vajon van-e valami összefüggés e két ellentétes irányú mozgás között?

Ha az ember hajlana a misztikumra,

4. táblázat

A magánéleti és közéleti kapcsolatok változása az elnökké választással

(százalék)

Csoportképző ismérvek	A magánéletben a kapcsolata erősen romlott N=38	romlott =118	változatlan maradt =218	javult =9	A magánéleti kapcsolat mutatója*
Közéleti kapcsolata romlott (N = 21)	3	7	5	(22)	—38
változatlan maradt (N = 170)	39	36	49	(78)	—39
javult (N = 109)	16	31	30	0	—45
erősen javult (N = 83)	42	26	16	0	—76
A közéleti kapcsolat mutatója	97	76	57	(—44)	
átlagok:				66 (P<0,001)	—49

* A magánéleti kapcsolat mutatója a horizontális és nem az itt közölt vertikális százalékos adatokból számítható, ezért a szokásokkal ellentétben feltüntetem a táblázatban mindkét irányban a csoportnagyságokat (N).

a 4. táblázat adatait úgy kommentálhatná, hogy mindenki bizonyos adag kapcsolatteremtő készséggel születik, aztán ezt tetszése meg sorsa alapján osztja el családja, barátai, munkatársai és főnökei között, ha az egyiknek többet ad, a másiknak kevesebb jut. Hogy nem ilyen titokzatosságról van azért szó, azt mutatja, hogy az elnökök többségében (207 fő — 54 százalék) változatlan maradt a megválasztás után a magánéleti kapcsolata, és ugyanakkor változatlan maradt vagy javult a közéleti kapcsolata. Ám a gárda majdnem fele a kiemelkedésért, a közéletért feláldozza a magánéletét. Általában minél inkább javult egy elnöknek a közéleti kapcsolata, annál nagyobb az esély arra, hogy romlott a családi, rokoni, baráti kapcsolata — és viszont. Durva egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy majdnem minden második elnök (46 százalék) civódik otthon, nem úgy viszi haza gondjait, hogy elmondja, megosztja őket, hanem oldalba rúgja miattuk a „macskát".

ABSTRACT: The above writing presents a part of the study analyzing the system of relationships characterizing the presidents of agricultural cooperatives (Belonging to the Elite, Mass Communication Research Centre, 1986). A price has to be paid for higher status: a considerable part of cooperative leaders pays with a decline in their private relationships. Those who are elected at an older age, and have more experience, suffer a less serious loss. The relationships with the members of the family, with friends and relatives — whether stable or declining — usually follow the same pattern. The majority of agricultural managers have no creative contact with their wives, although most of the latter have at least secondary qualifications. Leading position makes one lonely, at the age of retirement, presidents are definitely left on their own. Those who rose to this elite position with the landslide of the agricultural revolution, have lost almost all contacts with their relatives.

Jakab Zoltán

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek elnevezései 1985-ben

Mozaikszemcsék a mindennapi élet szimbólumvilágából

Az 1985-ben nyilvántartott 1966 téesznek összesen 393 elnevezése volt. A nevek tipológiája alapján a szerző kimutatja az elnevezések erőteljes koncentrálódását, a szimbolikus elnevezések túlsúlyát a funkcionálisakkal szemben, a nevekben tükröződő egységes történelemképet, s rávilágít a történeti-szimbolikus elnevezés néhány, a társadalmi értékkultivució szempontjából problematikus kérdésére.

Ez az empirikus dolgozat a véletlen és a hirtelen támadt személyes kíváncsiság terméke. A szerzőnek egyszerűen a kezébe akadt egy 1985-ös téeszcímjegyzék, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának kiadványa[1], s a szórakozott lapozgatás váratlan tapasztalatokra vezetett, lévén, hogy a szerző igen távol él a mezőgazdaság valóságától, de még az agrárszociológiától is. E távolság magyarázza azt is, hogy az adatok előállítását, elrendezését nem vezette specifikus, kifejtett elmélet, a reflexiók pedig utólagosak.

Ám még e pozitivisztikus megközelítésből is körvonalazódik a köznapi tudatot körülvevő szimbolikus atmoszférának, a mindennapok értékkultivációjának néhány olyan sajátossága, amely kérdőjelek nélküli evidenciaként van jelen életünkben, s épp ezért méltó a figyelemre.

Az elnevezések tipológiája

A TOT bizonyára teljes címjegyzéke 1366 mezőgazdasági termelőszövetkezet, szakszövetkezet és halászati termelőszövetkezet nevét tartalmazza. E termelő szervezeteknek (összefoglalóan csak téeszeknek) összesen 393 különböző elnevezése van. Átlagban tehát 3—4 téesz visel ugyanolyan nevet, a szóródás pedig 1-től 75-ig terjed[2]. E számok jelzik az amúgy közismert tényt, hogy az elnevezésekben igen gyakori az ismétlődés. A téeszek 79,8 százalékának olyan neve van, amit legalább még egy másik szövetkezet is visel, s az elnevezések jó negyede (105) egynél több téeszt jelöl. Ez jelentősen megkönnyítette az elnevezések tipologizálását.

Az elnevezésekben két alapvető típust lehetett felismerni, a *funkcionális*

és a *szimbolikus* jellegűt. Egy harmadik, gyakorlati okokból képzett csoportot alkotnak a *szimbolikus-funkcionális* elnevezések. Mindhárom csoport több altípusra oszlik.

A funkcionális elnevezések referenciális tárgya a termelőszövetkezetek telephelye, tevékenységi vagy reprezentatív termékbeli sajátossága. Ide soroltuk a következőket: *a) földrajzi, települési helymegjelölő*[3] elnevezések (pl. Bódvavölgye, Dunamenti, Ferihegy, Herendvidéke, Jászszentlászlói, Oroszlány és Vidéke); *b) tevékenységet megjelölő* elnevezések (pl. Méhész Szakszövetkezet); *c) helyet és tevékenységet megjelölő* elnevezések (pl. Óbuda Kertészeti) és *d) terméket, illetve mezőgazdasági kultúrát megjelölő* elnevezések (pl. Almáskert, Ezerjó, Jonathán, Piros Paprika, Rizling, Szőlőskert, illetve Homokkultúra, Termál). Az utóbbi alcsoportba sorolt elnevezések között kétségkívül akad néhány olyan, amelynek szimbolikus vonatkozást is tulajdoníthatunk (pl. Ezerjó, Szőlőfürt).

A szimbolikus-funkcionális kategóriát az alábbi alcsoportok alkotják: a) *folklorisztikus helymegjelölő* elnevezések (pl. Dráva Gyöngye, Karasica Gyöngye, Kék Duna, Mátragyöngye, Magyar Róna, Szőke Tisza, Zalagyöngye) és b) *szimbolikus helymegjelölő* elnevezések (pl. Bihar Népe, Egri Csillagok, Galgaparti Összefogás, Háromfai Május 1., Kemenesaljai Úttörő, Szamosmenti Egyetértés, Viharsarok, Zalamenti Egyesült).

A szimbolikus elnevezések referenciális tárgyai tulajdonképp valamilyen értékek, amelyek történelmi hagyományokra, ideológiára, céltételezésekre való utalásokban fejeződnek ki. E típus három altípusra s ezeken belül többféle osztályra tagolódik. *A kollektív mezőgazdaság szimbólumainak* altípusát három osztály alkotja: a) a termelőszövetkezetek létrejöttével kapcsolatos változásokra, perspektívákra utaló elnevezések (pl. Jobblét, Jóreménység, Új Élet, Új Barázda, Új Hajnal, Új Út, Új Kalász, Új Tavasz, Virradat); b) a termelőszövetkezeti szolidaritásra utaló elnevezések (pl. Barátság, Jóbarátság, Egyetértés, Egyesült Erő, Közös Út, Összefogás, Összetartás); és c) bőségre, gazdagságra, sikerre, földre, munkára utaló elnevezések (pl. Aranykalász, Aranyhomok, Búzakalász, Ezüstkalász, Gyümölcsös, Virágzó, Zöld Mező).

Az *ideologikus értékjelölő elnevezések* altípusába a következő osztályokat soroltuk: a) értékekre rámutató elnevezések (pl. Béke, Béke és Szabadság, Béke Őre, Egyenlőség, Haladás, Igazság, Szabadság); b) jelszószerű megnevezések (Győzelem, Előre, Úttörő); c) a nemzetközi szolidaritásra utaló elnevezések (pl. Magyar—Bolgár Barátság, Magyar—Finn Barátság, Magyar—Szovjet Barátság, Magyar—Román Barátság, Magyar—Koreai Barátság, Magyar—Kínai Barátság) és d) mai politikai, hatalmi szervezetekre vonatkozó elnevezések (pl. Határőr, Munkásőr, Hazafias Népfront).

A szimbolikus elnevezések harmadik altípusát a *történelmi vonatkozású elnevezések* alkotják, amelyek az összes esetnek 43 százalékát teszik ki. Ezen belül három osztályt különböztettünk meg: a) ünnepeket, évfordulókat tartalmazó elnevezések (pl. Április 4., Május 1., Augusztus 20., ide sorolva az Új Alkotmány, Alkotmány elnevezéseket is); b) magyar történelmi eseményekre, személyiségekre vonatkozó elnevezések (pl. Kossuth, Petőfi, Rákóczi, Dózsa, Bartók Béla, József Attila, Vörösmarty, Árpád, Damjanich, Deák Ferenc, Bessenyei György, Fehér Lajos, Erdei Ferenc, Fürst Sándor, Ságvári Endre, Dózsa Népe, Rákóczi Csillaga, Felszabadulás, Felszabadult Föld); és c) a nemzetközi munkásmozgalom céljaira, történetére, illetve az orosz és a szovjet történelemre vonatkozó elnevezések (pl. Szocializmusért, Marx, Lenin, Vörös Csillag, Vörös Lobogó, Vörös Zászló, Vörös Október, Ho Si Minh, illetve Puskin, Kalinin, Micsurin, Tolbuhin, Zója).

Az 1. táblázat mutatja, hogy miképpen oszlanak meg a termelőszövetkezetek elnevezései e tipológia alapján.

A három átfogó típus részaránya nyilvánvalóan nagyon eltérő. *A szimbolikus elnevezések hányada 81,5 százalék*, ami valóban indokolja, hogy a szóbanforgó jelenséget a köznapi lét értékkultivációja szempontjából vizsgáljuk. A funkcionális elnevezések 14,3 százalékot képviselnek, a szimbolikus-funkcionálisak pedig 3,7-et. Besorolhatatlannak bizonyult 0,5 százalék.

A szimbolikus elnevezéseken belül *a kollektív mezőgazdaságot szimbolizálók* részaránya 24,2 százalék, ez az alcsoport jelenti az elnevezések *második leggyakoribb* fajtáját. *A legnagyobb*, 28,4 százalékos hányad *a magyar történelmi eseményekre, személyekre vonatkozó* elnevezések osztályára jut, s ezzel alább részletesebben is foglalkozunk. A nemzetközi munkásmozgalomra, illetve a

1. táblázat

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek elnevezésének típusai

	Esetszám	Százalék
1. Funkcionális elnevezések		
a) földrajzi, települési helymegjelölő	176	12,9
b) tevékenységet megjelölő	3	0,2
c) helyet és tevékenységet megjelölő	3	0,2
d) terméket, illetve mezőgazdasági kultúrát megjelölő	14	1,0
2. Szimbolikus-funkcionális elnevezések		
a) folklorisztikus helymegjelölő	24	1,8
b) szimbolikus helymegjelölő	26	1,9
3. Szimbolikus elnevezések		
a) A kollektív mezőgazdaság szimbólumai	331	24,2
aa) a téeszek létrejöttével kapcsolatos változások, perspektívák	(111)	(8,1)
ab) téesz-szolidaritás	(103)	(7,5)
ac) bőség, gazdagság, siker, föld, munka	(117)	(8,6)
b) Ideologikus értékjelölő elnevezések	178	13,0
ba) értékekre rámutató	(122)	(8,9)
bb) jelszószerű	(24)	(1,8)
bc) nemzetközi szolidaritás	(26)	(1,9)
bd) mai politikai, hatalmi szervezetekre vonatkozó	(6)	(0,4)
c) Történelmi vonatkozású elnevezések	586	43,0
ca) ünnepek, évfordulók	(62)	(4,6)
cb) magyar történelmi személyiségek, események	(388)	(28,4)
cc) nemzetközi munkásmozgalom, szovjet-orosz történelem	(136)	(10,0)
d) Egyéb, a fentebbiekbe besorolhatatlan szimbolikus elnevezések	18	1,3
4. Egyéb, besorolhatatlan elnevezések	7	0,5
Összesen	1366	100,0

szovjet-orosz történelemre vonatkozó szimbolikus elnevezések aránya kereken 10 százalék, míg az ünnepeket és évfordulókat tartalmazó elnevezéseké 4,6. *Az ideologikus értékjelölő* megnevezések együttesen 13,0 százalékot tesznek ki.

A nevek koncentrálódása

Korábban már említettük, hogy milyen számottevő mértékű a nevek ismétlődése. Közelebbről vizsgálva egyértelművé válik, hogy valójában az elnevezések *erőteljes koncentrálódásáról* van szó. A 2. táblázat mutatja a 15 leggyakoribb elnevezés előfordulásának számát és arányát. Ebből látható, hogy *a termelőszövetkezetek több, mint felét nevezték el az összes elnevezés nem egészen 4 százaléka alapján.*

2. táblázat

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek leggyakoribb nevei

	Eset-szám	Az összes eset (1366) százalékában
1. Kossuth	75	5,5
2. Petőfi	70	5,1
3. Új Élet	67	4,9
4—5. Béke	66	4,8
4—5. Egyetértés	66	4,8
6—7. Rákóczi	57	4,2
6—7. Lenin	57	4,2
8. Dózsa	46	3,4
9. Aranykalász	43	3,1
10. Vörös Csillag	40	2,9
11. Búzakalász	32	2,3
12. Szabadság	25	1,8
13. Haladás	23	1,7
14. Alkotmány	20	1,5
15. Zöld Mező	17	1,2
Együtt	704	51,4

Megjegyzés: A fenti adatok nem tartalmazzák az olyan változatokat, mint például Dózsa Népe, Rákóczi Mezeje, Új Alkotmány stb.

3. táblázat

Történelmi események, korszakok megjelenése az elnevezésekben
(abszolút szám)

Honfoglalás (Árpád, Árpádvezér, Hétvezér)	6
A honfoglalástól 1514-ig (Velemi Endre, Toldi Miklós, Hunyadi János)	11
Törökellenes harcok 1514 után (pl. Zrínyi, Szondi)	16
Bocskai István	6
A Rákóczi szabadságharc (Bercsényi, Esze Tamás)	2
Reformkor (Széchenyi István)	3
Az 1848—49-es szabadságharc (pl. Március 15., Táncsics, Damjanich, Október 6.)	17
A XIX. század második fele (Deák Ferenc)	1
1918—1919 (Március 21., Tanácsköztársaság, Károlyi Mihály, Szamuely Tibor, Latinca Sándor)	7
Munkásmozgalom, ellenállási mozgalom 1920—1944 (Sallai, Fürst, Ságvári, Zalka Máté stb.)	14
1945 (Felszabadulás, Április 4.)	10

Részletesebben, az öt leggyakoribb elnevezés részaránya a téeszek 25,2 százalékát jelenti, a tíz leggyakoribbé 43,0 százaléknak, a tizenöt leggyakoribbé pedig 51,6 százaléknak felel meg. De más tekintetben is jól megfigyelhető a koncentrálódás.

Valamely személyiség nevét viseli összesen 442 termelőszövetkezet (32,3 százalék). Az öt leggyakoribb név — Kossuth, Petőfi, Rákóczi, Lenin, Dózsa — az összes téeszből 22,3 százalékot (a névvel megnevezettekből 69,0 százalékot) jelöl.

A három leggyakoribb melléknév — új, vörös, arany — önálló jelzőként vagy főnévként összetételben összesen 217 alkalommal (15,9 százalék) fordul elő.

S megfigyelhető az elnevezések további koncentrálódása is, mégpedig a történelmi időtengely bizonyos szakaszain, ám ezt talán helyesebb másként jelölni.

A 2. táblázatból is világosan látszik, hogy az elnevezésekben az a történelemkép dominál, amely egységes vonu-

latként értelmezi a társadalmi küzdelmek, nemzeti függetlenségi harcok eseménysorozatát, s átfogó logikai ívet húz Dózsa Györgytől egészen 1945-ig. A részletesebb vizsgálódás megerősíti és kiegészíti ezt a benyomást. Ha mellőzzük a Dózsára, Rákóczira és Kossuthra vonatkozó elnevezéseket, valamint az írók, tudósok, művészek nevét tartalmazóakat, a magyar történelem az alábbiak szerint tükröződik az elnevezésekben. (L. a 3. táblázatot.)

A magyar történelem az elnevezésekben

A magyar történelem folyamata tehát — a Dózsát, Rákóczit és Kossuthot idéző elnevezéseken túl — a törökellenes harcok hősei révén (Hunyadival együtt csaknem 2 százalékos arány), az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc (főleg március 15. és Táncsics) által, majd pedig a munkásmozgalom és az antifasiszta ellenállás jeles kommunista alakjainak és április 4-nek az együttesében rekonstruálódik. Az elmúlt négy évtizedre viszont — az 1949-es alkotmányt idéző elnevezéseken kívül — csupán négy név — Münnich Ferenc, Nógrádi Sándor, illetve Fehér Lajos és Erdei Ferenc — utal.

Az irodalom, művészet és az agrártudomány nagyjaira utaló elnevezések (összesen 111) 83 százaléka, Petőfi nélkül számítva 54 százaléka a XIX. századot idézi. Az 1945-ben és később elhalálozott személyiségek közül Bartók Béla, Váci Mihály és Veres Péter nevét viseli egy-egy termelőszövetkezet.

A magyar történelmet átfogó értelemben véve, az ilyen vonatkozású elnevezések 49,2 százaléka utal a XIX. századra, míg az 1919-től számított időszakra 18,6 százalék.

A nevek eredetéről

A jelenlegi vizsgálódás nyilvánvalóan nem lehetett alkalmas az elnevezések eredetének tendenciákat, fő meghatározókat feltáró tisztázására. Ilyen eredményre a termelőszövetkezetek történetének elmélyült, részletes kutatásával lehet jutni. Itt csupán néhány *feltevést* fogalmazhatunk meg.

Igen valószínűnek látszik, hogy a történelmi és irodalmi személyiségeket idéző elnevezéseket — bizonyos mértékben — a közvetlen helyi vonatkozások nyomán kapták a téeszek. Ezért (is) viseli például Bessenyei György nevét szövetkezet a hajdú-bihari Bakonszegen, Esze Tamását Tarpán, Vörösmarty Mihályét Fóton és Zrínyi Miklósét Szigetváron.

Az elnevezések melletti döntést esetenként befolyásolhatták bizonyos gyakorlati megfontolások. Egy-egy nagy fegyveres testület nevét viselő téesz például könnyebben kaphat(ott) a legnagyobb dologidőben kisegítő munkaerőt a patronáló szervezettől. A szocialista országokból érkező mezőgazdasági delegációkat is valószínűleg az átlagosnál gyakrabban viszik el olyan téeszbe, amelyet az illető néppel való barátságról neveztek el. S az ilyen helyzet időnként alighanem lehetőséget nyújt(hatott) az illető téesz vezetőinek kivételes elbánás, kedvezmények megszerzésére.

Pünkösti Árpád téeszelnökök körében végzett szociográfiai kutatásaiból tudható, hogy az elnevezések néha teljesen esetlegesek voltak. (A hetvenes évek téeszegyesítései alkalmával előfordult, hogy az elődök közül annak a nevét kapta az új, összevont szövetkezet, amelyiknek a legkevésbé volt elhasznált a cégszerű bélyegzője.)

Egészében véve azonban mindezen tényezőknek bizonyára elég csekély vagy teljesen elhanyagolható szerepük volt. Az ilyesfajta okok nem magyarázzák meg például az elnevezések nagyfokú koncentrálódását. E jelenség — akárcsak a magyar vonatkozású elnevezésekből kirajzolódó történelemkép — sokkal inkább arra utal, hogy a termelőszövetkezetek létrejöttét 1949—1952-ben, illetve 1959—1961-ben előidéző politikai akarathoz társult — legalábbis megyei szinten — egy tudatos szimbólumteremtő szándék is.

(A lényegében azonos szándék, persze, feltehetőleg számottevően eltérő szimbólumegyüttesek preferálásában fejeződött ki a téeszszervezés korábbi és későbbi időszakában).

Míg az előbbi feltevést a kortörténet alapján[5] fogalmazhattuk meg, az már alig több merő vélekedésnél, hogy a funkcionális elnevezések jelentős hányada feltehetőleg a hetvenes évek jóval kevésbé átideologizált időszakából származik.

Elnevezés és értékkultiváció

Mint látható, a téeszek szimbolikus elnevezései kétfélék: vagy valamely személy, esemény, szimbolikus alkalom (pl. ünnep), szimbolikus tárgy (pl. csillag) stb. révén *utalnak* valamely értékre, értékegyüttesre, vagy közvetlenül megjelölik, *felmutatják* azt (pl. béke). Elvileg az elnevezés mindkét esetben kapcsolatot teremt a társadalmi reálszféra adott jelensége (a szervezet, a benne zajló tevékenység, a kialakuló kapcsolatrendszerek stb.) és a társadalmi ideálszféra (értékek) között. A kapcsolatteremtés gesztusa *minősíti* a reálszféra jelenségét az utalás, felmutatás révén *érvényesként* tételezett érték által.

A szimbólum mint utalás nyilvánvalóan tág lehetőségeket nyújt az értelmezés számára, ami nem idegen a felmutatott érték általánosságától sem. Más szóval, a szimbolikus elnevezéssel történő eszmei kapcsolatteremtésnek igen számottevő mozgástere van, de ez nem tekinthető határtalannak. A szimbólum nem lehet tetszőleges, önkényes, sokféle okból.

A szimbólum utalásos értéktartalma lehet például túlságosan *távoli*, sokszorosan *áttételes* ahhoz, hogy létrejöhessen a kapcsolat a reálszféra konkrét jelenségével. Nyilvánvalóan még problematikusabb a helyzet, ha az elnevezés értéktartalma közömbös vagy *ellentétes* a konkrét jelenséghez más módon fűződő egyéb (pl. ideologikus) értékekkel szemben. S abból is fakadhatnak az eszmei kapcsolatteremtés problémái, hogy a szimbólumhoz hozzátapadhatnak olyan konkrét vonatkozások, amelyek a reálszféra szempontjából — értéktartalomtól függetlenül is — elidegenítően irrelevánsak.

Úgy tűnik, hogy a Bartók Béláról, Munkácsy Mihályról elnevezett téeszek jól példázzák a szimbolizálás utolsóként említett zavarát. A Deák Ferenc nevével felidézhető értékek együttesét pedig legalábbis közömbösnek, valójában inkább ellentétesnek tekinthetjük a kollektív mezőgazdaság eszmevilágával, az Endre királyra utaló elnevezésről nem is beszélve. E példák természetesen kivételek és szélsőségesek, s az említett elnevezések alighanem egyszerűen konkrét-lokális vonatkozásokkal függnek össze, az értékreferenciák különösebb átgondolása nélkül. A probléma azonban szélesebb körűnek látszik. A magyar történelmi vonatkozású szimbólumok számottevő hányadánál — például Hunyadi Jánostól Rákóczi Ferencen, október 6-án át Bajcsy-Zsilinszky Endréig — túlfeszítettnek, homályosnak tűnik az elnevezés által az eszmei és a reálszféra között létesíteni szándékolt kapcsolat. A Hunyadi, Rákóczi nevéhez asszociált nemzeti függetlenség, szabadság mint érték — például — csak olyan átértelmezés révén hozható szimbolikus összefüggésbe a kollektív mezőgazdaság világával, amely alighanem csak a köznapi történelmi tudat hiedelem-jellegét erősíti.

Mindez azonban meglehetősen elvont elmélkedés, ha nem veszünk figyelembe bizonyos szociológiai összefüggéseket is. Az elnevezés által tételezett szimbolikus kapcsolat ugyanis önmagában nyilvánvalóan nem válik társadalmilag valóságos és jelentésteli értékvonatkozássá, csak bizonyos körülmények közepette.

A mindennapi létben a történeti szimbólum akkor utalhat valóságosan valamely értékekre, ha a jelképpel szembesülő személynek, csoportnak egyrészt van *valamiféle tudása* az adott históriai személyiségről vagy eseményről, másrészt pedig *valamely cselekvés*,

tapasztalat révén saját életében szubjektíve is jelentőssé, tartalmassá válik a szimbólum és a reálszféra összekapcsolódása. (Ez utóbbi *lehet* egyik alapja az érték és a praktikus lét közti összefüggés valamilyen érzelmi átélésének s ezáltal az érték érvényességéről való tapasztalatnak.) E körülmények mint minimális feltételek nemcsak a szervezeti elnevezések esetében látszanak szükségesnek, hanem a szociális szimbólumvilág jóval szélesebb köre, például a társadalmi-politikai ünnepek[6] mint értékközvetítések tekintetében is.

Néhány empirikus vizsgálat alapján körvonalazódik, hogy általában milyen széles körre tehető a történeti-szimbolikus elnevezések valóságos értékvonatkozásainak tudásbeli előfeltétele. 1971-ben[7] a felnőtt lakosság 50 százaléka tudott helyes választ adni arra a kérdésre, hogy „Milyen történelmi esemény fűződik Kossuth Lajos nevéhez?". A „Milyen történelmi eseményről nevezetes 1848?" esetében a kérdezettek 66, a „Ki volt Lenin?" kérdésre pedig 67 százalékuk válaszolt — köznapi értelemben — elfogadhatóan pontosan. (A községi lakosok, illetve a téesztagok körében az arányok lényegesen alacsonyabbak voltak.) 1970-ben[8] egy nem reprezentatív felmérés során a téesztagok 24 százaléka tudta, hogy minek az évfordulója március 21., és 67 százalékuk adott helyes választ március 15., illetve augusztus 20. kapcsán. S mindezek az arányok egyben felülbecslései is az értékvonatkozások köznapi felismerésének. (1848, Kossuth, március 15. kapcsán például a jobbágyfelszabadítás ismerete általában nem jöhet szóba, hiszen 1971-ben a lakosság 23 százaléka tudta, hogy „Kik voltak a jobbágyok?". S az ilyesfajta tényismeretek megléte sem azonos az értéktartalom nyilvánvalóságával.)

Az országos átlagok természetesen mit sem mondanak arról, hogy a konkrét téesznek, tagjainak és alkalmazottainak milyen tudásuk van az adott elnevezés történeti tartalmáról. Az ilyesfajta tudás részben az iskolai végzettség függvénye, eredhet részben a helyi hagyományokból is (már ahol vannak az elnevezésnek lokális vonatkozásai), s számottevően függhet az illető termelőszövetkezet intézményesült szokásaitól is. A névadó személyről, eseményről való megemlékezéseknek s a velük társuló nevezetes alkalmaknak (pl. jutalmazások) lehet bizonyos szerepük a szimbólumoknak a gyakorlati, személyes élettel való összekapcsolásában, érzelmi és talán ismereti értelemben is. Hogy az ilyen szokások mennyire elterjedtek, milyen gyakoriak és hatásosak, az a szerző számára teljesen ismeretlen. Ezért meglehet, hogy az alábbi következtetés is alapvetően téves.

A téeszek történeti-szimbolikus elnevezései számottevő részben és többféle okból is problematikusnak tűnnek a társadalmi értékkultiváció (értékközvetítés, -érvényesítés) szempontjából. Az elnevezések jó néhányának gyakorisága önmagában is hozzájárulhat a jelképek elkoptatásához, közhelyszerűvé válásához. Különösen azokban az esetekben, amikor a szimbolizálásnak a kollektív mezőgazdasággal kapcsolatos értékvonatkozásai homályosak, túlfeszítettek vagy éppenséggel kétségesek, valamint a szimbólum közvetlenebb értékfelidéző tartalmának ismerete, a személyes élethez való kapcsolódása korlátozott vagy kérdéses.

Az elnevezés ilyenkor kiüresedik, értékvonatkozásai gyakorlatilag elenyésznek. Az elnevezés puszta megkülönböztető jelzéssé, a szervezet termékein megjelenve merő áruvédjeggyé válik. Ezáltal arra is alkalmatlan lesz, hogy az ideologikus értelmezésű történeti folytonosság megnyilvánulásaként szolgáljon.

E megállapítások nem vonatkoztathatók a szimbolikus elnevezések egész típusára (különösen nem például a „kollektív mezőgazdaság szimbólumainak" altípusaira), egy átfogó elemzéshez azonban a jelenleginél nagyobb terjedelem, s különösképpen további kutatómunka szükséges.

Jegyzetek

[1] L.: A mezőgazdasági szövetkezetek, a szövetkezeti társulások, a TESZÖV-ök, a TSZKER, a Szövetkezetek Háza és a TOT név- és címjegyzéke. Kiadja a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, Budapest, 1985, 82 oldal (sokszorosítva).

[2] Az elnevezések számbavételekor nem tettünk különbséget a következő esetek között a) teljes személynév, illetve csak vezetéknév, személynév történelmi sorszámmal, illetve anélkül szerepel (II. Rákóczi Ferenc, Rákóczi Ferenc, Rákóczi); b) főnévi, illetve melléknévi szóalak szerepel (Őrség Tsz, illetve Őrségi Tsz); c) csak írásmódbeli eltérés van (Zöld Mező, illetve Zöldmező).

[3] A települési helymegjelölő elnevezés esetében a téesz neve tartalmazza a telephelyet. (A forrás természetesen minden termelőszövetkezet esetében közli a központ telephelyét, de külön rovatban.)

[4] L.: Pünkösti Árpád: Kiválasztottak. Magyarország felfedezése c. sorozat, Szépirodalmi Könyvkiadó (sajtó alatt).

[5] L. pl.: Pető Iván—Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története — I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka, 1945—1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.

[6] V. ö.: Jakab Zoltán: Társadalmi ünnepek és ünnepi érzület a hetvenes évek elején. In: Kultúra és Közösség, 1982/5. sz., 81—92. old.

[7] V. ö.: Békés Ferenc: Ismeretmérés, ismeretstruktúra, ismerettipológia. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Membrán Könyvek, 1980. 64. old.

ABSTRACT: In 1985, there were 1366 agricultural cooperatives in Hungary. This paper is based on an empirical analysis of their names from the point of view of the cultivation theory of values. On the basis of a multi-dimensional typology of the names, the author points out (a) a very high level of concentration of the names; (b) an extremely high proportion of symbolic names in contrast to the functional ones; (c) the heavy representation of historical symbols in the names; and (d) the peculiarly ideological interpretation of history prevalent in the names as well as its alienating impacts on everyday life.

Kováts Ildikó—Tölgyesi János

Az ökológia kérdései az újságokban (1982—1983)

Tartalomelemzés

Napjainkban alig telik el olyan hét, hogy a sajtóból, rádióból, tévéből ne érkeznének hírek az emberi környezet károsodásáról, környezeti katasztrófákról. Szmogriadóval leállított városi közlekedés, savas esők nyomán pusztuló erdők, hajókatasztrófák helyén úszó olajfoltok a tengereken, kiömlő mérges gáz okozta tömeges tragédiák, mérgező hulladékok, zajártalom, egyre szennyeződő, ivásra, fürdésre, növényi és állati életre alkalmatlan édesvizek. Mindez része napjaink valóságának. Ez a valóság legtöbbünk számára a tömegkommunikáció által elénk tartott tükörben rajzolódik ki olyanná, amilyenként megéljük, gondolkodásunk részévé válik. Milyen tehát az a kép, amely a tömegkommunikációban elénk tárul ezekről a problémákról?

Kutatásunkban megvizsgáltunk néhány sajtóorgánumot, hogy részleteiben feltárjuk, hogyan kezeli a sajtó a környezetvédelem, tágabban az ember és környezete problémáit, azaz milyen témakörök, milyen fogalmi keretbe ágyazva, milyen szövegkörnyezetben kerülnek bemutatásra, milyen arányok, hangsúlyok jellemzik ezt a kérdéskört, milyen az újságírók állásfoglalása vagy épp véleményszegénysége az ismertetett témákkal kapcsolatban.

A tartalomelemzés egy sajátos változatát, az úgynevezett paradigmatikus tartalomelemzést, illetve ennek témánkra továbbfejlesztett változatát* használtuk fel elemzéseinkben. Ez a módszer lehetőséget ígért arra, hogy nyomon követhessük az újságcikkekben megjelenő probléma-szituációk fogalmi kereteit, gondolati sémáit. Az újságcikkek tárgyalásmódja — legalábbis az ember és a környezet közötti összeütközések tárgyalása esetén —

* Vizsgálatunk nemzetközi együttműködés keretei között zajlott, a Szovjet Tudományos Akadémia leningrádi Gazdasági—Társadalmi Problémák Intézete, az Észt Állami Egyetem és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont közös kutatási program keretében vizsgálta az ökológiai tudat problémakörét. Tartalomelemzésünk ennek a munkának volt része. Hasonló laptípusok tartalmát vizsgálták a leningrádi és a tartui kutatók is. A munkák másik területét a témával kapcsolatos közvélemény felmérése jelentette, ezt Dobossy Imre és Kulcsár László végezte, eredményeikről több publikációban is beszámoltak. A témával kapcsolatos szakértői vélemények vizsgálata a Szociológiai Kutatóintézetben folyt. A tartalomelemzésünkben alkalmazott módszerekről bővebben számoltunk be M. Lauristinnel és P. Vihalemmel közösen készített anyagunkban. („Paradigmatikus tartalomelemzés", TK Műhely, 1984).

igen hasonló a köznapi gondolkodás fogalmi kereteihez. Ez témánk esetében azt jelenti, hogy egy-egy eseményt mint az ember (társadalom, csoportok) és a környezet közötti konfliktust tárgyalnak, és leggyakrabban az így középpontba állított probléma okait és lehetséges vagy valóságos következményeit, a megoldást vagy megoldási kísérleteket, illetve ezek eredményeit is bemutatják. Egy ilyen fogalmi egységben tárgyalt eseményt neveztünk probléma-szituációnak, és ezek jellegzetes vonásait igyekeztünk megvizsgálni az elemzéseink terepéül választott lapokban.

Hét hazai lap körülbelül egy év alatt megjelent számait tekintettük át, az 1982 második féléve és 1983 első féléve közötti időszakból. Az elemzésre kiválasztott szövegeket az ökológiai vonatkozású cikkek adták, összesen 1302 darab közleményt dolgoztunk fel, a Népszabadság, az Esti Hírlap, az Élet és Irodalom, a Kisalföld, a Búvár, a Magyar Ifjúság és a Figyelő című lapokból. Mivel figyelmünk előterében az egyes lapok közelítésmódjának eltérései, különbségei álltak, a hét lap cikkanyagát nem tekintettük egységes egésznek, hanem úgy dolgoztuk fel, mintha hét különálló vizsgálati mintánk lett volna. Ez a közelítésmód az ÉS és a Figyelő esetében némi nehézséget okozott, a két lapban ugyanis az egy év alatt megjelent, szóba jöhető cikkek száma nem érte el a százat, és ez megnehezítette az adatok statisztikai értékelését.

A téma határai

Ha feltesszük a kérdést, hogy az 1982—83-as években az ökológiai problémakör milyen mértékben „volt jelen" a hazai újságokban, azt mondhatjuk, hogy a napilapok hasábjain szinte minden második, harmadik számban olvashattunk olyan írást, amely érintette ezt a problémakört, vagy éppen ez volt a központi témája. Általában azonban az ökológiai kérdések — a lapok jellegéhez igazodva — más témákhoz kapcsolódva, ezekkel összefüggésben kerültek tárgyalásra. Így például az ÉS-ben az írások ötöde a kultúra szélesebb kereteibe ágyazva mutatta be az ember és környezete problémáit, s a cikkek mintegy 10 százaléka az életmód, az életminőség összefüggésében kezelte a témát. A Népszabadságban főként a mezőgazdaság és az erdőgazdaság kérdései vették körül az ökológiai problémákat, de a cikkek mintegy 5 százalékában az életmód, az életminőség, a kül- és belpolitika is szerepelt a környezeti problémák kontextusaként. A Búvár írásaiban értelemszerűen legtöbbször önmagában, más témakörök tárgyalása nélkül fordult elő az ökológiai problémakör. A Figyelő karakterét ebben a vonatkozásban az adta, hogy az ökológiai témákat az írások mintegy 10 százalékában a termelés, a szolgáltatás, az infrastruktúra kérdéseivel együtt tárgyalták.

A napilapok (Népszabadság, Esti Hírlap, Kisalföld) közös jellemzője, hogy a közszolgáltatások, az egészségügy, a szociális ellátás, a lakossági infrastruktúra kérdései hangsúlyosan vannak jelen a környezeti problémák bemutatása kapcsán. A Magyar Ifjúság és az ÉS közös jellemzőjének inkább azt találtuk, hogy a környezeti problematikát cikkeikben az életmód, az életminőség, a kultúra tágabb kontextusa kíséri.

Az újságolvasók orientálásának egyik eszköze az, hogy a cikk címe milyen módon utal az írás témájára. Megvizsgáltuk, hogy a mintába felvett cikkek közül melyek milyen arányban utalnak a környezeti problematikára már a címükben is. Meg kell jegyezni, hogy a napilapokban 20—30 százalék között mozog a rövid híradások aránya, amelyeknek jellegüknél fogva nincs címük. Ezek előrebocsátásával azt mondhatjuk, hogy a cikkek 25—60 százaléka utal a címében is a környezeti problematikára, legkevésbé az ÉS (cikkei 25 százalékában) és a legnagyobb mértékben a Búvár (65 százalék).

Az írások középpontjába állított témakörök tárgyalásának jellemzője,

hogy a cikk írója milyen mértékben mutatja be a téma előzményeit és esetleges követelményeit, mennyire tudja történetét érzékeltetni és esetleges távlatait felvillantani. Ebből a szempontból a napilapok írásai jellegzetesen jelen-centrikusak, 50—60 százalékuk csakis az éppen most történtek bemutatására törekszik. Ez természetesen ugyancsak összefügg a napilapokban nagy arányban előforduló rövid, napi híradásokkal is. A történeti vonatkozásokra a legnagyobb hangsúlyt az ÉS fordítja, cikkei 23 százaléka foglalkozik a témakör előzményeivel. A jelen bemutatása a múlt és a jövő perspektívájában ugyancsak az ÉS és a Búvár sajátja: a cikkek mintegy 10 százaléka mutat fel ilyen perspektívát.

Célok, tettek, eredmények

A környezeti problémakör bemutatását megvizsgálva azt találtuk, hogy az újságírók a leggyakrabban az eredmények ismertetésére vállalkoznak, vagy pedig célként, feladatként fogalmazzák meg a környezetvédelem tennivalóit, a környezet fejlesztését. A célok megfogalmazása, a feladatok kijelölése a Búvár írásaiban a leggyakoribb, mintegy 40 százalék, a napilapokban 24—37 százalék között mozog. Az eredmények bemutatásával leginkább a Népszabadság foglalkozott, írásainak 31 százalékában találtunk ilyen vonatkozást. A negatívumok megfogalmazásának hálátlan feladatát leginkább az ÉS vállalta magára: írásainak 37 százalékában említ valamilyen problémát, hiányosságot. A napilapokban a negatívumokat hangsúlyozó cikkek aránya 15—16 százalék. A konfliktus bemutatása, némileg árnyaltabb felvetésmódja a szembenálló felek álláspontjának ütköztetésére, az esetleg nem egyértelmű helyzetre utal. A cikkek 4—6 százalékában találtunk konfliktusként megfogalmazott problémakezelést, a szembenálló felek vagy érdekek kiemelésére való törekvést.

A következő, hármas megközelítésünk a cikkeket az előzőhöz hasonló jellemzőjük alapján ragadta meg: a környezeti problémakörrel kapcsolatos elvekről, tettekről és eredményekről készítettünk kimutatást.

Természetszerűleg többségükben azok a cikkek hangoztatják az elveket is, amelyek inkább a feladatok megfogalmazására, a célok kifejtésére vállalkoztak. Amelyekben inkább eredményekről esik szó, azok főként a konkrét tettekről beszélnek.

A felmerülő problémákról tudományos elvekre, racionális ismeretekre hivatkozva beszél a napilapok cikkeinek 7—18 százaléka, a Búvár cikkeinek 30 százaléka. A moralizálás, amolyan erkölcsi prédikáció jellegű közelítés a napilapok cikkeinek 15—21 százalékát jellemzi, a kisebb érték a Népszabadságra, a nagyobb pedig az Esti Hírlapra vonatkozik. A társadalom kollektív felelősségének, a morális szempontoknak az érvényesítése az ÉS írásaiban a legerősebb, itt a cikkek 48 százalékában fordult elő. Törvények, jogszabályok ismertetése, illetve a problémák kapcsán a rájuk való hivatkozás a napilapok írásainak 4—5 százalékát jellemzi, ez a törekvés a Búvárban és a Magyar Ifjúságban ennél némileg erősebb. Az esztétikai közelítés leginkább az ÉS sajátja, az írások 1 százalékában merült fel.

Ha az embereknek a természethez, a környezethez való viszonyát mint konkrét tetteket, cselekedeteket vesszük szemügyre, akkor azt találjuk, hogy a napilapok cikkeiben 30—44 százalékban esik szó konkrét környezetvédelmi tettekről. Az írások 8—9 százalékából környezetszennyezési tevékenységről, eseményekről értesülhetünk. Ez az arány az ÉS esetében úgy módosul, hogy a környezet védelmével kapcsolatos tettek csak az írások 13 százalékában fordulnak elő, míg a szennyezéssel, a környezet rongálásával, pusztulásával a cikkek 20 százaléka foglalkozik. Az írások 10—19 százalékában a környezetvédelemmel kapcsolatos rendezvényekről, szervezeti tevékenységekről esik szó, az adminisztráció „működéséről" értesülhetünk. A rendezvényekről és az ad-

minisztratív tevékenységről való híradás leginkább a Kisalföldet jellemzi, legkevésbé az ÉS újságíróit, szerzőit érdekli, itt csak a cikkek 8 százalékában fordul elő, míg a Búvár is csak írásainak 12 százalékában ad hírt ilyen „tettekről".

Ember és környezete — témák szerint

Az embereknek az ökológiai szférához való viszonya több területen is a figyelem középpontjában áll. Az érdeklődés az egyes tématerületek iránt azonban nem egyenletes, időről időre és laponként is változó. Hol a levegő szennyezése, hol a vízszennyezés vagy az ipari mérgező anyagok kérdései kerülnek előtérbe, máskor a közvetlen emberi környezet romlása vagy az élővilág pusztulása. Egy tizenhat elemből álló témacsoportosítás segítségével megvizsgáltuk, hogy az egyes lapokban mely témák milyen arányokban fordulnak elő. Egy cikk természetszerűleg több ilyen témakört is említhet. Vizsgálatunkban három említés regisztrálására volt mód, itt az elsőként említett témákról szólunk.

A levegőszennyezéssel kapcsolatos problémák a napilapokban a vizsgált időszakban csak elenyésző arányokban fordultak elő. A Búvárban a legnagyobb ez az arány, itt a cikkek 8 százalékát érinti.

A vízszennyezés a napilapok egyik vezető témája, 14—17 százalékos arányban fordul elő. A Búvárban és az ÉS-ben is hasonló arányokat mutat. Ez a témakör a következővel együtt annak köszönheti népszerűségét, hogy a vizsgált években erőteljes vita bontakozott ki a Balaton vízminőségének romlása miatt, a lapok széles körben tárgyalták az ezzel kapcsolatos fejleményeket, a vízszennyezési eseményektől a szankciókig, a tudományos vizsgálatoktól a központi szervek állásfoglalásáig, a tervezett és tényleges fejlesztésig, beruházásokig.

Hasonlóan magas arányban fordul elő a napilapokban az élővilágot ért károsodás és az ezzel kapcsolatos problémakör, a halpusztulásoktól a Balaton vizének elalgásodásáig, a kirándulók által letaposott, letépett ritka növényekig, a nyerészkedésből begyűjtött ritka állatokig (9—14 százalék, a Búvárban 30 százalék).

A napilapok másik domináns témája az ember által létrehozott művi környezet problémaköre, a szennyezett közterületek, az elcsúfított üdülőterületek, a nem megfelelően kiépített lakossági infrastruktúra kérdései. A napilapokban ez a témakör 26—43 százalékos részaránnyal szerepel, a Búvárban is eléri a 22 százalékot.

Valamennyi sajtóorgánumban a vizsgálhatóság szintje alatt vagy annak közelében regisztrálhattuk csak például a zaj vagy a vibráció okozta károsodást, a sugárzással vagy az élelmiszerek tartósításával, feldolgozásával kapcsolatos problémákat.

Az ökológiai kérdéskör társadalmi vonatkozásaira fordítva figyelmünket, megvizsgáltuk, hogy az újságok milyen arányokban, milyen témák hangsúlyozásával mutatják be a felmerült problémákat. (Ebben az esetben két említés regisztrálására volt mód, itt az első előfordulás gyakorisági adatait idézzük.) A napilapokban a cikkek 12—30 százalékának — az újságírók bemutatásában — nincs társadalmi vonatkozása. Ez összefügg a rövid, tényszerű közlésekre szorítkozó híradások magas arányával is. Ezzel szemben úgy találtuk, hogy az ÉS-ben, a Búvárban és a Figyelőben a cikkek mindössze 2—8 százalékának nincsen társadalmi vonatkozása.

A társadalmi vonatkozások közül leggyakrabban a települések környezeti kérdései szerepeltek, a közterületek tisztaságától a megoldatlan infrastruktúráig terjedő témákkal. Ezt követte 18—20 százalékos előfordulással a termelőtevékenység és a szolgáltatások környezeti vonatkozásainak tárgyalása. Nem sokkal marad el ettől az üdülőterületek, az üdülés, a kikapcsolódás mint az ember és a környezete közötti kapcsolat problémáinak bemutatása. (14 százalék körüli részarányok.) A napilapokhoz képest a Bú-

várban úgy módosultak ezek a részarányok, hogy a termelő és szolgáltató tevékenység problémái a cikkek harmadrészében (33 százalék) fordultak elő, míg az üdülés problémái csak 9 százalékukban.

Az ökológiai tudat formálásával közvetlenül kapcsolatos témakörök jelenléte a magyar sajtóorgánumokban viszonylag alacsony arányokat mutat. A környezetvédelmi oktatás kérdései a Búvár írásainak mintegy 4 százalékában vannak jelen, a többi lapban a mérhetőség szintje alatt. A mindennapi ökológiai tudat, a kulturáltság kérdései az ÉS, a Búvár és örvendetes módon a Magyar Ifjúság hasábjain kaptak helyet, a cikkek mintegy 7—8 százalékában. A tömegkommunikáció lehetőségeire, feladataira való utalás ugyancsak a mérhetőség szintje alatt maradt: összesen 6 cikket regisztráltunk ilyen témakörben az 1302-ből. Hasonlóan csekély mértékben foglalkoztatta az újságírókat azoknak az objektív érdekeknek, érdekegyeztetési mechanizmusoknak a témája, amelyek a környezeti problémakör szabályozásának legfontosabb eszközei lehetnének, és így megfelelő arányok alakulhatnának ki a jogi és adminisztratív szabályozás, valamint a tudati ráhatás vonatkozásában. A sajtó figyelmét a vizsgált időszakban mindenesetre elkerülte az érdekviszonyok tudatos alakításán alapuló, gazdasági jellegű szabályozás fontossága, mert teljes mintánkban az 1302 cikk között mindössze 14-et találtunk, amelyben ilyen utalások is előfordultak.

Itt egyben rámutathatunk az ökológiai problémakörről a sajtóban kirajzolódó kép egyik gyenge pontjára is. Az újságírók nemcsak a tudati tényezők fejlesztését, okos irányítását nem hangsúlyozták eléggé, hanem magának a tömegkommunikációs eszköznek a mozgásterületét, saját lehetőségeiket sem ismerik, vagy nem utalnak erre. A témakörrel kapcsolatban tartózkodnak saját, egyéni véleményük hangoztatásától, nem képviselnek markáns köz- vagy csoportérdeket. Legszívesebben egyes intézmények vagy vállalatok álláspontját teszik magukévá, amelyek valamilyen részterületen eredményt tudnak felmutatni. Elenyészően csekély szerepet szánnak az öntevékenység bemutatásának vagy irányításának, serkentésének, a helyi problémák helyi erőből való megoldása szorgalmazásának. Nem ismerik fel kellő fontosságát az objektív érdekek egyeztetésén alapuló szabályozó mechanizmusoknak, ezek bemutatását szinte mellőzik. Mindehhez hozzátehetjük, hogy az újságok cikkeiből majdnem teljesen hiányoznak bizonyos témakörök, amelyek pedig súlyos problémák hordozói, a jelen és a jövő szempontjából egyaránt figyelmet érdemelnének.

Mindez természetszerűleg összefügg azzal, hogy az újságírók maguk is milyen mértékben tájékozottak az egyes témakörökről, mennyire vannak előzetes ismereteik, milyen a képzettségük, egyéni véleményük, netán elkötelezettségük egyes témák vonatkozásában, fontosságának megítélésében. Az újságírók elkötelezettségére és a témában való jártasságára egyaránt utal, hogy vállalkoznak-e értékelésre, kifejtik-e saját álláspontjukat, vagy csak tényeket, külső, idegen véleményeket ismertetnek.

A napilapok újságírói vállalkoznak a legkevésbé saját értékelésre, egyéni álláspont kifejtésére. A cikkek 28—44 százalékában találtunk utalást az újságíró egyéni véleményére. A Búvár írásának felében fejtette ki álláspontját a cikk szerzője, míg az ÉS cikkeinek 83 százalékát jellemzi az egyéni, újságírói—szerzői állásfoglalás.

Hol történnek a dolgok?

Különböztek a megvizsgált lapok abban is, hogy milyen területek, földrajzi helyek, helyszínek iránt tanúsítottak kiemelt figyelmet. Egyik vizsgálati szempontunk szerint a munka és a szabadidő színtereit vizsgáltuk. A leggyakoribb színtér a napilapokban a lakóhely, a lakókörnyezet: az Esti Hírlap, a Kisalföld és az ÉS cikkeinek 23—

25 százalékában szerepelt. A szabadidő, a kikapcsolódás, az üdülés színterei a Népszabadságban és a Magyar Ifjúságban jelennek meg a legnagyobb arányban: a cikkek 21—23 százalékában. Az írások 4—7 százalékának színtere a munkahely, a munka környezete. A Figyelőben ez az arány eléri a 17 százalékot.* Valószínűnek tűnik, hogy ez utóbbi volna a reálisabb arány, ha a felmerült környezeti problémák tényleges súlyát, jelentőségét szem előtt tartanák az újságírók. A lakóhely és az üdülés színterének túlhangsúlyozása valószínűleg az újságírók személyes érdekeltségét tükrözi, illetve azt a hiedelmet, amelynek alapján úgy ítélik meg, hogy közvetlen környezetük tapasztalatai egyeznek a legszélesebb társadalmi rétegek tapasztalataival, érdekeivel. Az ilyen téves beállítódás és egyéni érdekeik hasonló irányú hatásai következtében formálódik ki a fent bemutatott témakörök kultivációja.

A lapok írásainak színtere természetesen leggyakrabban Magyarország. A napilapokban a cikkek 16—23 százaléka „történik" Magyarországon, a Búvárban 31 százalékuk. Városi helyszínhez kötődik a központi napilapok és a Búvár írásainak 11—16 százaléka. A legmagasabb a városi helyszínek aránya a Kisalföldben, itt a 40 százalékot is eléri, az ÉS-ben viszont csak 9 százalékot találtunk. Ehhez járul a központi lapok közismert Budapest-centrikussága: a cikkek 14 százaléka (Népszabadság), illetve 38 százaléka (Esti Hírlap) Budapesten „történik". Ezzel szemben feltűnő, hogy a cikkek milyen elenyésző százalékának helyszíne csak az agglomeráció, a városokat körülvevő, azokat kiszolgáló, a város előnyeit mégsem élvező településgyűrű: előfordulását a mérhetőség szintje alatt regisztrálhattuk: 1302 cikkből 6-ban.

Mindezekhez még azt is hozzá kell számítanunk, hogy éppen ezeken az agglomerációs településeken gyakran élesebben merülnek fel az ökológiai problémák, mint a városokban vagy a községekben, falvakban. A kiépítetlen infrastruktúra vagy a meglevő túlterheltsége, a túlnyomórészt városban dolgozó, bejáró lakosság városi stílusú, leginkább pazarlónak nevezhető fogyasztási szokásai a környezeti „javakat" illetően szemetes utcákat, közterületeket, illegális szemétlerakóhelyeket, megoldatlan ivóvíz- és szennyvízkezelést, a termőfölddel való ésszerűtlen bánásmódot eredményeznek. Ezeknek a településeknek kell nagyrészt elviselniök a fővárosból kitelepített, környezetszennyező, károsító üzemeket stb.

Fogalmi keretek

Az elemzéseinkben alkalmazott úgynevezett paradigmatikus blokk lehetőséget kínált arra, hogy az újságcikkek témájaként felmerülő ökológiai problémák általános fogalmi sémáit, gondolati összefüggéseit is megvizsgáljuk. A kiindulásnál használt általános fogalmi keretünkben az egyes kérdések valamilyen alapérték szerint minősülnek egyáltalán problematikusnak. Az így körülhatárolt, felvetett problémának azután az újságcikk többnyire bemutatja az okait és a megoldásra tett kísérleteket, intézkedéseket, „a dolgok elrendezését". Ebben a hárompólusú fogalmi keretben az alapértékek, az okok és az intézkedések tizennégy típusát különböztettük meg, ezzel egy negyvenkét fogalmi csoportból álló hálót vettünk fel. Minden egyes vizsgált írás fő fogalmait megpróbáltuk kijelölni ezen a hálón, hogy összevethető fogalmi szerkezetek, tárgyalási sémák előfordulási gyakoriságát kapjuk eredményül. Ezekből az adatokból körvonalazhatjuk, hogy mely lapok milyen fogalmi keretekben tárgyalják

* A Búvárban 22 százalék azoknak az írásoknak az aránya, amelyek helyszíne a természet.

leggyakrabban az általunk vizsgált környezeti problémákat.

Azt találtuk, hogy a napilapok igen hasonló keretet használnak a problémák bemutatására. Ennek egyik jellemzője, hogy a problémákat meghatározó értékek között az első helyen szerepel az általunk fogyasztói értékeknek nevezett csoport. Értelmezésünkben ez közelebbről azt jelenti, hogy a környezetet, a természet forrásait az ilyen szemlélet, értékbeállítódás alapján mint az ember számára közvetlenül hasznos javakat értékelik, amelyek közvetlenül átválthatók pihenési, kikapcsolódási lehetőségekre, vagy épp az élelmezést, a lakóhely kialakítását, kényelmessé tételét szolgálják.

Mindhárom napilapnál hasonló hangsúlyt kap az esztétikai értékek alapján való problémafelvetés. Ez azt jelenti, hogy a környezetet esztétikai élményforrásnak tekintik, a szépség, a harmónia igényére, követelményére utalnak. (Tipikus példa a nyaraló- és üdülőépítkezések esztétikai kiindulású minősítése.) Harmadikként a termelési és technikai értékek súlyát figyelhetjük meg. Itt az ember és a természet kapcsolata termelési, gazdasági viszonyként merül fel, illetve ennek jelentősége kerül előtérbe, a technikai eszközöket és eljárásokat úgy mutatják be, mint a problémák megoldásának legkézenfekvőbb módozatait.

Ezek mellett a napilapokat közösen jellemző vonások mellett az Esti Hírlap kiemeli az etikai, morális értékek fontosságát. A Kisalföld cikkeiben pedig gyakran találhatunk általunk irányító-szervezői szemléletnek nevezett „érték"-típusokat: ebben a közelítésmódban az ember—természet viszony elsősorban irányítás, szervezés tárgya.

Az okokat és intézkedéseket tekintve is hasonló módon kezelik a problémákat a napilapok. Az okokat egyrészt ökológiai tényezőkben, a természet folyamataiban keresik, kedvezőtlen körülményekben, feltételekben. Valamennyi napilapban hangsúlyt kapnak a fogyasztói szemlélet káros hatásai: a közvetlen haszon keresése, az érdekek gáttalan érvényesítése, a kényelem előtérbe állítása.

Hasonlóan közös jellemzője a napilapok szemléletének az úgynevezett társadalmi típusú okok felmutatása: a különböző társadalmi csoportok érdekeinek ütközése, a társadalmi aktivitás hiánya, valamint a társadalmi folyamatok elégtelen működése, az, hogy az embereket nem vonják be a dolgok intézésébe stb. Az Esti Hírlap és a Kisalföld esetében még a morális okok, az erkölcsi normák be nem tartása, a felelőtlenség, a környezetkultúra hiánya, alacsony színvonala is jelentős súllyal szerepel az okok között.

A problémákkal kapcsolatos intézkedésekben is eléggé egybevágó profilt mutatnak a napilapok, a leggyakrabban bemutatott intézkedéskészlet: a fogyasztás jobb megszervezése, javítása, technikai megoldások, szervezési lépések. A Kisalföld esetében újabb és/vagy hatékonyabb szabályok, jogszabályok bevezetése, alkalmazása szerepel a választékban.

A Búvár és az ÉS által használt fogalmi keretek — várhatóan és az adatok alapján valóságosan is — eltérnek attól, amit a napilapokban találunk. A Búvár figyelmet fordít az etikai, morális tényezők, valamint a termelési-gazdasági összefüggések hangsúlyozására, mind az értékek, mind az okok dimenziójában. Az intézkedések között az első helyen szerepel a tudományos kutatás, a megismerés szerepének hangsúlyozása, a termelési, technikai és szervezési megoldások fontosságának kiemelése.

Az ÉS szempontjából a problémákat elsősorban esztétikai és történelmi-kulturális értékek alapján kell meghatározni, nem elhanyagolva a jelen embere számára fontos fogyasztói értékeket sem. A problémák okaiként elsősorban társadalmi hiányosságokat, szervezési hiányokat, hibás lépéseket, a káros fogyasztói szemléletet és a morál fogyatékosságait emelték ki. Az intézkedések dimenziójában pedig a szervezési-intézményi megoldások mellett a kulturális, valamint az etikai,

morális magatartás javítását, színvonalának emelését említik elsősorban.

A Figyelő természetéből eredően koncentrál a fogyasztói, termelésigazdasági, a technikai és intézményijogi keretekre mindhárom dimenzióban, az értékek, az okok és az intézkedések vonatkozásában szinte egyenlő hangsúlyokkal.

A Magyar Ifjúság leginkább a napilapokkal tart rokonságot. Azok fő jellemzői mellett hangsúlyozza a megismerés, a tudományos kutatás, a problémák kezelésében a racionális okok és értékek alkalmazását, fontosságát.

Kinek a nevében?

Elemzéseinkben megvizsgáltuk, hogy az újságíró, a cikk szerzője kinek a nevében lép fel írásában. Azt találtuk, hogy a napilapok cikkeinek mintegy 35—37 százalékában az újságíró valamilyen szervezet képviseletében szólal meg. A Búvárban ez az arány csak 25 százalék, míg az ÉS-ben ilyen szerzői-újságírói hozzáállást nem találtunk (2 százalék, a mérhetőség szintjén). A napilapokban a cikkek 5—6 százalékában az újságíró az „emberiség, a társadalom" nevében szól. Érdekes módon a jövő generáció nevében fellépő attitűdöt mindössze a Búvár és a Magyar Ifjúság néhány cikkében tudtuk kimutatni (összesen 5 cikk), pedig az ökológiai problémák jó részével kapcsolatban felmerülhet a jövőorientáció, a jelen nemzedékének felelőssége a jövővel szemben. Alighanem az újságírók egyéni gondolatainak hiányát mutatja az ilyen érvelések csekély előfordulása.

Érdekes lehet feltenni a kérdést, hogy a cikkek több mint harmadában képviselt szervezetek milyen jellegűek, hatókörűek, presztízsűek közelebbről. Ha valamilyen szervezet, intézmény képviseletében, annak érdekeit véve alapul lépett fel az újságíró, akkor megvizsgáltuk, hogy az intézmény központi, megyei regionális vagy helyi hatáskörű-e. Érdekes módon a központi és a helyi szerveket egyforma hangsúllyal képviselte a Népszabadság és az Esti Hírlap. Kifejezetten a központi szerveket képviselte írásaiban a Magyar Ifjúság és túlnyomóan a vidékieket a Kisalföld.

Azokban a cikkekben, amelyekben nem intézményt, hanem embercsoportot képvisel az újságíró, leggyakrabban azt találtuk, hogy a helyi lakosság, az üdülők, a nyaralók, a turisták érdekeinek szószólójaként hallatja hangját. A cikkek néhány százalékában megnevezett személyek érdekében, s ugyancsak néhány százalékában (az ÉS-ben 12 százalékban) a „társadalom" „sokan közülünk", egy általános „mi" nevében szólalnak meg a szerzők. Az Esti Hírlap és a Búvár gyakran hivatkozik a természetbarátokra.

Az írások szereplői között kitüntetett figyelmet érdemelnek a problémák kialakulásáért felelősek, az okozók, a vétkesek. Meg kell mondani, hogy a napilapok írásainak 62—75 százalékában nem esik szó vétkesekről. A cikkek 12—22 százalékában szervezetek, intézmények, vállalatok a felelősek, és ezekből csak 3—8 százalékban jelennek meg a központi szervek. A vidéki napilapban valamivel gyakrabban említik a vidéki, helyi szerveket, és csak fele olyan mértékben a központiakat, mint a Népszabadságban.

Hasonlóan fontos szereplőknek tekinthetjük azokat a vállalatokat, intézményeket, akiktől az újságírók és rajtuk keresztül az olvasók a megoldást várják, akik az intézkedésekre képesek, hivatottak. Érdekes megfigyelni, hogy módosulnak az arányok a napilapokban: a Népszabadság újságírói a legnagyobb arányban a központi szervektől várják a megoldást, a Kisalföld szerzői pedig a helyi szervektől. Ezek az arányok valószínűleg összefüggnek azzal is, hogy a Népszabadságban gyakrabban jelennek meg olyan írások, amelyek országos kihatású problémákat érintenek, és ezekre természetszerűleg országos szintű megoldást remélnek az újságírók.

A megyei, regionális szintű intézmények hatókörét mindhárom napilap nagyjából hasonló mértékűnek mutatja be: mindhárom lap szerint körülbelül

azonos arányokban felelősek a problémákért, és várható tőlük az intézkedés. A központi szervek intézkedő, helyrehozó szerepét leginkább az Esti Hírlap domborítja ki, de nem marad el tőle lényegesen a Népszabadság sem. A helyi szintű szerveknek, amellett, hogy felelősségüket is a legnyomatékosabban hangsúlyozza, a Kisalföld tulajdonít leginkább intézkedő jelleget. Bár a különbség az okozóként és intézkedőként bemutatott helyi szervek között az Esti Hírlap adataiban a legnagyobb, ezt úgy kell értékelnünk, mint a helyi szervek és az országos hatókörű szervek egybeesését, mivel az Esti Hírlap esetében a helyi szerv budapesti intézményt jelent.

*

Az előzőekben röviden felvázoltuk azt a képet, ami tartalomelemzésünk eredményeiből kirajzolódott néhány magyar sajtóorgánumról az ökológiai, környezeti problematika vonatkozásában. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a vizsgálatunkba bevont magyar napilapok alapvetően a fogyasztói dimenzióban határozzák meg a környezeti, ökológiai kérdéseket, okokként és megoldásokként is a termelés, az irányítás és a technikai intézkedések jönnek számításba.

A napilapoktól eltérő karaktert mutatott fel a három másik, általunk vizsgált lap. Az Élet és Irodalom a kultúra, a hagyományok vonatkozásait hangsúlyozta, és a társadalom morális, erkölcsi nevelésének, valamint a környezettel kapcsolatban az esztétikai értékeknek a fontosságát sugallta. A Búvár előkelőbb helyet biztosított a megismerésnek, a tudományos ismeretek gyarapításának, mint a problémák megoldásához vezető utak, módok kimunkálásának. A Figyelő, közgazdasági beállítottságához híven, a termelés gazdaságosságának, a technikai megoldásoknak és az irányítói-szervezői kontextusoknak tulajdonított nagyobb jelentőséget az ökológiai témakörök tárgyalása kapcsán.

ABSTRACT: The authors of this study analyzed approximately one year's editions of a few Hungarian newspapers to get a detailed image on how ecological problems were treated in the press in 1982—83. According to their findings, the dailies confined environmental problems basically to the sphere of consumption, mostly production, management and technological measures were mentioned in regard to both the causes and solutions of the problems. The three journals examined showed different characteristics. The literary weekly Élet és Irodalom focussed on culture and traditions, Búvár, the publication of the Institute for the Protection of the Environment considered the growth of scientific knowledge to be the most important, while the economic weekly Figyelő principally drew attention to the efficiency of production, technological solutions and the role of management-organization when discussing ecological problems.

Valkó Emőke

Kik, hol, mennyit videóznak?

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1985 első félévében gyűjtött adatai azt mutatják, hogy a videózás olyan jelentős méreteket öltött, hogy már most fontos társadalmi jelenségnek tekinthető. A képmagnó sokarcú, a legkülönbözőbb területeken hasznosítható új tömegkommunikációs eszköz. Ma csak a társadalom bizonyos csoportjai férhetnek hozzá. A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján arról számolhatunk be, hányan, milyen gyakran és hol használják. A videózás tartalmi oldaláról még nem rendelkezünk pontos ismeretekkel.

A 18 évesnél idősebb lakosságot reprezentáló négyezer fős* országos minta tagjainak feltett kérdésre: „Szokott-e képmagnóról különböző videoprogramokat nézni?", minden tizedik felnőtt válaszolt igennel. Ha a tizennyolc évesnél fiatalabb használókat is hozzászámítjuk, akkor 1985-ben egy millióra becsülhető a magyarországi videózók tábora.**

A képmagnózás gyakoriságát vizsgáló kérdésre a következő válaszokat kaptuk: hetente többször néz valamilyen videoműsort az emberek 0,7 százaléka (56 ezer), hetente egyszer-kétszer 1,8 százalékuk (144 ezer), havonta többször 1,1 százalékuk (88 ezer), havonta egyszer-kétszer 2,8 százalékuk (224 ezer), ennél ritkábban pedig 2,9 százalékuk (232 ezer). A videózók többsége tehát viszonylag ritkán néz ilyen programokat. Száz felnőtt közül hárman hetente, négyen havonta, hárman még ritkábban jutnak ilyen élményekhez, kilencvenen pedig egyelőre nem videóznak, valószínűleg nem is láttak még videoműsort.

A képmagnózás gyakorisága az eszköz használóinak körében a következő arányokat mutatja: hetente többször 7, hetente egyszer-kétszer 19, havonta többször 12, havonta egyszer-kétszer 31, ennél ritkábban 31 százalékuk néz meg valamilyen videoprogramot.

A videózók negyede tekinthető tehát rendszeres fogyasztónak (26 százalék hetente nézi), ritkán, havonta nézi 43 százalékuk, és *alkalmi* nézőnek számít 31 százalékuk. A legaktívabb, rendszeresen videózó felnőttek száma (a felnőttek 3,6 százaléka) ezek alapján 280 ezerre becsülhető.

Fiatalok szórakozása

Az új tömegkommunikációs eszközzel való ismerkedés jelentős eltéréseket mutat a különböző társadalmi, demográfiai csoportokban. A vizsgálatba bevont mutatók közül az életkor bizonyult a legmeghatározóbbnak. A rendszeres videózás sokkal inkább megva-

* Személyes kérdezéssel az ország száz településén gyűjtött információk, 3985 értékelhető interjú készült.

** 1 százalék = 80 ezer felnőtt.

lósítható szórakozási forma a fiatalok számára, mint az idősebbeknek.

A minta 370 főből álló videózó csoportjának életkor szerinti összetétele a következő: 18—19 éves 14, 20—24 éves 27, 25—29 éves 16, 30—39 éves 22, 40—49 éves 12, 50—59 éves 4, hatvanévesnél idősebb 5 százalékuk.

A videózók több mint fele harmincévesnél fiatalabb (57 százalék), és 41 százalékuk életkora nem éri el a huszonöt évet.

A 18—24 éves lakosság 34 százaléka szokott videózni, 14 százalékuk hetente, 13 százalékuk havonta, és 7 százalékuk ennél ritkábban. A 25—29 évesek 25, a 30—39 évesek 10, a 40—49 évesek 7, az ötvenévesnél idősebbek 2 százaléka tekinthető a video közönségének. Az idősebb korosztályok nemcsak kisebb arányban, hanem ritkábban is használják a képmagnót, mint a 25 évesnél fiatalabbak. A hetente videózók csoportjába csak egy-két százalékuk tartozik. Havonta jut a még ritkaságszámba menő élvezetekhez a 25—29 évesek 8, a 30—39 évesek 4 és a negyven évesnél idősebbek 1 százaléka. Az alkalmi videózókhoz azokat soroltuk, akik ennél ritkábban képmagnóznak, többségük valószínűleg csak egyszer-kétszer látott videoműsort. Ebbe a csoportba sorolható a 25—29 évesek 6, a 30—39 évesek 5, a 40—49 évesek 4, az 50—59 évesek 2 és a hatvanévesnél idősebbek 1 százaléka.

A gyerekek és a középiskolás korosztályok videózási szokásairól még nem állnak rendelkezésünkre adatok. A magnetofonhoz hasonlóan a képmagnót is sok esetben a gyerekek kedvéért, a család fiatal tagjainak kérésére vásárolják meg a szülők, már ha a magas árak miatt megengedhetik maguknak. Budapesten a gimnáziumok környékén egyre több, képmagnókazettával jövő-menő diákot láthatunk. Az iskolák jelentős hányadában is van már képmagnó. Feltételezzük, hogy a tanulóifjúság többsége ismeri már az új tömegkommunikációs eszközt, és a fiatalok több mint fele látta és használta is már.

A különböző iskolai végzettségű felnőttek nem azonos tempóban ismerkednek a videóval. A nyolc osztálynál alacsonyabb végzettségűek 2, az általános iskolát végzettek 10, a középiskolai végzettségűek 17 s a diplomások 18 százaléka mondta azt, hogy nézett már képmagnóról valamilyen programot. A hozzájutás lehetőségének mértéke a magasabb (közép- és felsőfokú) végzettségűeknél az átlag mintegy kétszerese, a képzetlenek körében minimális, a középiskolai végzettségűek körében pedig nagyobb, mint a diplomásoknál.

Ez a technikai újdonság is a férfiak körében váltott ki nagyobb érdeklődést. Az életkor és a nem differenciáló hatását együtt vizsgálva kiderül, hogy egyik vizsgált (felnőtt) korcsoportban sem éri el a nők érdeklődése a férfiakét.

A huszonöt évesnél idősebb nők körében meg sem közelíti a videózók aránya a férfiakét. Az átlag alatti a videózók aránya a férfiak körében negyven éven, a nők körében huszonöt éven felül.

Az életkor és a végzettség együttes hatását elemezve megállapíthatjuk, hogy a nyolc osztályt végzettek közül a huszonnégy évesnél fiatalabbak, a

A videózók aránya a különböző életkorú nők és férfiak körében
(százalékban) N = 3985

	18—19 éves	20—24 éves	25—29 éves	30—39 éves	40—49 éves	50—59 éves	60 évesnél idősebb	a felnőttek körében
férfiak	47	34	23	15	8	5	3	15
nők	33	26	6	5	6	1	1	7

középiskolát végzettek közül a harminc évesnél fiatalabbak és az egyetemet végzettek közül az ötvenévesnél fiatalabbak körében találunk az átlagosnál nagyobb arányban videózókat. Minél képzettebb valaki, annál nagyobb a valószínűsége, hogy az évek múltával nyitottabb és érdeklődőbb marad a kulturális és műszaki újdonságok iránt, mint tanulatlanabb kortársai.

Az életkor és a végzettség egyaránt szerepet játszik a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely kialakításában. A gazdasági aktivitás az újdonságokhoz való hozzájutás esélyeit is befolyásolja. Az aktív keresők 13 százaléka, a nyugdíjasok 2 százaléka videózott már. A foglalkozás szerinti csoportok képmagnózási szokásaiban részben ismétlődnek az iskolai végzettségnél tapasztaltak, azaz a videózók táborába sorolható a vezetők és értelmiségiek 14, az egyéb szellemi foglalkozásúak 10, a szakmunkások 17, a betanított munkások 3 és a segédmunkások 2 százaléka. (Ezen belül hetente videózik a szakmunkások 6, az értelmiségiek 3, havonta a szakmunkások 7, az értelmiségiek 2, ennél ritkábban a szakmunkások 5, és az értelmiségiek 9 százaléka.)

A videózás pénzkérdés is, s idő, valamint a technika és a szórakozás új lehetőségei iránti érdeklődés is szükséges hozzá. Olyan aktivitást feltételez, amely elsősorban a fiatalokat és a képzettebbeket jellemzi. Ennek az aktivitásnak különböző erősségű megnyilvánulását feltételezhetjük a népgazdaság különböző ágazataiban dolgozó kérdezettek körében is.

Adataink szerint az építőiparban foglalkoztatottak 19, a szolgáltatásban dolgozók 15, a szállításban, hírközlésben alkalmazottak 14 és az egészségügy és kultúra területén dolgozók 11 százaléka jut képmagnóközelbe. Az iparban 10, a kereskedelemben 8 és a mezőgazdaságban 2 százalékra tehető a videózásba bekapcsolódók aránya.

A területi egyenlőtlenségek, a városi és falusi életforma különbözőségei alapján feltételezhető, hogy ebben a vonatkozásban is egyenlőtlen fejlődés várható. Száz felnőtt közül Budapesten tizenhatan, más városokban tizenegyen, a falvakban pedig öten válaszolták azt, hogy videóznak. (A budapestiek 4, a vidéki városiak 3, a községekben élők 2 százaléka videózik rendszeresen [hetente egyszer vagy többször]. Havonta használta a képmagnót a budapesti felnőttek 6, a vidéki városban lakók 5 és a községiek 2 százaléka. Alkalmi nézőnek vallotta magát a fővárosban élők 6, a más városban lakók 3, a községekben élők 1 százaléka.)

Csillapíthatatlan filméhség

A tévézés gyakorisága szerint képzett csoportokból különböző számban kerülnek ki videózók. Arányuk a hetente többször, de nem mindennap televíziózók körében a legmagasabb. Azok, akik váltogatva, tévé nélküli napokat is beiktatva szoktak televíziózni, többet nézik a videóműsorokat, mint a hetente egyszer-kétszer vagy ritkábban tévézők, illetve a mindennap képernyő elé ülők. (A mindennap televíziózók 8, a hetente többször tévézők 18 és a hetente egyszer-kétszer vagy ennél ritkábban televíziózók 13 százaléka vallotta magát videonézőnek.)

Ma a képmagnóban főleg olyan néznivalót keres a közönség, amit nem kínál sem a televízió, sem a mozi. A nyugati mozifilmek képkazettán történő magánimportja révén sok olyan filmhez juthat hozzá a filmkedvelő közönség, amelyet csak néhány év múlva vagy soha nem vásárol meg a televízió vagy a filmforgalmazás. A filméhség nagyobb, mint gondolnánk, a televízió és a mozi kínálata nem csillapíthatja teljesen. A képmagnó a moziba járók körében gyorsabban hódít, mint a többi felnőtt között.

A hetente moziba járó felnőttek 38 százaléka videózik is! A mozielőadást havonta egyszer-kétszer nézők 24, az évente többször nézők 10 százaléka, az évente vagy ritkábban moziba járók 5 és a moziba nem járók 2 százaléka videózik.

Ma már a színes televízió nélkülözhetetlen a képmagnók üzemeltetéséhez. A színes televízióval rendelkezők aránya a készülékek magas ára és a nem kielégítő kínálat miatt nem nő túl gyors ütemben. 1985-ben a felnőttek 19 százalékának otthonában volt színes készülék. A színes tévével rendelkező válaszolók 14 százaléka szokott videózni (az átlagos 10 százalékkal szemben).

Elemzéseink eredményeiből arra következtethetünk, hogy az átlagosnál nagyobb arányban találhatók videózók a fiatalok, a nem házasok, a magas jövedelműek, a gyermektelenek, a színes televízióval rendelkezők, az egy műszakban, illetve kötetlen munkarendben dolgozók, a pártonkívüliek, a férfiak, a telefonnal rendelkezők és a munkaidőn túl munkát nem vállaló felnőttek körében.

Az érdeklődést az is meghatározza, hogy milyen konkrét lehetősége van valakinek a képmagnó használatára. Akinek otthonában ott van a készülék, az sokkal előnyösebb helyzetben van, mint a ma videózók többsége, akiknek el kell menni hazulról (barátjukhoz, szórakozóhelyre, klubba stb.) ahhoz, hogy ilyen élményben részesülhessenek.

Természetesen az otthon videózók néznek leggyakrabban kazettán rögzített műsort. Szórakozóhelyeken és oktatási intézményekben is gyakrabban van lehetőség videoprogramok nézésére, mint barátok, ismerősök lakásán. A jelenség részletesebb megismeréséhez érdemes alaposabban megvizsgálni a videózás helyszíneit.

A videózás gyakorisága a videózás helyszíne szerint

(százalékban)
(N = 370)

A videózás gyakorisága	otthon	barátoknál, ismerősöknél	szórakozóhelyen	iskolában, művelődési házban	a videózó felnőttek körében
hetente (többször, egyszer-kétszer)	55	21	34	28	28
havonta (többször, egyszer-kétszer)	22	42	41	41	43
ritkábban	22	37	25	31	31
összesen	99	100	100	100	100

Szomszédolás

A magánjellegű, a közösségi, illetve intézményi videózás mértékét a képmagnó tulajdonviszonyai határozzák meg. Ugyanakkor lehetőség van a képmagnók és kazetták kölcsönzésére is, így bárki számára hozzáférhetőek, aki a magas kölcsönzési díjat meg tudja fizetni. Az intézmények készülékeinek hét végi egyéni, illetve közösségi használata is gyakori. A videózók arra a kérdésünkre is válaszoltak, hogy hol szoktak ilyen programokat nézni. A videózás lehetséges helyszínei közül a következők szerepeltek a válaszokban (természetesen több válasz is lehetséges volt):

Hol videóznak?
(az említések gyakoriságának csökkenő sorrendjében, a videózók százalékában)
(N=370)

barátoknál, ismerősöknél	29
szórakozóhelyen	26
iskolában, művelődési házban	9
egyéb helyen	8
otthon	8
barátoknál+szórakozóhelyen	6
otthon+iskolában	6
egyéb variációk	8
összesen	100

A videózás helyszínei összesítve
(a videózók százalékában)
(N=370)

otthon	16
barátoknál, ismerősöknél	36
szórakozóhelyen	35
iskolában, művelődési házban-	18
egyéb helyen	10
összesen	115*

A válaszolók négyötöde csak egyféle helyszínt jelölt meg, egyötödük pedig két vagy több helyen is szokott videózni. A többféle helyszínt megjelölők válaszait összesítve megkapjuk azok arányát, akik említették egyáltalán az egyes helyeket.

A magán- és intézményi szféra aránya 1:1 (otthon+barátok=52; szórakozóhely+iskola=53).

Mivel otthon kevesebb néző jut egy képernyőre, a fentiekből is az következik, hogy a magántulajdonban lévő készülékek száma jelentősen meghalad-

A videózás helye a különböző életkorú csoportokban

(a videózókra százalékolva)
(N = 370)

A videózás helye	18—19 éves	20—24 éves	25—29 éves	30—39 éves	40—49 éves	50—59 éves	60 felett
Otthon	5	9	9	24	15	25	34
Barátoknál, ismerősöknél	20	32	43	40	29	26	34
Szórakozóhelyen	54	46	35	16	0	25	0
Iskolában, művelődési házban	20	14	13	16	29	0	34
Egyéb helyen	5	6	4	8	29	25	0
Összesen**	104	107	104	104	102	102	102

* Az összeg azért haladja meg a százat, mert a többféle helyszínt említőket többször vettük számba.

** Az összeg a több említés miatt meghaladja a százat.

A magán és intézményi videózási helyszínek aránya a különböző korcsoportokban
(százalékban)
(N=370)

	18—19 éves	20—24 éves	25—29 éves	30—39 éves	40—49 éves	50—59 éves	60 felett
magán	25	41	52	64	44	52	68
intézményi	74	60	48	32	29	25	34

A magán és intézményi videózási helyszínek aránya a különböző nagyságú településeken
(százalékban)
(N=370)

	Budapest	vidéki város	község
magán	66	39	39
intézményi	24	54	65

ja az intézményekben találhatókét. A felnőttek 1,4 százaléka válaszolta azt, hogy otthonában videózik. Ezek alapján is hatvan-hetvenszeresre becsülhetjük a készülékek számát.

Az életkor szerint képzett csoportok videózási szokásaira engednek következtetni a következő (csak a videózókra százalékolt) számadatok:

A fiatalok tehát elsősorban a szórakozóhelyeken, az idősebbek pedig barátaiknál, ismerőseiknél és otthonukban nézik képmagnóról a különböző programokat, filmeket. Feltehető, hogy a műsorok tartalma is jelentősen különbözik az eltérő helyszíneken szokásos „vetítéseken". A fiatalok az intézmények készülékein, az idősebbek a magántulajdonú készülékeken elégíthetik ki video iránti érdeklődésüket.

Budapesten a felnőttek 16 százaléka néz többé-kevésbé rendszeresen képmagnón rögzített programokat. Ezek fele barátoknál és ismerősöknél, 24 százaléka szórakozóhelyeken, 12 százaléka otthon videózik (12 százalék egyéb helyen).

A vidéki városokban a lakosság 11 százaléka hódol ennek az új szórakozásnak. Az itt videózók 31 százaléka szórakozóhelyen, 23—23 százaléka barátoknál és oktatási, művelődési intézményekben jut hozzá, és itt a legmagasabb (16 százalék) az otthon videózók aránya (8 százalék egyéb helyen néz ilyen műsorokat).

A községekben a felnőttek 5 százaléka vallotta magáról, hogy képmagnózik, közülük 38 százalék szórakozóhelyen, 26—26 százalék barátoknál és intézményekben, 13 százalék otthonában jut hozzá.

A budapesti és vidéki képmagnózási szokások jelentősen különböznek. Budapesten jóval nagyobb azok aránya, akiknek van képmagnótulajdonos ismerősük, mint vidéken. A szórakozóhelyeken történő videózás viszont gyakoribb a községekben élők körében, mint a városokban. A jelenség alaposabb megismeréséhez további adatok szükségesek, így többek között a készülékállomány pontos feltérképezése a magánjellegű és az intézményi, valamint a vendéglátóhelyeken.

Most hasonló jelenség figyelhető meg, mint a hatvanas évek elején. Akkor természetes volt, hogy esténként felkerekedtünk, és a tehetősebb szomszédhoz, baráthoz, rokonhoz mentünk televíziót nézni. Ilyen méretű szomszédolás még nem figyelhető meg, de Budapesten több, mint kétszázezer ember mozdul ki a video csábításának engedve.

Az iskolai végzettség is befolyásolja a videózási helyszínek megválasztását. A diplomások 19 százaléka otthon, 32 százaléka barátoknál, 13 százaléka szórakozóhelyen és 19—19 százaléka intézményekben vagy egyéb helyeken lát ilyet. Köztük a legmagasabb az otthon videózók aránya. A középiskolai végzettségű videózók 39—39 százaléka barátoknál, illetve szórakozóhelyen, 15 százaléka intézményekben jut képmagnóközelbe, és mindössze 5 százalék nézi otthon ezeket a műsorokat (5 százalék egyéb helyen). A nyolc osztályt végzett videózók 32—32 százaléka barátoknál és szórakozóhelyen, 16—16 százaléka otthon és intézményekben nézi kazettáról azt a programot, amihez elég drágán és nehezen lehet ma hozzájutni.

A napjainkban történő, tömegkommunikációs rendszerünket lényegesen befolyásoló változások nyomon követése azért is fontos, mert csak a jelenség nagyságrendjéről és a változás sebességéről folyamatosan tájékozódva lehet a ma nagyrészt spontán folyamatot megismerni és amennyire szükséges, mederben tartani. Jó lenne a „kik"?, „hol?" és „mennyit?" kérdések után a „mit?" is minél előbb megválaszolni.

ABSTRACT: Data collected by the Mass Communication Research Centre in early 1985 indicate that video use in our days can already be considered as an important social phenomenon. The use of this new medium has spread mainly among younger strata, men, single people, those who have no children and those with a high income. Most video users find an opportunity to watch video-recorded programmes in the homes of friends or acquaintances or in some public place of entertainment.

A bűnügyi tájékoztatás dilemmái

Folyóiratunk idei első számában vitát indítottunk a bűnügyi tájékoztatás kérdéseiről. Az alábbiakban Polt Péter írásával folytatjuk az eszmecserét, majd vitazáróként közöljük Székely János átfogó igényű tanulmányát.

Polt Péter

Csapdák és lehetőségek

A közvéleménynek a bűnözésről, a büntető igazságszolgáltatásról alkotott nézeteit a tömegtájékoztatási eszközök formálják. A bűnözés köztudottan a társadalmi lét minőségét befolyásoló tényező, az egyén közérzetének egyik lehetséges alakítója. Azok az igények, amelyeket az állampolgárok támasztanak a jogalkotó és jogalkalmazó szervekkel szemben, ideértve a rendőrség bűnüldöző tevékenységét, a bíróságok ítélkezési gyakorlatát is, ugyancsak a tömegkommunikációs eszközök által sugallt meggyőződéseket tükrözik.

A tömegtájékoztatásnak ez a központi szerepe nem véletlen, hiszen az embereknek csak egy elenyészően kis része szerez közvetlen tapasztalatokat a bűnüldözésről, általában mint az egyes bűncselekmények áldozata vagy tanúja, és ezek az egyedi élmények sem adhatnak átfogó képet. A tömegkommunikációs eszközökre vár ezért a feladat, hogy hiteles és a társadalom érdekeinek megfelelő információkat szolgáltassanak.

Ezek az információk az egyén véleményalkotásának befolyásolásán kívül erőteljesen kihathatnak az állampolgárok mindennapos tevékenységére is. Kutatások bizonyítják, hogy a sajtó, a rádió, a televízió által közvetített bűnügyi tudósítások hatására az állampolgárok képesek tudatosan változtatni addigi életmódjukon, többnyire annak a célnak az érdekében, hogy ne váljanak bűncselekmények áldozataivá. (Például: egyes veszélyeztetett környékeket nem látogatnak többé, nem járnak későn haza, tömegközlekedés helyett inkább taxit vesznek igénybe, riasztóval szerelik fel lakásukat, gépkocsijukat stb.) (Schneider, 1975).

A közvélemény állásfoglalása ugyanakkor nyomon követhető változtatásokat idézhet elő az országok jogpolitikájában, a jogszabályalkotásban és a jogalkalmazásban. Nem közvetlen hatásokról van szó, ám időnként a sokszoros áttételeken keresztül is tetten érhető a társadalmi konszenzus meghatározó szerepe. Az Európa Tanács egyik jelentése (1974) több olyan példát sorol fel, amelynél a közvélemény nyomása szigorúbb jogalkalmazói gyakorlathoz vezetett, s ezt a gyakorlatot egyes esetekben jogszabályi változtatások is kísértek.

Úgy tűnik tehát, hogy a tömegkommunikációs eszközök szerepe a bűnözés megítélésében és ennek hatásaként a büntető igazságszolgáltatás alakulásában nagyobb, mint ahogy azt az első pillanatban feltételeznénk. Következésképpen jogos az a megállapítás, hogy a tömegtájékoztatási eszközöknek nagy felelősséggel kell kezelniük a bűnözésre, a büntető igazságszolgáltatásra vonatkozó kérdéseket.

Tájékoztatás vagy szórakoztatás?

A tájékoztatás egy kölcsönhatásokon alapuló rendszert képez, amely különböző szempontok szerint ítélhető meg. Az eltérő megközelítések nyilvánvalóan a közvetlen célok differenciáltságából adódnak. A büntetőjogász azt szeretné, hogy elsősorban a generális prevenció érdekei érvényesüljenek, a bűnüldözési szakember inkább több segítséget kíván kapni gyakorlati munkájához, míg a tudósító hiteles, de egyben érdekfeszítő információkat óhajt közreadni, és lehetne folytatni a sort. Úgy vélem, hogy valamennyi igény együttes és maximális kielégítése lehetetlen. Ami elérhető és amire törekedni kell, az egy olyan optimális kompromisszum, amely minden fontosabb érdeket szem előtt tart, valós és szenzációktól mentes, de figyelemfelhívó képet alakítva ki a lakosságban.

A tömegtájékoztatás oldaláról vizsgálva a kérdést, szeretnék utalni arra, hogy sokak által vitatott, vajon a bűnügyi tudósítás egyszerű információszolgáltatás avagy inkább tömegigényt kielégítő „szórakoztatás". Többen rámutatnak arra, hogy ez a vita akadémikus jellegű, hiszen az úgynevezett szenzációs tudósítások is közölnek valamilyen információt, és a csupasz hírek sem nélkülözhetik az érdeklődés felkeltését szolgáló eszközöket. (Schneider, 1979.)

Kétségtelen tény azonban, hogy az idők folyamán kimutathatóan vagy az egyik, vagy a másik alkotóelem jutott túlsúlyba. Az információ teljes háttérbe szorítása a szenzáció kedvéért ma már inkább csak a bulvárlapok sajátossága, a tudósítások többsége — és ez vonatkozik Magyarországra is — a szolidabb, a tényanyagot előtérbe helyező változatot képviseli.

Mindez nem jelenti azt, hogy semmilyen torzítás nem fedezhető fel a bűnözésre, bűnüldözésre vonatkozó híranyagokban. Több külföldi kutatás (Lemert, David stb.) vizsgálta ilyen szempontból a híreket, de találhatunk erre nézve utalásokat a magyar jogtudatkutatásokban is, sőt néhány évvel ezelőtt maga a Jel-Kép is publicitást adott egy, a bűnözés és a tájékoztatás kapcsolatát vizsgáló kutatási eredménynek (Virág).

Torzulások

A különböző kutatások eredményeit összegezve, a híranyagokban tapasztalható torzulások alapvetően két típusúak lehetnek. Az egyik magára az adott hírre vonatkozik, tehát egy cselekményről, egy ügyről hiányos vagy nem megfelelő a közlés. A torzítás másik válfajáról akkor beszélünk, ha az olvasó, a néző, a híreket hallgató immár nem egy ügyről, hanem a bűnözés vagy az igazságszolgáltatás egészéről von le hamis vagy téves következtetéseket az önmagukban egyébként hiteles alaphíreket összegezve.

Könnyen felfedezhetők bizonyos sztereotípiák, párhuzamok, amelyek szinte valamennyi vizsgálati eredményben megtalálhatók. Ilyen az erőszakos bűncselekmények túlsúlya a tájékoztatásban. Az erőszakos bűncselekményekről szóló hírek gyakorisága, a többi hírhez viszonyított aránya azt a benyomást keltheti, hogy a kriminálstatisztikák élén is az ilyen típusú bűncselekmények szerepelnek, túlzott aggodalmat keltve ezzel az emberekben. Ennek az eltolódásnak természetesen racionális indokai vannak. Egy súlyos, személy elleni bűncselekmény „hírértéke" mindig nagyobb, mint mondjuk a sokkal gyakoribb vagyon elleni bűncselekményeké. Bócz Endre mégis joggal hiányolja a magyar hírközlésben is a kisebb jelentőségű esetek legalább szórványos megjelenítését, részben pedig, hogy megfelelően érvényesüljön a büntetések általános megelőző hatása.

A túlinformáltságon és az alulinformáltságon kívül további veszély az információ teljes hiánya, a töredékes vagy félrevezető hírszolgáltatás. Ez már nem a bűnözés és a büntető igazságszolgáltatás egészére vonatkozik, hanem az egyes ügyekre nézve torzítja a valóságot.

A teljes információhiány rendkívül ritka, és a különleges bűnesetekre vagy bűncselekmény-csoportokra vonatkozhat. Az információ megtagadása a nyomozás, a bűnüldözés érdekeinek előtérbe helyezésével magyarázható, de ilyenkor számolni kell olyan másodlagos hatásokkal, amelyek abból adódnak, hogy a lakosság maga próbálja meg a képet összerakni, ami esetleg a téves feltételezések következtében nyugtalanságra, mi több, pánikra adhat okot. Talán ilyen esetekben is helyesebb valami információt adni, ha mást nem, akkor egy későbbi részletes tájékoztatás ígéretét.

A töredékes és félrevezető hírek veszélye viszonylag gyakran fenyegeti a nagyközönséget. Szeretném hangsúlyozni, hogy nem szándékos ferdítésekről van szó ezúttal sem. A híreket befogadó széles rétegek egyszerűen nem bűnügyi szakemberek, nincsenek olyan kriminológiai tudással felvértezve, hogy a tényekből mindig helyes következtetéseket vonjanak le. Így a tényszerű tudósítások esetén sincs kizárva az egyoldalú véleményalkotás lehetősége.

Jellegzetes probléma, amikor az események, a történés tárgyszerű bemutatása mellett elsikkadnak a kriminológiai jellemzők, a cselekmény kiváltó okaira, az elkövető és az áldozat fontos személyiségjegyeire nem derül fény. Ilyen körülmények között érthetőek azok az állampolgári reagálások, amelyek egy-egy szélesebb körben ismertté vált bűncselekménynél keveslik — ritkábban sokallják — a kiszabott büntetést, és igénylik a joggyakorlat és az alapul szolgáló jogszabályok megváltoztatását.

A korrekt, de nem szakszerű tájékoztatásnak egyéb következményei is lehetnek. A sztereotíp tudósítások azt a képzetet kelthetik, hogy a bűnözés olyan, a társadalomtól teljesen idegen jelenség, amelynek okai szignifikánsan eltérnek a társadalomban elfogadott magatartás okaitól, a bűnöző személyisége pedig kivétel nélkül olyan deviáns vonásokat mutat, amelyek elképzelhetetlenek a normális állampolgárnál. Nem hiszem, hogy különösképpen bizonyításra szorul, milyen hátrányokkal kellene számolni ilyen nézetek tömeges elterjedése esetén, ami kétségkívül megnehezítené a bűnözés megelőzését és az elkövetőknek a társadalomba való visszailleszkedését.

Szakmai követelmények

Bodnár Lajos írásában összefoglalta azokat a legfontosabb követelményeket, amelyeknek a bűnügyi tudósítások meg kell, hogy feleljenek. Leegyszerűsítve ezek: a felelősségrevonás elkerülhetetlenségének hangsúlyozása, a személyiségi jogok maximális tiszteletben tartása, valamint annak kizárása, hogy ötleteket szolgáltassanak más bűnelkövetők számára.

Kapcsolódva ehhez a gondolatsorhoz, én az egyik legfontosabb feladatnak az olyan tudósítások megjelentetésének az elkerülését látom, amelyek negatív azonosulási modelleket kínálhatnak a fiatalkorúak számára. Az ENSZ-nek a bűnözés megelőzésével foglalkozó második kongresszusa már 1960-ban konstatálta, hogy a fiatalkorú bűnözésre befolyást gyakorló tényezők közül nem elhanyagolható az a nézet, amelyet a fiatalok a tömegkommunikációs eszközök révén alakítanak ki a bűnözésről. A kongresszus nyomatékosan felszólította az országokat, hogy politikai, társadalmi, kulturális tradícióikkal összhangban tegyenek határozott lépéseket az ilyen kedvezőtlen hatások elkerülésére, az információk megfelelő szűrésére. (A/CONF 17/20.)

Látszólag könnyű megfogadni ezt a jó tanácsot, hiszen a bűncselekményeket vagy az elkövetőket a legritkább esetben ábrázolják rokonszenveseknek. A valóság azonban sokkal bonyolultabb. Gyakran elfeledkezünk arról, hogy a fiatalok értékrendje eltérhet a társadalom felnőtt tagjainak az értékrendjétől, ezért az adott tudósítások más érzelmeket és indulatokat válthatnak ki belőlük.

Bodnár Lajos írásának ürügyén még egy problémára szeretnék kitérni. Világszerte vitatott, hogy a tömegkom-

munikációs eszközök milyen szerepet töltsenek be a bűnüldözés segítésében. (Peters)

Sokak szerint a bűnüldözést segítő televíziós programok szervezése segítheti a bűnügyi felderítés hatékonyságát (a magyar Kék fénynek is van ilyen funkciója), és e műsorok alkalmasak arra, hogy fokozott nevelő hatást gyakoroljanak, jobban rámutassanak az összefüggésekre, mint a kisebb terjedelmű tudósítások.

A többség ugyanakkor súlyos aggályait hangoztatja e műsorokkal kapcsolatban. Elsősorban félnek az esetek túldramatizálásától, a lakosság túl heves reagálásától. Az ellenérvek között található a személyiségi jogok fokozott védelmének igénye is.

A magam részéről én egyetértek ilyen műsorok készítésével és sugárzásával, annál is inkább, mert jelentős szerepet játszhatnak a korábban említett torzulások kiküszöbölésében. A konkrét bűnesetek ismertetésén túl ugyanis itt nyílik lehetőség arra, hogy olyan általános kriminológiai, bűnügyi ismereteket közvetítsenek a lakosság felé, amelyek hozzásegítenek a bűnözés egészének és az egyes eseteknek a reális értékeléséhez, más bűnügyi tudósítások jobb megértéséhez. Természetesen az ilyen műsorok jótékony hatása csak akkor érvényesülhet, ha szakmailag jól vannak előkészítve, számolnak a lakosság várható reagálásával, és gondosan szem előtt tartják a személyiségi jogokat.

Jegyzetek

Bócz E.: A bűnügyi tudósítás kérdéséhez. Jel-Kép, 1986/1, 57—61. old.
Bodnár L.: A bűnügyi tájékoztatás dilemmái. Jel-Kép, 1986/1, 51—56. old.
Council of Europe (ed.): Violence in Society, Strasbourg, 1974, 104. old.
Davis, F. J.: Crime News in Colorado Newspapers. In: S. Cohen—Young J.: The Manufacture of News. London, 1973, 127—135. old.
Lemert, E. M.: Social Pathology: A systematic approach to the theory of sociopathic behavior. New York, 1951.
Peters, T.: A „bűnözőket kereső" tv-műsorok kívánatos volta és veszélyei. In: Vígh J. (ed.): A társadalom védelme és a bűnözés megelőzése. Budapest, 1984.
Schneider, H. J.: Viktimologie. Wissenschaft vom Verbrechensopfer Tübingen, 1975, 80. old.
Schneider, H. J.: The Influence of Mass Communication Media on Public Opinion of Crime and Criminal Justice. In: Public Opinion on Crime and Criminal Justice, Collected Studies, V. XVII. Council of Europe, Strasbourg, 1979 (119—161) 123. old.
UN. Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Report prepared by the Secretariat, A/CONF17/20
Virág Gy.: Bűn és bűnhődés a sajtóban. Jel-Kép, 1982/3, 26—36. old.

Székely János

A bűnügyi tájékoztatás néhány elvi kérdése

Sajtótörvényünk, az 1986. szeptember 1-én hatályba lépő 1986. évi II. törvény nagyvonalúan szabályozza a tájékoztatás iránti igényt:

„A Magyar Népköztársaságban *mindenkinek* joga van arra, hogy tájékoztatást kapjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben" — mondja a sajtótörvény 2. paragrafusának (1) bekezdése.

Ezzel a — mindenkit megillető — jogosítvánnyal szemben a törvény a kötelezettet is megjelöli, kimondva, hogy a tájékoztatásról való gondoskodás a sajtó feladata.

Betű szerint értelmezve a fentieket, a feladat túlságosan széles körűnek tűnhet. Azt aligha teszi valaki vitássá, hogy a hazánkat vagy éppenséggel az egész világot érintő kérdésekkel a sajtónak foglalkoznia kell. Emellett azonban a maga szűkebb környezetében élő „mindenki"-re is gondolnunk kell, vagyis az egyénre, éspedig kortól, nemtől vagy egyéb sajátosságtól függetlenül.

Az egyént (téged, engem, bárkit) persze rendszerint érdeklik a hazát vagy a világot érintő kérdések (ha nem, akkor szép hivatása a sajtónak, hogy közömbösségéből felrázza). De ami után az egyes ember nap mint nap érdeklődik, az legtöbbször csak őt magát, a családját vagy ismerőseit érinti: személyes érvényesülése, a gyermeke sikere, a házastársa hűsége, a vetélytársak és barátok viselkedése stb. Ezek a „szűkebb környezetét érintő kérdések".

Nyilvánvaló, hogy a sajtó törvényileg megfogalmazott tájékoztatási feladatát szűkebben kell értelmeznünk. A feladat nem egyszerűen a tájékoztatás, hanem — ha a sajtótörvény szövege nem mondja is ki — a *közérdekű* tájékoztatás. Érthető a jelző mellőzése a hazát vagy a világot érintő kérdések kapcsán, mert ezekről tájékoztatást adni a demokrácia lényegéhez tartozik, tehát közérdekű.

Indokolt viszont emlékeztetni arra, hogy a személyek szűkebb körét érintő kérdések csak akkor tartoznak a sajtó tájékoztatási feladatkörébe, ha valamilyen körülmény közérdekűvé teszi őket. Ennek kiemelését a törvényhozók csak azért mellőzték, mert magától értetődőnek tartják.

Általános emberi gyengeség azonban, hogy ami az egyént vagy szűkebb környezetét érinti, azt az illető hajlamos közérdekűnek tartani és elvárni, hogy a sajtó is ilyennek fogadja el. Az ebből származó anomáliák elkerülésének látszólag egyszerű módja lenne a közérdek említése a törvényben. Ám a közérdekű jelleget nem egyedül a tájékoztatás témája határozza meg.

Szűkebb személyi kört vagy akár egyetlen embert érintő cselekmény vagy mulasztás is lehet közérdekű, elvi jelentőségű. Az újságíró hivatásának szépségét és egyben kockázatát éppen az jelenti, hogy neki kell az egyediben meglátnia az általánost. Nem válhat önző személyes vagy klikkérdek szószólójává; kell, hogy felismerje (leleplezze) az ilyet akkor is, ha közérdekűnek álcázták. Viszont akkor se menjen el érzéketlenül a közvagyon károsítása, a harácsolás, a munkamorál megcsúfolása, a hatalommal való visszaélés megnyilvánulásai mellett, ha mások nem akarnak (vagy nem mernek) szót emelni ellenük.

Személyiség-oltalom és tájékoztatási kötelesség

A sajtótörvény háromféle kötelezettséget szabályoz. Az egyik a különféle szerveket és szervezeteket terhelő felvilágosítási kötelezettség (4. paragrafus), a másik ezek válaszadási kötelezettsége (6. paragrafus) és a harmadik, amelyről most szó van, a sajtó tájékoztatási kötelezettsége, melyet a sajtótörvény 2. paragrafusa feladat néven említ.

Azok, akik a második világháború után érték csak el az újságolvasói életkort, aligha tudják, hogy mit jelentettek az ilyen szavak, mint „revolverlap" vagy sajtórevolverezés. Nos, voltak újságírók, sőt voltak arra „szakosodott" lapok, akik és amelyek pénzért vagy más előnyért vállalkoztak alaptalan vagy rosszhiszeműen elferdített hírek közlésére, avagy — még gyakrabban — hallgatásra olyankor, mikor valamely sajtótájékoztatás a benne érintendő személyek (cégek stb.) számára káros vagy akár csak kínos, kellemetlen lett volna (függetlenül attól, hogy fűződött-e hozzá közérdek). Jövedelmező — ha nem is veszélytelen — „szakma" volt ez; előfordult, hogy az ilyen mesterkedésnek a szerkesztő társadalmi állása vagy képviselői mandátuma kölcsönözte a kellő nyomatékot.

Ilyesféle zsurnalisztikával a Magyar Népköztársaságban nem találkozunk (és reméljük, hogy nem is fogunk). Mégis előfordul, hogy egy-egy sajtóközlemény — ártó vagy haszonleső célzat nélkül — személyhez fűződő jogot sért.

A személyiségi jogok közé kell ugyanis értenünk az egyéni élet háborítatlanságát, az annak a tisztességes magánszférának kijáró respektust is, melyet Horatius megfogalmazásában a „procul negotiis" folytatott dolgos élet jelent, és amelyet a mai angol nyelvben a „privacy" igénye fejez ki. Bármennyire mulattató vagy károrömet keltő lehetne is például olyasminek a „kiszerkesztése", hogy X orvos üres óráiban ólomkatonákkal játszik, Y szakszervezeti vezető szép filmcsillagok fényképeit gyűjti, vagy Z tanácstitkárnő parókával kendőzi a kopaszságát, mindez éppoly kevéssé lenne közérdekű tájékoztatás, mint akár — a közerkölcsöt vagy mások jogát nem sértő — diszkrét szerelmi kapcsolatokról szólók. Ilyen sajtóközlemény kapcsán tehát akkor is indokoltan vetődik fel a fegyelmi felelősség kérdése, ha bűncselekményt nem valósít meg és kárt sem okoz.

Ennek az írásnak azonban a bűnügyi tájékoztatás a tárgya. Márpedig olyan személy, aki ellen büntető eljárás folyik, az erről szóló tájékoztatással szemben általában nem hivatkozhat a személyiségi jogát illető oltalomra. (Arról a helyzetről, mikor az illető bűncselekményt követett el, de eljárás nem folyik ellene, külön lesz szó.) A most mondottak szellemében rendelkezik a Polgári Törvénykönyv 80. paragrafusának alábbi (3) bekezdése:

„Az eltűnt, valamint a súlyos bűncselekmény miatt büntető eljárás alatt álló személyről készült képmást (hangfelvételt) nyomós közérdekből vagy méltánylást érdemlő magánérdekből a hatóság engedélyével szabad felhasználni."

Ezzel a szabállyal kapcsolatos az 1978. évi 2. számú törvényerejű rendelet 2. paragrafusa, mely kimondja, hogy

„... a büntető eljárás alatt álló személyről készült képmás vagy hangfelvétel felhasználását a ... körözést elrendelő hatóság, illetőleg az a hatóság engedélyezheti, amely előtt a büntető eljárás folyik."

Szépen és közérthetően fejezi ki a személyi joghoz fűződő magánérdek és a megsértését szükségessé tevő magasabb érdek konfliktusának megoldását egy angol precedens. Arról van szó, hogy aki másról valótlanul (de nem rosszhiszeműen) diffamáló tényt állít, nem vonható ezért felelősségre, ha állítása úgynevezett kiváltságos alkalomból történt. Az ilyen kiváltságos alkalmak egyike az, „mikor a megállapítást (állítást) közérdek érvényesítése vagy védelme érdekében tették." (W. A. Button: Principles of the law of libel

and slander. London, 1964. p. 126.) Az ennek kapcsán idézett döntésben (Bowen v. Hall) a bíróság kimondta: „Egy állítás, mely hírnévrontó és valótlan, és helyrehozhatatlan kárt okozhat, bizonyos feltételekkel mégis védelem alatt áll azon az alapon, hogy kedvezőbb a közjó számára, hogy egyének esetleg szenvedjenek, mint az, hogy az emberek közötti érintkezés szabadsága bizonyos viszonylatokban akadályokba ütközzék. De a közlés szabadsága, melyet védeni kívánatos, becsületes és jószándékú szabadság . . ."

A nyilvánosságot mint az objektív igazság megállapításának egyik biztosítékát büntető eljárási törvényünk csak a bírósági tárgyalás vonatkozásában írja elő. Ebből következik, hogy az eljárás korábbi szakában, így a nyomozás során, a gyanúsított személyi jogait érintő adatok sajtóbeli közlése — az előbb említett hatósági engedélyezés esetén kívül — csak akkor megengedett, ha ő ehhez hozzájárul.

Nézetem szerint nem vonatkoztatható a tilalom az eljárást folytató hatóság hivatalos kényszercselekményeire (őrizetbevétel, letartóztatás, elfogatóparancs kibocsátása stb.). Ezek ugyanis olyan hatásúak, hogy a gyanúsítottnak mind lakóhelyi, mind munkahelyi környezete szükségszerűen tudomást szerez róluk, és a büntetőeljárási érdek — mely jelentőségében megelőzi a személyiségi joghoz fűződő egyéni érdeket — a köztudomásra jutás mellett szól. Ugyanez vonatkozik a nyomozó hatóság felhívásaira, midőn ismeretlen tettest keresnek vagy a gyanúsított által megkárosított sértetteket jelentkezésre hívják fel.

A sajtóközlemény azonban ilyen esetben sem tartalmazhat állásfoglalást a gyanúsított bűnössége vagy ártatlansága kérdésében; maguknak az eljárási cselekményeknek mint tényeknek a közlésére kell szorítkoznia.

Sokfelé vitatott kérdés a televízió Kék fény című műsorainak sajtóetikai problémaköre. A közönséget érdekli minden „krimi" jellegű látványosság, de ez az érdeklődés nem vezethet a gyanúsított személyi jogainak csorbulásához.

A szerkesztőség a személyi jogot érintő adáshoz megszerzi a gyanúsított előzetes hozzájárulását, és ezzel az alanyi jog oltalmának vonatkozásában megszűnik az aggály. Ajánlatos azonban ügyelni arra, hogy az említett beleegyezéssel megfontoltan éljenek, és sem a kérdezés módja, sem a megnyilatkozások kommentálása ne tükrözzön vádlói, védői vagy éppenséggel bírói attitűdöt. Nem indokolatlanul figyelmeztet a vitaindító cikk arra, hogy mikor például a gyanúsítottat a bűnügyi riporter érveivel sarokba szorítja, az illetőnél ilyenkor jelentkező cinizmus vagy vigyor gyakran egyedül a zavarával magyarázható.

Gondolni kell azonban arra is, hogy nem egy gyanúsított számára maga a televíziós szereplés az, ami fontos, mert fölényes vagy agresszív megnyilvánulásaival egy detektívregény vagy kalandfilm hősének a szerepében tetszeleghet. Minthogy pedig az adást gyermekek és fiatalkorúak is nézik, gondolnunk kell arra az esetleges mellékhatásra is, amit így nevezhetünk:

A bűnözői szubkultúra reklámja

A gyermek erkölcsi tudata még kialakulatlan és könnyen formálható. A pedagógusok a megmondhatói, milyen nehéz feladat a pozitív irányú befolyásolás, a társadalmilag kívánatos értékrendszer elfogadtatása. A gyerek számára nem a szorgalmas osztályelső, a jó tanuló jelenti többnyire a vonzó példát, hanem inkább az erejét fitogtató vagy „dörzsölt" játszótárs, aki túljár a tanító eszén.

Fokozottan jelentkezik ez a veszély olyan serdülőknél, akik hátrányos családi környezetben élő avagy predelikvens vagy már kriminálisan fertőzött csoportok vonzásába kerültek. Az ilyen fiatal, amikor a műsorban szereplő gyanúsított önigazoló, dacos vagy kedélyeskedő válaszait hallja, annyira a

hatásuk alá kerülhet, hogy érzelmileg azonosul az illetővel. Imponálhat neki a riportalany merészsége, hogy a kérdezőnek „jól beolvasott", az ötletessége, ahogyan a — nála rendszerint öregebb, tehát az ifjú nézőnek eleve nem rokonszenves — sértettet vagy rendőrt „átejtette" stb. Gondoljuk meg, hogy az erkölcsileg iránytalan vagy már immorálisan befolyásolt embernél „a nyerés és vesztés eszméje . . . úgyszólván árnyékba borítja a jog és a jogtalanság eszméjét, tehát az etikai-jogi gondolatot." (J. Huizinga: Homo ludens. Amsterdam, 1939, p. 129.) Az ilyen néző számára a sikeresen végrehajtott bűncselekmény vonzó példa, és a közleményből az érdekli a legjobban, hogy a tettes később hol hibázta el, miért nem sikerült a rendőrség eszén túljárnia.

Ennek a mellékhatásnak a semlegesítéséhez persze a riporternek szüksége van arra a lehetőségre, hogy nyomban leleplezze a gyanúsított törekvését, megcáfolja alaptalan állításait, megmagyarázza magatartásának immorális, közösségellenes voltát. Csakhogy ehhez bizonyos mértékben előrehozott tárgyalásjellegűvé kell tennie a riportot. Enélkül ugyanis nem valószínűsítheti a néző előtt, hogy a gyanúsított tényleg bűnös abban, amivel gyanúsítják, és hogy alaptalanul hivatkozik valamely mentő vagy enyhítő körülményre. A sajtó azonban nem veheti át a bíróság szerepkörét.

Vannak, akik — a most tárgyalt mellékhatástól félve — vitássá teszik a Kék fény létjogosultságát. Ennek az álláspontnak a hívei megfeledkeznek arról, hogy a tévé szórakoztató műsorában csakúgy, mint a mozikban, bőségesen vetítenek krimiket, köztük nem ritkán olyanokat, amelyek a bűnöző vagy erkölcstelen életmódot kívánatosnak, vonzónak ábrázolják, és a bűnelkövetési technika csúcsteljesítményeit is bemutatják. Közismert, hogy gyakorlatilag hatástalan, ha felnőtt korhatárhoz kötik e filmek megtekintését.

A Kék fény a bűnüldözés számára hasznos, sőt nélkülözhetetlen segítséget jelent. Arról viszont lehet és kell is vitatkozni, vajon indokolt-e — és ha igen, milyen határok között, — hogy konkrét bűnüldözési szükség nélkül is bemutassa a büntető eljárások gyanúsítottjait. (A sokat emlegetett ártatlansági védelemről a továbbiakban külön szólok.)

Több érv szól amellett, hogy ha a tévé (hatósági engedély vagy beleegyezés alapján) be kívánja mutatni a gyanúsítottat, megtehesse ezt. Megszólaltatása és ennek kommentálása helyett azonban inkább ügyének nyilvános tárgyalásáról adjon utóbb képes beszámolót.

A bármily kis részében „előlegezett tárgyalás" benyomását keltő feldolgozás nem csupán a személyiségi jogok szempontjából és a mellékhatásokra tekintettel nem aggálytalan megoldás, de nem használ a bíróság „image"-ának (e nagy fontosságú intézményről a köztudatban kialakult képnek) sem. Ezen mit sem változtat, ha aktív bírót is felkérnek az adásban való közreműködésre.

Felderítetlen bűncselekmények leleplezéséhez, üldözött terheltek kézrekerítéséhez azonban korunkban már nem mellőzhető a közönség segítségül hívása. Ez megfelelő esetekben nagy fontosságú feladata a sajtónak, csakúgy, mint az igazságszolgáltatás munkájának bemutatásával kifejtett jogpropaganda.

Az ártatlanság védelme

A büntetőeljárási törvény 3. paragrafusának (1) bekezdése a fenti címszó alatt a következőket mondja: „Senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg."

Amit a fenti szabály tartalmaz, az eljárásjogi, nem pedig etikai alapelv. Hogy akár az egyes ember, akár a közvélemény kit tartson bűnösnek, az jogszabály útján nem rendelhető el, mert benső meggyőződés kérdése.

Az idézett törvényszövegben emlí-

tett bűnösség a büntető törvényben meghatározott és in concreto vád tárgyává tett bűncselekményben jelent — tettesként vagy részesként — bűnösséget. Ennek a megállapítására a törvény egyedül a bíróságot hatalmazta fel, a bíróság pedig bizonyítékok alapján ítél.

Az imént idézett törvényszakasz (2) bekezdése értelmében a bűnösség bizonyítása a bűnügyben eljáró hatóságokat terheli; ilyen bizonyítás nélkül a vádlott nem ítélhető el. Az ártatlanság vélelme tehát csupán jogászias kifejezése annak, hogy a büntető eljárásban nem a terheltnek kell az ártatlanságát bebizonyítania, hanem vádlójának kell bizonyítania a terhére rótt bűncselekményt.

E cikk terjedelmi korlátai még vázlatosan sem teszik lehetővé az ártatlanság vélelmére vonatkozó különféle elméleti álláspontok ismertetését. Viszont szükségesnek tartom megemlíteni, hogy törvényes vélelem alatt bizonyítási szabályt értenek, mellyel a jogalkotó azt mondja ki, hogy „bizonyos tény valósága esetén egy másik tény mindaddig valónak tartandó, míg ... ellenkezője bizonyítva nincs". (Gaár V.) Az ártatlanság vélelme tehát voltaképpen nem vélelem, hanem az igazságszolgáltatás azon alapelvének a kifejezése, hogy a büntetőjogi bűnösség kérdésének a megítélésére a bíróság és csakis a bíróság hivatott.

A sajtónak fontos feladata az is, hogy a mostaninál rendszeresebbé és mélyrehatóbbá tegye közönsége számára a bírói gyakorlat megismerését. Ez nélkülözhetetlen a társadalom büntetőjogi tudatának megszilárdításához és fejlesztéséhez, lényegét jelenti annak, amit így emlegettünk:

Jogpropaganda

A büntető törvény az embereket a bűnözéstől tiltó szabályokkal és — ezek megszegése esetére — büntetések kilátásba helyezésével törekszik visszatartani.

A törvény szava a tömegek számára túlságosan elvont. Az átlagember nem szokta a büntető törvénykönyvet olvasgatni; részére e törvény rendelkezéseit azoknak a konkrét bűnügyeknek a tanulságai közvetítik, amelyeket megismer. Ez a megismerkedés lehet közvetlen is (sértetti, terhelti, tanúi stb. minőségben), de társadalmi méretekben ezt az ismeretközvetítést a sajtó végzi. Nagy fontosságú funkció ez, igen jelentős mértékben függ tőle a társadalmi jogtudat szintje.

Ha a sajtó a büntető ügy érdemében prejudikál, hibát követ el, mert — függetlenül attól, hogy állásfoglalása hátrányos vagy kedvező a terheltre — gyengíti vele az igazságszolgáltatás tekintélyét, a bíróság intézményébe vetett bizalmat. Aki nem látja be, hogy a büntető bíróság döntése előtt (amíg az ügy „sub iudice" van) nincs helye a sajtóban érdemi állásfoglalásnak, az nem érti meg a bíróság intézményi lényegét, és nézetének logikája vagy a hatalmi önkény, vagy az anarchia irányába mutat.

Kívánatos viszont, hogy a sajtó — az eddigi gyakorlattól eltérően — rendszeresen ismertesse a közérdeklődésre számot tartó bűnügyek jogerős ítéleteit. Olyan ismertetésről van szó, amely kiterjed az indoklásban feltárt tanulságokra, társadalmi, gazdasági, politikai összefüggésekre is, megmagyarázva, a hétköznapok nyelvére fordítva le azt, ami a nem jogász számára túlságosan tömör vagy jogászias.

A bíróság iránti bizalom és tisztelet (!) gyengítése szükségszerűen a törvénytisztelet gyengítéséhez vezet. Ez utóbbit nem újabb és újabb büntető jogszabályok alkotásával lehet orvosolni, mert a gyakori szabálymódosítás nehezíti a társadalmi jogtudat stabilizálódását. A bírói függetlenséget tiszteletben tartó igazságügyi politikának csak ritkán és komoly szükség esetén kell az anyagi büntetőjog változtatását kezdeményeznie, ha bátran támaszkodik a bíróság jogértelmező tevékenységére. Ez pedig csak színvonalas sajtótájékoztatás mellett válhat igazán hatásossá.

Feljelentés — sajtó útján

A feljelentésről azt mondja a büntetőeljárási törvény, hogy azt a nyomozó hatóságnál kell megtenni. Más hatóság is elfogadhatja a feljelentést, de köteles a büntető ügyekben eljáró hatóságnak megküldeni.

A sajtó szervei nem hatóságok. Amikor tehát az állampolgár valamilyen bűncselekményre vonatkozó gyanúját napi- vagy hetilappal, illetve a rádióval vagy a televízióval közli, ez műértelemben véve nem feljelentés, és a sajtót — nem lévén hatóság — az a törvényi kötelezettség sem terheli, hogy az olvasó (hallgató, néző) ilyen közlését az illetékes hatósághoz „áttegye".

Nem készül statisztika arról, hogy a szerveihez hány ilyen „feljelentés" érkezik évente, de feltételezhető, hogy számuk megközelíti (ha ugyan meg nem haladja) a hatóságoknak adresszált feljelentésekét.

E jelenségnek talán az a hagyományos beidegződés is oka, hogy sok ember szemében a feljelentő, a „denunciáns" eleve ellenszenves figura. (Itt most nem a feljelentési joggal visszaélő, hamisan vádaskodó elemekről van szó.) Ennek történelmi gyökerei az osztrák—magyar monarchia idejére nyúlnak vissza, amikor az államhatalom — legfelső szinten — nemzeti szabadságmozgalmaink idegen elnyomóinak a kezében összpontosult. A falusi szegénység inkább rokonszenvezett a betyárral, mint a zsandárral, és a városi proletár sem volt hajlamos rá, hogy vele dolgozó vagy munkanélküli sorstársát feljelentse. Bár e történelmi okok megszűntek, az évszázados beidegződés túlélte őket.

További ok az, hogy a legtöbb ember a feljelentést alakszerűségekhez kötött beadványnak tartja, melynek kellékeivel nincs tisztában; az is homályos lehet előtte, hogy hová kell címeznie. A megszokott újság vagy a naponta nézett-hallgatott televízió és rádió irányában nincsenek efféle problémái. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy bizonyára sokan gondolnak a (bármennyire valós alapú) feljelentéssel járó jogi kockázatra is.

Ám feltétlenül a „sajtófeljelentés" elterjedésének az okai közé kell sorolnunk a bizalmat is, melyet a népi demokrácia sajtója a tömegek körében szerzett magának. Mikor az egyes ember valamilyen — akár személyi, akár közérdeket sértő — bűnösnek érzett tevékenység miatt a sajtóhoz fordul, ezzel rendszerint azt is kifejezésre juttatja, hogy bízik a sajtó igazságérzetében és (bizonyos esettípusoknál) a bátorságában. Ez a bizalom a sajtó számára becses erkölcsi tőke.

Ha a sajtóhoz érkező bejelentés tartalmilag valóban feljelentésszerű (hivatalból üldözendő bűncselekményre vonatkozik), akkor a bűnügyi hatósághoz való áttétel sajtóetikai kötelesség. Természetesen, ha olyan bűncselekményről van szó, amelyre a törvény általános feljelentési kötelezettséget ír elő, akkor már nem csupán etikai, hanem szankcionált kötelességről van szó.

Hasonló a helyzet akkor, ha olyan magatartást panaszolnak a sajtónál, amely csak szabálysértés. Szabálysértések feljelentésére az állampolgárok sohasem kötelesek, de a megelőzésükhöz fűződő közérdek sajtóetikailag szintén indokolja az ilyen bejelentések továbbítását a hatósághoz.

Az újságíró bátorsága

Az imént szó volt arról, hogy sokan bíznak az újságíró bátorságában.

Újságírókat az átlagosnál gyakrabban fenyeget veszély az erőszakosságra vagy alattomos bosszúra hajlamos elemek részéről. Mikor egy meg nem vesztegethető és meg nem félemlíthető újságíró visszaélést pellengérez ki vagy jogtalan sérelem szenvedő alanyának érdekében emel szót, ezzel érdeket sért, és esetleg kiváltja olyanok bosszúvá-

gyát, akikben kevés a morális gátlás. Ezzel minden újságírónak számolnia kell, mint szakmai kockázattal.

Van azonban az újságírói erkölcsnek olyan rendkívüli próbatétele is, mely az erkölcsi tudat, hivatásszeretet és jellemszilárdság kivételesen magas fokát igényli. Viszonylag ritkán kerül rá sor. Azokról a tragikus esetekről van szó, ahol a hatalom önkénye vagy a megtévesztett közvélemény ártatlan áldozat ellen fordul.

A sajtó történetének dicsőséges lapjaira tartoznak az olyan ügyek, amilyen például Franciaországban a Calas-ügy vagy Dreyfuss kapitány ügye volt. A megsértett igazság végső diadala írók nevéhez fűződik: Voltaire és Zola sajtótevékenysége mindig lelkesítő példa marad a hivatását szerető újságíró számára.

Intő történelmi tanulság, hogy hasonló helyzetekben az igazság érvényesülését önmagában sem a haladó társadalmi rendszer, sem a jó törvény nem biztosíthatja. Az igazságért harcolni kell, és ebben a harcban igen nagy részt kell vállalnia a sajtónak.

Harcolni tehát nem csupán a haladás ellenségei, a harácsolók, a kalandorok, a karrieristák, a gyűlölködésre és háborúra uszítók ellen kell. Az élettől elszakadt dogmatizmus, a hatalomtól megszédült vezető kultusza is súlyos törvénytelenségekhez vezethet. Itt a sajtó harcához nem elég a helyes célok iránti elkötelezettség, mert elcsépelhetetlenül igaz szentencia, hogy a pokol felé vezető út gyakran jó szándékkal van kikövezve.

A sajtó szabadsága — mely lényegi eleme a demokráciának — harci terep, hiszen a szabadsággal nemcsak élni, hanem visszaélni is lehet. A visszaélésekkel szemben nem a cenzúra jelenti a hatásos fegyvert, hanem a demokratikus érzületű, erkölcsileg szilárd és (amire nem utolsósorban van szükség) tehetséges újságírók tolla.

Pálos Miklós

Párbaj,

avagy vitamorál a hazai tömegkommunikációban

Az újságírók együttműködése, illetve együtt nem működése nemcsak önmaguk és szakmájuk ügye: befolyással lehet a tömegkommunikáció iránti társadalmi bizalomra, a tájékoztatás hitelére is. Pálos Miklós egy terjedelmesebb tanulmányában azt próbálta meg feltérképezni, hogy milyennek látják ezt az együttműködést a gyakorlatban a magyar sajtó tapasztalt munkatársai. Az alábbiakban elsősorban azokat a válaszokat idézzük az említett tanulmányból, amelyeket a szerző a sajtó vitamoráljával kapcsolatos kérdésére kapott.

Bölcs István,
a GONDOLAT-JEL felelős szerkesztője

— Mi a legjobban azt szeretnénk, ha minden vitát szemtől szembe folytathatnánk le. Erre találtuk ki a „Párbaj" című szignálunkat, jelezve, hogy ez valódi összecsapás, a szellemi fegyvereknek az összemérése.

— *Hogyan lehet biztosítani, hogy a vita szemtől szembe folyjék?*

— Nagyon nehezen. Például a Berkes—Csurka vitának nem egyszerűen házi, hanem házon kívüli hullámai is voltak. Olyannyira, hogy tulajdonképpen azért rekesztettük be, mert megemlítették: „jó lenne, ha pontot tennénk a végére!". A vitát azzal zártam le, hogy egy olyan vitának voltak itt a hallgatók fültanúi, ami befulladt. Én ezt vállaltam. Sajnos, az a tapasztalatom, hogy nem szeretjük a vitát.

— *Nem szeretjük, vagy félünk?*

— Félünk tőle.

Árkus József,
a Lúdas Matyi főszerkesztője

— *Volt-e olyan tapasztalatod, hogy az a kolléga, akit a csipkelődés érintett, komolyan visszalőtt, kikérte magának, vagy legalábbis személyesen ellenvéleményt jelentett be?*

— Ilyen annyi volt, hogy nem is tudom, nekiálljak-e itt felsorolni.

— *Vannak-e típusai ennek az érzékenységnek?*

— Általában a humortalan, a humorérzék nélküli emberek, kollégák azok, akik akkor is megsértődnek, ha semmi okuk rá. Ennek ezernyi példája van. Mondok egyet: Szegvári Katinak volt egy szerencsétlen vitája azzal a szociológussal, aki állítólag nőellenes volt. Erről a Parabolában csináltunk egy Gálvölgyi-paródiát, amire elmondhatatlan, hogy milyen reakcióval válaszolt Szegvári Kati. Az egész televízió zengett a tiltakozásától, és egyszerűen nem lehetett megértetni vele, hogy egy ilyen paródia tulajdonképpen a népszerűségének a jele. A mi tömegkommunikációnkban az a ritkaság, ha nincs sértődés abból, amit személyre szólóan írunk. Persze én is érzékeny vagyok. Ha nagy ritkán megjelenik valami a sajtóban a televíziós szereplésem kapcsán, tapasztalom, hogy engem, aki azt a műfajt űzöm, hogy másokat piszkálok, mennyire ki tud hozni a sodromból, ha engem kezdenek el piszkálni. Mentségemül szolgáljon, hogy ez nagyon rövid ideig tart, mert gyakran kiröhögöm saját magamat.

Az énáltalam képviselt műfajjal nem lehet komolyan vitatkozni. Egyetlen példa volt kivétel, amikor egyszer a Parabolában a Stúdió '80-nak a Hernádi—Jancsó-féle első indítását paro-

dizáltuk, és a Stúdióban megpróbáltak komolyan válaszolni, vitázva. Borzalmas volt. Egyszer meg egy Balczó-film kapcsán írtam valami csipkelődő dolgot, és akkor Balczó leült a *168 órában*, és komolyan próbált érvelni. Talán jobb a lelkiismerete annak, aki valami komoly publicisztikát ír és ha megtámadja egy másik, akkor folyik a vita oda-vissza.

— *A fegyvernemek nem azonosak, és ezért érzed néha egy kicsit ilyen kényelmetlenül magad?*

— Igen. Nagyon nem örülnék annak, ha a magyar újságok vitatkoznának egymással. Nem jelentéktelen dolgokban. Mondhatnék elrettentő példát, amikor a Hétfői Hírek és a Magyar Ifjúság azon vitatkozott, hogy „Mondta-e Mátrai Sanyi ezt, azt meg nem mondta?". És akkor közöltek egy magnószalag-fényképet a Hétfői Hírekben... Kész őrület volt. Hát ez a tipikus példa arra, amiről nem szabad vitatkozni. Egyszeri pengeváltással — ha már szükséges — el lehetne intézni. Nem hiszem, hogy ez annyira az olvasóra tartozik. De amikor nyilvánvalóan rossz álláspontot képvisel valamelyik lap, akkor, úgy érzem, a másik lapnak kötelessége helyretenni. Legalábbis vitatkozni vele. És ez az, ami hiányzik a magyar sajtóból. Időnként személyeskedő vitákra van példa, de hogy egy hibás álláspontot képviselő valamelyik lapot a másik lap vitacikke helyretesz, erre nem nagyon tudok példát. Ez lenne az egyik módja, hogy felpezsdüljön a magyar sajtóban a vitaszellem. Hát ha már nem tudunk a kormánnyal vitatkozni — mondom én —, nem tudunk párthatározatokkal vitatkozni a nyilvánosság előtt, akkor legalább egymással vitatkozzunk!

Érdi Sándor, az MTV„ Stúdió" kulturális magazinjának felelős szerkesztője

— A televízió és az írott sajtó közötti vitát jelenlegi körülményeink között sajnos csaknem elképzelhetetlennek tartom, jóllehet korántsem tartom egyben szükségtelennek is. A vita lehetetlensége többféle okra vezethető vissza, ezek közül most csak néhányat emelnék ki: Elsőként talán azt, hogy még a sajtóban dolgozó kollégák fejében is tisztázatlan: minek is tekintsék a televíziót és műsorkészítőit? A hatalom képviselőinek-e, vagy olyan, sajtóorgánumnál dolgozó kollégának, aki mindössze abban különbözik tőlük, hogy újságírói véleményét más eszközökkel, a képek és a szavak eszközével közli. Továbbá: a sajtóorgánumok egymás közötti vitáját s e viták szabályait bizonyos elvek, bizonyos etikai normák rögzítik, a televízió és az egyes sajtóorgánumok közötti esetleges vitát azonban ma még semmi sem szabályozza, legfeljebb az ököljog, vagy a feltárcsázható telefonszámok ismerete . . .

Engedd meg, hogy saját gyakorlatomból hozzak erre példákat. Előfordult például, hogy műsorunkról téves információ jelent meg az egyik fővárosi lapban. Szerettük volna ezt — hangsúlyozom: a tényeket, s nem az újságíró véleményét — helyreigazítani. A lap válaszunk közlésére nem volt hajlandó. Ezt követően szerettük volna a helyreigazítást műsorunkban közölni. A lap szerkesztője az MSZMP KB agitprop. osztályáig szaladt, hogy megakadályozza ezt, mondván: a televízió s az írott sajtó nincs azonos helyzetben, hiszen az egyik milliós, a másik legfeljebb néhány százezres példányszámban jelenik meg, és így a dolog etikátlan, a televíziós újságíró vissza akar élni az eszköz nyújtotta hatalommal stb. (Azt természetesen ilyenkor mindenki elfelejti: az sem tekinthető egyenlő felek vitájának, ha történetesen az egyik nagy tekintélyű fővárosi napilap szóváteszi egy-egy kis példányszámú megyei lap vagy tudományos, kulturális szakfolyóirat tévedését, ideológiai, politikai botlását, mégsem kifogásolja senki az eljárást.) Tovább folytatva ezt a gondolatsort: ugyanebből a furcsa reflexből következik, hogy ma még képtelennek tűnne az az ötlet, hogy a televízió, mondjuk, rendszeres sajtókritikát közöljön, kipécézve az írott sajtó pontatlanságait, ügyet-

lenségeit, esetenkénti színvonaltalanságát, jóllehet az írott sajtó ezt nap mint nap megteszi a televízióval. Az értelmes és normális vita és véleménycsere lehetőségei ennek következtében még rendkívül szűkek, s minthogy a jelenlegi helyzetben elsősorban a tévések vannak megfosztva a véleménynyilvánítás lehetőségétől, de vonatkozásban értelemszerűen bennük nagyobb a görcs.

— *A televízió hatalmi helyzete itt bumerángként csap vissza?*

— Pontosan, de nem a televíziósok, hanem a sajtópolitika fejére. Amíg ugyanis a tévé és az írott sajtó helyzetét, viszonyát nem tisztázzák egyértelműen az illetékesek, addig csak a rossz közérzet, az egymásra mutogatás és a „haragszom rád" hangulata állandósul, ez pedig valamennyiünk közös érdekei ellen hat.

Bernáth László, az Esti Hírlap kulturális rovatának vezetője

— *Azon kevesek közé tartozol, akik hajlandók felvenni, sőt néha odadobni a kesztyűt. Még akkor is, ha ez a vitamódszer esetleg sokszor kifogásolható. Mi a véleményed, vagy mi az önértékelésed az általad vezetett rovat vitakészségét és a saját magad vitakészségét illetően, akinek publicisztikában sem a lekerekítés a mentalitása?*

— Azt hiszem, hogy Magyarországon *elvben* mindenki támogatja a vitát a sajtó hasábjain. Néha direkt erre ösztönöznek bennünket. Másrészről azonban gyakorlati tapasztalatom az, hogy nem minden vitát fogadnak szívesen. Valaki úgy fogalmazott, és ebben van valami igazság, hogy azok az emberek, vagy azok az orgánumok, amelyek végül is alapvető elméleti kérdésekben, esztétikai kérdésekben, a világ megítélésének kérdésében egyetértenek, azok azért lehetőleg ne gyilkolják egymást. Én ezt a nagyon vázlatos és nagyon szélesen értelmezett egyetértést elfogadom, de úgy hiszem, hogy sokkal több vitatkozni valója lenne a magyar sajtónak. Még pontosabban a magyar sajtónak sokkal nagyobb teret kellene biztosítani mindenfajta kérdés nyilvános vitájára. Az elmúlt évtized legjellemzőbb magyar — s talán nemcsak magyar — jelensége, hogy a politikai kérdések rendkívül gyakran a tudományos kérdések, sőt a tudományos viták köntösében jelentkeznek, vagy fordítva. A tudományos kérdések vitája mögött politikai kérdések húzódnak meg. Rossznak, sőt károsnak, egy csomó kérdésben bennünket lefegyverzőnek érzem, hogy ezek a tudományos, szakmai viták nem a nyilvánosság előtt folynak. Nem engedik őket a nyilvánosság elé kerülni. A döntéshozóknak olyan tudományos vélemények ismeretében kell dönteniük, melyekről a közlemény nem értesült. Ennek következtében az emberek gyakran még olyan döntéseket is nehezen fogadnak el, melyek mögött komoly szakmai vita zajlott. Én — sokakkal ellentétben — kevésnek tartom a vitát. És az, hogy mi világnézeti kérdésekben, néhány alapdologban egyetértünk, az nem zárná ki, hanem megkövetelné, hogy a jelenleginél több vita legyen. Kérdés, hogy az olvasók menynyire lehetnek részesei a vitáknak. Ebben már ludas a sajtó, de nem azért, mert olyan kérdéseket hoz a nyilvánosság elé, amelyek nem odavalók, hanem azért, mert a megfelelő lapok, orgánumok nem mindig találják meg azt a hangnemet, módot, ahogyan az adott kérdéshez közeledni kellene. Az önkritikám, hogy vannak bizonyos témák, bizonyos vitaszituációk, ahol jobb lenne elegánsabban vitatkoznom. A magam vitáiban azt tartom nem szerencsésnek — és ez talán tehetséghiány vagy a tehetség korlátozott jelenléte —, hogy adott esetben szellemesebben és elegánsabban kellene vitatkoznom.

Azért sincsenek valódi viták és a kontaktusnak megfelelő formái, mert részben kritikus kollégáim, részben a nyomtatott sajtóban dolgozó kollégáim is olyanok, mint a leghiúbb operaénekesek, és minden szó, ami a házuk táját éri, azt személyes sértésnek érzik. Ha mi vállaljuk „sértegetni" az embereket a sajtóban, akkor minimum,

hogy vállaljuk azt is, ha velünk kapcsolatban merülnek fel ilyen aggályok. Tény és való, hogy nagyon kevesen ülnek le beszélgetni a televízióban, rádióban vagy bárhol azzal a rendezővel vagy igazgatóval, akiről hosszan írtak. Jó lenne ezen változtatni. Én legalább dicsekszem azzal, hogy ahányszor csak alkalmam volt rá, boldogan rohanok vitatkozni.

— *Vitázó kedvedre való hivatkozással mint aktuális kérdést felteszem: ahogyan az ÉS-ben, Beke Kata cikkével kapcsolatosan elmondtad a véleményedet, megfelelőnek tartod?*

— Az a vita is olyan volt, és az indulataim is olyan erősek voltak, hogy hiányzott belőlem a kellő elegancia. Az elegancia hiánya nem egyszerűen stíluskérdés, hanem az is, hogy valószínűleg jobban értették volna, amit mondani akarok. Bár remélem — sok visszajelzés mondja —, hogy így is velem értettek egyet, a kevésbé elegáns megszólalással. Abban a vitában én a leghatározottabban nem az IBUSZ-ügyről akartam vitatkozni. Jóllehet vannak kételyeim az azt érintő, vagy az általános magyar idegenforgalmat érintő kérdésben is, de ebben az ügyben nem ez érdekelt. Sokkal inkább az, hogy egy jelenség kiteljesedését láttam, amikor valaki közíróként egyre inkább a legszemélyesebb, egyoldalú — hangsúlyozom: egyoldalú —, szubjektív tapasztalatait az általánosság olyan szintjére emeli, ami már elfogadhatatlan, ráadásul még sértő is volt. Továbbá nem tartom rossz etikai — nem is etikai, módszerbeli — kérdésnek, hogy az embernek elsőként oda kell jelentkeznie vitára, annál a sajtóorgánumnál, ahol a vitatott dolog megjelent.

Baló György,
a Magyar Televízió főmunkatársa

— *Noha személy szerint — legalábbis a képernyőn — ritkán bonyolódsz nyílt vitákba, több olyan helyen dolgozol, ahol vitába keverednek, vagy vita alakul ki. Hogyan látod a tömegkommunikáció vitamorálját, ami az egymás közötti és a nagyközönségre tartozó vitát illeti? Miben tudnád meghatározni, esetleg külföldi tapasztalataid alapján is, hogy mi az, amiben fel kell venni a „kesztyűt" a tájékoztatás érdekében?*

— Ezt a véleményt, hogy „ritkán bonyolódok nyílt vitákba", tiszteletben tartom, de én másképp látom: úgy érzem, meglehetősen gyakran igyekszem vitatkozni, különféle műsorokban, Panorámában, Hírháttérben, Stúdióban. Persze lehet, hogy ezt csak én gondolom vitatkozásnak. Mindenesetre azt hiszem, mindenben „fel kell vennünk a kesztyűt", de mindig tisztességes alapon és tisztességes körülményeket biztosítva. Nekem az a szakmai tisztesség, hogy ha például veled szeretnék beszélgetni, akkor azt mondom: Kedves Pálos úr, én szeretnék önnel erről és erről beszélgetni. Szeretném előre jelezni önnek, hogy ezzel és ezzel nem értek egyet az ön tevékenységében, és hogy mindezt igyekszem majd szóba hozni a beszélgetés során. Elmondom, hogy a beszélgetésnek ezek és ezek a tervezett témái. A kérdéseket nem mondom el, de a témákat vagy témaköröket igyekszem előre megjelölni. Jelzem azt is, hogy ezekben a témakörökben értelmező-vitatkozó-rákérdező típusú kérdésekre kell számítanod tőlem. Megpróbálhatnám elmondani neked, hogy én lehetek számodra egy „riporterecske", akivel nem kell udvariasnak lenni, akit nem kell túlságosan figyelembe venni, akinek az a dolga, hogy neked „odatartsa a mikrofont", és kész. Tehát nekem kell tőled félnem. Vagy — és ez a másik véglet — érezheted úgy is, hogy neked kell tőlem félned, mert én vagyok a „hatóság", vagy én vagyok „a televízió". Próbálnám elmondani neked, hogy ezek végletek, szélsőségek, hogy egyiket sem szeretném — hanem azt a középutat javaslom, hogy kölcsönösen tiszteljük egymást, mint két ember, két beszélgető-vitatkozó, emberként egyenrangú partner. Nem az a dolgunk, hogy tönkretegyük vagy megbuktassuk egymást. A „televíziós környezet" nekem megszokottabb, könnyebben mozgok és viselkedem benne, mint te — dolgom része tehát, hogy ezzel ne éljek vissza,

illetve mindent megtegyek, hogy te is legalábbis elfogadhatóan érezd magadat. Dolgom továbbá, hogy biztosítsam neked a lehetőséget, hogy minden kérdésemre, megjegyzésemre válaszolhass. Megkérlek, ha egy kérdésem vagy megjegyzésem lényegtelen, torz, tájékozatlan, téves információkra vagy fölkészületlenségre alapul — azt mondd meg hangosan is, a műsorban is. Szóval: igyekszem megteremteni az esélyek egyenlőségét, illetve — számítok az esélyek egyenlőségére. Ha a beszélgetés nem élő, hanem rögzítjük, természetesen kötelességem, hogy már előtte megmondjam neked: tervezett beszélgetésünket minden bizonnyal rövidítjük majd, esetleg át is szerkesztjük, ezért, amennyiben kívánod, rendelkezésedre állunk, hogy adás előtt megnézd, és csak abban az esetben sugározzuk a rövidített-szerkesztett változatot, ha ehhez hozzájárulsz. Hangsúlyoznám, hogy ez tőlünk nem kegy vagy szívesség — ez kötelességünk. A magam részéről igyekszem évek óta ebben a felfogásban dolgozni.

Nincs egészen kiérlelt véleményem a televízió és a lapok között zajló vitákról, amelyeknek tárgya a televízió egyik-másik műsorának kritikai fogadtatása. Alapjában úgy gondolom, hogy a televíziósoknak az a dolguk, hogy műsorokat készítsenek, az ezzel foglalkozó újságíróknak pedig az, hogy ezekről írjanak. Ezért igyekszem kerülni, hogy én a képernyőn „válaszoljak" egy-egy bírálatra, amennyiben ez egy-egy műsorra vonatkozik. (Más kérdés, ha nem a műsorról, hanem az abban érintett kérdésekről, tényekről van szó.) Általában úgy gondolom, a televízió túlságosan „nagy példányszámú" ahhoz, hogy ezt megengedhessük magunknak. Nem lenne sportszerű. Televíziós szerkesztőként azt is érzem, hogy ezek belső-belterjes, nem a nézők idejének rablására való kérdések. Ugyanakkor ténynek tartom, hogy időnként lehet tényszerűen téves, sportszerűtlen és igaztalan bírálatokat olvasni — ahogyan a sajtóban dolgozó kollégák bizonyára úgy érzik, hogy sokszor meg sem írják elmarasztaló véleményüket amúgy „igazán", „alaposan", ahogyan esetleg szeretnék. Pontosan nem tudom, mi lehetne a megoldás. Az egyik lehetőség: ha olyan súlyú témáról van szó, amiről szerkesztőként azt gondolom, hogy megéri a műsoridőt — vitatkozzunk róla, televíziós és bírálója, a stúdióban vagy a lapban, vagy mindkét helyen, de ne küldjünk egymásnak monológokat. Mindenképpen ez legyen a ritkább eset. És egy másik lehetőség: talán gondolkozni kellene az egyoldalúság megszüntetésén — például egy olyan, rendszeresen jelentkező tévéműsorral, amely az írott sajtóval foglalkozik, gondolom, késő este, a második csatornán — a világon sokfelé van ilyen műsor. Televíziós ítélőképességünkre tehát szükségünk van: a főműsoridő nem sajtóelemzésre való, de ennek is helye lehet, kevésbé nézett időben.

Más a helyzet a kifejezetten szakmai vitákkal. Magyarországon meglehetősen komplex tájékoztatási rendszer alakult ki. Sorra indulnak új lapok és kábeltelevíziós vállalkozások is. Elmaradottságnak és gondnak tartom, hogy ennek a szakmának (a legszélesebb értelemben vett újságírás-rádiózás-televíziózás) mindmáig nincs igazi szakmai fóruma, amely ugyanakkor a közönségnek is elérhető. Számtalan téma van, amelyről beszélgetnünk-vitatkoznunk kellene ezzel a szakmával kapcsolatban. Nagy-Britannia egyik legszínvonalasabb hetilapja a BBC szakmai lapja (The Listener).

— *A Jel-Kép című lapot nem sorolod lehetőségként ahhoz, amit most célként megjelöltél?*

— Lehetőségként igen, de jelenlegi formájában nem, a Magyar Sajtót pedig egyáltalán nem. A Jel-Kép igényessége és felfogása tetszik, de példányszáma olyan alacsony, hogy jelenlétét nehéz igazán érezni. Egyes írásai pedig néha annyira bonyolultak és túlintellektualizáltak, hogy csak egy nagyon szűk kör számára lehetnek érdekesek és fontosak.

— *Tehát ott tartottunk, hogy határozottan szükségesnek és a nagyközönségre tartozónak tartod az ilyenfajta vitákat?*

— Azt hiszem, ellentmondásos kor-

ban a vita a haladás létkérdése. Persze, hogy nem minden téma vitája tartozik mindenkire. De: minden vita tartozik v a l a k i k r e. És azt hiszem, sokkal több téma vitája tartozna valamennyiünkre, mint amennyi most a közönség elé kerül.

Vince Mátyás, a HVG főszerkesztője

— Általában hajlandók vagyunk ellentétes, a cikkeinkkel vitatkozó véleményt is közölni. Néhány cikknél egész furcsa módon megszaporodik a postánk. Érdekes, hogy hiába van a HVG postarovata fölé határozottan kiírva, hogy „Az ott közöltekkel nem feltétlenül ért egyet a szerkesztőség", mégis mind a sajtóirányítás, mind pedig az olvasók feltételeznek valamiféle együttérzést az ott megjelentekkel. Természetesen azért szelektálunk, s nagyon sokágú a válogatás szempontja. Bizonyos határokon túl nem vállalunk konfliktusokat ebben a rovatban, illetve bizonyos határon túl nem szívesen közlünk olyan reagálást, amely homlokegyenest ellenkezik a véleményünkkel. Nagyon sokszor megkönnyíti a dolgunkat az ilyenfajta levelezési kultúrának a hiánya Magyarországon, a teljesen személyeskedő, nyomdafestéket nem tűrő hang. Ilyenkor vagyunk a „legkellemesebb" helyzetben, mert egyszerűen nem közöljük. Nagyon sok anonim levél van, és nekünk alapelvünk, hogy csak olyan hozzászólást hozzunk le, amelynél a borítékon a feladó neve és lakcíme rajta van, és valószínűsíthető, hogy élő, létező személyről van szó.

Faragó Vilmos,
az ÉS főszerkesztőhelyettese

— Csakugyan, vitában nagyon roszszul állunk. Vannak olyan orgánumok, amelyek nem is vitatkoznak, csak kinyilatkoztatnak. Ahol viszont viták zajlanak, ott elképesztő a „csúsztatásoknak", a félreolvasásoknak, a rosszhiszemű feltételezéseknek, a személyeskedésekbe torzulásoknak a sokasága. Itt van előttem egy förmedvény, amit egy lelkes fiatalember írt. Sohasem hallottuk a nevét, de mint költő és író jelentkezett ezzel a szövegével . . .

— *A szerkesztőségnek van elvi álláspontja, hogy mikor enged be a lapba egy levélírót?*

— Mi legszívesebben engednénk, de nem volt még olyan tartósabb vitánk, amelyikbe valahonnan bele ne szóltak volna. Vagy egy sugalmazott cikkel, vagy direktben, és ez mindig „gellert ad" a vitáinknak. Egy bizonyos ponton eltéríti őket, minket pedig elbátortalanít. Indítottunk egy nagyon érdekesnek ígérkező vitát a marxizmus állapotáról, amit egy Papp Zsolt-cikk indított volna. Erre megjelentettünk két kis reflexiót. Azokkal annyira nem értettek egyet hivatalosan, hogy rettenetesen ránkdörrentek, és attól kezdve már csak arról volt szó: hogyan is áll a marxizmus Magyarországon? Majd a Kritika című folyóirat átemelte magához az egészet, és dühödten, irigykedve olvasom, hogy ott szépen folytatódott és folytatódik a vita. Szánalmas, hogy belénk fojtották a szót az ügyben. Ugyanakkor tulajdonképpen örülök annak, hogy a Kritikában a téma egyáltalán folytatódott.

— *Mi a tapasztalatod, amikor a vitában egy százezres példányszámú és egy többmilliós nézettségű, vagy legalábbis hallgatottságú műsor szembekerül egymással?*

— Nem volna szabad, hogy ez visszatartsa ezeket az orgánumokat attól, hogy bárkivel vitatkozzanak. Én éppen hogy keveslem a televízió kritikai tevékenységét. A szó társadalmi, meg politika-kritikai értelmében sem, és művészeti, könyvkritikai, irodalomkritikai értelmében sem. Azt szeretném, ha a televízió is jobban merné vállalni, ha nem félne saját „gólemségétől", és kritikai fórummá válna.

Matkó István, a Magyar Hírlap gazdaságpolitikai rovatvezetője

— Nehéz itt szabályokról beszélni, én azt látom, hogy itt valamennyiünknek hozzá kellene járulnunk egy olyan gyakorlat kialakításához, amelyben

nem esne le semelyikünk kezéről a szerkesztői gyűrű, ha azt írjuk, hogy „a Népszabadságban, a Heti Világgazdaságban, a Magyar Hírlapban, a Figyelőben, a rádióban, a televízióban vagy bárhol olvastam-hallottam" — és nem sajnálnánk közölni, hogy ez és ez a szerző írta, és most mi folytatjuk. Magamra nézve ezt mindig kötelezőnek érzem.

— *Tartoznak-e az ilyen és hasonló műhelyügyek az olvasóra, a hallgatóra, a nézőre?*

— Én úgy látom, hogy ez az ország még mindig — annak ellenére, hogy az 1968-as reform óta a második évtizedben járunk — kissé irodalmi és bölcseleti identitású és érdeklődésű ország. Ugyanakkor ezek az ügyek az olvasóknak csak egy nagyon szűk rétegét érdeklik. Újabban vannak egyes értelmiségi rétegekre támaszkodó újságok, amelyek meglehetősen szabadon kezelik a lap alapítói levelét. Én azt nem mondom, hogy ez jó vagy rossz, ez az ő dolguk. Megjelennek ilyen-olyan vélemények ezekben az újságokban, ez nyilván hozzátartozik a szerkesztői szándékhoz. De amikor ezeket a nézeteket bármelyik másik újság megkérdőjelezi, akkor ezek az újságok rendszerint átterelik a dolgot belső műhely- és módszervitává. Legutóbb az Élet és Irodalomban tapasztaltam ezt saját személyemben. Az történt, hogy egy cikkben kifejezetten reformellenes demagógiát láttam, amit szóvá tettem. Erre nem az volt a válasz, hogy miért nem reformellenes, vagy miért nem demagóg, hanem azt írták, hogy én nem hallok „vitául", én nem tudok vitatkozni. Szerkesztőségünk érdemben válaszolt erre, és azt javasoltuk, hogy mindig arról beszéljünk, amiről a vita szól. És ne tereljük át műhelydolgokra az ügyeket. Azt hiszem, hogy ez inkább módszer kérdése, mert arra jó, hogy el lehessen tolni egy érdemi politikai természetű vitát a színfalak mögé. Hogy ebben az esetben mit tartott a teljes olvasótábor, azt nem tudom. Egy biztos, hogy nagyon sok telefont kaptam, érdekes módon pártoló telefont, olyanoktól is, akikről úgy éreztem, hogy valahol máshol helyezkednek el, mint a baráti köröm, vagy a szimpatizánsok köre. Jellemző, hogy nem elsősorban a cikkemre jelentkeztek (akkor még nem telefonáltak), hanem amikor az ÉS-nek az a glosszája jelent meg, amelyik nem a lényegről beszélt, hanem engem próbált kigúnyolni.

Szabó László, a Népszabadság belpolitikai rovatának vezetője

— *Jogosnak érzed-e azt a szakmai követelményt, miszerint a Szabó Lászlóval való vitától félni kell?*

— Én ezt inkább úgy fogalmaznám, meg, hogy nekem kellett volna itt-ott megbélyegzésektől tartanom. Volt egy vitám a magyar sajtóban pár évvel ezelőtt. A Népszabadságban kezdődött, ahol én nem támadtam meg konkrétan senkit, de az ügy legendaként él ma is a közvéleményben. És ebben a magyar sajtó némely munkatársának óriási a felelőssége. Mert sokan nem vették a fáradságot maguknak, hogy elővegyék a korabeli ítéleteket, jegyzőkönyveket — a „meggymagos" ügyről. A mai szabadabb gazdálkodás, az ész jobb kihasználására a „meggymagot" hozzák példaként. Pedig az ma is bűncselekmény, amit a „meggymagos" akkor csinált. Ma is lecsukják azt, aki ezt csinálja. Na, én ezt akkor megírtam. A képtelenség az, hogy ez újra és újra előjön. Azóta a Magyar Nemzetben megint előjött a Boros Pistánál. Írtam egy levelet a főszerkesztő Soltésznak, hogy csak a korrektség tart vissza attól, hogy a Népszabadságban nem írjam meg újra. Képtelenség, hogy egy legendát úgy emlegetnek fel, hogy annak politikai kihatásai legyenek. Az én cikkem után Faragó az ÉS-ben írt egy cikket, egy rövidke glosszát. A glossza alapállásában hibás volt, mert egy olyan koncepciót hirdetett meg, amely minden jogállamban tarthatatlan. Szerinte, ha azt érzem, hogy egy törvény, egy jogszabály nekem túl szűk, akkor átléphetem, mert holnap úgyis meg fogják változtatni. Ez képtelenség! Amíg egy jogszabály él, addig be kell tartani, mert különben

felborul a rend. Az már más kérdés, hogy a sajtónak joga, kötelessége jelezni, érzékeltetni, hogy kérem, itt, ott, amott a törvény szorít. De hogy nem kell tartani tőle?! És neki is a „meggymagos" volt a példája. Más eset: írtam egy cikket a Magyar Sajtóban, az Elbert János-féle legendáról. Ezután Faragó az ÉS-ben írt egy nagy cikket. Ami megint csak abszurd dolog, hogy egy szakmai lapban közreadott írásra az ÉS-ben válaszoljanak. Nekem nem kellett volna a Magyar Sajtóban válaszolnom, a saját lapomban is megtehettem volna. Csak azért válaszoltam a szakmai lapunkban, mert ezt a vitát le akartam szűkíteni, oda, ahova való. Az Élet és Irodalomban Faragó úgy írt egy cikket, hogy tulajdonképpen az olvasónak fogalma sem volt arról, hogy én mit írtam. Kivett néhány mondatot, és kész. Én ragaszkodtam ahhoz, hogy a vitatémánkat érintő részt hozza le az Élet és Irodalom. Lehozta. Akkor Faragó halálosan megsértődött. Hát éntőlem kell félni, vagy fordítva? Az igazság az, és ez egy sajátos dolog a személyemet illetően —, hogy a televízió, pontosabban a „Kék fény" révén folyton „bent vagyok mindenkinek a lakásában". Ezáltal az egész alkatomat, habitusomat, gondolkodásmódomat ízeiben ismerik. A néző pontosan tudja, hogy ez a Szabó milyen. Az egy más kérdés, hogy a jól értesültek, a „dumafrancik" lökik ám, hogy háromemeletes villám van, miközben egy faházam van. Na, most ez befolyásolja azt is, hogy amikor olvasnak tőlem valamit, a szavak mögött, minden szó mögött ott vagyok megszemélyesítve. Szemben a másikkal, harmadikkal, negyedikkel, akinél csak az írás van, és a szerző személytelenné válik.

Fekete Sándor, az Új Tükör főszerkesztő-helyettese

— Igyekszünk követni a régi rómaiak elvét, hogy a másik félnek teret kell adni. A tévéművész, a rádiós alkotó, bárki, akinek sérelme volt, vagy igazságtalannak talált valamit, előadhatja ezt nálunk, az Új Tükörben, vagy mi közvetett módon jóvátesszük a hibát, ha indokoltnak látjuk. Előfordult (nem rádiós, nem tévés ügyről volt szó, hanem a tankönyvvitában), hogy némely érintettek nem akartak, nem mertek válaszolni. Egyikük az MSZMP művelődéspolitikai munkaközösségében el is mondta, hogy nem hajlandó nyilatkozni, mert én úgyis válaszolok. Kétségtelenül válaszolok. Ha olyat mond, ami nem igaz, ami megkerüli a tényeket, vagy világnézetileg számomra elfogadhatatlan, akkor válaszolni fogok. De hát a vitát én úgy képzelem el, hogy abban válaszolunk is.

— *Sokszor ellenünk fordítják, hogy „enyém a mikrofon" alapon az utolsó szó jogán mindig a tömegkommunikációnak van lehetősége válaszolni. Van-e olyan gyakorlat, hogy megadják az utolsó szó jogán való lehetőséget, ha a másnak vannak újabb érvei?*

— Természetesen nem feltétel, hogy a lapé, a rádióé vagy a tévéé legyen az utolsó szó, hanem az igazságé! Amit igazságnak tartunk. Az esetek nagy többségében ezeknek a válaszoknak a ténybeli viszonya, vagy a bennük kifejezésre jutó elvi álláspont olyan, hogy nem lehet szó nélkül hagyni. Előfordul, hogy nem reagálok a továbbiakban, nem azért, mintha nem lennének érveim. Ez általában azért sem fordul elő, mert minden vitámat úgy építem fel, hogy az első menetben nem lövöm ki az összes puskaporomat, hanem fontos tényeket, bizonyítékokat talonban hagyok. Gyakran meg is járom, mert a legjobb dolgokat később azért nem lehet már elsütni, mert az ellenfél visszavonul.

— *Az Új Tükör néha egészen szélsőséges hangú ellenvéleményt is közöl. Ez szerinted inkább növeli bizalmat a tömegkommunikáció iránt?*

— Ezek a vélemények vannak, tehát valamilyen módon tükröződniük kell. Amikor például a sajtóban az ötvenes évekről folyó vita zajlott, akkor egy volt Szabolcs megyei pártbizottsági titkár — nyugdíjas, nem kirúgták! —, azt

írta, hogy Révainak mindenben igaza volt, Révai így-úgy. Ezt kifejezetten mint dokumentációt adtuk közre, és nem vitatkoztam vele, csak közöltem, mert jelzi azt, hogy ezek az „utolsó mohikánok", az elhagyott oltár mártírjai még léteznek. A másik oldalon viszont, szélső-jobbról volt egy teljes elutasítása az ötvenes éveknek... Egymás mellé tettem a kettőt — jelzéséül annak, hogy a magyar szellemi életben, vagy közelétben ezek a végletek élnek, makacsul tartják magukat, és ilyenkor a vita folytatását különösebben nem is tartottam fontosnak.

— *Anélkül, hogy szigorúan meghatározhatnánk, hogy az Új Tükröt ki, illetve kik olvassák, ezt a módszert egy bizonyos réteg számára tartod elfogadhatónak?*

— A rádió milliós közönsége előtt nem lehet azt követni, hogy „Hát kérem, ilyen vélemények is vannak!". Beolvassuk, és nyitva hagyjuk az egészet. A sajtó, az más. Egyebek között azért, mert az írott szó tanulmányozható. Az elhangzott szó a félremagyarázások tág lehetőségét adja. Tapasztalom, hogy rosszul hallanak az emberek. El vannak foglalva közben más dolgokkal. Hallottak valamit, de nem tudják pontosan, hogy mit hallottak. Egyszermásszor előfordul a rádióban, hogy bízva a tömegek felfogóképességében, odalöknek valamit komolyabb magyarázat nélkül, és aztán elképesztő visszahallani, hogy az emberek ebből mit értettek meg. Az a felemásság, hogy középen vagyunk, egy liberálisabb, szabadelvűbb irányításban, de nem igazán demokratikusban; ebből következően a személyi manővereknek, hatásoknak, befolyásoknak, demagóg kísérleteknek nagyobb terük van. Ugyanakkor kevéssé van mód arra, hogy ezt a nyilvánosság előtt elhárítsuk, különösen akkor, amikor ebbe mondjuk a legfelső vezetés egyik-másik tagja, vagy irányzata, vagy egy kongresszusi állásfoglalás, vagy KB-határozat belekerül. Amikor ide, ehhez a körhöz jutunk, ott már általánosságba megy át a vita, és ezért tartós, vagy lényeges javulást csak a demokratizmus további kibontakozásától remélek. Különösen nehezíti a helyzetet az a körülmény, hogy a többi szocialista országban ez még ennyire sem bontakozott ki. A nagy szövetségi rendszeren belül pedig nem lehet úgy előre menni egyik országban, hogy közben teljesen elszakadjunk a többitől. Azért vagyok rezignált, mert én aligha fogom megérni, hogy úgy bontakozzék ez ki, ahogy Marxnál és Leninnél meg van írva.

— *Hátha távolabb van a fal, mint ahogy hisszük.*

— Ezzel egyetértek. Túl sok az óvatoskodás. Pontosabban mondva: két véglet tapasztalható. Nagyon gyakori, főleg az utóbbi hónapokban, esztendőben az, hogy teljes közönnyel átmennek olyan dolgok, amelyekkel utólag már nincs értelme vitatkozni, mert nem is vitatható dolgok. A másik oldalon viszont félelem van olyan „falaktól", amelyek egyáltalán nincsenek karnyújtásnyira tőlünk, hanem már régen odébbtolódtak a sajtómunka során is, meg az irányítás is tűrte, vagy jóváhagyta, vagy bátorította azt, hogy messzebb kerüljenek. De egyik-másik szerkesztő még mindig fél.

Németh Péter, a Magyar Hírlap sportrovatvezetője

— *Rosszabb-e a helyzet a sportberkekben, vagy legalább is kevésbé érvényesül az együttműködés, mint általában a sajtóbanés a tömegkommunikációban?*

— Rosszabb, mert ez szűkebb, zártabb világ. Amíg a belpolitikai újságírás sokkal nagyobb területet és létszámot foglal össze, a kapcsolatok kevésbé szervezettek, a mi szűk sportvilágunk sokkal megcsztottabb. Egy példa. Jellemző, hogy a mi területünkön nagyon elszaporodtak a sajtón belüli rosszízű viták. Mire gondolok? Amikor nem mondandója lényegére törekszik a vitázó, hanem megpróbálja lejáratni a másik orgánumot, a cikk íróját. Tehát nem véleménykülönbséget hangoztat, vagy ha azt hangoztat, azt olyan módon teszi, hogy egy cseppnyi tisztelet

sincs benne a másik véleménye iránt. Az éppen ma megjelent Képes Sportban Pintér István egy kolumnán elképesztő módon oktat ki egy kollégát, nem gondolva arra, hogy ezzel mennyire lejáratjuk egymást. Ez persze nemcsak a sportra igaz, hanem az ÉS-vitákra, a Kritika-beliekre stb. egyaránt.

— *Ezek a megállapítások szerinted nagyobb részt igazak a rádió és televízió — kontra sajtó ügyben is?*

— Nem annyira, mert a sajtó egy kissé másként kezeli a rádiót, a tévét, mint ahogy a rádió és a tévé is másként kezeli önmagát. A kollégák óvatosabban nyúlnak a rádióhoz és a tévéhez, mert tudják, hogy majd egyszer a rádióban, tévében talán maszekolni lehet, mint ahogy a paralell lapokban nem. Ezért kevesebb támadás éri a televízió sportrovatát. A kapcsolat többnyire csak ilyen módon létezik. De úgy, hogy a sajtóbeliek jobban figyelnek a televízióra, mert a közönség is azt figyeli. Hogy valamilyen módon kapcsolódnának írásban a tévéhez, a rádióhoz, ez már ritkább, pedig népszerűséget ez ad a lapnak.

— *Személy szerint azok közé tartozol, akik, ha tisztességes hangnemben is, de nagyon határozottan és gyakran felveszik a „kesztyűt". Vagy ha úgy tetszik, oda is dobod a kesztyűt, tehát vállalod, hogy ne legyen szó „állóvízről".*

— Nem vagyok hajlandó semmiféle, általam rossznak tartott ügy felett szemet hunyni, ha erre nem kényszerítenek. Ezt egy módon tudom megtenni, hogy semmilyen irányban nem kötelezem el magam. Most anélkül, hogy bántanám a kollégákat, sajnos nem ez a jellemző a sportsajtóra, sokkal inkább az ügyeskedés. A cél ugyanis a külföldi utazás minden áron való megszerzése. Márpedig, aki ilyen lehetőségekért indul harcba, az el is kötelezi magát. Ahhoz, hogy valakit a szövetség elvigyen például Cáliba, a világbajnokságra, ahhoz neki cserébe valamit tenni kell. Mind a ketten ezen a pályán mozgunk, tehát tudjuk, hogy ez így nem megy. Vannak, akik úgy gondolkodnak: Vigyenek el, aztán majd jól bele fogok „rúgni" a kiküldőbe! Nekem egyszerűen az igazságérzetem szólal meg időnként, ha engedik (kevesebbszer engedik, mint ahányszor megszólal).

— *Mint rovatvezető, jó értelemben véve figyelsz-e mások véleményére?*

— Lehet, hogy egy kicsit merev vagyok, nem tudom, hogy különösebben befolyásolna az, amit mondanak, vagy amit írnak. Tehát legfeljebb annyiban figyelek másra, hogy egyezik-e a véleménye az enyémmel, vagy sem. Egyes sportágakban természetesen befolyásol, mert nem lehetek mindenütt ott. A alapvető tájékozódás, hogy ki, mit, miért mond és ír, hozzátartozik a tájékozottsághoz, de nem befolyásol abban, amit írok.

— *Létezik a szakmában olyan megoldás, hogy valaki fölveszi a kagylót, és azt mondja a kollégának: „Te ezt félreértetted, ezt nem így kellett volna. Az ügy érdekében, vagy a szakma tisztasága érdekében, üljünk le, hogy megbeszéljük"?*

— Nem. Legfeljebb úgy fordulhat elő, hogy mivel én is futballozok (és ez egy nagy szervezőerő), ott találkozom a kollégákkal, és ott szóba kerülhet, hogy valamiben egyetértünk, vagy sem. De a legritkább esetben fordul elő, hogy ilyen jellegű műhelybeszélgetésekre sor kerül.

— *Erre nincs is szükség, vagy van más megoldás arra, hogy tisztességesebb legyen a hangnem?*

— Nagyon is nagy szükség lenne rá. Én tettem kísérleteket, hogy összehívassam a sportújságírók szakosztályát, ahol ezeket a belső dolgainkat végre megbeszélhetnénk, tisztába tehetnénk, és legalább mint sportújságírók, megpróbálnánk egységesen föllépni valaki, valami ellen vagy mellett. Nem tudtam megvalósítani.

BarabásTamás,
az Új Tükör rovatvezetője

— Nem egészen etikus, hogy egy általában gyöngének tartott többrészes televíziós sorozat végén odaültessenek egy látszólag külső embert

(aki nem annyira külső, mert például az alapmű szerzőjével egy bérlistán van, hiszen Gyurkó László és Sükösd is a „Valóság" munkatársa). Szóval odaültették, hogy kioktassák az egész sajtót, hogy mi milyen ostobák vagyunk, nem értettük meg ennek a műnek a nagyszerűségét. Erre semmi szükség nincs. Függetlenül attól, hogy az illetőnek igaza van-e vagy nincs igaza.

— Ezt műhelyproblémának érzed, ami nem tartozik a nyilvánosság elé?

— Nem, és a széles nyilvánosság előtt visszatetszést is keltett (nemcsak az érintett szakmában és az újságírókban), hogy a tévében adtak egy jó vagy rossz (a közönség nagyobbik része szerint nem jó) sorozatot, és akkor a kamera előtt kijelentik: „Igenis, vegyétek tudomásul, hogy ez jó volt, és igenis ti vagytok a hülyék, hogy nem értitek meg!" Ez nem járható út.

— Egyszer megpróbálkozott a televízió azzal, hogy leültette Horváth Ádámot és Bernáthot, és ők ott ketten a kamera előtt megpróbálták mérlegre teni a Petőfi-filmet.

— Szerintem nem kell ilyesmi. Mondok egy konkrét esetet. Jó múltkoriban a nyári színházakról volt szó. A Magyar Nemzetben Nyerges András megírta, hogy a Vasárnapi Hírekben egy kolléganő, valamelyik vidéki lapnak a munkatársa, kritikát írt az ő darabjáról. Amiben még az sem stimmelt, hogy ki játszott benne. Nem az játszott benne, akiről írt, és nem ott mutatták be, és nem úgy. Szóval Nyerges András cikkéből kiderült, hogy elképesztően súlyos etikai vétség történt. Valaki a legfelelőtlenebbül kritikát merészelt írni valamiről, amit nem is látott! Hát azért ez a dolog megérdemelt volna némi folytatást. A nyilvánosság előtt, természetesen. Én úgy is, mint olvasó, de úgy is, mint kolléga, külön pirulok. Mert aztán általánosítanak, hogy „Lám, ugye, ilyenek ezek az újságírók!". A Magyar Nemzetnek magának is magyarázatot kellett volna követelnie — talán még mindig nem késő. A minimális az lett volna, hogy a Vasárnapi Hírek valamit szóljon ez ügyben. Ne hallgassa el teljesen. Lehet hogy magukban azt mondják: „Soha többet nem kérünk ettől a kolléganőtől kéziratot". De szívesen hallottam volna, hogy a MÚOSZ fegyelmi bizottsága elé állították, ki is zárhatják tőlem az ilyet teljesen a szakmából. Én azt tartom megfelelő fegyelmi büntetésnek. Az elfogadhatatlan, hogy a Magyar Nemzet szombati számában egy elég jónevű szerző tollából ebben a formában megjelenik a tiltakozás, és semmi visszhangja nincs. Ez nagy hiba! Még a sztálinizmus csalhatatlanságából adódik, igazán, és annak az öröksége, hogy többnyire utálják a helyreigazítást. Fontosabb, hogy ne vevődjék észre, tévedtünk, ezért hallgassunk. Persze nem mindenütt alkalmazzák ezt az eljárást. A Magyarországnak egyik fő „charme"-ja — indulása óta —, hogy mindig közölte a lapot letoló leveleket is. Az Új Tükörnél, ahol én éppen a levelezési rovatnak vagyok a gazdája, ami egyben helyreigazítási rovat is, mi is majdnem minden hibát önként helyreigazítunk. Tehát nem várjuk meg, hogy az olvasó jön egy letoló, egy szidalmazó levéllel. De ez sajnos nem általános gyakorlat. Ha valami nagy baj van, akkor az az általános gyakorlat, hogy gyorsan egy riportot az illetővel, és ezzel kiengeszteltük. Az olvasó pedig nem tudja, hogy ez most azért készült, mert... Holott talán az az egyenes módszer, ha fájdamas is, de tisztességesebb. Ezt a szerkesztőkbe kellene beoltani, bevésni. Így például a rendszeres főszerkesztői értekezleteken is meg lehetne említeni.

Sávos sügér, szemben az árral

*Mester Ákos beszélgetése Fekete Sándor íróval, az Új Tükör főszerkesztő-helyettesével**

— *Mit szólnál egy játékhoz, amelyben én annak az olvasónak a nevében tenném fel az első kérdéseimet, aki csak annyit tud rólad, hogy van sok barátod, sok ellenséged . . .*

— Bőven kijutott, főleg ellenségekből . . .

— . . . *de igazából nem sokat tud rólad, sőt lehet, hogy összetéveszt másokkal, mert nincsenek biztos információi, és most — természetesen udvariasan önöződve — megpróbálja megtudokolni, hogy kit tisztelhet benned.*

— Próbáljuk meg.

— *Hát mivel kezdjük? Ön ugyebár nem az a Fekete, akinek valami köze van a bankhoz?*

— Nem, nagyon kevés közöm van a bankhoz, dollárjaim sincsenek. Bár egy időben azt mondták rólam, hogy amerikai dollárokért adtam el a hazát a revizionisták táborában, én ezekből egy centet sem láttam. Mármint a dollárokból.

— *Nem is rokona a Nemzeti Bank elnökének?*

— Nem, sajnos egyetlen bankár sincs a rokonságomban.

— *Azonos ön azzal az íróval, aki annyira szívén viseli a népesedési politikát?*

— Nem vagyok azonos. Őt Gyulának hívják, és alighanem megróna engem, mert sajnos nekem csak egyetlen szaporulatom van: a fiam.

— *Kérem szépen, igaz, amit hallottunk önről, hogy fiatalkorában ellenálló volt?*

— Voltam. Amennyire egy tizenhét éves fiútól telik.

— *Igaz az, hogy ön húsz-egynéhány éves korában a Szabad Népnél rovatvezető volt?*

— Szerkesztőbizottsági tag is voltam.

— *Igaz az, hogy önt kormányzatunk írásaiért József Attila-díjjal jutalmazta?*

— 73-ban, igen.

— *Hát akkor ön nyilván nem azonos azzal az íróval, akit ugyancsak a kormányzatunk, ugyancsak az írásaiért 1956 után, 58-ban kilencévi börtönre ítélt?*

— Sajnos azonos vagyok azzal is.

— *Ön írt verset, amelyben Joszif Visszárionovicsot dicsőítette?*

— Sztálin hetvenedik születésnapján az Irodalmi Újságban jelent meg. Dicsőítésnek nem nevezhető, inkább tiszteletadás volt. De a dicsőítés is kitellett volna tőlem, mert lelkes híve voltam akkoriban.

— *Akkor ezek szerint ön nem azonos azzal a Feketével, akinek bizonyos publikációiból világosan kiderült, hogy Nagy Imre híve.*

— Nem azonos időpontban volt a kettő. Az ember változik, fejlődik. Egyébként abban az időben, 49-ben Nagy Imre feltehetően ugyanolyan híve volt Sztálinnak, mint én.

— *Szóval mégiscsak volt az életében olyan időszak, amikor ön híve volt Nagy Imrének?*

— Igen.

— *Akkor ezek szerint ön nem azonos azzal a Feketével, aki nemrégiben egy*

* Az interjú része a Mikroszkóp Színpad „Ki ül a székbe?" című sorozatának, amely voltaképpen nyilvános rádiófelvétel. A sorozat szerkesztője: László György. A felvétel 1986. április 28-án készült. (M. Á.)

irodalmi folyóiratban az elkötelezettséggel kapcsolatos kérdésre azt válaszolta, hogy „én a kommunistákkal tartok!"

— Nagy Imre is tudtommal kommunistának tartotta magát . . . A kérdésre felelve: igen, a kommunistákkal tartok. Én „voltam bátor" ezt leírni.

— *Engedelmeddel, akkor most már kilépek az érdeklődő olvasó szerepéből, aki szeretett volna rólad valami fixet tudni, hiszen valószínű, hogy szegény most végképp elbizonytalanodott, és mindezek után arra kíváncsi: hol áll ez a Fekete? De erre most ne válaszolj, mert a mi egész beszélgetésünknek erre a kérdésre kell választ adni: hol áll ez a Fekete? Mármost minden interjúhoz kell valami fix támpont, ahonnan elindulunk. Fix támpontként javasolom Hejőcsabát.*

— Elég fix hely. Bár megszüntették már, és Miskolc része lett.

— *Azért javasolom Hejőcsabát, mert ugye ott nevelkedtél, ott jártál középiskolába.*

— Jobb lenne, ha egyenesen megmondanád, mire vagy kíváncsi.

— *Megmondom. Voltaképpen arra vagyok kíváncsi, hogyan kerültél közel a politikához, hogyan kerültél közel a hatalomhoz, hogyan kerültél közel az eszméhez. De igazából arra is kíváncsi vagyok, hogy a közel kerülés után milyen volt a viszonyotok, hűségesek maradtatok-e egymáshoz? Te és a politika, te és a hatalom, te és az eszme. De maradjunk egyelőre Hejőcsabánál.*

— Egyetértek a hejőcsabai kezdéssel, mert Freud Zsigmond is arra tanít bennünket, hogy ott dől el sok minden, a gyermekkorban. A mozgalomhoz nem én kerültem közel először, hanem apám, akit a születésem esztendejében, 1927-ben vittek el először a csendőrök, majd utána máskor is volt a szerencsi nyomozók kezén. Szerepelt az úgynevezett római kettő nyilvántartókönyvben mint kommunista, és engem a munkásmozgalom harcosának akart nevelni.

— *Úgy tudom, hogy nem volt nagyon jó életetek Hejőcsabán. Olyasmit hallottam, hogy kiközösített benneteket a község, a falu.*

— Nem volt jó az életünk a nyomor miatt elsősorban, mert egy szalmatetős viskóban laktunk, amelyet a harmincas évek második felében kezdtünk átépíteni cseréptetős vályogházzá. És nem volt jó az életünk azért, mert a háború előtti konjunktúra kezdett megmutatkozni, az emberek viszonylag elégedettebbek voltak a rendszerrel, és idegesítette az egész falut az, hogy ott él közöttük Fekete Mihály vasmunkás, diósgyőri marós, aki nem egyházi esküvőt tartott, hanem polgári esküvőt. Aki nem járt templomba, meg aztán időnként megjelennek nála a csendőrök, és szétdobálják a lakását, a szalmatetőt széttúrják, és ott illegális könyveket keresnek. Emiatt éveken át megbélyegzett helyzetben voltunk, azt hiszem.

— *Úgy értsem, hogy az apád homlokán levő láthatatlan stigmát rávetítették az egész családra?*

— Pontosan. És ezt a stigmát én is viseltem, mert tudták, hogy apámmal egyetértek. Ez egy nagyon vallásos, nagyon elmaradott, munkások nélküli falu volt, és idegen testként éltünk ott, majdnem kivetett állapotban.

— *Hogyan kerültél közel az ellenálláshoz? Gondolom, apád révén . . .*

— Apám ellenálló lett. Ő volt a vezetője a Béke Pártnak Miskolcon és a diósgyőri gyárban. Később, amikor MOKAN comité néven megalakult ott egy harcosabb, radikálisabb ellenállási góc, egy Tóth Béla nevű Pestről jött volt 19-es kommunista részvételével, akkor ők ketten irányították azt a mozgalmat, amely a hivatalos történetírás szerint is a hazai ellenállás legjelentősebb vidéki csoportja lett.

— *Te mit csináltál? Röpcédulázтál? Jelszót festettél a falra? Titkos találkozókra jártál?*

— Végrehajtottam különböző megbízatásokat. Volt röpcédulázás, nyalókázás, voltak kapcsolatfelvételek. Polgári értelmiségiek, tanárok bevonása, aztán katonatisztek bevonása tanárok segítségével. Ami mondjuk mégis kockázatosabb volt — írtam róla az Élet és Irodalomban és a Népszabadságban is —, az a nyilas hatalomátvétel után Miskolc és Diósgyőr kifestése náci-

ellenes jelszavakkal: „Halál Szálasira, halál a németekre! Magyar munkás, ne dolgozz Szálasinak!"

— *Bátor voltál? Vakmerő? Vagy lehet, hogy csak . . .*

— Hát ez inkább kalandvágy volt. Beugrasztottam apámat. Ő nem akart vállalkozni egy ilyen — szerinte — túl kockázatos dologra, és azzal áltattam őt, hogy Kopácsi Sándorék már Diósgyőrben elkezdték a festést, és akkor már Miskolcot nem lehet kifesteni utána, mert kétszeresen fognak vigyázni. És akkor apámmal és egy Fancsalszky Kálmán nevű diáktársammal együtt hármasban elindultunk kifesteni a várost éjszaka, a kijárási tilalom idején.

— *Ez a Kopácsi melyik Kopácsi?*

— Az a Kopácsi, akit a Nagy Imre-perben életfogytiglanra ítéltek. Jelenleg emigrációban él.

— *Ez volt Budapest . . .*

— Rendőrfőkapitánya, igen. Együtt voltunk pártfőiskolások.

— *Várj, ne siessünk. Egyelőre még ott tartunk, hogy a falu nem szeretett titeket. Nem szerette Fekete Mihályt, nem szerette a fiát, Fekete Sándort.*

— A háború alatt kezdett változni a helyzet. Amilyen mértékben kibontakozott a rendszer katonai és politikai csődje, és amilyen mértékben közeledett a szovjet hadsereg, természetesen velük szemben is megváltozott a hangulat. Egyszerre több barátot kezdtünk fölfedezni, akik az előző tizenöt évben nem voltak sehol.

— *Tehát hirtelen új barátok születtek. Én azt hiszem, hogy az elmúlt évtizedek során neked többször volt alkalmad hasonló dolgokat tapasztalni, nem?*

— Igen. Az öreg Ovidius mondta, hogy amíg szerencsés vagy, sok barátot számolhatsz, ha pedig elborulnak a felhők, egyedül maradsz. Hol is tartottunk?

— *A nyilasok meg a háború elleni akcióknál és hogy miként változott a helyzet, ahogy közeledett a szovjet hadsereg. Mi történt veletek a háború után?*

— Apám átvette azonnal, a szovjet hadsereg megérkezése napján a diósgyőri vasgyár vezetését. Mihajlov tábornok hívatta, megbízta mint az ellenállás vezetőjét. Egyébként is ismerték őt, mert keresztanyámmal, Barla Annával és egy Nemes Éva nevű, azóta tudományos szocializmust tanító hölggyel ők vitték át a német ütegállások térképét. Ennek volt köszönhető, hogy a várost lényegében nagyobb rombolás nélkül tudták fölszabadítani, mert kilőtték a német ütegeket a szovjet tüzérség lövegei. Én kevésbé voltam lelkes, mert engem apám, — viszonozva azt a cselt, amikor becsaptam őt a kifestési akció alkalmából — eltávolított egy félrevezető utasítással, hogy a Bükkben én szervezzem a katonaszökevényeket. Mondanom sem kell, hogy nem voltak ott katonaszökevények. Csak a nagybátyám várt, és nem engedett vissza a városba. Ott részt vettem egy-két akcióban. Közben a nagybátyám kapott egy enyhe fejlövést. Én nem sérültem meg, de nem tudtam visszakapcsolódni a miskolci mozgalomba, csak amikor már bent voltak a szovjet csapatok. Elindultam gyalog a Bükkből be a városba. És én láttam a háborút alulról is. Nem úgy, mint Miskolc vezetője, mint a gyár igazgatója, mint a megalakult nagymiskolci kommunista pártnak néhány napon belül megválasztott titkára, mint az apám. Én láttam mindazt a szörnyűséget, szenvedést, erőszakoskodásokat is, amelyekkel a háború járt. Énnekem tehát a felszabadulási élményem zaklatottabb és keserűbb volt, mint az apámé.

— *És apád zavartalanul, gondolkodás nélkül átvette a hatalmas vasgyárnak az igazgatását? Anélkül, hogy valaha is csinált volna valami hasonlót?*

— Nézd, ott akkor gyártani nem kellett semmit. Helyre kellett hozni a gyárat, amely romokban volt, de a felszerelése nagyjából megmaradt. Ezt a szétbombázott, de gépekkel teli üzemet hozatta helyre apám mint gyárigazgató.

— *Igen, de a kérdésem igazából nem erre irányult. Próbálom másként: nem okozott-e zavart az, hogy egy vasmunkásnak hirtelen át kell vennie az igazgatást?*

Hogy valami olyan politikai megbízatást kapott az új rendszer közbizalmából, amihez nem értett, amihez hiányzott a megfelelő képzettsége?

— Kérlek szépen, erről nem faggattam soha apámat. De nekünk elég lesújtó véleményünk volt mindazokról, akik minden szinten vezették az országot. Az volt a véleményünk, hogy ezek az emberek, miniszterekként, tábornokokként, gyárigazgatókként csődbe vitték Magyarországot, katasztrófába. Nem olyan csodálatos zsenik, akiket nem lehet pótolni. Ezért nem volt kisebbrendűségi érzés apámban, de másokban sem, akiket ismertem. Másrészt az én apám okos, intelligens és művelt ember volt a maga módján. Könyveket olvasott, németül, eszperantóul tanult. Rendbehozni, kitakarítatni, működtetni a gyárat, ez nem látszott olyan nagy feladatnak.

— *És veled mi történt?*

— Hát én ott megszerveztem a Demokratikus Ifjúsági Szövetséget. Azonnal alapítottunk egy lapot Új Utakon címmel. Még a tizennyolcadik születésnapom előtt megjelent két versesfüzetem is a helyi nyomdászok jóindulatából. Akkor nagy buzgalom volt bennünk. Ez a néhány hónapos buzgóság a kezdeti keserűségeinket el is oszlatta. Amikor az ellenállásban kiemelkedő egyik barátunk, Világ Miklós — Londonban halt meg nemrég, József Attila baráti köréhez tartozott — hírt szerzett arról, hogy Pesten a Györffy kollégium újra megindul, és hallgatókat toboroz, én elindultam arra a toborzófelhívásra 45 nyarán. Ott aztán egy hosszadalmas vizsga után fölvettek engem is, meg másokat is.

— *Ez a NÉKOSZ időszaka. Kikkel fújtad együtt a fényes szeleket?*

— Nem szívesen bolygatom ezt a dolgot. Néhány hónapig én nehezen illeszkedtem be a kollégiumba. 45-ben, azt hiszem, az egyetlen munkásgyerek voltam ott egy csomó parasztfiú között. Ők — ne haragudjanak meg, hogyha eljut hozzájuk — nem azt az utat tették meg, mint én. Ha olvastak valamit, legfeljebb népi írókat, de József Attilát vagy Baudelaire-t, Marxot vagy Voltaire-t kevésbé ismerték. Folyton népdalokat kellett énekelni, csűrdöngölni, csizmában, hatalmas bajusszal, és a Vásárhelyi tanár úr azt mondta nekem a második hang után, hogy te csak nyitogasd a szád, fiam, jól mutatsz ott, de ne énekelj. Hát ez nem tetszett. Pár hónap után otthagytam a kollégiumot azzal, hogy én inkább magányos értelmiségi leszek, de nem való nekem ez a kollektíva. És akkor Kardos László, aki a maga módján és a maga területén mindenképpen — nem félek a szótól — zseniális fiatalember volt, pedagógiai zseni, írt nekem egy megható levelet, ami a legnagyobb megértéssel kezelte az én vívódásaimat, durcásságaimat. Visszahívott. Azt hiszem, azután igazi kollégista lettem én is.

— *Szóval végül is ez volt a nagy, kollektív lelkesültségnek az időszaka. Azt gondolom, hogy nem is annyira az én korosztályom, hanem az énutánam következők szokták megkérdezni a te korosztályodtól — s én sem fogom természetesen kihagyni a kérdést —, hogy mondd: komolyan gondoltátok ti akkor, hogy „holnapra megforgatjuk az egész világot"?*

— A kollégium színe-java komolyan gondolta. Mondjuk, az érdemesebb kollégisták, akikben politikai becsvágy munkált, akik politikai pályára készültek, és akik javarészükben valóban politikusok lettek. Mint Hegedűs András, aki nagyon fiatalon lett miniszterelnök, mint Tőkés Ottó, aki Rajk főembereként dolgozott, mint Szalai Béla, aki politikai bizottsági tag lett és így tovább. Ők mindenképpen komolyan gondolták, velem együtt. De így volt ez egész Európában. Dúlt a lelkesedés, hogy Európából ki lehet irtani a fasizmus bukása után az elmaradottságot, a sötétséget, az elnyomást. Churchill hiába volt győztes a háborúban, az angol nép egy nagy szavazással elsöpörte, és a Munkáspártot juttatta diadalra. Egész Európában nagy megújulási vágy volt akkoriban . . .

— *Nekem az az érzésem, hogy ti akkor nagyon el voltatok foglalva azzal, hogy* mi van, *és kevésbé voltatok elfoglalva azzal, hogy* mi lesz. *És hogyha szóba került, hogy* mi lesz, *akkor a ti jövőképetekben volt egy sor — persze én ezt most már könnyen mondom 1986-ban, de így gondolom —, volt egy sor irracionalitás, volt egy sor illúzió, talán még azt is mondhatnám, hogy volt valami hamis szabadságtudat. Lehet, hogy tévedek.*

— Biztos nem tévedsz. Olyannyira, hogy én nem tudnék megnevezni a világtörténelemben egyetlen olyan forradalmat, amelyben ne lett volna hamis tudat, ne lettek volna illúziók. Gondolj például a nagy angol forradalom vallási mániával telített első, az európai megújulást előkészítő korszakára. De a francia forradalom is tele volt messianisztikus prófétákkal, megszállottakkal, akik azt hitték, hogy a „szabadság, egyenlőség, testvériség" elérkezett, és 17-ben még egy olyan rendkívül művelt, a forradalmak tapasztalatait mélyen értő ember is, mint Lenin, sok illúziót táplált magában egy közelgő, azonnali, néhány éven belül sorra kerülő világforradalom, de legalábbis európai forradalom tekintetében. S a forradalmak története lényegében abból áll, hogy az illúziók néhány év alatt szétesnek, kipusztulnak, és akkor talpon kell maradni, és valamihez kezdeni kell.

— *Rémlik, hogy egyik cikkedben olvastam erről a hamis szabadságtudatról. Valami olyasmit állítottál — nem pontos az idézet, majd nyilván kijavítasz —, hogy a te felfogásod szerint a szabadság nem állapot, hanem folyamat, és nagyon viszonylagos. Jól emlékszem?*

— Minden egyszerűsítés torzítja az igazságot. Mindenesetre én azt vallom, amit még akkor nem írtam le ilyen pontosan, csak később olvastam Michelet-nél: a történelem nem más, mint a szabadság fokozatos megközelítése. Vagyis folyamat. Egyetlen forradalomnak sem sikerült egyik napról a másikra elérnie a kitűzött célokat. A francia forradalomról azt mondta valaki, hogy a világ leglassúbb forradalma, mert 1789-ben kezdődött, de még ma sem ért véget, mert abból a programból, amelyet Robespierre-ék kidolgoztak, igazából még sok minden nem valósult meg. Tehát százados folyamatok ezek, és amikor az emberek türelmetlenül számon kérnek dolgokat, teljesen igazuk van, mert ők nem élnek századokig.

— *De a történelemnek is igaza van, mert nem várható, hogy két-három év alatt rohammunkában elvégzi azt, amit csak korszakos távlatokban lehetséges.*

— Egyetértünk. A történelemnek kétségkívül igaza van.

— *Te ugye nem történész hallgató voltál? Magyar—olasz szakos tanárnak készültél, ha jól tudom . . .*

— Minden szakot fölvettem, az az igazság. Magyar—olaszt, történelmet, őslénytant, egyebet, de aztán a második héten kiderült, hogy ötvenhat óra nem fér el a napi huszonnégy órában, és akkor maradtam a magyar—olasz szakon.

— *Nem lehet, hogy egy kicsit türelmetlen voltál?*

— Nem szerettem egyetemre járni. Untam magam, ugyanúgy, mint a gimnáziumban. Az egyetemre inkább az vonzott, hogy ott voltak a nagy politikai csaták, alkalmanként verekedések és . . .

— *Verekedések?*

— Igazi verekedések. Például amikor összevesztünk egy épületen a szociáldemokrata kollégistákkal, és én dirigáltam a kritikus pillanatban odavezényelt segélycsapatot. Ott aztán vasrudakkal, kődarabokkal, sebesültekkel tarkított ütközet dúlt egy egész éjjelen át. De mondjuk ez csak egy éjszaka volt. Azért négy éven át nagyjából tanulni jártunk oda.

— *Én azt hittem, hogy te privátként voltaképpen szelíd, csöndes ember vagy. Vigyázni fogok a kérdésekkel, nehogy orrba nyomjál.*

— Kérlek szépen, nagyon szelíd ember vagyok, sőt félénk, és a horgászatot is már kezdem abbahagyni, mert sajnálom a halat. De gyerekkoromban apám arra nevelt — ha megengeded, hogy még visszatérjek rá —,

hogy nem szabad félni. Amikor este tízkor hazajöttünk a moziból Miskolcról, és ő észrevette rajtam — négy-öt éves lehettem —, hogy a temető mellett nem merek elmenni, akkor egyedül beküldött egész a keresztfáig. Hogy nincs kísértet, nem szabad félni, és még ezer más módszert kitalált, hogy bátrabb legyek. Amikor egyszer egy csattal fejbevágott egy barátom, aki irigyelt a matrózruhámért, és vérző fejjel hazamentem, akkor apám kirúgta lábával a kerítéslécet, kezembe nyomta, és rám dörgött: menj vissza, üsd fejbe!

— *És?*

— Visszamentem, éppen a biciklijét javította a Karcsi barátom. Rászóltam, meglöktem a vállát, és két kézzel teljes erővel fejbe vágtam. Annyira, hogy elsírtam magam, úgy megsajnáltam. Aztán szomorúan hazamentem. Szóval félénk voltam és gyáva, de mindig rákényszerítettek arra, hogy azért verekedjek. Az ember a végén megszokja . . .

— *Ha már itt tartunk . . . Hogy verekedted ki magad a kollégiumból, és hogy verekedted be magad a Színművészeti Főiskolára?*

— A kollégiumot 48-ban — Tító-ügy s egyebek a háttérben, mint ismeretes — fölszámolták, pontosabban átmenetileg államosították. Én akkor már a kollégium politikai iskolájának a Vasvári akadémiának a titkára voltam, és azt is megszüntették. Néhányan nem vállaltuk ezt az államosított kollégiumot, én például akkor elmentem a Színművészeti Főiskolára azzal, hogy többet nem politizálok, színházi rendező leszek.

— *Ez egy hosszú távú elképzelés volt?*

— Két-három hétig voltam rendező szakos hallgató. Akkor megkaptam a katonai behívót. Besoroztak a tizenkettedik honvéd gyalogezredbe, Orosházára újoncnak . . .

— *Várj egy pillanatot, nem értem . . .*

— Elérkeztem a katonakorba . . .

— *Egy pillanat. Bekerültél a Színművészeti Főiskolára. Azt mondod, hogy elhatároztad, soha többet nem politizálsz, rendező akarsz lenni. Ez egy komoly, szép dolog. De miért csak két-három hétig tartott? Te valakivel ott összevesztél . . .*

— Nem vesztem, dehogy . . .

— *Megvertél valakit . . .*

— Nem, nem. Ahhoz több idő kell nekem.

— *Akkor mi történt?*

— Az történt, hogy közben az egyetem jelentette a honvéd kiegészítő parancsnokságnak, hogy én már nem vagyok egyetemista. A honvéd kiegészítő parancsnokság, mint volt egyetemistát, akire már nem vonatkozik a felmentés, behívott katonának. Megkaptam ezt a táviratot, és bánatomban jelentkeztem Szőnyi Tibornál, a párt káderosztályának vezetőjénél — Rajk későbbi vádlott-társa volt —, hogy nincs kedvem elmenni Orosházára.

— *Micsodának?*

— Újoncnak. Közkatonának.

— *Az akkoriban így volt? A káderosztály megkérdezte, hogy hova akarsz elmenni közkatonának?*

— Nem, de én Szőnyi Tibort ismertem. A kollégiumot fölszámoló határozatok végrehajtása közben ismertem meg. Humánusan gondolkodó, nagyon művelt, irántunk szolidaritást mutató, csendes, komoly ember volt. Úgy gondoltam, valamit biztos tesz, hogy nekem ne kelljen bevonulni, hogy maradhassak a főiskolán a rendező szakon. Azt mondta: nem akarsz katona lenni? Nem. Fölvette a telefont, valamit beszélt, és akkor egy perc múlva közölte; nem mész Orosházára, indulj a Petőfi politikai tisztképző akadémiára, ott leszel tanár.

— *Egy pillanat, várjál csak . . .*

— Délután már tanár voltam.

— *Sándorkám, nehezen követem a dolgot, ne haragudj rám. Ismétlem, jó? Ott tartunk, hogy adva van egy fiatalember, a kor szellemének megfelelő kellő politikai múlttal, aki egyszer csak élethivatást választ magának, él-hal a színházművészetért, rendezői pályára készül, majd hirtelen ez az induló karrier két-három hét alatt mindjárt be is fejeződik, mert közkatonaként kell a hazát szolgálnia. Erre talál magának egy mentort, aki*

ahelyett, hogy azt intézné el, hogy e szépreményű ifjúból valóban színházi rendező legyen, elintézi, hogy potenciális parancsnokként szolgáljon a tiszti akadémián. Jól gondolom?

— Jól.

— *Akkor ez elég érdekes kacskaringó.*

— Nézd, Farkas Mihály akkor kezdte átvenni a minisztériumot, mi meg kezdtük fölvirágozni Farkas Mihály rézágyúját — emlékszel? Te biztos nem emlékszel...

— *Tévedsz. Nincs akkora korkülönbség közöttünk. Emlékszem. Én akkor már úttörő voltam...*

— Szóval Farkas Mihály hadseregtábornok vezénylete alá kellett gyűjteni kádereket, és természetesen Szőnyi Tibor mint a párt káderese nevetségesnek találta, hogy Fekete Mihály fia elmenjen színházi rendezőnek. Komolytalan dolognak tartotta. A hadseregben van a helye egy huszonegy éves, ennyit próbált kádernek.

— *Világos. No, most akkor ott közkatona voltál. Újonckiképzés...*

— Nem voltam én, hadnagynak mentem be.

— *De Sándor, hogy lehet valakiből hadnagy, aki még nem volt közkatona?*

— Hát ezek a forradalmi idők ilyenek voltak. Bementem, kezembe nyomtak egy egyenruhát, rajta volt egy szürke bársony váll-lap egy aranycsillaggal, és közölték...

— *Megkérdezték, hogy mi akarsz lenni?*

— Megmondták, hogy csak hadnagy lehetek, mert egy huszonegy éves elégedjen meg ennyivel. Barátaim, akik velem együtt lettek hadnagyok, azóta tábornokok.

— *És katonás jelenség voltál?*

— Katonás voltam egy darabig, de nem szerettem az egyenruhát meg a lovaglást. Egyszer ledobott a Dánom nevű cirkuszos lóból katonalóvá előléptetett...

— *Paci?*

— Paci. Ellenséges volt velem szemben. Azután áttértem a melegítőmackó viselésére. Emiatt azok az ezredesek, akiknek tanítottam a magyar történelmet és a francia forradalmat, följelentettek Farkas Mihálynál, amikor szemlét tartott az akadémián...

— *Azért, mert a hadnagy elvtárs...*

— Igen, azért, mert a hadnagy elvtárs melegítőmackóban beszél nekik, akiknek ugye ezredesi váll-lapjuk van. Ezek régi horthysta ezredesek, őrnagyok voltak, akiket át kellett nevelnünk a marxista történelemlátásra.

— *És mit tanítottál nekik?*

— Magyar történelem, világtörténelem, filozófia — amit akarsz.

— *És hogy fogadtak?*

— Hát csendesen, fegyelmezetten, mert katonák akartak maradni. Valószínűleg meg lehetett a véleményük arról a huszonegy éves kölyökről, aki melegítőmackóban ott mászkál, és lehet, hogy én a marxizmust némiképp kinyilatkoztatásszerűen adtam elő, a huszonegy évesek öntudatával. De tűrték. Amikor azonban Farkas felelősségre vont, akkor megsértődtem, mint előtte is, utána is annyiszor. Jelentkeztem Nógrádinál, aki apám barátja volt, a vezérkar főnöke...

— *Nógrádi Sándorról van szó?*

— Nógrádi Sándorról. Borsodi területi párttitkár volt 45 után, mint partizánt odahelyezték, területi pártszervezőnek. Mondtam neki; Sándor bácsi, nem akarok katona lenni, elegem volt, egy évet leszolgáltam, engedjenek el. A lelkemre akart beszélni, de makacs voltam. Elengedtek. Kaptam egy elbocsátó igazolványt, hogy Fekete Sándor, tartalékos honvéd — újra —, beosztása politikai tiszt, katonai szolgálat alól fölmentve.

— *Szóval kiugrottál a mackóruhából?*

— Ki.

— *És hova ugrottál?*

— Elküldtek a kétéves pártfőiskolára, hogy ott nevelődjem. Az volt az első kétéves iskola. Sok olyan ember volt ott, akiből később vezető lett. Például Óvári Miklós, a Politikai Bizottság tagja...

— *Ő ott tanított?*

— Szemináriumot vezetett. Majdnem egykorú volt velünk.

— *Ez hányban volt?*

— 49 őszétől 51 márciusáig.

— *És amikor elvégezted . . . illetve: elvégezted?*

— Nem végeztem el, csak az általános tagozatot. De arról volt papírom, tiszta kitűnő. Egyébként nem volt nehéz ezt a szöveget elsajátítani . . .

— *Miért?*

— Mert tele volt közhellyel, frázissal. Marx valószínűleg beleborzongott volna, ha elolvasott volna egy ilyen politikai gazdaságtan tankönyvet.

— *Ki volt a tanárotok?*

— Nem akarok névsorolvasást tartani. Talán elég, ha két ismert nevet mondok: Andics Erzsébet és Rudas László.

— *Itt nem voltak konfliktusaid?*

— Dehogynem. Megtaláltam például egy Marxra vonatkozó utalást, ahogy diákkorában idézgette az „edite, bibite, coite, post mortem nulla voluptas . . .” jelszavát, vagyis „egyetek, igyatok, szeretkezzetek, a halál után nincs gyönyörűség”, és ezt mint marxi mondást terjesztettem. Ezért aztán összehívták a pártfőiskolát, ahol Andics Erzsébet nyilvánosan megdorgált. Igaza is volt, mert az ember legyen illedelmes és erkölcsös. Persze ez már nem az első erkölcsi bírálat volt, mert a NÉKOSZ-ügyekben is erkölcstelennek minősítettek bennünket olyanok, akiknek a szerelmi ügyei miatt felsőszintű pártbonyodalmak keletkeztek. De hát nekik szabad volt, mert ők vezetők voltak, mi pedig csak húszéves gyerekek, nekünk erkölcsöseknek kellett lennünk.

— *Miféle szerelmi ügyekről . . .?*

— Hát ebbe talán ne menjünk most bele. Elég annyi, hogy szerelmi bonyodalmak miatt pártviszály is tört ki a Kommunista Párt és egy másik párt között.

— *Komolyan?*

— A legkomolyabban. Nem szerepel a párttörténetben egyelőre, de . . .

— *Na igen. Én sem emlékszem, hogy tanultam volna erről a Politikai Főiskolán . . . De térjünk vissza 1951-hez . . .*

— Igen. Kitört a koreai háború, és Méray Tibor — aki azóta a párizsi Irodalmi Újság vezetője, de akkor a Magyar Írószövetség kommunista párttitkára, egyszersmind a Szabad Nép kulturális rovatának vezetője volt — elment tudósítónak Koreába. És akkor behívott Horváth Márton . . .

— *Horváth Márton volt a Szabad Nép főszerkesztője?*

— Nem, akkor még az agit.-prop.-osztály vezetőjeként dolgozott, és mint ilyen, az egész sajtó főnöke volt.

— *Ismert téged valahonnan?*

— Olvasta egy versemet, azt a bizonyos Sztálin születésnapjára írt verset, még 49-ben. Olvasta az Irodalmi Újságban egy cikkemet a márciusi ifjúságról, meg ismerte már a Vasvárikönyvemet, meg közben írtam egy könyvet a márciusi fiatalokról, ami a történelmi társulat pályázatának első díját nyerte. Szóval mint 48-as szakértőt és költőt és miegymást, odavezényeltek a Szabad Néphez azzal, hogy ott hamarosan legyek a Méray utóda. Néhány hétig levelezési gyakornok voltam, válaszoltam mindenkinek, aki verset küldött be, hogy olvasson sok Petőfit. Többek között egy gimnazista lánynak is ezt írtam, aki a Kétlaki János című versével jelentkezett.

— *Milyen kifogástalan a memóriád.*

— Nemcsak a címre, a versre is emlékszem. A költemény főhőse bányában dolgozik, de nem jól, mert mindig a szőlőjére gondol, a szőlőben is rosszul dolgozik, mert mindig a bányára gondol. Szóval a kislánynak is írtam, hogy olvasson sok Petőfit. Felháborodva bejött. Később elvettem feleségül. Ez volt az egyetlen haszna a levelezési rovatban kifejtett tevékenységemnek. Néhány hét után Méray elutazott, és én rovatvezető lettem. Előbb csak az irodalmi, művészeti rovatnál, majd néhány hónap múlva a tudományos és közoktatási rovatnál . . .

— *Hány éves voltál ekkor?*

— Ekkor már 24.

— *Azt mondod: már? Manapság jó, ha nem tekintenek taknyosnak egy ilyen korú fiatalembert . . .*

— Igen. Én viszont a következő év-

ben már a párt agit.-prop. bizottságának is tagja lettem. Révai, Nemes Dezső Mód Aladár, Horváth Márton s mások társaságában. És tagja lettem a Szabad Nép szerkesztőbizottságának is.

— *Ez hányban volt?*

— 51-ben lettem rovatvezető, 52-ben szerkesztőbizottsági tag . . .

— *És gyönyörű politikai karrier elé néztél. Helyette mi történt?*

— Hát jött 53, Nagy Imre. Júniusi program, új szakasz. Révai — aki talán kedvelt engem — ellenezte az új szakaszt, ezért gyorsan kiszorították a vezetésből. Ez is befolyásolt, de legfőképpen az, hogy nem magyarázták meg igazán a népnek, hogy miről van szó.

— *Te tudtad? Tudtad, hogy miről van szó?*

— Nem. Egyáltalán nem voltam fölvilágosítva arról, hogy mi történt, hogy miért kell egyszerre azt mondani, hogy eddig minden rossz volt. Ezért én harcosan szembeszálltam Nagy Imrével, és majdnem balról kerültem ki a szerkesztőbizottságból, mint az új szakasz ellensége.

— *Te szembeszálltál Nagy Imrével?*

— Igen. Azért, mert nem tetszett nekem ez a hirtelen „minden rossz volt" jelszó.

— *Csak azért csodálkozom, mert emlékezetem szerint a beszélgetésünk elején arról volt szó, hogy Nagy Imre híve voltál. Vagy ez még csak az eleje, ugye?*

— Kérlek szépen, találkozni gyakran találkoztunk, mert azért engem, mint a Szabad Nép szerkesztőbizottságának tagját, aki a lapnál elsősorban az irodalomért volt felelős, rendszeresen raportra hívtak a Politikai Bizottság elé. Ott megkaptuk mindig a különböző dorgálásokat. Először többnyire a bal-, később általában a jobboldali elhajlásokért.

— *Egy rovatvezetőt berendelt a Politikai Bizottság?*

— Az egész szerkesztőbizottságot. Mindig be voltunk idézve eligazításokra. Ott ült Gerő, Rákosi, Nagy Imre. Hárman egy csomóban. Aztán a szélén Horváth Márton, mint legfiatalabb, Kovács István. Néhány politikai bizottsági tagra már nem emlékszem.

— *A Politikai Bizottság előtt mondtad el, hogy neked fenntartásaid vannak, hogy te nem azonosulsz azzal, hogy „eddig minden rossz volt"?*

— Meg azt is, hogyha ez így megy tovább, akkor el fog itt szabadulni minden egyik napról a másikra. Ezzel persze nem arattam osztatlan sikert. Látnivaló volt, hogy amit mondtam, nem tetszett. Rákosit kivéve, gondolom, aki nem mondta, hogy őneki tetszett. Később megértettem, hogy ott igazi politikai harc zajlott Rákosi és Nagy Imre között. De ennél lényegesebb dolgokat is csak később értettem meg. 54 második felében, amikor kezdtek kijönni a börtönből azok, akiket később rehabilitáltak. A Rajk-per életben maradt emberei, a Kádár-per életben maradt emberei. Köztük olyanok, akiket én régebbről ismertem, és akik elmondták, hogy megkínozták, verték, hamis vallomásokra késztették őket. Azt kellett vallaniuk, hogy kémek, ügynökök, hazaárulók.

— *Úgy képzelem, hogy ekkor, ebben a helyzetben eszedbe jutott: akik most kijönnek a börtönből, azok a mieink, de akik annak idején becsukták őket, azok is a mieink. Ugye az elején azzal indítottunk, hogy hol áll ez a Fekete? Itt van az a pont, ahol érdekessé kezd válni, hogy hol áll valaki. De ez általában nem különösebben érdekes, csak konkrétan: az adott szituációban hova áll? A jó oldalra vagy a rossz oldalra? És lehet-e tudni, hogy melyik a jó oldal?*

— Kérlek szépen, azt, hogy kik a mieink, és kik nem, azoknak kellett volna eldönteni, akik Rajkot kivégezték és Kádár Jánost lecsukták. Ők nem döntötték el. Igaz, utána kiengedték azokat, akik életben maradtak, igaz, hogy folyamatosan elkezdődött a rehabilitásuk, de én fokozatosan megbizonyosodtam, hogy ezek az emberek ártatlanok voltak. És ha ők ártatlanok voltak, akkor azok, akik megkínozták, hamis vallomásokra kényszerítették őket, nekem többé nem elvtársaim, hanem gyilkosok. Ezt le kellett vonnom 54—55 fordulóján.

— *Gondolom, ez nem egy hideg fejjel levont politikai konklúzió volt.*

— Hát nem. Először is összeroppantam idegileg. Elvittek a Kútvölgyi hatodik emeletére. Két hétig voltam idegkezelésen, huszonhat évesen. Amikor visszajöttem, az Irodalmi Újságban írott cikkeimmel kezdtem magamat ellenzékbe helyezni Rákosiékkal szemben, de Nagy Imrével még ekkor sem volt közelebbi kapcsolatom. Akkor álltam mellé egyértelműen és nyíltan a párton belül, amikor 55 áprilisában Nagy Imrééket kizárták a pártból. Úgy találtam, hogy mivel Rákosinak ebben a pártban Nagy Imre az ellensége, akkor Nagy Imre képviseli azt, ami a párt érdeke. Vagyis Rákosiéktól meg kell szabadulni. És mivel ezek után őt még ki is zárták a pártból, a Szabad Népnél szerveztünk egy csoportot, amely akkor már — ahogy Fehér Lajos kifejezte — centrumként működött Nagy Imre rehabilitálása érdekében.

— *Ebbe a centrumba ugye mindenki balról érkezett. Magyarázható ez úgy, hogy ha az ember ellép balról, akkor csak jobbfelé mehet?*

— Hát nézd, ezek szavak. Rákosiék mondták azt, hogy Nagy Imre jobboldali. Mi nem mondtuk. Mi azt mondtuk, hogy Rákosi lelepleződött mint a párt ellensége. Akkor azokkal a kommunistákkal kell tartanunk, akik Rákosi ellen harcolnak. Ez ilyen egyszerű volt, és nem mondtuk azt, hogy ki baloldali, ki jobboldali. Ezeket a szavakat Rákosiék használták Nagy Imréékkel szemben.

— *Persze, de azok, akik ebben a centrumban csoportosultak, később egészen más csoportokba szerveződtek. Akkor szövetségben voltak, de később ellentáborokba kerültek.*

— Pontosan így van. De ez a szövetség akkor még tartott, és csak erősödött azáltal, hogy Rákosi megtorló intézkedéseket léptetett életbe. Fehér Lajost mint revizionistát leváltották a Szabad Nép főszerkesztő-helyettesi posztjáról, és leküldték a balatonfenyvesi állami gazdaságba igazgatónak, Gimes Miklóst, Kende Pétert átküldték más lapokhoz, a rovatvezetőket leváltották . . .

— *És veled mi lett?*

— Engem „szigorú megrovás" pártbüntetésre ítéltek 55 végén, mert azt mondtam az Írószövetség egyik közgyűlésén, hogy a párt kezd hasonlítani Csedrinnek ahhoz a hivatalnokához, aki be akarta csukni Amerikát. A párt mintha be akarná csukni az irodalmat, ahelyett, hogy belátná, hogy miben van az íróknak igazuk. Erre másnap azonnal szigorú megrovás, leváltás. Kizártak az agit.-prop. bizottságból és egyebek. Szerkesztőbizottsági tagból visszaminősítettek gyakornokká. Kaptam a vécé mellett egy kis szobát. Akkor volt a fiam féléves. Kitettem a fényképét, amin egy üres tányér volt előtte, és aláírtam: „Apa, ne szólalj fel többet, mert üres a tányér".

— *És a nagypapa? Úgy értem: apáddal mi történt közben?*

— Előbb nagymiskolci párttitkár volt, azután borsodi főispán, majd 49-től az új tanácsi rendszerben a Pest megyei tanács elnöke.

— *És úgy tudom, hogy Rákosi kedvence. Egyik kedvence.*

— Rákosi szerette a munkásokat, mert ugye a munkásvezetők igazolták azt, hogy a munkásérdekek képviselete zajlik. Külön szerette, hogyha valaki keresztény volt, és ezen belül is katolikus. Sosem felejtem el, amikor 52-ben az agit.-prop. bizottságban először találkoztunk. Azt kérdezte, hogy van az apám. Mondtam, jól, köszönöm. Erre minden átmenet nélkül közölte velem: tudja, tizenkilencben mi Garbait azért választottuk be a kormányzótanácsba, hogy legyen valaki, aki szombaton majd aláírja a halálos ítéleteket. Hát maga meg azért van a Szabad Népnél, hogy legyen valaki, aki szombaton is tud vezércikket írni. Ami némi cinizmusra vall, de mutatja azt, hogy ő az én munkásgyerek—katolikus gyerek mivoltomat megkülönböztetett káderértéknek tekintette az adott szituációban.

— *Mármost a katolikus munkásgyerek 1955-ben hol állt?*

— Fölálltam 55-ben a párt taggyűlésén, és követeltem Kádárék, Marosánék s a többiek rehabilitását. Személy szerint az akkori miniszterelnököt, Hegedűs Andrást bíráltam azért, hogy akadályozza a rehabilitálásokat, hogy kint vannak az emberek hónapok óta, és semmi sem történik az ügyükben, semmit sem közölnek a párttal és így tovább. Ez az egyik előzménye annak, ami a leváltáshoz vezetett.

— *És apád — aki, mint említettük, akkor Pest megye tanácselnöke volt — mit szólt ehhez?*

— Apám egyetértett velem, de idősebb, fegyelmezettebb lévén, egy darabig még visszatartotta idevágó indulatait. Nem sokáig, mert 56 első felében, amikor Nagy Imre hatvanadik születésnapját megünnepelték, ő is ott volt az ünneplők, jórészt a pártból akkor épp kizárt emberek között. Demonstratív születésnapi ünnep volt. Két központi bizottsági tag ment el. Pongrácz Kálmán, a Fővárosi Tanács elnöke, Czottner Sándor bányaügyi miniszter és apám, a Pest megyei tanács elnöke. Tüntetésül Nagy Imre mellett.

— *Mindez 56 elején. De úgy hiszem, hogy az SZKP XX. kongresszusa után . . .*

— Erre a kongresszusra úgy ment ki Rákosi, hogy négy Sztálin-idézet volt a beszédébe beleírva, és amikor elhangzott a beszéd, akkor már egy sem volt benne. Ebből lehetett sejteni, hogy valami történt odakint. Néhány hét múlva összehívtak bennünket, és az ötórás titkos referátumból háromórányit felolvastak nekünk. Felnőtt életemben akkor sírtam először, amikor Hruscsov szövegéből kiderült, hogy kínozták az embereket, hogy áramot vezettek belé jük, hogy ütötték őket a gerincükön, a talpukon, a heréjükön és így tovább. És akkor aztán valóban elszabadult a Rákosi-ellenes hangulat. Ezután ment el apám arra a Nagy Imre-születésnapra. Engem pedig — noha még elvileg gyakornok voltam — nemzetközi tudósítóként kiküldtek a legnagyobb külföldi eseményekre. Ott voltam például Guy Mollet és Hruscsov megbeszélésein. Tudósítottam a Tito és Hruscsov találkozóról. Elküldtek a Gerő, Kádár és Tito találkozóra 56 októberében. És közben nyáron rehabilitáltak bennünket. A Mező Imre vezette különbizottság megállapította, hogy ártatlanok voltunk, és a pártbüntetések jogtalanok voltak. Nem az én dolgom, hogy eltitkoljam, Mező Imre azt mondta: „ti voltatok a párt". Nem Rákosiék, ti voltatok a párt. Ebben a tudatban voltam, amikor 56 októbere elérkezett.

— *A Belgrádba akkreditált tudósítócsoportnak voltál a tagja . . .*

— Vezetője, igen. Nem mintha nagy rang lett volna.

— *És a kormánydelegációt, a pártdelegációt Kádár János vezette akkor?*

— Gerő Ernő vezette, mert ő volt az első titkár. De vezető szerepet töltött be a küldöttségben Kádár János és Hegedűs András miniszterelnök.

— *Együtt utaztatok?*

— Együtt utaztunk a vonaton. Kádár sakkban mindenkit megvert. Engem tíz lépésben, másokat tíz perc alatt. De ezenkívül akkor sajnos semmilyen kapcsolatba nem kerültünk.

— *Ez mikor volt pontosan?*

— 56 október tizenvalahanyadikán.

— *Te nem a többiekkel jöttél vissza, ugye jól tudom?*

—Én mint azon melegében frissen rehabilitált káder, Jugoszláviában maradhattam, úgynevezett jutalomüdülésen. És akkor a pártküldöttség és kormányküldöttség visszament Pestre, én meg maradtam. Sőt utánam jöhetett a feleségem is, aki fiatal egyetemista volt, és ottan nyaralgattunk. Épp a tengerre akartunk utazni, amikor 24-én hajnalban fölébresztettek. Előbb egy magyar újságíró, majd a jugoszláv külügyminisztériumi emberek, hogy „fasiszta felkelés van Budapesten". Akkor felöltöztem, és reggel bevittek Vukmanovics Tempóhoz, aki akkor a jugoszláv pártvezetés egyik vezető embere volt. Ő már mindent tudott persze. Beszélgettünk. Később egyre vadabb hírek érkeztek Pestről, és én — noha

a jugoszlávok szigorúan ellenezték, hogy elhagyjam Belgrádot, sőt bürokratikus jogcímeken még az útlevelemet is bekérték meghosszabbításra — „megszöktem". Egy újságíró barátom segítségével, feleségemet otthagyva, elérkeztem a jugoszláv—magyar határra, Szeged alá, ahol hosszas vergődés után beengedtek. A dolog úgy történt, hogy a határőrparancsnok szobájából K-telefonon fölhívtam a pártközpontot. Akkor már a pártközpontban ott voltak a „Nagy Imrések", köztük Gimes Miklós, a fiam keresztapja. Annyit kérdeztem csak tőle, hogy Miklós, ti vagytok a barikádon? Azt mondta, nem. Mondom, akkor minden elveszett. Azt mondja, hogy érted? Mondom, úgy értem, hogyha nem a Nagy Imrések vannak a barikádon, a rákosisták nyilván nincsenek, akkor csak az ellenség lehet ott. Nem, nem ilyen egyszerű, nem látod ezt te olyan messziről, gyere, minden meg fog világosodni, mondta, és valamit még beszélt a határőrtiszttel, aki adott egy igazolást, és én elindultam Pestre. 29-én érkeztem meg.

— *Te Sándor, az a kérdés, hogy „kik vannak a barikádokon?" akkoriban nem biztos, hogy jó kérdés volt. Jó kérdés volna, ha a dolog olyan egyszerű lenne, hogy ha a barátaim vannak a barikádokon — rendben van, ha az ellenségeim, akkor legalább tudom magamat mihez tartani. De mi van akkor, hogyha a barátaim is, az ellenségeim is a barikádokon vannak és ráadásul szövetségben egymással?*

— Nem voltak a barikádon a Nagy Imrések. Olyan helyeken, ahol harcok zajlottak, vagy harcot irányítottak, a párton belüli Nagy Imrés csoportból senki sem vett részt. A parlamentben ültek, a pártközpontban ültek. És hogyha egy ország teljes felfordulása közepette csak a központokban üldögélnek emberek, de a tetthelyen nincsenek, akkor a tetthelyen csak olyan emberek lehetnek, akiknek más az elképzelésük, mint a Nagy Imréseknek. És mások is voltak nagy részben.

— *Te elkötelezted ott akkor magadat valamelyik oldalon?*

— Én akkor teljes pesszimizmusban voltam. A Györffy kollégiumból ismert jó barátom, Csontos Magda és férje, Ökrös László igazolhatja, hogy nekik akkor ott Szegeden frissen ugyanazt mondtam, mint Gimesnek, hogy mindennek vége, mert ha fegyveres helyeken nincsenek a Nagy Imrések, akkor nincs igazi hatalom a kezükben. S ennélfogva ez el fog szabadulni és el fog sodródni olyan irányba, ami nem kedvező. Feljöttem Pestre, jelentkeztem telefonon Nagy Imrénél. Elmondtam, hogy mit láttam útközben. Elég sok szörnyű dolgot láttam. Egy begyűjtési megbízott karóba húzását, feltehetően vallási okokból. A tiszakécskei vérengzést, rendőrmegnyúzást, majd utána lökösökkel a falu szétverését és így tovább. Ezt mind elmondtam. Nagy Imre azt válaszolta, hogy ne csináljak pánikot. Közben megalakult az MSZMP és az MSZMP lapja, a Népszabadság. Nem *ez*, hanem *az* a Népszabadság. Összehívták az Árpád utcába azokat az újságírókat, akiket korábban eltávolítottak, és Fehér Lajos felszólított bennünket, hogy az új pártlap, a Népszabadság munkatársai legyünk. Rajtam kívül mindenki visszautasította azzal, hogy a párt megbukott, és ennek nincs értelme. Néhányan később meggondolták magukat, többségük hamarosan elment az országból. Én írtam egy cikket az utcai vérengzések ellen, amely a 4-i számban jelent meg. A 4-i számot azonban már aligha terjesztették Budapesten, mert közben hajnalban megindult a szovjet erők támadása.

— *Nem hiszem, hogy teljes részletességgel kellene az ezt követő időszakot megbeszélnünk, de azt feltétlenül, hogy mi volt az az írás, ami miatt téged elítéltek?*

— Elkezdtem írni egy dolgozatot arról, hogy mi történt. A dolgozat három részből állt volna. Az első egy kis bevezető, utána, hogy milyen a sztálini rendszer, történelmileg hogy alakult ki, és — ez a második rész — Magyarországra átplántálva hogyan

hozta létre azt a deformációt, amit 56 októberében a magyar népnek nem kis tömegei egyöntetűen elutasítottak. A harmadik rész magának az eseménynek a leírása lett volna. Az első kettőt megírtam, s az elsőt, Hungaricus álnéven stencilezték is negyven példányban. Bevezetője azt hangsúlyozta, hogy a harc eldőlt, nincs értelme az illegális játékoknak, összeesküvésnek, nőtüntetéseknek, sztrájknak. Minden ilyen vállalkozás illúzió, értelmetlenség, csak a rendszer elvadulását okozhatja. Feladatunk az, hogy elméletileg tisztázzuk, mi történt. Ez volt az a bizonyos füzet, amit azután előbb Lukács Györgynek tulajdonítottak, majd Losonczi Gézának, majd abbahagyták a nyomozást . . .

— *Mert hogy ezt nem írtad alá.*

— Nem írtam alá. Csak másfél évvel később derült ki, hogy én vagyok a szerző.

— *Kilenc évre ítéltek?*

— Igen.

— *Mennyit ültél le?*

— Négy és felet.

— *Fogalmam sincs, hogy kívánsz-e a börtönévekről beszélni. Hogyha nem, akkor menjünk tovább . . .*

— Én nyugodtan beszélhetek róla, kivéve persze azokat a részleteket, amelyeket államtitoknak minősítettek valami bírósági aktán. Bár az az érzésem, hogy ezek az államtitkok azóta némileg . . .

— *Mindegy, államtitkokról nem kérdezlek.*

— Engem nem vertek, nem bántottak. Az első hat hónap természetesen nehéz volt, nem sokat aludtam. De sokat lehetett töprengeni. És szerencsém volt, hogy 59 tavaszán a kormány már amnesztiát akart elrendelni, és emiatt siettek a perünkkel. Végül is Mérei Ferenc — szegény nemrég halt meg — mint polgári és nem keresztény kapta a tíz évet, én mint megtévedt munkásfiú a kilencet. A többiek hatot, ötöt, majd a második csoportunk — amelyik szervezte a terjesztést — hét évtől lefelé másfél évig. Egy idő után ott a fordítóirodán dolgozhattam, könyvekhez jutottam, majd létrehoztak egy börtöniskolát, ahol a nép egyszerű megtévedt rablógyilkosait és egyéb „köztörvényeseit" tanítottuk az abécére. Ez már viszonylag szabadabb mozgásteret kínált. A tantestületben volt két Kossuth-díjas: Kardos László és Mérei. Én — mint hajdani főiskolai előadó — csak a negyedik-ötödik ember voltam a testületben. Már egész tűrhetően éreztük magunkat, amikor 62-ben kijött egy bizottság, és tárgyalásokat folytatott az elítéltekkel. A tárgyalások alapján jó néhányat elengedtek, a többieket — köztük engem is — még ott tartottak egy évre.

— *Mire számítottál, vagy mire számíthattál? És főleg: kikre számíthattál?*

— Életem kevés megnyugtató pillanatai közé tartozott az az éjszaka, amikor elvittek. Örültem, hogy vége van ennek a másfél éves kínos helyzetnek, hogy semmi sem vagyok, és mégis létezem. A másik ilyen pillanat az volt, amikor kihirdették a kilenc évet. Akkor madarat lehetett volna fogatni velem. Kiszámoltam, hogy negyvenvalahány évesen még javakorbeli fiatalember leszek, amikor kijövök kilenc év után. Emlékszem, amikor Méreivel kinéztünk az ablakon, és a szemközt levő zárkában kiabált, zokogott egy rab: „Juliska, Juliska . . . " Mondtuk, mi bajod van? Azt mondja: most ítéltek el másfél évre. Kacagógörcs fogott el bennünket, hogy valaki azon sír, hogy másfél évet kapott, amikor örülni lehet kilenc-tíz évnek is. Szóval voltak jó pillanatok is azért . . .

— *Nem arra válaszoltál, amit kérdeztem, de nem baj. Végtére is életednek egy olyan rendkívüli szakaszáról van szó, amelyről jobb, ha azt mondod el, amit te tartasz fontosnak . . .*

— Na, akkor hadd mondjak el még valamit, amiről lehet, hogy te is tudsz, csak tapintatosan hallgatsz róla. Én sem dicsekszem vele, csupán a tények, és a teljesség kedvéért említem, hogy az én füzetemnek azért némi nemzetközi karrierje is volt. Mert lefordította

lengyelre Milos, ez a Nobel-díjas költő, Camus pedig, az ugyancsak Nobel-díjas nagy író börtönéveim alatt dollárokat küldött a feleségemnek. Úgyhogy mégiscsak voltak dollárok az életemben, ha nem is amerikaiak, hanem a Camus Nobel-díjának a dollárjai. De nemcsak ezt akarom elmondani. Hanem azt, hogy ennek a füzetnek a teoretikus részeit — Sztálinról, a szocializmusról, a demokráciáról, a nemzeti függetlenségről — lényegében fönntartom. De — megmondom egyenesen — voltak benne személyileg sértő, igazságtalan dolgok. Nem ismertem Kádár Jánost, még kevésbé ismertem, mondjuk, Aczél Györgyöt. Az új vezetésből csak olyan embereket ismertem, akiket sült rákosistáknak tartottam. Nem bíztam abban, hogy november 4-e után tényleg reformpolitika és megújulás lesz, hogy korszerűsítik, demokratizálják, humanizálják a rendszert. Ebben nem hittem. Ez a tévedés sajnos a füzet néhány kitételében — mondjuk ki magyarul: vaskos mondatokban — benne van.

— *Elég keserves dolog lehetett, amikor már világos és tiszta volt előtted, hogy igen, itt jön egy új időszak, jön a reformpolitika, jön a konszolidáció, szóval jön valami, aminek nagyon szívesen a részese lennél, akkor te ebből ki vagy zárva, még akkor is, hogyha a börtönből már kikerültél.*

— Előtte is kezdtem én ebből már látni egyet és mást. És hívtak engem a Népszabadsághoz jelentős állásba, majd kértek, hogy legalább párizsi tudósítónak menjek el, de nem csatlakozhattam, mert ez erkölcsi lehetetlenség volt számomra. Noha kezdtem belátni, hogy ez a Kádár-rendszer nem az, aminek én '56. november 13-án elkezdtem írni, hanem tényleg magyar utat keres a szocializmusnak, de akkor már az erkölcsi kényszer és a makacsság is visszatartott attól, hogy bármilyen gesztust tegyek. Illetőleg a hatalom részéről tett minden gesztust el kellett utasítanom.

— *Na de valamiből élned kellett. Mit csináltál, amikor kikerültél a börtönből?*

— Én — a többiektől eltérően — nem mehettem normális állásba, státusba, csak ezer forintot kaptam mint külső bedolgozó a volt munkahelyemen, ahol 56 és 58 között dolgoztam; az Akadémia Irodalomtudományi Intézetében. Tudományos ügyintéző voltam. Ez a portás és a takarítónő között van valahol, csak kisebb a fizetése. Ezt csináltam 63 nyarától vagy 68-ig. Akkor belső státusban kezdtem működni, és 73-ban a közben megjelent négy Petőfi-könyvemért — mint említetted volt elöljáróban — József Attila-díjjal tiszteltek meg. Én voltam az első nem magyar állampolgárságú József Attila-díjas.

— *Ezt hogy érted?*

— Mint nem magyar állampolgár kaptam, mert akkor még nem telt le az a tíz év, amennyire szólt az állampolgári jogaimtól való megfosztásom.

— *Ez vicc . . .*

— Nem, ez más műfaj . . .

— *Nézd, a műfajok néha átfedik egymást. Például az interjú és a vallomás. Ez a vallomás — mindaz, amit eddig elmondtál — teljesen világossá teszi előttem, hogy te rendkívül szuverén alkat vagy. Erről viszont az a kérdés jut eszembe, hogy lehet-e valaki egyszerre szuverén és mégis elkötelezett?*

— Már miért ne lehetne?

— *Tévedés ne essék: én el tudom képzelni, hogy az ember rokonszenvezhet egymástól távol levő eszmeáramlatokkal is, ezt teljesen természetesnek tartom. De az eszméknek a konfliktusában kettős ügynökként nem viselkedhet. Azt hiszem, amikor te azt mondod, hogy nem fogadhattad el a fölkínált állást, akkor emögött van egy ilyenfajta fölismerés. Az én mondataim mögött pedig egy rejtett állítás: hogy sajnos vannak, akik az eszmék konfliktusában kettős ügynökként viselkednek. Kár lenne erről hallgatni.*

— Hát ezzel bőven egyetértünk.

— *Én arra gondolok, hogy vannak, akik szeretnének ellenzéki színezetben föltűnni, de közben szeretnének ettől a kormányzattól Kossuth-díjat is kapni. És ez a kettő együtt elég nehézkes.*

— Az ügynök szó túl erős nekem. Kettős párttagoknak neveztem őket egyszer egy cikkemben. Szerintük mindkét oldalon érdemes jónak lenni, fizetni a SZETA tagdíját, de az MSZMP tagdíját is. És akkor, ha fordul a kocka, akkor mint SZETA-tagdíjfizető kerülök felül, ha pedig ezeket mégis visszaszorítják, akkor mint párttag ugyebár mindig lojális voltam. Hát ez nem az én mesterségem.

— *Az újságíró-mesterséget mikor folytathattad? Hogy kerültél az Új Tükörhöz?*

— Elhárítottam minden hívást. Darvas József hívott, egy új lapot terveztek. Más laphoz is hívtak, kritikusnak. Ellenálltam. De amikor Benjámin László — aki a legközelebbi barátom, és akivel minden szakaszban, 55-től kezdve együtt voltunk, kivéve a zártabb körülményeket — megjelent Velencén a horgásztanyámon porban poroszkálva, és vele jött Csanádi Imre — a másik akkori legjobb barátom —, hát ennek nem tudtam ellenállni. 74-ben volt ez a találkozás, és másfél évig tartott, amíg eldöntötték valahol, hogy tagja lehetek a szerkesztőbizottságnak. Először nem akarták, aztán jött a másfél évig tartó huzavona, aztán Csanádi írt egy levelet, hogy akkor ők sem vállalják, s végül kaptam egy erkölcsi bizonyítványt — ez kell ahhoz, hogy valaki szerkesztő lehessen —, és 76-ban megjelent az Új Tükör első évfolyamának első száma.

— *Éppen tízéves a lap.*

— Május elsején volt tíz éves . . .

— *Gratulálok. És persze megkérdezem: megérte? Érdemes volt ezt a tíz évet ott tölteni?*

— Sokszor kérdeztem magamtól én is, és nagyon szívesen idézgetem magamban Ádynak egy más témáról írt versét, hogy „megérte-e vagy meg nem érte, késő van már, mit bágyasszak érte . . .” Én csak egy-két évre akartam elszegődni. Pihenni akartam a Petőfi-évfordulóval járó rettenetes hajsza miatt, amikor négy-öt könyvet írtam két-három év leforgása alatt, és 115 előadást tartottam. Mondom, ezt kipihenem, és folytatom Petőfit. De közben Csanádi nagyon súlyos beteg lett, szívműtét, egyebek. Kiéleződtek a viták, hogy ez egy politikai újság legyen-e, vagy művelődési lap. Én az utóbbi mellett voltam természetesen. Benjámin szintén. A vitákban a mi álláspontunk győzött másokéval szemben. Akkor már világos volt, hogy mivel mi győztünk a profilvitában, akkor nekünk is kell csinálni a lapot. Aztán egyszer csak észrevette az ember, hogy elmúlt tíz év. Az utóbbi években Benjámin László beteg. Nem akarom cserbenhagyni, és megvárom a hatvanadik születésnapomat, ami jövőre lesz. Akkor, hacsak lehet — persze ilyesmit könnyelműség ígérgetni —, vissza akarok vonulni Petőfihez.

— *Úgy hirdetitek magatokat, „hogy kultúránk tükre, az Új Tükör”. Ezt komolyan gondolod?*

— Ezeket a jelszavakat nem én találom ki, én nem tudok jelszavakat kitalálni. Nem én kereszteltem el az Új Tükör mozit, az Új Tükör Klubot, az Új Tükör Stúdiót. Ezekhez egyébként semmi közünk sincs, nem is állnak szolgálati kapcsolatban velünk. A nevünket viselik reklámként, mert Siklósi Norbert — aki zseniális sajtóalapító, „lapgründoló” — indulásunkkor néhány intézményt elnevezett az Új Tükörről, hogy innen tudják meg az emberek: létezik ilyen nevű újság is.

— *Ellenségeid szerint az Új Tükör kultúránk torztükre, vaktükör, kár belenézni. Ráadásul gyakran nem a lapot támadják, hanem személy szerint téged, feltűnően különböző érvekkel, de egységesen dühödt indulattal. Habár ami azt illeti, én nem hiszem, hogy egyszer az ellenségeid összefognak ellened. Tudod, miért?*

— Na?

— *Azért, mert ellenségeid nem egy húron pendülnek, hanem legalább nyolc—tíz húron. Szerintem a te ellenségeid között vannak polgári idealisták, konzervatívok, irredenták, soviniszták, volt nyilasok és sztálinisták egyaránt. Verekedtél az emigráns sajtóval, és idehaza is volt*

egy-két szép meneted. Szóval, az ellenségeid is ellenségei egymásnak. Nem?

— Hát ebben lehet, hogy van bizonyos ravaszság: így tudom megosztani őket. De ez persze csak vicc, nem vagyok ennyire nagy taktikus. Sajnos, mire az ember megöregszik, addigra túl sok mindennel nem ért már egyet, és ha módja van rá, megmondja.

— *De nem mindegy: hogyan?*

— Én tudom, hogy időnként ironikus, kemény, gúnyos vagyok, és hogy nagy a szám, de azért hadd mondjam, hogy itt a magyar közélet irodalomtörténeti és történeti műveltségének hiányaival állunk szemben. Mert ha többet olvasnánk a múltról, akkor tudnánk, hogy a francia forradalomban Chénier imbecillisnek nevezte Desmoulins-t, Desmoulins kutyának Marat-t, aki viszont Voltaire-t gyalázta és így tovább. S akkor nem is idézem, hogy miket mondott Marx, miket írt Bajza. Vagy éppen Lenin a „renegát Kautskyról", aki azért volt valaki.

Tehát a viták hajdanában nagyon kemény nyelven zajlottak, s ezért nem értek egyet azzal az elmélettel — amit újabban lépten-nyomon hallok —, hogy a hibát és a személyt meg kell különböztetni. Erről azt tudom mondani, hogy ártalmatlan vagy jelentéktelen hiba esetében természetesen nem érdekes a személy. De hogyha az a személy kelekótyaságot, otrombaságot, a magyar nép érdekeire veszélyes dolgot mond vagy terjeszt — ha arra akar rávenni minket, hogy újból csináljunk egy kis barikádos hercehurcát, mert ez milyen jó lesz, holott semmiképp nem lenne jó, hanem egészen hasonló eredménye lenne, mint 1956-ban, akkor persze nem tudom ezeket a nézeteket a személytől elválasztani. Ezek a nézetek és az illető személyek egész története, alkata, gondolkodása összefügg, mert komoly embereknél — és azért ezek komoly emberek — a nézetek összefüggnek a saját életrajzukból következő eszmerendszerrel. Én tehát a harcos vita híve vagyok, és szívesen tűröm, élvezem, ha díszes jelzőket mondanak rám. A rendszer magányosan ugató kutyája, mondják Münchenben. Igen, magányosan ugatok. Ez a besorolás megtisztelő, nem tiltakozom ellene. Sőt, a kutya ugye hűséges állat, még a sírhoz is odamegy, és ott búsonkodik.

— *Ez hogy jön most ide?*

— Én nem hiszem, hogy a szocializmus a sírban lenne — bár néhány helyen azt hiszik —, de hogy válságban van, és hogy éppen egy ilyen pillanatban kellenek olyan kutyák ott a potenciális sír körül, akik azért hangot adnak ki magukból, abban biztos vagyok. És ennek a hangneme részben az alkattól függ, részben azonban a kérdések horderejétől és súlyától. Nemzeti fontosságától.

— *Amit most elmondtál, az tökéletesen érthetővé teszi, amit leírtál válaszként az irodalmi folyóiratnak arra a kérdésére, hogy elkötelezett vagy, vagy nem. Azt írtad, hogy „a történelmi káosz ellenére a kommunistákkal, közelebbről szabadelvű irányzatukkal tartok." S van itt még néhány fontos mondat, ami válasz arra, hogy „hol áll ez a Fekete?" Idézem: „azt hiszem, elég korán elverekedtem magam, olykor kockázatok árán a szabadságpárti Marxhoz is. Ami a gyakorlatban annyit tesz szerintem, hogy a marxi kritikát magának Marxnak olyan nézeteire is alkalmazni kell, amelyek fölött eljárt az idő. De a kommunizmus csak akkor lehet az emberiség reménysége, ha Marx szabadgondolkodó és felvilágosult eszméinek megvalósításáért küzd." Úgy gondolom, hogy ez egy szabályszerű politikai hitvallás.*

— Annak szántam. És azért tartottam szükségesnek kimondani, mert mostanában divatba jött kárörvendve vagy keseregve azon füstölögni vagy azon diadalmaskodni, hogy a szocializmus milyen válságba került. Sok minden mutatja ennek a válságnak a súlyosságát. De minél többen próbálnak helyezkedni, áttáncolni, más irányba beállni, vagy minél többen ápolnak magukban mindenféle nosztalgiákat nem szocialista megoldások iránt, annál inkább kell kitartaniuk azoknak, akiknek az életét ez az eszme meg-

határozta. Nem szeretnék költészetbe tévedni, de mostanában gyakran eszembe jut, hogy amikor életemben először és minden jel szerint utoljára elvetődtem az Egyesült Államokba, láttam San Franciscóban egy óriási akváriumot, amelyben körbe-körbe iszonyú sebességgel rengeteg hal vonult. Mind egy irányba. Tíz centis, tizenöt centis kis halaktól két méteres cápákig. És az üvegfolyosó közepe felé egy húsz kiló körüli, sügérre emlékeztető — később megtudtam, hogy sávos sügérnek hívják — hal tátogott mozdulatlanul, szemben a folyammal. Az összes hal ment jobbra, és ő ott maradt mozdulatlanul. Akkor nem értettem az egészet, nem is tűnt föl. De később sokszor gondoltam arra, hogy az én életem, az én helyzetem és mentalitásom nagyon hasonlít a sávos sügéréhez, aki valami ismeretlen oknál fogva ezzel a folyammal, ezzel az áradattal szemben áll. Na most azt mondhatnák — joggal —, hogy jó, korábban mindig úgy álltál szembe, hogy a szembenállásodért leváltottak, lecsuktak, a nyilasok majdnem megöltek és így tovább, most viszont kitüntetnek, díjakat kapsz, főszerkesztő-helyettes vagy, nagy lehet a fizetésed és a többi. Most már nem ugyanaz a sávos sügér vagy. De én azt hiszem, hogy ugyanúgy a magamét mondom akkor is, amikor díjaznak, mint amikor éppenséggel lecsuktak, vagy egyéb kalamajkába keveredtem. Nyilvánvaló, hogy ez a sávossügér-ösztön van bennem, nem szeretek a „tömeghez" húzni. És ha a magyar értelmiség jó részében ma olyan hangulat van, hogy huszonhét magyar írót megkérdeztek arról, mi a véleménye az elkötelezettségről, és a huszonhétből csak hárman írjuk le a szocializmus szót, a többiek széles ívben kerülik, akkor én továbbra is ilyen sügérként fogok szembenállni ezzel az áradattal. Mert ez következik egész életemből, alkatomból, és szégyellném magam, hogyha most csak azért idomulnék egy értelmiségi hangulathoz, és megváltoztatnám a véleményemet, mert engem most gyanúba tudnak hozni mint kormánypártit. Ez olyan gyávaság volna, amit nem engedhetek meg magamnak.

— *További kérdéseim is lennének, de ehhez az interjúhoz ez a jó végszó. Azért engedj meg még egy szubjektív megjegyzést. Én az elmúlt húsz-huszonöt évben elég sok interjút készítettem. De nagyon kevés olyat, amely számomra annyi szellemi haszonnal járt, mint ez a mostani beszélgetés, amelynek végén valósággal tudományos ambíciók ébredtek bennem: lehet, hogy tanulmányozni fogom a sügérek életét . . .*

— Ha megengedsz egy jó tanácsot; először ismerkedj meg a mélytengeri áramlatokkal. A többi már csak kopoltyú kérdése . . .

A fénykép lírai dokumentaristája

Korniss Péterrel beszélget Nádor Tamás

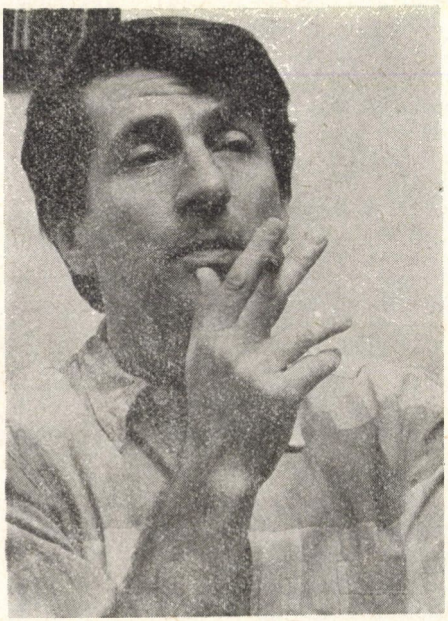

Fotó: Vahl Ottó

Főtől való fát lát-e, vagy mennydörgésmadár-tetemet? Gyertyafény világú, imádságos rokoni öregasszonykezet, vagy éppen fél-ember-fél-sólyom jelű, haida halotti oszlopot? Vájúhoz búvó birka-füzérre pillant-e, vagy talán a honi világvégén álmodó tehénkére? Dakota szemmel néz-e, mely lelkének elrablását félti, vagy itthoni fergetegesbe bódított lányok-legények tekintetébe? Erdélyi sarat tapos-e, vagy óceánon túli kanyon-kietlenséget? San Geromino tájba tapasztott pueblo templomát jegyzi meg mindörökre, vagy Kakasd kis Istentornyát, betlehemjét? Születés, szerelem, dolog, ünnep, öröm és gyász utolsó jegyzője ő; tűnékeny és mégis megjelölően jelenvaló, oly különböző s mégis annyira testvéri múltunk dokumentaristája. Látó ember, akinek — korunk fiaként — nemcsak szeme és szíve van a bartóki, és persze, kornissi képhez, de huszadik század végi gépe is: még emberi masinája. Tilos hát vele nosztalgiázni; oly képtelen gesztus volna ez, mintha a fiú apjának, nagyapjának az elmúláshoz gratulálna. Korniss Péternek én inkább megszorítom a kezét . . .

— *Előzzük meg beszélgetésünket egy kis körültekintéssel. A fotóművész lakását, otthonát egészen másként képzelhetni el. Öles képekre gondolhatnánk, fal nagyságú poszterekre, kiállítási plakátokra, itt-ott szerényen, de mégis hatásosan elhelyezett, muzeális értékű, régi fényképezőgépekre. Ez a szoba azonban egészen másfajta tárgyakat őriz. Például egy különös kalapot . . .*

— Annak idején remek magyarta-

nár, dr. Balassa László tanított az Eötvös gimnáziumban. Legkülönfélébb kutatásaiba, munkáiba bevont bennünket, diákjait is, például a szinonímaszótár készítésébe. Balassa tanár úr nemcsak irodalmunk, nyelvünk tiszteletére biztatott, hanem múltunk megbecsülésére is. Tőle tanultuk, hogy a dolgokat, a bennünket körülvevő tárgyakat meg kell tudni nevezni, mert csak így tárhatják fel önmagukat, sorsukat, történetüket. Ezért is olyan fontos számomra a megnevezés. És ezért is veszem körül magam számomra kedves, emlékezetes, érdekes tárgyakkal. A tárgyak így nemcsak életem egy-egy eseményét, eseménysorát idézik, hanem azokat az embereket is és azt az életformát is, akiktől, amelyből e rekvizítumokat kaptam, meríthettem.

Van itt például nem is egy kalap. A széki kalappal fényképeimen is találkozhat a szemlélő. Az üzbéget, természetesen, Üzbegisztánban szereztem. Kedvencem egy angol sivatagi kalap, ezt jemeni utamon kaptam, de a délamerikai dzsungelben s az Andokban is viseltem — akkorra már a kabalám lett... Van itt jó né hány faragott fa is. Például a Csendes-óceán parti indián kultúrából; egy másik: Indiából; a harmadik amazóniai fúvócsőtegez. Ez utóbbinak mérgezett nyílvesszőit is hazahoztam. Láttam azt is, hogy a háromméteres fúvócsővel — amelyet felemelni is alig tudtam — miképpen lőnek hajszálpontosan célba az eltűnőben lévő törzs fiai. (Ez a világ is szerepel felvételeimen.) Van itt venezuelai kulacs, dél-arábiai ezüstveretes tőr — ezt ott ma már tilos viselni... A hollandiai bolhapiacon gyönyörű, a régi szumátriai gyarmatbirodalomból származó, pálcikákkal mozgatható bábukat láttam. Olcsón megvehettem volna őket, de aztán lemondtam róluk, hiszen végül is nem volt hozzájuk közöm... Így hozom én haza a „vásárfiát": csak azt szeretném naponta látni, amihez jogom is van kötődni. Nem hivalkodnak hát a tárgyak, hanem ma is, itt is „működnek": előhívnak valamit a múltból. Könyvespolcaimon viszont olyan fotóalbum- és szakkönyvgyűjtemény zsúfolódik, amelyre valóban büszke vagyok. A világ minden tájáról igyekeztem megszerezni a legszebb köteteket, magyar világjáró módjára: sok egyébről lemondva.

— *Térjünk vissza a szokásos időrendhez: honnan, milyen családi körből s tágabb környezetből indult? Albumait lapozgatva arra gondolhatunk: aki így ismeri az elmúlásában is eleven múltat, az alighanem valamelyik isten háta mögötti, bizonyára erdélyi, kicsiny faluból érkezhetett. Valójában viszont — a könyvek, katalógusok tanúsága szerint — városban született...*

— Szülővárosom Kolozsvár, ott jöttem világra 1937-ben, de csak 1949-ig laktunk ott. Polgári családban nevelkedtem, a paraszti sorsot, életet sokkal később ismertem meg. Apám korán meghalt, anyám családja Budapesten élt, így áttelepedtünk Magyarországra. Mindemellett sok mindent hoztam magammal Erdélyből. Kisebbségi sorsban — közhely ez már — erősebbek, bensőségesebbek, idő állóbbak az emberi kapcsolatok. Magyarságunkat sem viseltük kokárdásan, külsőségesen, hiszen — köztudomásúlag — több nép élt-él együtt abban a térségben. Inkább csak akkor került szóba a nemzetiségünk, ha azt valamiképpen veszélyeztették. Ma — ugyanezért — nem szeretek erdélyi származásomra hivatkozni. Ez számomra nem hivalkodási alap, sokkal inkább: eleven hagyomány. És tanulság, mely türelemre int nemzeti-nemzetiségi kérdésekben. A kisebbség nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy nacionalista legyen. A nacionalizmust éppen a türelmetlenség szüli...

Budapesten jártam tehát iskolába, s az Eötvös gimnáziumban főként az irodalom és a történelem volt az erősségem. Érettségi után, 1955—56-ban a jogi egyetemre jártam. Szerettem a jogot, de végül is örülök annak, hogy az egyetemet nem folytathattam. A fotózást ma már jobban szeretem. 1957-től

sok mindennel próbálkoztam. Gyűjtöttem például vegyszeres filmhulladékot, aztán rádiószerelő-tanoncnak szegődtem. Nem adtam okot mesteremnek arra, hogy tehetségemért lelkesedjen. Kilenc hónap után pályát is változtattam: elszegődtem a Budapesti Fényképész Szövetkezethez — segédmunkásnak. Reménykedve abban, hogy innen majd előbb-utóbb humán érdeklődésemnek megfelelő pályára juthatok. Hónapokig képeket szárítottam, újabb hónapokon át ragasztottam a képeket. Soha azelőtt nem fényképeztem, de itt egyszeriben érdekelni kezdett a dolog. És — amint mondani szokás — „ráhajtottam". Kedvtelésem, majd szenvedélyem lett a fényképezés, s már annak is örültem, ha a riportereket — lámpatartás céljából — elkísérhettem. Aztán egyszer csak elkezdtem „külsőzni" a Képes Sportnak, majd 1961. május elsejétől a Nők Lapja gyakornoka lettem. Azóta is — másfél évnyi megszakítással — ebben a szerkesztőségben dolgozom. A kényszerszünetet is felhasználtam: korábbi cégemnél szakmunkás-bizonyítványt szereztem. Ez különben a legmagasabb szakmai minősítésem . . .

— *Korniss Pétert fotóművészként tartja számon az érdeklődő közfigyelem, holott munkásságának igen jelentékeny részét egy hetilap szolgálata, ha úgy tetszik: az alkalmazott fényképezés képezi. Miképpen dolgozik a sajtófotós? Mekkora s milyen szerepet játszik életében a „kötelező lecke"?*

— Nem szeretem a nagy szavakat, a művészkedést, a művész urazást. Ha a lapomnak dolgozom, sem tudok „másképpen" fényképezni, mintha azt csupán a magam kedvére, saját szenvedélyemnek élve teszem. A Nők Lapja szerkesztőségétől nemcsak fizetést, megfelelő felszerelést, technikai és egyéb lehetőségeket kapok, de — a körülményekhez képest — szabad kezet is. Gyakran a témaválasztásban is. A módszerben, gondolkodásmódban pedig — mert számomra a fényképezés, hadd hangsúlyozzam ezt, elsősorban gondolkodásmódot jelent — valóban teljesen önálló lehetek. Ez olyan kellemes állapot, amelynek tudatában elmondhatom: szerencsés ember vagyok.

Visszatérve a kérdéshez: az alkalmazott vagy a művészi fotózásról nincsenek elméleteim. Inkább elmondom, hogy hogyan kezdtem, miként dolgoztam, dolgozom . . . 1959 júniusában egy reggel azzal fogadott a főnököm, Vassányi Béla (akinek nagy része volt abban, hogy a Fényszöv riportosztályára kerülhettem), hogy menjek ki az Operába, a balettintézet növendékeinek fellépésére. Megrémültem: — De hát én azt se tudom, hogy mi a balett! — Sebaj — hangzott a válasz —, te úgyis sportot fényképezel. Ott is ugrálnak, itt is ugrálnak. Menj csak . . . Én pedig mentem. És az égvilágon semmit se tudtam csinálni. Görcsbe rándult a gyomrom, és az egészből mit se láttam, mit se értettem. Kaptam még egy esélyt: másnap visszamentem. Nagy lélegzetet vettem, és odaálltam Lőrincz György, az intézet igazgatója elé. Elmondtam, hogy kezdő vagyok, megkértem: segítsen. Segített. S a felvételekből a Fényszöv kirakatot készített . . . Ennek hatására az év őszén a balettigazgató felkért arra, hogy készítsek fotókat az intézet jubileumi könyvébe. Most már a fölkészülésre vagy hat hét jutott. Az idő alatt, szépen sorjában módszeresen megtanultam a balett alapelemeit. Megtanultam, hogy mi a tánc, melyik póz milyen, hogyan fest a mozgás innen, onnan, amonnan fényképezve. Megfigyeltem, hogy mely pillanatokban legarányosabb a test, mikor legszebb a mozdulat, és így tovább. Ma is így dolgozom: nagyon odafigyelős, leírogatós, jegyzetelős vagyok. Megcsinálom a munka tervét, makettjét. Mindez azonban nem fárasztó, nem száraz dolog számomra, hanem élvezet és izgalom. (Fölmerülhet: ha ilyen körbejárva, kóstolgatva, hosszasan ismerkedve szeretek dolgozni, miképpen illeszkedem a napi munkába. Egyrészt: sokat segít a rutin. Másrészt: legtöbbször lehetőséget kapok arra, hogy a saját ritmusom szerint tevékenykedjem.)

A továbblépésre ismét egy „alkalmi" feladat kínált lehetőséget. 1960-ban indult a Pécsi Balett, amely a felfedezés erejével hatott művészeti életünkben. S nemcsak a tánc művészei érezhették e revelációt, egész színházi világunk gyökeresen új gondolkodásmóddal, látvánnyal, mozgáskultúrával, absztrakcióval ismerkedett a pécsiek révén. Korábban, a balettintézetben romantikus balettekkel találkoztam, most azonban a legkorszerűbbet láthattam, rögzíthettem. Eck Imre az egyik főiskolai évfolyamát vitte le Pécsre, s az nagyszerű csapat volt. (Ugyanúgy „összejött" ez a kitűnő raj, mint a filmeseké a Balázs Béla Stúdióban. A művészetben gyakran vannak ilyen kivételes „együttindulások".) Két évig úgyszólván egyedül én voltam az, aki a Pécsi Balettet fényképezte. Ez lett nagykorúsodásom ideje, a szakma először figyelt fel munkámra. Ezt a Pécsi Balettnak, a kapott lehetőségeknek köszönhetem. Ott ugyanis a téma kikövetelte az új látásmódot, gondolkodásmódot is. Korábban a Fényszövnél mindent beállítottunk, szép dekoratívan világítottunk, ellenfényt alkalmaztunk, a Hattyúk tava, a Rómeó és Júlia romantikus szellemében. Pécsett már nem használhattam „díszfényt", ilyen-olyan kis simogatást a testre, fejtetőre. A színpadi kép sugallta feszültségnek, atmoszférának kellett uralkodnia. Ezt persze csak ma tudom így megfogalmazni, akkor egyszerűen mentem az ösztönöm után, s amit láttam, azt próbáltam mennél hűségesebben visszadani. Alkalmazott táncfotográfus voltam — és vagyok — tehát. A tánc a koreográfusok, a táncosok művészete, a fotós itt legföljebb jó dokumentarista lehet . . . Aztán szép pécsi időm is véget ért. Az együttest akkor már számosan fényképezték, s úgy éreztem, már nem olyan fontos a munkám az együttes számára, mint korábban. Ezért búcsút mondtam . . .

— Korniss Pétert a fotóművészet ismerői nem elsősorban táncfotográfiáiért tartják számon, hanem a néphagyományt, a népművészetet gyöngéd szépséggel, hitelességgel megörökítő képeiért. Ilyen előzmények után mi vezette vissza e hagyományhoz? A kordivat? A társak vonzása? Vagy volt erre személyes oka is?

— A divat persze, akár bevallja az ember, akár nem, mindenkire hat. Számomra azonban ez kevés lett volna a váltáshoz, vagy, ha úgy tetszik: a továbbhaladáshoz. (Mert én nem „visszaléptem" a hagyományhoz, hanem „előreléptem" hozzá!) Valójában már 1962-től kapcsolatban álltam az ország egyik legkiválóbb amatőr néptánccsoportjával, a Bihari együttessel. Novák Ferenc volt ennek az irányítója, mindenese (azóta is közéletünk, művészeti életünk egyik fontos embere, katalizátora, színes alakja). Ő kutatott fel a Fényszövnél, s felkért, hogy csináljak fotókat a Bihari együttesről. Szokásom szerint: papírral, ceruzával mentem el a próbára, mondván, hogy azt se tudom, mi a néptánc. — Sebaj — mondta Novák —, ez remek banda, gyere velünk kirándulni, az is van olyan fontos, mint a fényképezés! . . . Novák értett ahhoz, hogy az őt körülvevő pezsgésbe izgalmas, tehetséges, nem feltétlenül egyivású embereket bevonjon. Ebben a közösségben szívhattam fokozatosan magamba azt a paraszti kultúrát, amelyet neveltetésemből nem ismerhettem. A Bihari együttes táncát figyeltem, beszélgettünk, énekeltünk. Hamarosan megértettem: szó sincs itt népieskedésről. Azt próbálja megőrizni ez az együttes, ami rövidesen eltűnik . . .

E szándékkal mentünk el aztán Novákkal Székre, a táncházba. Kali néni táncházát nem a turistáknak találták ki. Az elevenen élt, a maga ősi formájában. Este volt, tél, sötét. Petróleumlámpa égett, egy padon három zenész ült. Mindenki viseletben, szigorú táncrendben villantak meg a sárga szalmakalapok, lebbent a lányok piros pántlikás varkocsa. Annyira megdöbbentem, hogy szinte a hideg rázott. És fényképeztem, fényképeztem. Ez nem skanzen volt, kiállítás, színpadi produkció, hanem eleven élet. Erdélyi Zsuzsanna érezhetett így, amikor az archaikus népi imádságokra rátalált. Éreztem, hogy a

fényképezőgép nem zavarja meg az összejövetel bensőségességét. De, ha bármit is rögzíteni akarok, túl kell jutnom az ámuláson. Nem úgynevezett művészi ambícióm vezetett tehát, amikor Széken fényképezni kezdtem, hanem a megörökítés szándéka. Dokumentumot akartam készíteni arról, ami veszendőbe hullhat. Ezért hát Székre sokszor visszatértem. S nemcsak a táncházban fényképeztem, hanem mindenütt: az iskolában, a mezőn, az istállóban . . . Láttam és rögzítettem az ünnepeket, a mindennapokat, mindazt, ami a múltból még elérhető a fényképezőgép számára.

Megmutattam fényképeimet Csoóri Sándornak, aki akkor már közzétett néhány kitűnő írást a népművészetről. Kétségbeestem attól, amit munkáimra mondott: — Jó, szép, csak mindezt stilizálni kellene. Tiltakoztam: — Ez mind hiteles kép, nem szabad stilizálni! Később megértettem: Csoóri a sűrítést kérte számon rajtam. Általános érvényűvé kell tenni a rögzített pillanatot, az egyetemesen érvényes közléséig kell eljutni. Mert csak így szólhat az ember a lényegről, a mögöttes tartalomról. Ki kell tehát szűrni az esetlegeset, így a képen a törvény is megfogalmazódhat. Széken aztán fölfedeztem az élő közösséget, amely a maga kultúráját megteremtette. Az embereket, akik még képesek együtt nevetni, sírni — egyáltalán: jóban-rosszban együtt élni.

— *Csoóri Sándor később az alábbiakat írta fényképeiről: „. . . a tisztelnivaló újításvágy ott feszül Kornissban is. De az utóbbi időkben . . . elsősorban nem új stílust, hanem újraélhető és igaz emberi kapcsolatokat keres. Megtartó erőt, kapaszkodókat, igazi hátországot. Az ő egyik . . . újítása az, hogy nemcsak azt fényképezi, amit meglát, hanem ami hiányzik neki, s ami — megítélése szerint — ebből a mindjobban elgépiesedő világból is hiányzik . . . Korniss tudja, hogy a modern ember számára nemcsak a jövő távlat, hanem a múlt is.” Hogyan haladt a múltba — előre?*

— A hatvanas évek végét írtuk. Akkor kezdtünk el múltunkra, történelmünkre, nemzeti sajátosságainkra újra figyelni. Akkor fedeztük fel újra a paraszti kultúrát, a városi folklórt, nem a nosztalgiázás, hanem a híradás, a megőrzés, a tanulás szándékával. Amit láttam s rögzítettem 1967 és 1972 között, közreadtam 1975-ben, Elindultam világ útján című könyvemben. Magyar népszokásokat mutat be ez az album. (A kötet tizenegy fejezetének címe: Húsvét; Gyermekjátékok, játékos szokások; Leányöltöztetés; Fehérgyász; Busójárás; Szüret; Temetés; Fejfák; A táncházban; Betlehemezés; Lakodalom.)

Aztán — Múlt idő címmel — elkészítettem könyvem folytatását. Ebbe az került bele, ami abból kimaradt. A Múlt idő kötődéseink könyve. Képek szólnak benne, egyetlen betű kísérete nélkül. A fénykép nyelvén, tizenkét esszében a földhöz, az állatokhoz, a munkához való kötődésről. És persze a legfontosabbról: az emberek egymást egybefűző kötéséről-kötődéséről. Ez sem múltsiratő könyv tehát, hiszen éppen az eltűnő, még itt élő világ darabkáit próbálja az utókornak megmutatni, tanulságait átörökíteni. Immáron nemcsak a magyar parasztságra, hanem szomszédainkra is figyelve. A közös sorsra. A sokféleképpen is rokon közösségre. E munkámban Bartók Breviáriuma volt a bibliám. (Ezt később még a dél-amerikai dzsungelbe is elvittem.) A Múlt idő 1979-ben jelent meg.

1970-ben megalakult a 25. Színház. Ez a kivételes közösség ismét csak a szellemi pezsgésével hatott rám. Azzal, ahogyan — sajátos koreográfiával, színházi stílussal — egybekapcsolta az ősit s a második ezred végit, a népit és az új avantgárdot. Itt sem másfajta fényképezésmóddal próbálkoztam tehát, hanem az együttes szemlélete hatott rám. Szélesebbre nyílt „látószöggel” dolgoztam, s a jó hatások összegződhettek bennem. Mindig szerettem valahová tartozni, s ez a vibráló együttes befogadott . . .

— *1975-ben Balázs Béla-díjat kapott, 1976-ban megnyerte az ENSZ nemzet-*

közi fotópályázatának egyik nagydíját, itthon és külföldön számos kiállítást rendezett, előadásokat tartott az USA-ban, tagja különböző nemzetközi fotós testületeknek, könyveket publikált, ezeket több nyelven is kiadták, 1983 óta neve mellé odaírhatja az érdemes művész címet, a World Press Photo díjazottjai közé tartozik, és így tovább . . . Ám sikeres emberként sem igen foglalkozik a sikerrel.

— Fényképész vagyok, dolgozom. Amikor például ENSZ-díjat nyertem, s ahhoz egy ösztöndíj is társult, kimentem Észak-Amerikába. De, úgy látszik, nem tudok kibújni a bőrömből. A Föld túlsó felén sem fényképeztem mást, mint idehaza: eltűnő életformát, „múlt időt": az indiánokat. Nem érdekeltek a bedekker-közhelyek, és nem voltam hajlandó a civilizáció peremére szorított népet rezervátumlények, egzotikus kiállítási tárgyak együttesének látni. A fényképezés dokumentaristája próbáltam maradni.

Ami a legújabb munkámat illeti: hét éve tervezek egy könyvet, amelyre még szerződésem sincsen. Eddig tizenkétezer felvételt készítettem. Nemrég állt össze a könyv makettje; a tervezett album címe: A vendégmunkás. Látszólag elcsépelt téma ez, hiszen mi újat is lehetne az ingázó munkás sorsáról mondani? Engem azonban érdekelt, hogyan él, dolgozik, utazik Tiszaeszlárról Pestre, Pestről Tiszaeszlárra, miként pihen, szórakozik — egy kubikos. Évekig tartott az ismerkedésünk. Együtt utaztam egy hattagú brigáddal; megismertem munkájukat, életüket a munkásszálláson, megismerhettem otthonukat. Eleinte alig tudtunk szót érteni, rosszul éreztem köztük magamat. De aztán megszoktak, befogadtak. S engem már nemcsak a fényképezésük érdekelt, hanem az életük, sorsuk, mindennapjaik egyformasága. S lassan egyikük, egy kemény, csöndes ember — nem magas és nem alacsony, nem kövér és nem sovány, nem iszákos, de nem is kedélytelen — kivált közülük. S már csak az ő sorsát követtem. Attól kezdve róla szól ez a könyv, a hétköznapi ember életéről. Az élet minőségéről. Egy korábban ismeretlen férfiről, aki ma már barátságába fogadott, s akivel, ha találkozunk, megöleljük egymást.

— *Ezt a fajta fényképezést némelyek talán „múlt idő"-be helyezik, s nem tartják korszerűnek. Jómagam nem kedvelem az emberről megfeledkező, művészkedő divatokat. De vajon Korniss Péter az egyik „technikai" művészet művelőjeként hogyan vélekedik erről?*

— Meghívnak időnként fiatal fotósok stúdiójukba, ez azt látszik igazolni, hogy kíváncsiak a véleményemre. De aztán, amint elkezdünk beszélgetni, s én társadalomról, progresszióról, magyarságról, nemzeti érzésről, közösségről szólok, hirtelenében úgy érzem magam, mintha a XIX. század költője volnék. Aggódva elgondolkodom ilyenkor: vajon menthetetlenül elavult fogalmakhoz ragaszkodom? Nem könnyű erre megbízhatóan felelni. De úgy látszik, én már csak így tudok fényképezni.

Korniss Péter önálló kiállításai:

1972 Helsinki (Kluuvi Gallery)
Varsó (Magyar Intézet)

1973 Szófia, Berlin
(Magyar Intézet)

1974 Budapest (Műcsarnok)
Prága

1975 Billingham (Anglia — Nemzetközi Folklór Fesztivál)

1977 New Brunswick (Rutgers University)
Lincoln (University of Nebraska)
Salt Lake City (University of Utah)

1978 Utrecht (Expositiehuis t'Hoogt)
Moszkva (Barátság Háza)

1980 Chalon-sur-Saone (Musée Nicephore Niépce)
Tihanyi Múzeum

1981 Dortmund (Fachhochschule)
Münster
Stuttgart
Budapest (Duna Galéria)

1982 Brüsszel
Belgrád

1983 Amszterdam (Canon Gallery)
Toulouse

1984 Vilnius (Litvánia)

1985 Quito (Ecuador)

Könyvei:

A Magyar Állami Népi Együttes (1975)
Elindultam világ útján (1975) Heaven's Bridegroom (angol, német és francia kiadás)
Múlt Idő (1979) Passing Times (angol és német nyelven)
Vörös Felhő földjén (1982) The Land of Red Cloud (angol és német nyelven)
Ősi karavánutak földjén (1985)

Bodnár Lajos

Született: hatvannyolctól nyolcvanhatig . . .

A sajtótörvény előkészítése

Csaknem húsz éve, hogy egy magasszintű politikai határozat kimondta: „időszerűvé vált az egységes magyar sajtótörvény megalkotása, amely összefoglalná a sajtó munkájának elvi, gyakorlati kérdéseit". Bár e szabályozás már a hatvanas évek végén időszerű volt, keveset hallottunk róla a hetvenes években. A nyolcvanas évek kezdetén ismét napirendre került, hogy újabb öt év múlva valóban testet öltsön a régi elhatározás: megszülessen az első magyar szocialista sajtótörvény.*

Szinte bizonyos, hogy a törvényelőkészítés újkori történetében nem akad még egy olyan törvény, amelynek csupán az előkészítése közel két évtizedig tartott. (Hiszen ma már a jogszabályok „amortizációs" váltása is gyorsabb.) Megállapításunk tényszerűségén mit sem ront az a körülmény, hogy az elmúlt két évtized során korántsem volt egyenletes a törvényelőkészítők munkatempója.

Hosszú nekifutásból

Milyen utat tett meg a sajtótörvény a gondolatközlési jog, a sajtószabadság kodifikálását pártoló igény legelső megfogalmazásától a törvényjavaslat utolsó parlamenti olvasásáig? Mit tartalmazott a törvény eredeti koncepciója, és ehhez képest mennyiben változott a végső szöveg? Milyen javaslatok, vélemények ütköztetése, érvek és ellenérvek hatása alatt formálódott a kihirdetés pillanatáig a törvény?

Ilyen kodifikáció-történeti felmérést nem végeztek a sajtótörvény előkészületeiről, ezért a törvényalkotás teljességre törekvő rekonstruálására mi sem vállalkozhatunk. Ám mégsem tanulság nélkül való a betekintés a sajtótörvény születésének műhelyébe: képet kaphatunk a törvényjavaslat politikai-jogi evolúciójának folyamatáról.

A hatvanas években kibontakozó társadalmi, gazdasági reformfolyamat a sajtómunkát érintő kérdések átfogó szabályozásának igényét is felszínre hozta. A kodifikációs munka azonban épp, hogy megindult, lendülete máris alábbhagyott. A kodifikátorok elé állított feladat akkor jogilag, politikailag egyaránt bonyolultabbnak bizonyult a vártnál.

Az Igazságügyi Minisztérium és a Tájékoztatási Hivatal vezetésével megindúló munka során az az álláspont alakult ki, hogy voltaképp nem a sajtóról, hanem általában a tájékoztatásról kellene magas szintű jogszabályt — lehetőleg törvényt — alkotni, hiszen a

* A Sajtótörvény teljes szövegét és végrehajtási utasítását Lapozgató-rovatunkban közöljük.

tájékoztatás eszköztára korszerűbb lett és kibővült. A tájékoztatási törvény keretében kellene tehát rendezni a sajtóra vonatkozó kérdéseket is. 1970-ben elkészült az előkészítő anyag, a törvény koncepciója. Az előterjesztést azonban az illetékes szervek levették a napirendről.

Érthető, hogy a legjobban az újságírószakma képviselői fájlalták ezt a döntést, hiszen ők tekintettek a legnagyobb várakozással a sajtótörvény megalkotása elé. Bár a sajtóigazgatás gyakorlata kedvező irányt vett, *számos elvi és gyakorlati probléma várt még tisztázásra.* Magas szintű normatív szabályozás hiányában az információszerzéssel, a tájékoztatással összefüggő jogok és kötelességek érvényesítésére is jobbára csak az igazgatási út maradt.

A tájékoztatással összefüggő engedélyezési szabályokat lényegében továbbra is egy 1959-ben hozott kormányrendelet rögzítette. Ez a szabályozás azonban korántsem lépett fel a teljesség igényével: hatályon kívül helyezte a felszabadulás előtti jogszabályokat, az 1945 utáni sajtójogi rendelkezéseket pedig összevonta.

Tíz év után új lendület

Csak tíz év után, 1981-ben került ismét napirendre a törvény megalkotásának terve. Az Igazságügyi Minisztériumban kodifikációs bizottság alakult, és megkezdődött a szokásos, aprólékos szakmai előkészítő munka. A tájékoztatási törvény — hiszen ekkor már erről volt szó — elvi kérdéseinek kidolgozásában az MSZMP KB illetékes osztályai, a Tájékoztatási Hivatal, a Művelődési Minisztérium, a MÚOSZ, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió képviselői is részt vettek.

A kodifikációs bizottság, a sajtóigazgatás gyakorlatát áttekintve, a következőkben látta a törvényi rendelkezés indokait:

— A tájékoztatás nyíltsága, őszintesége és teljessége része a szocialista demokrácia érvényesülésének, feltétele a szocialista tudatformálásnak, a tömegek közéleti aktivitásának. *A törvény megalkotása a szocialista demokratizmus kibontakoztatását célzó program megvalósítását szolgálja.*

— Tájékoztatáspolitikánk elvei helyesek, a gyakorlatban beváltak. Indokolt, hogy magas szintű állami jogszabályokban is tükröződjenek.

— A törvényben kifejezésre kell juttatni a tájékoztatás szabadságát, de ugyanakkor egyértelműen és világosan utalni kell ennek törvényi korlátaira is. Lehetővé kell tenni a határozottabb fellépést a társadalmi-politikai célkitűzéseinkkel szemben álló megnyilvánulásokkal szemben.

— Tovább kell fejleszteni a jogi szabályozás rendszerét; a szabályozást áttekinthetőbbé kell tenni. A rendezésnek figyelembe kell vennie a tájékoztatási eszközök időközben bekövetkezett nagyarányú technikai fejlődését.

Ekkor már a szabályozás alapvető elveit is rögzítették:

— A tájékoztatásról szóló törvény célja, hogy a fejlett szocialista társadalom építésének szolgálatában a tájékoztatás eszközével elősegítse a szocialista tudat fejlesztését, a közvélemény formálását, a közéleti demokrácia erősítését, a kulturális igények kielégítését.

— A tájékoztatás — a Magyar Népköztársaság és a szocialista államok közös érdekeinek megfelelően — nyújtson valósághű képet a Magyar Népköztársaság és a többi szocialista ország politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális célkitűzéseiről, az ezek megvalósításáért folyó munkáról, az elért eredményekről, és informáljon a nemzetközi élet eseményeiről.

— A tájékoztatás feladatai közé tartozik a szocialista társadalom fejlődését gátló, a szocialista erkölcsöt sértő jelenségek bírálata, az állampolgárok közérdekű kezdeményezéseinek, javaslatainak, bejelentéseinek közzététele.

— A sajtó, a rádió, a televízió és az egyéb tájékoztatási eszközök útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti a gondolatait, amennyiben azok nem sértik az alkotmány rendel-

kezéseit, a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjét, illetőleg mások jogait és törvényes érdekeit.

— Az állami, szövetkezeti és társadalmi szervek kezdeményezéssel, a szükséges adatok és felvilágosítások rendelkezésre bocsátásával kötelesek elősegíteni a hiteles, pontos és gyors tájékoztatást.

— A tájékoztatás során nyilvánosságra hozott javaslatokat és bírálatokat az érintett szervek kötelesek megválaszolni.

— A tájékoztatást végző szervek feladataikat — a tájékoztatásról szóló törvénynek és végrehajtási rendeleteinek a keretei között — önállóan lássák el. A felelős szerkesztői rendszert a Magyar Rádióra és a Magyar Televízióra is ki kell terjeszteni. Ugyanakkor pontosabban meg kell határozni a tájékoztatással foglalkozó szervek és személyek (kiadók, felelős szerkesztők, újságírók stb.) jogait és kötelességeit.

— A tömegtájékoztatási eszközök közül a rádiót és a televíziót kizárólag az állam tartja fenn és működteti. Sajtótermékeket kinyomtatni vagy más úton előállítani és terjeszteni — jogszabályban meghatározott kivételekkel — csak engedély alapján lehet.

— Az engedélyezés szabályozása a gyakorlatban bevált, ezért alapvető módosítást nem igényel. A hatályos rendelkezéseket azonban indokolt kiegészíteni a következők szerint:

— Érvényesüljön általános elvként az az időszaki lapokra vonatkozó szabály, hogy az engedély csak akkor adható meg, ha a sajtótermék országos vagy helyi politikai, gazdasági, illetőleg kulturális szükségletet elégít ki.

— Biztosítani kell a jogorvoslat lehetőségét (a felettes szervhez való fellebbezés jogát) a sajtótermék előállítása és terjesztése tekintetében hozott hatósági döntés ellen.

Az akkori elképzelések szerint a törvénytervezetet még 1982 második félévében tárgyalta volna az Országgyűlés. Tudjuk, erre csak négy évvel később kerülhetett sor. Bár az ütemtervet nem sikerült tartani, 1983 derekán már elkészült az a törvényszöveg, amit társadalmi vitára bocsátottak. (Ez a jogszabály 32 szakaszból állt, szemben az elfogadott törvénnyel, amely 23 szakaszos.)

Preambulum-változatok

A vitára bocsátott törvényjavaslat számos olyan részletkérdéssel is foglalkozik, amely a törvény végrehajtási rendeleteiben is szabályozható. Szövegezése még magán viseli az első megfogalmazás külső jegyeit. A tervezet bevezetője így szól:

„A Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat és a szabadságjogokat, ideértve a tájékoztatáshoz és a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot is.

A szocializmus építése és a szocialista demokrácia fejlesztése magas színvonalú tájékoztató tevékenységet kíván. Nyíltsága, őszintesége és teljessége elősegíti a szocialista demokrácia érvényesülését, népünk társadalmi és történelmi önismeretének fejlődését, szocialista vívmányaink, szellemi, erkölcsi értékeink védelmét, gyarapítását, a népek és nemzetek békés együttélését." (1983)

Íme ugyanez néhány hónappal később, vita után:

„Alkotmányunk szerint a Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat, és biztosítja a sajtószabadságot. E jogok magukban foglalják minden magyar állampolgár jogát a szabad véleménynyilvánításhoz, valamint a tájékozódáshoz való jogot szűkebb környezetét, hazáját és a világot érintő kérdésekben.

A tájékozódás jogának és a tájékoztatás kötelezettségének következetes érvényesítése a közélet demokratizmusának elengedhetetlen követelménye, a szocialista demokrácia kiteljesedésének biztosítéka. A tájékoztatás egyben népünk társadalmi és történelmi önismeretének fejlődését, vívmányaink, szellemi, erkölcsi értékeink védelmét,

gyarapítását, a népek kölcsönös jobb megismerését és megértését, a béke megszilárdítását szolgálja." (1984)

És akkor a teljesség kedvéért adjuk közre a preambulum tárcaegyeztetés utáni utolsó változatát, majd az Országgyűlés által jóváhagyott végleges formát is:

„A Magyar Népköztársaság Alkotmánya biztosítja a sajtószabadságot. Mindenkinek joga van a sajtó útján közölni nézeteit, alkotásait, amennyiben azok nem sértik a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét.

Annak érdekében, hogy az állampolgárok tájékoztatást kapjanak szűkebb környezetüket, hazájukat, a világot érintő kérdésekben, a sajtó feladata, hogy — a hírközlés más eszközeivel összhangban — gondoskodjék a hiteles és rendszeres tájékoztatásról." (1985)

„A Magyar Népköztársaság Alkotmánya biztosítja a sajtószabadságot. Mindenkinek joga van a sajtó útján közölni nézeteit, alkotásait, amennyiben azok nem sértik a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét." (1986)

Visszakanyarodva az 1983-ban készült tervezethez, a törvényjavaslatot 83 őszén a Jogpropagandát Koordináló Bizottság is megtárgyalta. A bizottsági tagok gyakorlott szemmel vizsgálták a törvényjavaslat sorait, és természetesen a szövegezés gyenge pontjaira is rámutattak. A jogi boncasztalon a tervezet végül is kiállja a kritika próbáját, noha az újságírószakma részéről felvetett észrevételekre nem sikerült maradéktalanul meggyőző választ adni. Ám ez a vita is hozzájárult ahhoz, hogy később a sajtó szakemberei által felvetett igényeket is sikerült figyelembe venni a törvény szövegezésénél. Hogy csak egy példát említsünk, a vitára bocsátott anyag is szólt arról, hogy a sajtó tudósíthat a különböző szervek és bizottságaik nyilvános üléseiről, de csak később kerül a szövegbe ez a csöppet sem lényegtelen kitétel: „az érdekeltek hozzájárulása nélkül is".

Engedélyezés új alapokon

A társadalmi vita tapasztalatainak birtokában a javaslat alapos átdolgozásra került, s 1984 januárjában a törvényelőkészítők elkészültek a tárcaegyeztetés alapjául szolgáló anyaggal. Ezzel lényegében kezdetét vehette a törvényelőkészítés utolsó intenzív szakasza. Ekkor elméletileg még nyitva állt a lehetőség, hogy 1984 végéig megszülessen az új sajtótörvény. (A tervezetben mindenesetre a törvény 1984. évi számozással szerepelt.)

A törvényjavaslat első államigazgatási egyeztetése során még nem sikerült lezárni minden vitás kérdést. Így például a tervezett szabályozással szemben az engedélyezési rendszerre nézve is kialakult két ellentétes irányú — szigorúbb, illetőleg liberálisabb — javaslat. A Művelődési Minisztérium és a Tájékoztatási Hivatal például a javasolthoz képest az engedély megadását további feltételhez kívánta kötni. Ugyanakkor a Magyar Írók Szövetségének Választmánya szerint a tervezet a meglevő engedélyezési rendszert „konzerválja". Az „engedélyek rendszerére épített sajtószabadság" — véleményük szerint — ellentétben áll a demokrácia fejlesztésével.

A törvényelőkészítők e két álláspont közötti megoldást választottak: az engedélyezést olyan normatív (a szubjektív elbírálást kizáró) feltételekhez kötötték, amelyek mindenki számára egyértelművé teszik, hogy az engedélyező szerv milyen esetben tagadja meg a sajtóengedélyt.

A társadalmi vitára, majd 1984-ben tárcaegyeztetésre megküldött törvényszöveg néhány általános szabály erejéig kitér a bírósági ügyekről adott tájékoztatás eltérő szabályozására is.

„(1) A tájékoztatási szervek tájékoztatást adhatnak az állami, szövetkezeti és társadalmi szervek, valamint ezek bizottságai nyilvános üléséről, továbbá a bíróságok nyilvános tárgyalásairól. Polgári és családjogi per tárgyalásáról csak valamennyi perben álló fél hozzájárulásával lehet tájékoztatást adni.

(2) A bírósági ügyről adott tájékoztatásban közölni kell, hogy az ismertetett határozat jogerős-e. Ha az ügyről a jogerős határozat meghozatala előtt közöltek tudósítást, akkor a jogerős határozatról, ha pedig a jogerős határozatot utóbb megváltoztatták, erről a döntésről is hírt kell adni.

(3) Bírósági tárgyaláson fényképet, televízió- vagy filmfelvételt, illetőleg hangfelvételt készíteni csak a külön jogszabályban meghatározott engedéllyel szabad."

A probléma gyakorlatibb megközelítésére való további finomítás, hogy a jogerős határozathoz kapcsolódó utólagos „helyreigazítási" kötelezettség csak akkor terheli a sajtószervet, *ha az érdekelt kéri.* A sértettnek sem áll ugyanis mindig érdekében, hogy ismét szellőztesse ügyét a sajtó . . . A bírósági ügyekben tapasztalt szabályfinomítás mindenesetre odáig megy, hogy végül a téma kimarad a törvényből. Pontosabban ezt egy törvényi felhatalmazás pótolja, miszerint a kérdést igazságügyminiszteri rendeletben kell rendezni.

A szakmai, társadalmi viták 1984. évi tapasztalatai így összegezhetők:

A viták során általános egyetértés fogadta az egységes, átfogó *sajtótörvény* megalkotását és a törvény fő elveit.

A vitában résztvevők egyetértettek azzal, hogy a jövőben a sajtótermék engedélyezéséről hozott államigazgatási határozat ellen a bírósághoz lehet fordulni. Szükségesnek tartották, hogy az ügyész nyilvános közlést megtiltó határozata ellen is a bírósági jogorvoslatot lehessen igénybe venni.

A törvénytervezet egyes rendelkezései körül élénk vita alakult ki.

Sokan kifogásolták, hogy az állami, a szövetkezeti, a társadalmi szervek és az egyesületek felvilágosításadási kötelezettsége a vitára bocsátott tervezet szerint csak a közérdekű ügyekre terjed ki.

Többen javasolták, hogy a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának a tájékoztatással kapcsolatos feladatai, így különösen a hírzárlat elrendelésére vonatkozó rendelkezések a törvényben kerüljenek megfogalmazásra.

A javaslattal a törvényelőkészítők nem értettek egyet, amit ezzel indokoltak: A tájékoztatási, illetve a sajtótevékenység állami irányítása, felügyelete a Minisztertanács feladata, amelyet az általa kijelölt szervek útján lát el. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala feladatkörét pedig külön jogszabály, az 1039/1969. (X. 28.) Korm. számú határozat tartalmazza.

Újságírói etika

Az újságírók részéről felmerült az igény, hogy — társadalmilag és politikailag fontos munkájukra tekintettel — fokozott védelem illesse meg őket. A törvényszerkesztők álláspontja azonban ez volt: bár igen fontos az újságírók tevékenysége, a büntetőjog által minden állampolgár számára biztosított védelmen (testi sértés, kényszerítés, becsületsértés stb.) túl különleges védelmük nem indokolt.

Többen felvetették, hogy a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala kapjon felhatalmazást *az újságírói magatartás etikai szabályainak* megalkotására. A törvényelőkészítők tartalmilag egyetértettek a gondolattal, mégis ellenezték a javasolt megoldást. Az etikai szabályok ugyanis épp abban különböznek a jogszabályoktól, hogy nem állami szervek alkotják őket, és a szabályok megtartása állami szervek útján nem kényszeríthető ki. Az újságírói magatartás etikai szabályait tehát nem állapíthatja meg állami szerv, mert ezzel azok jogszabállyá válnának. Ezért az újságírók etikai szabályzatát továbbra is a Magyar Újságírók Országos Szövetsége által kiadott társadalmi szabályként indokolt fenntartani, s a törvényben erről nem szükséges külön rendelkezni.

A MÚOSZ érdekvédelmi munkájának egyik eredménye az újságírók védelmét szolgáló új szabálysértési tényállás az *újságíró akadályozásáról.*

A sajtótörvényről szóló törvényjavaslat és minisztertanácsi rendelet tervezetét a Tájékoztatási Hivatal elnöke és az igazságügyminiszter 1986 februárjában együttesen terjesztette a Minisztertanács elé. A hosszú és alapos előkészítés után joggal jelenthették a Minisztertanácsnak: „*Az egyeztetés eredményeként vitás kérdés nem maradt fenn.*"

A Minisztertanács a törvényjavaslatot megtárgyalta, elfogadta, és határozatot hozott arról, hogy az Országgyűlés elé terjesszék. Ezzel a javaslat lényegében a *törvényelőkészítőktől a törvényhozók hatáskörébe került.*

A módosító javaslatok „utóélete"

Az Országgyűlés tavaszi ülésén lezajlott vita emlékezetes, felemelő pillanatait megörökítette a tömegtájékoztatás, a sajtó, a rádió, a televízió a maga műfajaiban. Mielőtt azonban a törvényi szentesítés ünnepélyes mozzanatára térnénk, idézzünk fel röviden két országgyűlési bizottsági vitát a sajtótörvényről. A plénum előtti megtárgyalása előtt a kulturális, valamint a jogi, igazgatási és igazságügyi bizottság is alaposan megvitatta a tervezetet.

Milyen új kérdések kerültek szőnyegre azután, hogy az államigazgatási egyeztetés szintjén úgyszólván minden vitás kérdést sikerült lezárni?

A kulturális bizottság március 11-én megtartott ülésének az újságíró Szövetség volt a házigazdája. Meghívottként számos főszerkesztő is „belehallgathatott" a vitába. Érthető módon többségüket hozzászólásra is inspirálta a téma.

Megyeri Károly, a MÚOSZ főtitkára elmondta, hogy minden nagyobb szerkesztőségben megvitatták az újságírók a tervezetet, két ízben a Választmány napirendjén is szerepelt a téma, sőt végső áttekintésre a MÚOSZ elnöksége még egyszer napirendre tűzhette a tervezetet. Ilyen előzmények után joggal jelenthette ki a főtitkár: „közreműködésünk jótékony hatással volt a törvénytervezet alakulására, és a szakemberek által különösen bonyolultnak tekintett törvénytervezet színvonalas kimunkálásához is hozzájárulhattunk".

A bizottság ülésén nagyító alá vették a véglegesnek tekinthető törvényjavaslatot, ami a felszólalók egyöntető támogatásával, helyeslésével találkozott. Nem mond ennek ellent, hogy több szövegmódosító indítvány is elhangzott. A legtöbb felszólaló a tájékoztatási kötelezettség, a titokvédelem és az újságíró védelme témakörét boncolgatta. Vita alakult ki a válaszadási kötelezettség értelmezése, a tájékoztatás és a reklám fogalmi elhatárolása körül.

Ragadjunk ki néhány javaslatot az elhangzottak közül, vizsgáljuk meg „utóéletüket".

— A tervezet 11. paragrafusa az újságírók kötelezettségeit és jogait taglalja. A 11. paragrafus *d)* pontja nem ismerős számunkra — tette szóvá a MUOSZ főtitkára —, eddig még nem találkoztunk ilyen tartalommal. A *d)* pont így szól: *Köteles a nyilvános közlésre előkészített anyagban a tényekre, eseményekre vonatkozó különféle nézeteket ismertetni.* Mi tévesnek érezzük ezt a bekezdést. Az a véleményünk, hogy ez a megfogalmazás félreértelmezhető lehet. Vagyis az újságírón számon kérhető az adott téma kapcsán különféle, mindenféle, valamennyi, vagyis az összes nézet közlése is. Az a véleményünk, hogy ne maradjon a törvénytervezetben a *d)* pont.

Megmaradt a *d)* pont... De új tartalommal! Ugyanakkor az előző törvényszakasz módosult a javasoltak szerint. Így: az újságíró „a tényeket, eseményeket a maguk teljességében köteles ismertetni". Az újrafogalmazott paragrafus így kétségkívül szabatosabb lett.

Paizs Gábor, az Esti Hírlap főszerkesztője egyetértett azzal, hogy az újságírót a közérdekű bejelentők részére biztosított jogvédelem illesse meg. Ugyanakkor javasolta, marasztalják el

a felvilágosítást jogtalanul megtagadó személyt. Ez utóbbi javaslat közvetlen nyomát a törvény szövegében nem találhatjuk. *A felvilágosítási kötelezettség szankciórendszere azonban épp e vita nyomán lett szigorúbb.*

Az üzemi titok értelmezése körül az előkészítés során szinte minden alkalommal parázs vita bontakozott ki. A törvényszerkesztők azt hangoztatták: a tájékoztatási kötelezettség törvényes korlátai között az állami, hivatali szolgálati titokról is említést kell tenni. Ugyanakkor főként az üzemi titok fogalmát illető újságírói aggodalom is indokoltnak tűnik. Ennek a kulturális bizottság ülésén *Bajnok Zsolt*, a Magyar Hírlap főszerkesztője is hangot adott: — Kollégáimnak és személyesen nekem is az az aggályunk, hogy az üzemi, üzleti titkot általában az érintett szervek vezetői fogalmazzák meg és definiálják, következésképp ez olyan kiskapu a tájékoztatás előli elzárkózásra, amely szinte minden esetben használható. Az újságírópraxis rengeteg példát szolgáltat arra, hogy azokon a munkahelyeken, ahol a dolgok éppen nem mennek jól, egyszeriben az üzemi titok fogalma is rendkívül kibővül.

Ennyit dióhéjban a kulturális bizottság ülésén elhangzottakról. E néhány javaslat korántsem nyújt teljes képet a tizenöt hozzászóló mondanivalójáról, ám a vita hangulatából talán ad egy kis ízelítőt.

Az Országgyűlés jogi bizottsága három nappal később, március 14-én — csupán egyetlen héttel a parlamenti vita előtt — ugyancsak megtárgyalta a törvényjavaslatot. A kulturális bizottság vitájának részleteiről *dr. Bognár Rezső*, a kulturális bizottság elnöke tájékoztatta a képviselőket, részletesen ismertetve az ott elfogadott nem kevesebb, mint 12, tartalmi kérdésekre is kiható szövegmódosító javaslatot. (E cikk kereteit meghaladná e javaslatok ismertetése.)

A tájékozódáshoz való jog, az információhoz jutás kérdését a jogi bizottság ülésén felszólaló képviselők is érintették. *Nagy József* például úgy vélte, hogy ezt a jogot a törtvényjavaslat indokolatlanul szűkíti le az állampolgárokra, mert a tájékozódáshoz való jog mindenkit megillet. Javaslata nyomán alakult így ez a paragrafus: „A Magyar Népköztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy tájékoztatást kapjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben."

Dr. Hellner Károly azt vetette fel: miért élvez privilégiumot a rádió és a televízió a többi sajtóorgánum rovására? Amíg ugyanis ez utóbbiak a közlést követően meghatározott ideig kötelesek megőrizni a tájékoztatás anyagát, a rádiót, a televíziót nem terheli ilyen kötelezettség a nem rögzített műsorok tekintetében. Egy helyreigazítási vitában tehát velük szemben eleve hátrányos helyzetből indul az állampolgár.

A bizottság akceptálta ezt az érvet, s a végleges törvényszöveg a rádió és a televízió privilégiumát megszüntette.

Bírósági út

A jogi bizottság ülésén került a törvényjavaslatba egy elvi jelentőségű módosítás. A törvény rendelkezéseihez kapcsolódó szankciórendszer azzal vált teljesebbé, hogy — az igazságügyi tárca javaslata nyomán —, a *felvilágosítási, a válaszadási, a válaszközlési és az észrevételközlési kötelezettség teljesítése bírósági úton is kikényszeríthetővé vált.*

Eredetileg e kötelezettségek „kikényszerítését" csak a fegyelmi felelősségrevonástól lehetett remélni. Mivel a fegyelmi jogkör gyakorlójának érdekköre rendszerint nehezen határolható el a beosztottétól, a gyakorlatban erőtlennek ígérkezett ez a szankció. Ezért javasolták a törvényelőkészítők a bírósági út megnyitását.

Az Országgyűlés március 20-i ülésén a kormány nevében az igazságügy-miniszter terjesztette elő a sajtóról szóló törvényjavaslatot. A miniszteri expozéban a demokratikus törvényelőkészítés tapasztalatairól is szó esett.

„A viták során sok figyelemreméltó — nem egyszer kritikus — észrevétel és javaslat hangzott el. Úgy érzem, mindent megtettünk a hasznosítható vélemények érvényesítése érdekében. Többször előfordult természetesen, hogy az észrevételek és javaslatok egymásnak is ellentmondóak voltak, a tervezett szabályozással éppen ellentétes irányú változtatást sürgettek. Ilyenkor a törvényelőkészítők általában a többségi véleményt érvényesítették."

Az Országgyűlés kulturális bizottságának titkára, a javaslat bizottsági előadója ugyanakkor a társadalmi vita fogalmának eddiginél pontosabb meghatározását is sürgette.

Hiszen — mint mondotta — *„a sajtótörvény tervezetét több fontos társadalmi szervezet, köztük a Hazafias Népfront, nem vitatta meg."*

Az Országgyűlés, néhány szövegmódosító javaslattól eltekintve, új rendelkezéssel nem egészítette ki a törvény szövegét. Annál több szó esett a sajtó, a tájékoztatás szerepét meghatározó alapelvekről, követelményekről, amelyek nélkül nem bontakozhat ki a sajtó progresszív társadalmi hivatása, közéletet formáló szerepe, a nemzeti közmegegyezést segítő funkciója.

További iránymutatás

Sajtótörvényünk ugyan hosszabb lett a *Deák Ferenc* által javasolt egymondatos jogszabálynál — miszerint elég, ha a sajtótörvény kimondja: „hazudni nem szabad" —, ám így is csupán a legfontosabb kérdéseit rendezhette a tájékoztatásnak, a sajtóigazgatásnak. E magas szintű normatív szabályok, konkrét tartalommal töltve a sajtó- és szólásszabadság alkotmányos alapelvét, egyidejűleg szűkebbre szabták a sajtó ügyeibe való „beleszólási szabadság" játékterét.

Egyes jogtudatvizsgálatok szerint egy új jogszabály hatályosulásához öt-hat évre van szükség. A sajtótörvény esetében ez az időszak rövidülhetne, ha az illetékes szervek (a Tájékoztatási Hivatal, a MUOSZ) szakmai, etikai-jogi iránymutatások közreadásával mielőbb — a bíróságokat, mi több: a sajtópert megelőzve — maguk értelmeznék a sajtótájékoztatás immár törvény adta fogalmait. Elsőként talán a felvilágosítási kötelezettség terjedelmét, formáit és tartalmi kereteit, a titokvédelem gyakorlati szabályait, valamint a szerkesztőségek és a kiadók kapcsolatrendszerének vitatott kérdéseit.

ABSTRACT: Nearly two decades passed between the first formulations of the right to communicate ideas and the birth of the first Hungarian press law, coming into force on September 1, 1986. The above article offers an insight into the workshop of the preparations, outlining the political-legal development process of the bill.

Nemzedékek a politikában

A műsor a Kossuth rádióban hangzott el 1986. április 10-én. A műsorvezető Kéri László politológus, a szerkesztő Mihancsik Zsófia volt. Andics Jenő szociológus, Fritz Tamás újságíró és Vida István történész vett részt a beszélgetésben.

Kéri László: Milyen jelentőségük van a generációs viszonyoknak, a generációs tagolódásoknak a politikai életben? Milyen szerep jut az egyes generációknak, mennyire maradnak tartósan a politikai vezető szerepben egyes korosztályok, illetve mennyire maradnak ki belőle? Milyen belső mozgatórugói lehetnek ezeknek a különbségeknek? Akárhonnan is közeledünk a kérdéshez, megfigyelhető egyfajta ciklikus mozgás a generációk politikai, társadalmi, közéleti térfoglalásában. Tény, hogy a nyolcvanas évek közepére ez a kérdés erőteljesen kiéleződött Magyarországon. Röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy a társadalom, a közélet, a politikai viszonyok egy konkrétan körülhatárolható generációváltás kihívásával kell, hogy szembenézzenek. Magyarán arról van szó, hogy egy korosztály tartósan, stabilan, mintegy negyedszázadnyi időszakot átölelve elfoglalta a társadalmi vezető pozíciók jelentős részét még valamikor az ötvenes évek vége—hatvanas évek eleje közötti időszakban, és úgy tűnik, hogy ez a korosztály, erőteljesen közeledve a nyugdíjazási korhoz, a hatvanadik életévhez, szembe kell, hogy nézzen a váltással. Az a kérdés is felvetődik, hogy a generációváltás során milyen szóbajöhető korosztályokkal kell majd számolni, vagy egyáltalán lesz-e ennek valamilyen korosztályspecifikus jellegzetessége. Ha figyeljük a kulturális sajtót, akkor a fiatal írók, költők kapcsán, egyáltalán a művészeti élet szerveződésében már évek óta napirenden levő kérdés a generációváltás. A politikai viszonyok terén igazából ez csak az utóbbi egy-két évben vált nyilvánvaló problémává. Az ember végül is foglya saját korának, és nem gondol arra, hogy esetleg olyan típusú történelmi ciklusok ismétlődhetnek meg itt a nyolcvanas évek második felének Magyarországában, amelyeket esetleg már ötven—száz—százötven évvel ezelőtt is kitapinthattunk. Tehát feltehetjük úgy is a kérdésünket, hogy az a fajta generációváltás, amellyel majd a magyar társadalom szembenéz a következő néhány évben, mennyiben ennek a kornak a terméke, vagy mennyiben vannak előzményei a magyar újkori politikatörténetben. Mit szól ehhez Vida István, aki történész, mégpedig újkori történész?

Vida István: Véleményem szerint a generációknak rendkívül ritkán van önálló politikai szerepük a történelemben. Kiemelkedő, feszült, válságos periódusokban előfordul, de hosszabb távon általában a generációk mindig valamilyen társadalmi, politikai erőhöz kötődnek, annak révén vesznek részt a politikában. Önállóan, mint egy generáció, nem játszanak szerepet, vagy másodlagos szerepet játszanak. Az előbbi kérdésre visszatérve hadd ismertessem egy amerikai történész, politológus, Andrew C. János könyvében megjelent statisztika néhány fontosabb mozzanatát, ami arra világít rá, hogy Magyarországon a parlament összetétele hogyan alakult generációk szerint. Az ő vizsgálata 1887-től 1939-

ig terjed, tehát hat-hét évtizedet ölel fel. Az derül ki belőle, hogy amíg 1887-ben a képviselőknek majdnem 40 százaléka 40 év alatti volt, körülbelül 45 százalékuk 40—60 év közötti volt, és mindössze 15 százalékot tett ki az idősebbek aránya. A fiatalok részvétele a parlamentben fokozatosan csökken egészen 1920-ig, és ezzel párhuzamosan fokozatosan nő az idősebb generáció részvétele, tehát az idősebb képviselők aránya. Ha megnézzük az 1920-as statisztikát, ott az derül ki, hogy akkor a fiatalok aránya 38 százalékot tett ki, az idősebbeké, tehát a 40—60 év közöttieké 54 százalékot s a legidősebbeké alig 6 százalékot. Tehát ez azt jelenti, hogy 1887 és 1920 között végbemegy egyfajta generációváltás. Az 1920-as dátum azért fontos, mert az 1918—19-es forradalmak, az ellenforradalom után 1920-ban rendeztek először választásokat Magyarországon, és ekkor került be az a fiatal, jobboldali politikus garnitúra a parlamentbe, amelynek tevékeny szerepe volt Magyarországon az ellenforradalom győzelmében. Tehát itt lép föl, itt vonul be a politikai közéletbe egy új generáció, de nem azért vonulnak be, mert fiatalok, hanem azért, mert kapcsolódnak a keresztény kurzushoz, az akkori szélsőjobboldali mozgalmakhoz. Ha most 1920-at összevetjük 39-cel, akkor megint azt láthatjuk, hogy 20-tól kezdve a fiatalok aránya fokozatosan csökken 1935-ig, majd a nyilas parlamentben ismét jelentősen megugrik, 38 százalékra. Ezzel párhuzamosan az idősebbek aránya 1920-tól kezdve fokozatosan emelkedik, 35-ben valamelyest csökken, de 39-ben már 73 százalék és a nyilas parlamentben 60 százalék. Ez arra világít rá, hogy 1935-ben megint volt törekvés arra, hogy fiatalítsák a politikai közéletet. Gömbös nevéhez fűződik, hogy Magyarországon létrehozzanak egy német típusú fasiszta diktatúrát, és Gömbös tudatosan hozta ismét a saját kortársait, a fiatalabb, jobboldali generációt. Majd a 39-es választásoknál bekerülő nyilasok jórésze ismét a fiatalabb, a politikában kevésbé járatos emberekből került ki. Tehát mindez azt mutatja, hogy a generációknak, a generációk jelenlétének a politikában kétségtelenül van bizonyos ciklikussága.

Kéri László: Hogyha ezeket az összefüggéseket továbbvisszük a 45 utáni időszakra, és azon gondolkodunk, hogy az elmúlt negyven év közéleti változásainál kitapintható-e egyfajta generációs összefüggés, találhatunk-e esetleg olyan szálat, amely a háború előtti viszonyok folytatásaként alakulna? Ehhez már persze biztos kevés a generációs összefüggés önmagában.

Vida István: Azt hiszem, hogy nem, mert pontosan arról van szó, hogy 44 ősze, 45 tavasza olyan radikális cezúra a magyar társadalom fejlődésében, és olyan mértékben új politikai felállást jelent, hogy itt a generációs probléma is megváltozik. Bár hozzá kell tennem, hogyha az ember megnézi a felszabadulás után fellépő politikus garnitúrát, az új demokratikus pártok vezetőit, parlamenti képviselőit, közéleti személyiségeit, akkor azért azt látjuk, hogy ezek zöme szintén 40 év körüli vagy 40 év alatti. Tehát ott egy fiatal generáció lép be. Az a fiatal generáció, amelynek jó része 56 után némiképpen átalakulva, szinte máig benne van a közéletben. Én úgy érzem, hogy a nagy váltás 44-ben kezdődött, és utána nem következett be nagyobb méretű generációváltás.

Kéri László: Én azt hiszem, hogy 56 után még bekövetkezik egy váltás, tehát egyfajta elég nagy létszámú szerepcsere a politikai vezetői élet minden területén, a téeszelnököktől egészen a minisztertanácsig, a széles értelemben vett, százezres vezetői állományban. Azt hiszem, hogy 56 után nagyfokú váltás és nagyfokú fiatalodás is van. Tehát szerephez jutnak azok az éppen a harmincadik életévüket elhagyó korosztályok, amelyeket semmiképpen sem lehet elmarasztalni az ötvenes évekért, viszont már egy évtizednyi politikai tapasztalat van mögöttük. Tehát ahhoz már a harmincadik életévet elhagyva is eléggé értettek, hogy

egyfajta politikai berendezkedés-változás letéteményesei lehessenek. Úgy tűnik, hogy ez a korosztály azóta változatlanul tartja a vezetői pozíciókat. Az elmúlt 25 év időszakát tekintve sokkal inkább egyfajta cirkuláris mobilitás figyelhető meg, és nagymértékű generációcserét se a 68-as reform, se az utána bekövetkezett, különbözőképp minősíthető belpolitikai mozgások nem hoztak. Mi a helyzet jelenleg? Hogyan fogjuk fel a jelenlegi vezetői felállás generációs tagolódását, milyen jellegzetességeket mutat?

Fritz Tamás: Tulajdonképpen az a generáció, amelyik az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején bekerült a vezetésbe, valóban megőrzi vezetői pozícióit, és a különféle vezetői pozíciókban váltogatják a személyek egymást, de lényeges csere nem következik be. Azt figyelhetjük meg, hogy hatvanas évek ifjúsága, amely annak idején úgy mond az apáink szellemében mintegy forradalmi módon próbált beavatkozni az intézmények működésébe, nem kapta meg azokat a szerepeket, amelyek az akkori közhangulat által mindenféleképpen elvárhatók lettek volna. A hetvenes és nyolcvanas évek ifjúsága némileg hasonló helyzetbe kerül a hatvanas évek ifjúságához. Azt látjuk, hogy 35—40 évtől lefelé feltorlódnak a generációk a vezetői pozíciók közelében, egyelőre azonban csak a vezetői pozíció alsó ranglétráit tudják elérni.

Andics Jenő: Azt hiszem, hogy ebből a szempontból különbséget kell tennünk napjaink és a mondjuk másfél évtizeddel ezelőtti helyzet között. Napjainkban ez a probléma elég élesen vetődik fel, ezelőtt másfél-két évtizeddel a közhangulatban, a közgondolkodásban, beleértve ebbe a politikai gondolkodást is, ilyen erőteljesen nem fogalmazódott meg. Ennek a folyamatnak az alapját a hatvanas évek elejétől egészen a hetvenes évek közepéig egy olyan fejlődés teremtette meg, amely a gazdaságpolitikában viszonylagos kontinuitást eredményezett, és a gazdaságirányítási rendszerben is, a politikai életben is bizonyos reformokat hajtott végre, amelyek ekkor sikereseknek bizonyultak. Úgy is lehetne mondani, hogy gazdaságilag prosperáló időszakot éltünk, amely gazdasági prosperációra ráépült egy viszonylag kiegyensúlyozott társadalmi élet. Viszonylag konfliktusmentes időszaka ez a magyar fejlődésnek, tehát igazán intenzív belső szükséglet sem jelentkezett a politikában arra vonatkozóan, hogy jelentősen megújítsa saját káderállományát. Ennek a következménye, hogy a fiatalok viszonylag lassú beáramlása figyelhető meg a vezető pozíciókba. Én inkább ezt tartanám jellemzőnek, mert ennek aztán csak következménye, hogy inkább körforgás érvényesül, és nem erőteljes szelekció. Most, hogy a nyolcvanas években ez a probléma kiélezettebben vetődik fel, ez annak is tulajdonítható, hogy részben változtak, elég jelentősen és elég hirtelen, a vezetőkkel szembeni követelmények is. A nyolcvanas évtized elejére a politikában is nagymértékben megerősödött a konfliktusokat kezelni tudó, a konfliktusokat észlelő, az érdekekre érzékenyen reagálni tudó, a lakosság egyes csoportjainak érdekeit megfogalmazni tudó és ebben a lakossággal, az állampolgárokkal együtt élni tudó vezetők iránti reális társadalmi szükséglet. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején részben más társadalmi szükségletek alapján kerültek vezetői pozícióba vagy legalábbis a vezető pozíciók egy jelentős részébe azok, akik előrejutottak. Elsősorban egy központosított, magát lassan módosító, reformáló, de sikeresen fejlődő, viszonylag kevés konfliktussal számoló politikai szükséglet az, amely ekkor a vezetőkiválasztás alapelveiben nagyon jelentős hangsúlyhoz jutott. Ez a módosulás ma kiélezi azt a problémát, hogy mennyire van lehetőségük a viszonylag fiataloknak vezetői pozícióba kerülni.

Kéri László: Éppen ez az az összefüggés, amelyik szerintem nyilvánvalóvá teszi, hogy korántsem csak magyar problémáról van szó. Érdemes kitágítani egy kicsit a beszélgetés horizontját

általában a szocialista politikai berendezésekig, mert két, legalábbis korban közel levő példát is tudunk idézni ennek illusztrálására. Az egyik a kínai példa, a nyolcvanas évek legelején, a másik a jelenlegi szovjet példa, amely azt mutatja, hogy egy markáns korosztály történelmi feladatot tud felvállalni, és hogyha nagyon megérik a változás igénye a politikai rendszeren belül, akkor ez nem megy generációcsere nélkül. Nézzük a kínai példát ebből a szempontból. Mao Ce-tung halála után, igaz, hogy Teng Hsziao-ping nevével fémjelezve, de egy egészen más korosztály kerül a kormányrúdhoz, tehát a gyakorlati politikát intézők zöme ötvenes. Ugyanezt látjuk most a Szovjetunióban. A Gorbacsov-váltás után a nagyfokú személyi változások elég konkrétan generáció-specifikusak, zömében ötvenes éveik közepe táján járók jutnak szerephez a köztársasági és a felső politikában. A két példa az én szememben azt erősíti meg, hogy a politikai rendszeren belüli nagyobb mértékű változás összekötődik a generációk cserélődésével.

Andics Jenő: A nemzetközi kitekintések egy része azért veszélyes, mert úgy tűnik, mintha általános érvényű igazságot mondanánk, aztán valójában nem is kell messzire menni, hogy kiderüljön, hogy ugyanannak az ellenkezőjét is el lehetne mondani. Én itt nem vitatnám, hogy a különböző szocialista országokban milyen változások következtek be. Ebben az összefüggésben elsősorban azt hangsúlyoznám, hogy a vezetőváltás üteme, mértéke szorosan kötődik az egyes országok fejlődési sajátosságaihoz. Ebből a szempontból a különböző szocialista országok gyakorlata meglehetősen nehezen hasonlítható össze egymással, mert lényeges pontokon egészen eltérő fejlődésen mentek keresztül az elmúlt évtizedekben. Magyarország helyzete nem vethető egybe a környező országok egy részével, ahol a gazdaságirányítás rendszerében nem történtek olyan irányú változások, mint nálunk, vagy ahol nem következett be olyan politikai katarzis, mint Magyarországon az ötvenes évek második felében, ezért nem következett be olyan hirtelen, olyan jelentős vezetőváltás sem, mint Magyarországon. Tehát ebből a szempontból a különböző országokban nem kis mértékben eltérő sajátosságok érvényesülnek, amelyek akkor is fennállnak, ha esetleg a generációváltás érthető politikatörténeti okokból ma számos országban azért vetődik fel, mert ennek megvannak a maga biológiai összetevői is. Ennek ellenére más ütemben, más módszerekkel, másként fog ez végbemenni, éppen az eltérő történeti fejlődésbe ágyazva. Azt, hogy Magyarországon a nyolcvanas évek közepére most már politikai állásfoglalásokban is erőteljesen megfogalmazódik a vezetés és a vezetőkiválasztás, vezetőutánpótlás problémája, kevésbé a nemzetközi, mint inkább a hazai folyamatokhoz, a magyar társadalomban végbement változásokhoz kötném. Ha a szűkebb politikai vezetés szféráját vesszük, talán nem is azt kellene hangsúlyoznunk, hogy innovatív vezetőkre van szükség, mert az innovatív vezetőkre elsősorban a gazdaságban és a gazdaságirányításban van szükség a szónak abban az értelmében, ahogy az innováció kifejezést általában használják. A politikában is szükség van megújulni tudó politikai vezetésre, ez azonban részben másképpen kell, hogy megnyilvánuljon, mint a gazdaságban. Itt sokkal jobban hangsúlyoznám például azt, hogy toleráns vezetés szükséges, olyan tolerancia, amely tudomásul veszi, hogy a gazdaságban számos olyan jelenség lesz, amelyet korábban nem szoktunk meg, éppen azért, mert egy innovatívabb gazdaság hamarabb és gyorsabban szakít a korábbi módszerekkel, talán még ellentmondásokat is nagyobb mértékben felszínre hoz. Ezért ellentmondásokat jobban tűrni képes vezetésre van szükség, amely a saját céljainak megfogalmazásában hangsúlyozottabban tud visszacsatolni azokra, akikkel együtt és akiknek érdekében akarja ezeket megfogalmazni. Ha tágabban vizsgáljuk a vezetést, akkor ehhez képest nyilván más jellemvoná-

soknak is előtérbe kell kerülniök. Tehát én még ebben is differenciálnék. A mai magyar vezetői állomány különböző rétegeit eltérő kihívások érik, egy dolog közös, az, hogy kihívások érik, de ezekre részben eltérően kell reagálni.

Vida István: Azt hiszem, itt egy fontos mozzanat van, az, hogy milyen ezeknek az országoknak a politikai berendezkedése. Mert amennyiben nincs politikai váltógazdálkodás, nincs új garnitúra sem, amely azonnal fellépne. Ha ilyen kialakult volna a szocialista országokban, akkor nyilvánvalóan ez a generációváltás sokkal korábban végbement volna.

Kéri László: Andics Jenő egy jó évtizeddel ezelőtt foglalkozott a gazdasági vezetők karakterológiájával, vezetőkutatással. Ebből a kutatásból adódnak-e olyan típusú összefüggések, olyan tanulságok, amelyeknek generációs metszetben is van jelentőségük?

Andics Jenő: Én nem hiszem, hogy ebből más tanulságok adódnának, mint amelyek általában is megfogalmazódnak. Az teljesen nyilvánvaló, hogy egy olyan gazdasági vezetőréteg, amely elsősorban nem egy megújuló gazdaság szükségleteinek körülményei között választódott ki, került vezető pozícióba, csak korlátozottan képes alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Ezért a gazdaságban a felső- és középszintű vezetés esetében egyaránt ma igen erőteljesen vetődik fel a cserélődés szükségessége. Szándékosan nem használom a generációváltás kifejezést, mert nem elsődlegesen a generációváltás a lényeges ebben, hanem az erőteljesebb cserélődés, a szakmai rátermettség döntő kritériumai alapján. Hogy ez az erőteljesebb cserélődés aztán generációváltást is eredményez-e, az ehhez képest, úgy gondolom, másodrangú kérdés a vezetőkiválasztás gyakorlata szempontjából. A generációk közérzete szempontjából persze nem.

Kéri László: Fritz Tamás már korábban is említette az egymásra torlódott generációk problémáját. Mennyire lehet számítani arra, hogy markáns, valamelyest más értékrendet tudatosan is vállaló korosztályok jöhetnek szóba a mindenképpen előttünk álló váltások során?

Fritz Tamás: Az utóbbi tíz-tizenöt vagy húsz évben a fiatal generációk számára nem igazán adatott meg annak a lehetősége, hogy megtanuljanak politizálni, illetve politikai gyakorlatra, érdekérvényesítő gyakorlatokra tegyenek szert. Ez tulajdonképpen annak a következménye, hogy úgymond a nagypolitika és az egyén és a csoportok között valahol eldugultak, illetve nem kellően épültek ki azok a közvetítő csatornák, amelyeken keresztül igazán meg lehetett volna tanulni a politizálást, az érdekérvényesítést. Ennek következtében a feltorlódott generációk némileg elfordultak a politizálástól, kisebb helyi kérdésekkel foglalkoznak, de bizonyos ideológiai-világnézeti kérdések háttérbe szorultak számukra, többek között éppen azért, mert a vezetőkiválasztás alapelvét valóban a végrehajtás, az alkalmazkodás mércéjével mérték az utóbbi időszakban. A fiatal generációkat, a húszon-, harmincéveseket inkább egyfajta technokratikus, praktikus, racionális gondolkodás jellemzi, mintsem azok az ideológiai alapértékek, amelyeket éppen az a generáció hozott magával, amelyik az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején került a vezetésbe, és tulajdonképpen, hogy Mannheim kifejezésével éljek, nemzedéki alapélményként kezeli ezeket az értékeket. Szóval ezek az értékek a ma érkező generációk számára nem természetesek, nem adekvátak. Számukra, én úgy érzem, a nemzedéki alapélmény inkább úgy jelentkezik, hogy egyfajta politizálási élménynélküliség állapotában vannak, és ez azzal jár, hogy nemcsak a vezetői pozícióktól idegenedtek el, hanem az ezt képviselő intézményektől is. Ezért úgy érzem, hogy egy generációváltás önmagában valóban nem jelenthet megoldást. Olyan intézményi reformok jelenthetnek megoldást, melyek során a politikai

vezetőkiválasztás — vagy tágítsuk a kört, a gazdasági vezetőkiválasztás — valóban a minőségi követelmények alapján fog elrendeződni, és így újra visszanyerhetjük a vezetői pozíciókba azokat a fiatalokat, akik véleményem szerint éppen az előbb említett okoknál fogva bizonyos fokig eltávolodtak tőlük, nem tartanak igényt arra, hogy vezető szerepet játsszanak. Még egy dolgot hadd említsek itt meg. Megfigyelhetjük, hogy a magánélet vállalkozói, kezdeményezői szférája mennyire felértékelődött körükben, tehát az intézményesen szervezett világgal szemben az önállóan szervezett lét keretei kezdenek kibontakozni. Ez természetesen rendkívül problematikus a mostani vezetőváltást és generációváltást tekintve.

Vida István: Nekem is az a véleményem, hogy egyfajta kontraszelekció következett itt be a vezetőkiválasztásban a hetvenes és nyolcvanas években. Sőt, ha az ember politikus karriereket néz, akkor felismerhető, hogy a tipikus út valahol az ifjúsági mozgalomban kezdődik, és innen megy végig. Szerintem az új választási rendszer itt lényeges változást jelent. Ha a nyilvánosság kiterjed, tehát megteremtődik a nagyobb politikai mozgás lehetősége, akkor azért kiválogatódnak a vezetők, tehát az a bizonyos tipikus út, hogy bürokratikus úton jutnak tovább, háttérbe fog szorulni, és a politikussá válás normálisabb folyamata fog bekövetkezni. Magam is érzékelem a politikából való kiábrándulását a mai fiatal generációnak, de úgy érzem, hogy ez nem egy hosszú történeti folyamat, hanem meg fog változni abban a percben, amint mozgékonyabbá, érdekesebbé válik a politikai élet.

Andics Jenő: Én azt hiszem, hogy itt most több olyan generáció van egymás mellett, amelynek még az élményanyaga sem feltétlenül ugyanaz. Ha tehát arról van szó, hogy milyen generációváltás előtt állunk, állunk-e egyáltalán generációváltás előtt, akkor egy dolog kétségtelen: várhatóan fel fog gyorsulni a mai korai negyvenesek és a harminc-valahány évesek bejutása a különböző állami, gazdasági vagy szűkebben vett vezetői pozíciókba. Amikor azonban korai negyveneseket és harmincasokat mondunk, akkor részben nem ugyanolyan élményanyaggal rendelkező korosztályokról beszélünk. A korai negyvenesek a hatvanas évek közepén váltak felnőtté, úgy is lehetne fogalmazni, a gondolkodásukat a gazdasági reform formálta, hiszen ekkor lettek politikailag tudatos lénnyé. Ezzel szemben a mai harmincévesek első politikai gondolkodási kísérletei olyan időszakra esnek, amikor jórészt gazdasági fejlődési okok következtében jelentősen megnőttek a feszültségek a magyar társadalomban. Ez a generáció lényegesen több feszültséggel találkozik, egy sor olyan új jelenséggel, amelyre nem tudja a választ. Valószínűleg az idősebbek se tudják, de ez most ennek a korosztálynak a problémája. Ily módon azt mondanám, hogy a politikai vezetésbe való bejutás egy viszonylag rövid korosztályi intervallumban is egymástól eltérő elképzeléseket, értéktételezéseket, eltérő élettapasztalatokat hordozó emberek vezetésbe való bejutását fogja jelenteni, és viszonylag kicsi életkori különbség mellett is megnehezíti köztük a párbeszédet. Egy hatvanas generáció nagyon könnyen megfogalmazhatja a kontinuitást, vagy mondhatja azt, hogy kövessük a hatvanas években kialakított gondolatot, a reformgondolatot, ezt kell kiteljesíteni. A nyolcvanas évek elejének vagy a hetvenes évek második felének generációja, amelyik ekkor nőtt fel, és ekkor lépett be a politikai életbe, könnyen mondhatja, hogy mást csináljunk, mert hiszen szemmel láthatóak a feszültségek, amelyeket meg kell oldani, és a hatvanas évek alapján nem tudjuk. Azt hiszem tehát, hogy azért is egyet kell érteni azzal, hogy itt a kulcskérdés nem a generáció, hanem az intézményrendszer problémája, mert ennek az intézményrendszernek kell tudni biztosítani ezek között a generációk között a párbeszéd lehetőségét.

Fritz Tamás: Paradox módon úgy hiszem, hogy éppen mivel ez a generációváltás ennyire zsúfolt, tehát több generációnak kellene belépnie most a vezetésbe és kellene ilyen módon érvényesülnie, az intézményi reformok arra kell hogy irányuljanak, hogy ne a vezetővé válás legyen az egyetlen érvényesülési mód. Tehát ne csak vertikálisan lehessen boldogulni a politikában, gazdaságban, ne kelljen mindenképpen vezetővé válni ahhoz, hogy megfelelő anyagi és erkölcsi elismerésben legyen része a fiatal korosztálynak, hanem a horizontális érvényesülésnek is legyenek meg a terepei, annak, hogy különféle tehetségek különféle pozíciókban találják meg a helyüket. Ezt úgy is lehet fogalmazni, hogy munkatársként is lehessen érvényesülni. Végül is a vezetői kvalitás sajátos minőség, nem biztos, hogy minden fiatal pont erre alkalmas. Itt valóban az a fontos, hogy megfelelő érvényesülés legyen az alacsonyabb funkciókban is. Ez oldhatja azt a bizonyos küzdelmet a vezető pozíciókért és az itt előjövő értékbonyodalmakat, valamiféle arányosabb elrendeződésre nyílik lehetőség, ha az intézményi reformok ilyen váltás felé mennek el.

Andics Jenő: A demokratikus intézmények további kiépítése annál is lényegesebb, mert lehetnek időnként illúzióink, hogy megtaláljuk a hatékony vezetői szelekció csodaszerét. Sokszor azt szokták mondani, a rotáció ennek a csodaszere, ráadásul most már politikai állásfoglalás is van a rotáció elvének fokozottabb érvényesítésére. Nyilvánvaló, hogy a rotáció önmagában nem képes megoldani a vezetőkiválasztás, vezetőcsere problémáját. Hogy a rotáció hogyan működik, ez annak a függvénye, hogy egyéb intézményeink hogyan működnek.

Dr. Forgó Mihály

Digitális tévétechnika

A fájdalmasan korán elhunyt szerző (a televízió műszaki fejlesztési igazgatója, szerkesztőbizottságunk tagja) utolsó írását is annak az ügynek szentelte, amelyért egész életében munkálkodott: műszaki haladásunk, a világ élvonalához való felzárkózásunk ügyének.

Az utóbbi hónapokban a tévé képernyőjén új jelenségekkel találkozunk. Képek váltják egymást úgy, mintha egy könyvben lapozgatnánk, betűk és feliratok esnek szét, majd rázódnak össze újból értelmes szavakká, képek vagy képrészletek forognak, távolodnak vagy közelednek, és a teljes képernyőn egyidejűleg több tévékép jelenik meg. Feltehetően sokan felfigyeltek már ezekre az új jelenségekre, és tudatukban talán úgy rögzítették, hogy a televíziós trükktechnika nagyot lépett előre. Akadhatnak olyanok is, akik azt gondolják, hogy a televízió most kezd felzárkózni a filmhez, amely évtizedekkel ezelőtt az említettekhez hasonló trükköket már alkalmazott.

Ha a két technika teljesen azonos trükköket állít is elő, módszereik akkor is jelentősen különböznek. A filmtechnikában ugyanis szinte minden trükköt optikai és mechanikus (a filmszalag különleges továbbítása) rendszerekkel kell megoldani, a televíziós trükktechnika viszont az optikai képek átalakításából nyert elektromos jelek feldolgozásán alapul. A képernyőn látható trükkök valójában *csak ott* láthatók, mert a televíziós képjelek képpontonkénti feldolgozásán alapulnak. Az ilyen jelfeldolgozást a digitális technika segítségével valósíthatjuk meg. Ezt a kifejezést egyre gyakrabban hallhatjuk a szakemberektől és a tévéműsorok alkotóitól. Célszerűnek látszik, hogy a tömegkommunikáció területén dolgozók legalább az alapelveket megismerjék.

Mit jelent a digitalizálás?

A latin „digitus" szó *ujjat* jelent. A digitális technika a számítástechnika alapja. A technikának ez a legkorszerűbb ága a feladatokat úgy oldja meg, hogy azokat a számlálásra vezeti vissza. Az ember pedig az ujjai segítségével tanult meg számolni.

Analóg korszakában a híradástechnika az időben változó folyamatokat, információkat — mint például a hangnyomás vagy a képeket alkotó képpontok világosságának változása — azok időbeli változásának pontosan megfelelő, „analóg" elektromos jelekké alakította és úgy továbbította feldolgozás céljából. Az információváltozásokat analóg átalakítók írták le elektromos jelek formájában. Az 1. ábrán egy folyamat (hagyományos analóg jel) látható, amely egy bizonyos információváltozásnak felel meg, annak analógja.

Hogyan lesz ebből az analóg jelből digitális jel? Meghatározott időpontokban (t_1, t_2, t_3 . . .) megmérjük a jel

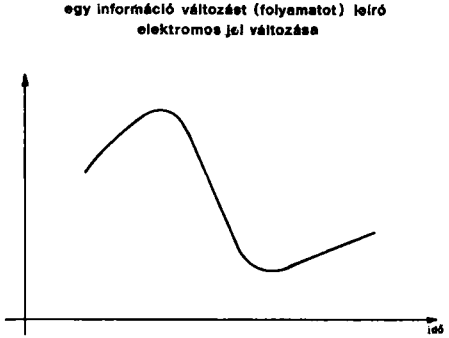

1. ábra

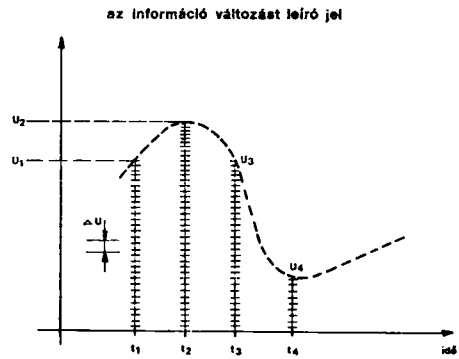

2. ábra

nagyságát. A mérést úgy végezzük el, hogy megszámoljuk azt, hogy a mérésre használt, egységnek választott értéket hányszor kell összeadni ahhoz, hogy például a t_1 időpillanatban éppen U_1 értéket kapjunk. A mindennapi gyakorlatban mindig így mérünk, mert például egy 27 centiméteres távolság mérése közben a hosszúság egységét, az 1 centimétert 27-szer összeadjuk. Egységnek választhatjuk a millimétert is. Ez csak a mérőeszköz beosztásán múlik. A tized-, század-, ezredmilliméterrel azonban már nem ilyen egyszerű a helyzet, mert ilyen kis egységek leolvasására szemünk már nem alkalmas, és a számadat megállapításánál is tévedhetünk. A mérési pontosság növelésénél a mérésre használt egység értékét mindig csökkenteni kell. Ez viszont növeli a számlálás pontosságát és gyorsaságát iránti igényt. Itt viszont már a digitális technika területére lépünk.

Digitális módszerrel ugyanígy kell meghatározni t_2 időpontban U_2, t_3 időpontban U_3 értékét stb., amint azt a 2. ábra mutatja, ahol a mérésre használt egység értéket U-val jelöltük.

Egy folyamatot vagy információt leíró (esetleg elektromos) jel meghatározását adott (t_1, t_2, t_3, t_4 stb.) időpontokban mintavételi elvnek nevezzük.

Az U egységértékekkel való mérés — azaz annak meghatározása, hogy hányszor kell U-t összeadni ahhoz, hogy éppen U_1-et, U_2-t, U_3-at, U_4-et kapjunk — a digitális elv alkalmazását jelenti. Az analóg jelek digitális átalakítása folyamán t_1, t_2, t_3, t_4 stb. mintavételezési időpontokat célszerű úgy meghatározni, hogy $t_4 - t_3 = t_3 - t_2 = t_2 - t_1 = t$ legyen, azaz a mintavételezést azonos időszakaszok után kell elvégezni. Ha az így mintavételezett értékek segítségével rajzoljuk fel a folyamatot vagy információt leíró (elektromos) jelet, akkor a 3. ábrán látható, egyenes szakaszokból álló, közelítő folyamatot kapjuk.

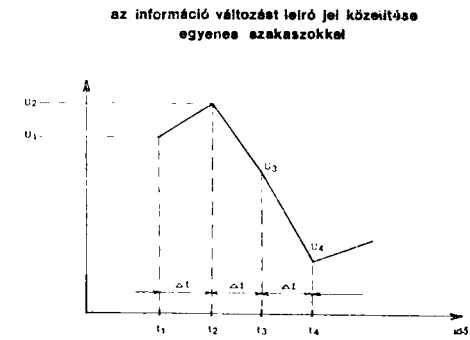

3. ábra

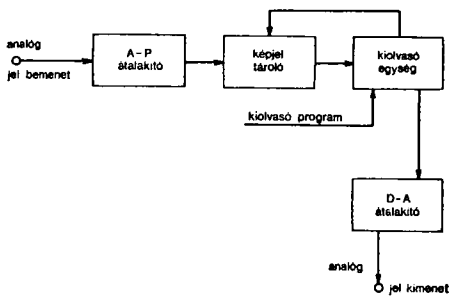

4. ábra

A „közelítő" folyamat annál pontosabban követi az eredetit, minél kisebbre választjuk U-t és t-t, azaz minél rövidebb időközönként végezzük el a mintavételezést, és minél kisebb egységgel végezzük el a folyamatot leíró értékek meghatározását a mintavételi időpontokban.

Az analóg (elektromos) jelek digitális átalakítását végző berendezéseket (áramköröket) *analóg-digitális átalakítónak* nevezik, jelölése A—D átalakító. Az A—D átalakítók legfontosabb jellemzői:

— a mérési szintek száma, melyet az átalakítandó jelek csúcsértékének és U-nak a hányadosa határoz meg;

— a mintavételezés gyakorisága (sebessége);

— az A—D átalakítás sebességét meghatározó ún. konverziós idő, amelynek a mintavételezés ismétlődési idejénél sokkal rövidebbnek kell lennie.

A digitális jelek analóg jellé való átalakítását a *digitális-analóg átalakítók* végzik. Jelölésük: D—A átalakító. Legfontosabb jellemzői az A—D átalakító jellemzői határozzák meg. Ezek közül kiemelkedik a visszaalakításhoz szükséges (rekonverziós) idő, amely nem lehet hosszabb az A—D átalakító konverziós idejénél. Az A—D és D—A átalakítók szerepe azért jelentős, mert a híradástechnikában alkalmazott átalakítók (pl. mikrofonok, tévéfelvevőcsövek) a hangnyomás- és megvilágításváltozásokat (tehát a továbbítandó információkat) analóg elektromos jelekké alakítják át, sőt a visszaalakítók (pl. hangszórók, képvisszaadó csövek) vezérléséhez is analóg jelek szükségesek ma még. A technika gyors fejlődése következtében várható a közvetlen digitális jeleket előállító átalakítók (pl. szilárdtest-képbontók) és a digitális jelekkel vezérelhető megjelenítők üzembe állítása.

A digitális módszer bármilyen információs, kommunikációs rendszerben alkalmazható. Alkalmas az információs és/vagy kommunikációs rendszerek valamennyi problémájának megoldására, a legfejlettebb jelrendszernek is tekinthető, és jóllehet a problémamegoldásokat számlálásra vezeti vissza, ez működését nem korlátozza kizárólagosan a természettudományok területére. A digitális módszert elméletileg a legáltalánosabb jelrendszernek tekinthetjük, és hogy a gyakorlatban is azzá váljon, ez kutatómunka kérdése.

Miért kell a tévéképjeleket digitalizálni?

— kérdezhetné az olvasó, mert az elmondottak alapján felületesen arra a — helytelen — következtetésre juthatunk, hogy egy egyszerűbb rendszernek bonyolultabbal való felváltásáról van szó.

A tévéképjelek digitalizálásának előnyei a következők:

- Az átalakított, tehát már képpontonkénti digitális jelek feldolgozása (pl. a trükktechnika, a képrögzítés területén) olyan új lehetőségeket jelent a számítógépek és képtárolók alkalmazása következtében, amelyek eddigi eredményeinket minden tekintetben felülmúlják. Anélkül, hogy a dolgok elébe vágnánk, elég megemlíteni, hogy bármelyik képpontot (pontosabban az általa meghatározott információt) a képernyőn bárhová eltolva jeleníthetjük meg, digitális képjelek rögzítésével pedig elérhető, hogy a mágnesszalagról visszajátszott kép(jel) minősége sokkal jobb, mint a felvett kép(jel)é volt.

- A digitális technika segítségével olyan jeltisztítási módszerekhez jutunk, amelyek rossz világítási körülmények között felvett, vagy nagy távolságra továbbított képek esetén is biztosítják a zavarmentes képek megjelenítését az előfizetői készülékek képernyőjén is.

- A digitális technika lehetővé teszi a televíziós stúdiómunka automatizálását. Ez az alábbi területeken előnyös:
  — képjelforrások (stúdiók, helyszíni közvetítőberendezések, képrögzítők stb.) összekapcsolása;
  — a felvételi utómunkák — pl. montírozás — jelentős gyorsítása számítógépes vezérlés segítségével;
  — adáshibák gyors behatárolása és kiküszöbölése egy adott rendszeren belül.

- A digitális jelfeldolgozás segítségével egyszerűbben előállítható a(z összetett) színes képjel, ha a mintavételezést megfelelő időzítéssel vezéreljük. Az időzítés lehetővé teszi a digitalizált műsorhang átvitelét a (színes digitális) képjelekkel együtt, velük azonos csatornában, és egyszerűbbé teheti a második televíziós hangcsatorna megvalósítását vagy a térhatású műsorhang közvetítését.

- A digitális technika több új szolgáltatás bevezetését is lehetővé teszi:
  — elektronikus feliratozás;
  — elektronikus újság (teletextrendszerek);
  — „rajzfilmek" gyártása közvetlenül mágnesszalagra, az emberi rajzmunka jelentős csökkentésével;
  — animációs műsorok gyártása (közvetlenül) mágnesszalagra;
  — kábel tévérendszerek felhasználása többirányú és nagyobb mennyiségű információ továbbítására.

A digitális tévéstúdió alapelemei

Képtároló

A digitális tévétechnikában alkalmazott egyik legfontosabb berendezés. Feladatát, működését elnevezése pontosan írja le. Két tévékép jeleit raktározza integrált áramkörök segítségével, mozgó alkatrészek nélkül. A két tévékép jeleit A—D átalakító segítségével digitalizálja és a digitális jeleket tárolja. A tárolt digitális jelek kiolvasása két időtartományon belül tetszőleges időben és tetszőleges program szerint történhet. Ez utóbbi megállapításból következik, hogy a képtárolók különleges trükkök előállítására is alkalmazhatók, ha a digitális (képpont) jelek kiolvasását megfelelően időzítjük. A tárolt képjeleket kiolvasásuk után D—A átalakítók segítségével analóg jelekké alakítják át.

Az analóg technikáról a digitális tévétechnikára való áttérés idején csak úgy lehet a digitális berendezéseket a stúdiórendszerbe beilleszteni és a digitális technika előnyeit kihasználni, ha a digitális berendezés(ek) bemenetén A—D, kimenetén pedig D—A átalakítókat alkalmazunk, amint az a 4. ábrán látható.

A stúdiórendszer vagy egy-egy stúdió teljes digitalizálása után átalakítók esetleg csak a kimeneti pontokon és a képjelforrásoknál szükségesek. A fejlődés folyamán az átalakítók száma csökken, és ezáltal a stúdiórendszer egyszerűsödik.

Látható, hogy a képtárolók alkalmazási területe igen széles:

— különböző külső és belső képjelforrások képbontási folyamatainak képpontpontosságú szinkronizálása;
— képrögzítő berendezések felvételi-lejátszási hibáinak kiegyenlítése;
— trükk-keverő berendezésekben számítógépes programmal vezérelt trükkök előállítása és a képmező olyan felosztása, amelynél a felosztott képfelüle-

tek mindegyikében egy teljes tévékép megjeleníthető;
— digitális elven működő ún. normaváltók nélkülözhetetlen alkotórésze (ezek különböző sorszámú és különböző színes rendszerű összetett képjelek bármilyen rendszerben való megjelenítését lehetővé teszik);
— nagyon nagy távolságú (űr)összeköttetések esetén képhibák kiküszöbölése.

Szinkrongenerátorok

A szinkrongenerátorok feladata a képbontás üzemének vezérlése. A hagyományos, de korszerű analóg rendszerű stúdiókban is digitális integrált áramkörök segítségével épült szinkrongenerátorok működnek, melyek már az „analóg"-korszakban korábban elterjedtek. A digitális képbontó eszközök (pl. szilárdtest-képátalakítók) vezérlését is meg kell oldani az áttérés folyamán. Ez annyiban tér el a hagyományos, analóg képbontók vezérlésétől, hogy a megvilágítás(változások) hatására létrejövő elektromos töltéseket át kell léptetni egy tárolóba, majd ezután az analóg vagy digitális képbontási szabványoknak megfelelő sorrendben és időzítéssel kell a raktározott töltések eloszlásának megfelelő információt kiolvasni. A kiolvasás időzítésének vezérlésével megoldható a különböző képjelforrások szinkronizálása, együttfuttatása.

Digitális képbontó eszközök

Működésük lényege, hogy az optikai kép érzékelése képpontonként történik, és a fényérzékelés, valamint az információt hordozó elektromos töltések tárolása szétválasztott, tehát a képérzékelést nem befolyásolják a raktározott töltések.

A digitális elvet legjobban közelítő szilárdtest képbontók alkalmazása már ma is előnyös, mert

— a fényenergia elektromos töltésekké való átalakítása elérheti az elméletileg legjobb hatásfokot;
— egyes kiválasztott (álló)képek hosszú időn keresztül tárolhatók elektromos töltések formájában;
— a raktározott töltések tárolóból való kiolvasásának sorrendje elvileg tetszőleges lehet (gyakorlatilag a tároló belső szervezésétől függ);
— bármilyen rendszerű kiolvasás, trükk-kapcsolás megvalósítható, például úgy, hogy a felesleges információkat hordozó képpontok töltései egy megfelelő program alapján semlegesíthetők, azaz kikapcsolhatók;
— a kiolvasás a kamerába beépített digitális szinkrongenerátorral úgy vezérelhető, hogy az adott kamera egy stúdió (rendszer) képforrásaival együtt fut, azaz képjelei azok képjeleivel keverhetők.

A szilárdtest képbontókkal építendő kamerák fejlesztése még nem lezárt.

A szilárdtest-képbontókkal működő, digitális rendszerű kamerák előnyös tulajdonságai:

— kis méret
— kis súly
— teljes automatizálás
— gyors üzembe helyezés
— a színes felvevőkamerákban nem jönnek létre fedési hibák (a vörös, zöld és kék alapszínű képek elcsúszása egymáshoz képest)
— a kamerák kivitele hordozható, de kiegészítő szerelvények segítségével stúdiókamerákká alakíthatók
— kis teljesítményfelvételük (6—8 W) következtében hőstabilitásuk kiváló
— élettartamuk elméletileg végtelen, gyakorlatilag a forrasztások élettartamától függ, mely eddigi tapasztalataink alapján kb. 15—20 év.

— az érzékelő felület kicsi, ezért az optikai rendszer lényegesen olcsóbb, mint a hagyományos stúdiókamerák esetében.

Digitális képkeverő berendezések

Digitális képkeverő berendezések képtárolók segítségével építhetők. Felépítésük elvileg egyszerű, működtetésük, kezelésük sem bonyolult. A képkeverési módok és trükkök létrehozásához azonban a kiolvasást vezérlő számítógép megfelelő programozása, illetve a programok e őzetes elkészítése, tárolása és gyors kiválasztása szükséges.

A digitális képkeverő berendezés kezelése egyszerű, mert csak két nyomógombsorral működik, tehát csak két kamera képe keverhető, trükk-kapcsolható és váltható (pillanatváltás). Ha több — pl. négy — kamera képét kell trükk-kapcsolni, akkor négy gyomógombsoros rendszer szükséges. Ehhez négy képtároló és olyan kiolvasóegység, illetve számítógép tartozik, amely egyidejűleg négy képtárolóból képes a szükséges információkat a megfelelő számítógép program alapján kiolvasni, azaz a négy kamera trükkölt képét előállítani.

Ha viszont két kamera trükkölt képét másik két kamera trükkölt képével kell trükk-kapcsolni, akkor ezt a feladatot célszerű olyan elrendezés segítségével megvalósítani, amelyben egy kiolvasó több (négy, esetleg hat) képtárolóból egyidejűleg keresi ki a trükkkapcsoláshoz szükséges információkat. Ilyen esetben a számítógépnek és a programtárnak magasabb szintű követelményeket is ki kell elégíteni. A rendszerek felépítése és a digitális egységek belső konstrukciója együttesen határozza meg a teljes rendszer teljesítőképességét.

A digitális technika előnye az is, hogy azonos rendszerelemekből (képtároló, kiolvasó, számítógép programválasztó, programtár stb.) több — különleges feladatot teljesítő — képkeverő típus is összeállítható, sőt még kész berendezések esetén is —, ha a rendszerelemek adottak — kizárólag belső átkábelezéssel több képkeverő típus állítható össze, azaz az eredeti típus különleges igények alapján (esetenként is!) módosítható. Analóg berendezésekkel ilyen rugalmasan változtatható rendszerek nem építhetők.

A digitális képkeverő berendezések fenti ismertetése folyamán feltételeztük, hogy a kamerabemeneteken és a főkimeneteken egyaránt digitális képjelek találhatók. Egy digitális rendszerű stúdióban ez természetes. Analóg stúdiókban valamennyi kamerabemenetre A—D, a főkimenetre pedig D—A átalakító beiktatása szükséges.

Az analóg stúdiókban alkalmazott digitális (képkeverő) berendezések az A—D és D—A átalakítókkal szemben olyan követelményeket támasztanak, hogy azok NTSC, PAL vagy SECAM rendszerű összetett színes képjelek átalakítására is alkalmasak legyenek.

Képrögzítő berendezések

A tévéműsorok felvétele általában mágneses képrögzítő berendezésekkel történik, mert az azonnali visszajátszás és a montírozás lehetősége olyan előnyöket jelent, amelyeket más képrögzítési módszerek egyidejűleg nem tudnak teljesíteni. Ezért a digitális technika alkalmazását, illetve annak előnyeit elsősorban a mágneses képrögzítés területén kell vizsgálni. Ezek a következők:

— a zavaró jelek eltávolítása a képjelekből, szükség esetén felvételkor és lejátszáskor egyaránt;

— a redundáns információk kiszűrése a rögzítendő jelsorozatból és ezáltal a szalagsebesség, valamint a felhasználandó szalagmennyiség csökkentése;

— a színegyensúly-hibák kiegyenlítése felvételkor, lejátszáskor vagy régi felvételek átjátszásakor;

— egyszerűbb mechanikai felépítésű gépek alkalmazhatók, mert a képtárolók segítségével olyan kiegészítő berendezések építhetők, amelyek a szalagsebesség ingadozása miatt fellépő soridő-hibákat kiegyenlítik;
— a képek lassítása, gyorsítása vagy kimerevítése digitális áramkörökből álló berendezésekkel is megvalósítható, tehát nem kell bonyolult mechanikai rendszereket alkalmazni;
— a mágnesszalagon rögzített felvételek montírozása a digitális technika segítségével gyorsabb, megbízhatóbb és egyszerűbb.

Objektív akadályok

A televíziós stúdiótechnika és a képrögzítő berendezések területén a digitális technika segítségével számos olyan új szolgáltatás hozható létre, amelyeket e cikk keretei között felsorolni nem lehet.

Az előnyös technológiai módszerek további ismertetése helyett tárgyilagosan meg kell említeni néhány olyan tényezőt, amelyek a digitális technikának a tévéstúdiókba való gyors betörését ma még hátráltatják:

— Ezek közül kiemelkedik az áttérés módja, nevezetesen az, hogy a lassú áttérés — egy-egy stúdión belül — sok A—D és D—A átalakító beépítését teszi szükségessé.
— Egy-egy stúdió teljes digitalizálása ma rendkívül költséges; s tekintetbe kell venni azt is, hogy a néző még hosszú ideig analóg rendszerű vevőkészüléken nézi a műsort. A nézőket pedig nem illik és nem is lehet arra kényszeríteni, hogy egyik napról a másikra cseréljék le készülékeiket. Egy ilyen lépés az egész televíziózást lehetetlen helyzetbe hozná, mert még az iparilag legfejlettebb országok sem tudnák megoldani a teljes előfizetői készülékállomány gyors lecserélését.
— A fentiekre való tekintettel a digitális technikára való áttérést műszaki és gazdasági megfontolások alapján kell tervezni, és csak megfelelő előkészítés után lehet megkezdeni.
— A nehézségek ellenére a tévéstúdiók látszólag könnyű helyzetben vannak, mert műszakilag zárt rendszert alkotnak. Így például egy teljesen digitális stúdióközpont programkimeneteire elegendő egy-egy D—A átalakító ahhoz, hogy a néző vevőkészüléke a hagyományos analóg képjeleket vegye. A stúdiókban a berendezések ára és az alkalmazásukból nyert előnyök szabják meg a digitális technikára való áttérést.

Az áttérésnek tehát ma még objektív akadályai vannak. A fejlődés útja mégis a digitális tévérendszerek megvalósulása felé mutat, mert a digitális technika kézzelfogható előnyeiről a műsorkészítők nem mondhatnak le. Az anyagi gondok a technikai fejlődéstől elválaszthatatlanok. Ugyanakkor ma már világos, hogy a technológia fejlődése napról napra növeli az áramkörök integráltságát, az előállított integrált áramkörök száma rohamosan emelkedik, és így a sajnálatos inflációs tendenciák ellenére is csökken az áruk. A digitális technika pedig mindent áramkörök segítségével old meg. Az integrált áramkörök gyártási technológiájának gyors fejlődése következtében megalapozott reményünk van arra, hogy a digitális technikára való áttérést gazdasági okok hosszú ideig nem hátráltatják, és a televíziós technika olyan új korszakba lép, amelyben a korszerű tömegkommunikáció valamennyi igénye magasabb színvonalon elégíthető ki.

ABSTRACT: Digital technology has opened a new era in television broadcasting. Its basic concepts are presented in the above article focussing on implementation.

Ónody György

1 perc, 8 szám, 50 millió vonal

A francia posta tíz évig készült a nagy napra, amelyen azután egyetlen perc alatt megkétszerezte a telefonvonalak számait.

Amikor tudósítóként Párizsba jöttem, lakást kellett cserélnem. Őszintén szólva, kicsit ideges voltam, mert emlékeztem arra, hogy elődöm egyik elődje azért választotta azt a lakást, amelyből ki kellett költöznöm, mert volt benne telefon. S mint többször is emlegette, akkoriban a telefon éppen olyan kincs volt Párizsban, mint most Budapesten.

Kár volt idegeskedni. Amikor a beköltözés előtt néhány nappal elmentem a kerületi postahivatalba s bejelentettem, hogy a Magyar Rádió tudósítójaként az I. kerületbe költözöm, és telefonra van szükségem, öt perc után kezemben volt a telefonszám, és megbeszéltük azt is, mikor kapcsolják be a vonalat.

Az, hogy külföldi tudósító vagyok, egyetlen előnyt biztosított csak. Nem kellett egy napot sem várnom a telefonszámra. A cédulát egyébként, amit a Paris Louvre Iroda adott, azóta is őrzöm az „így is lehet dolgozni" bizonyítékaként . . .

Ezt a cédulát 1985. október 25-én este 23 órakor vettem újra kézbe, akkor, amikor egy perc sem kellett ahhoz, hogy a francia telefont átállítsák nyolcszámjegyűre, s ezzel a művelettel megkétszerezzék a telefonvonalak számát.

A történet eleje

Párizs és a telefon kapcsolata egyébként az őskorba, mármint a telefon őskorába nyúlik. Graham Belle 1876-ban találta fel a távbeszélőt, és két év múlva a párizsi világkiállításon mutatták be Európának. A siker óriási volt! Franciaországban az érdeklődés is nagy volt: a századfordulóra Európa legsűrűbb telefonhálózata épült itt ki, minden 1216. lakosra jutott egy készülék.

Akkor még nemcsak arra használták a készülékeket, hogy beszélgessenek rajtuk. Egy elektromos kiállításon például olyan kabinokat állítottak fel, amelyeket a párizsi színházakkal kapcsoltak össze. Jó pénzért operaáriákat és vígjátékjeleneteket lehetett hallgatni.

A telefon természetesen többségében azt a célt szolgálta, amiért kitalálták, s hogy egyre többen és egyre jobban használhassák, mindig hozzátettek valamit. 1924 volt a nagy fordulat éve. Ekkor vette át a PTT a telefont, és a főváros ebben az évben kapta az első automata központot. A fejlesztés most már ebbe az irányba haladt. A vidéki városokban is automata és félautomata központokat szereltek fel.

Az első nagy lendület után azonban lelassult az ütem. A második világháború előestéjén, 1938-ban az Egyesült Államokban minden száz lakosra 15,27 telefonkészülék jutott. Németországban 5,2, Franciaországban viszont csak 3,79. Másrészt a telefon szinte kizárólag a nagyvárosokra korlátozódott, a legtöbb telefonelőfizető pedig Párizsban élt.

A háború előtti lemaradás a háború után folytatódott. A modernizálási terv csak 1962-ben utalt először a telefon fejlesztésének szükségességére. S ha

három évvel később fel is bocsátották az első telekommunikációs műholdat, 1970-ben még 442 ezer kérelmet regisztráltak, és átlagban 16 és fél hónapot kellett várni a telefon beszerelésére. (Ez a hivatalos statisztika. A párizsiak szerint ennél sokkal hosszabb volt a várakozási idő, ha egyáltalán kaptak telefonvonalat.)

Egyébként Párizsban az a szóbeszéd járja: egy postai vezetőnek akkor jutott eszébe, hogy változtatni kell a rendszeren, amikor látta, micsoda zűrzavar támadt de Gaulle temetésekor. A világlapok tudósítói ugyanis a helyszínről akarták riportjaikat leadni, a kis vidéki település postája azonban erre képtelen volt.

Akárhogy is történt, 1970-ben, amikor az első tanulmányok végre elkészültek, teljesen nyilvánvaló volt, hogy a készülékek számát radikálisan növelni kell.

A döntés megszületéséig, tehát 1978-ig a telefonkészülékek is változáson mentek keresztül. A többi közt eltűnt, vagy legalábbis háttérbe szorult a tárcsázás, és a nyomógombos készülékek kerültek előtérbe. A hallgató is átalakult: mikroprocesszor váltotta fel a membránt. Végül szinte teljesen megszűntek a félautomata telefonközpontok, helyüket olyanok foglalták el, amelyek teljesen emberi közreműködés nélkül, számjegyek tárcsázására „dolgoznak".

A késlekedés haszna

Ezek a változások természetesen hatással voltak a francia posta kísérleteire, vitáira. Másrészt bármilyen paradox módon hat is, a franciáknak hasznára vált a késlekedés, átugorhatták ugyanis a különböző kísérleti szakaszokat.

Végül is két rendszer közül kellett választaniok. Mindkettő tárcsázáson alapult, mindkettő nyolc számjegyre épült, de az egyik négy, a másik két szektorra osztotta fel az országot. Az utóbbi szisztémát fogadták el.

Valójában miről is volt szó? Korábban a francia telefonhálózat 70 zónára osztotta az országot. A telefonszámok pedig hat- vagy hétjegyűek voltak. A hatjegyűek előtt két, a hétjegyűek előtt pedig egy irányítószám állt. Ez megszűnt. Minden telefonszám nyolc számjegyből áll. Az eredetihez hozzácsapták a település egy, esetleg két számjegyű irányítószámát. Például Cognac-ot eddig úgy kellett hívni, hogy az előfizető száma elé odatettek egy 45-öst. Ez a 45-ös most egybeolvad a régi számmal. és ugyanez történt valamennyi vidéki telefonszámmal. Ez az egyik zóna. A másik természetesen Párizs és környéke. Itt a korábbi hét számjegy elé a fővárosban odatették a négyest, illetve mást, de az Ile de France-hoz tartozó megyékben a hármast, vagy a hatost. Így alakult ki a másik zóna.

A trükk pedig az, hogy bármely nyolcszámjegyű telefonszámot kétszer lehet használni. Egyszer a vidéki és egyszer a párizsi zónában.

Amikor eldőlt, melyik lesz az új szisztéma, hozzáláttak a telefonközpontok átépítéséhez. Ez nem kis munka lehetett, mert akkoriban a telefonközpontok háromfélék voltak. A legkorszerűtlenebbeket megszüntették, helyettük újakat kellett beállítani. 1,7 millió vonalat érintett ez az akció, és 3 milliárd frankba került. Modernizálni kellett a crossbar központokat is, alkalmassá téve őket a nyolc számjegy használatára. Ez a számla 1,5 milliárd frankot tett ki. Végül az átállást előkészítő tennivalók közül a legkönnyebb és a legolcsóbb az elektromos központok újraprogramozása volt — csekély 500 millió frankért!

1984 októberében készült el a munka. Akkor a 310 legfontosabb központban ki is próbálták. A kísérletek fényesen sikerültek. A posta a maga részéről felkészült a nagy J-napra.

El kell persze mondani azt is, hogy a kísérleti munkák ideje alatt, vagyis az elmúlt tizenöt évben, a francia telefonhelyzet egyre súlyosabbá vált. Míg 1955-ben kétmillió, 1975-ben már hétmillió, 1985-ben pedig huszonhárom

millió volt az előfizetők száma. Ezzel a harmincesztendős, többször felújított és átdolgozott rendszer telítetté vált. De nemcsak az új telefonigények teljesítése okozott volna zavarokat, hanem a posta új szolgáltatásai sem fejlődhettek volna.

Látogatás a Murat-központban

A J-nap délutánján jártam a Murat-központban, a központi irányító teremben. Körben asztalok voltak, számítógépekkel és kismillió telefon. Claude Perardel, a távközlési igazgatóság helyettes vezetője elmondta, hogy ez a nemzeti koordinációs központ, ahol figyelik és irányítják azt a munkát, amelyet valójában a telefonközpontokban végeznek el.

Ezerszer hallottuk, könyv nélkül tudtuk már, hogy az átállás október 25-én, pontosan 23 órakor a postaügyi miniszter jelzésére történik . . .

Hát mi is történt és hogyan is történt?

Mit sem sejtve ült vacsoraasztalnál M. Dupont és vele együtt ötvenmillió francia, amikor 20.00 óra tájban a vonalak felét kikapcsolták. Tették pedig ezt azért, mert ebben az időben még Franciaországban is minimálisra csökkent a telefonálás. A technikusoknak volt idejük a kábelek felének kicserélésére, illetve a számítógép-programok módosítására.

A valódi nagy műveletre, amely a piros gomb megnyomására pontban 23.00 órakor kezdődött, valójában az elvégzendő munkának csak a fele maradt. Így igazán rövid idő alatt és zökkenőmentesen tudtak áttérni a nyolc számjegy használatára.

23.02-kor természetesen kipróbáltam az új telefont. Nem a készülék — én tévedtem. A megszokott hét számjegyet tárcsáztam ugyanis, de egy kellemes női hang azonnal figyelmeztetett a hibára, és másodszorra sikerült is a hívás. Azóta sincs soha semmi baj. Nem áztak be a kábelek, sőt még a hálózat sem volt olyan zsúfolt, hogy ne kaptam volna — kivétel nélkül mindig és még külföldre is — egy percen belül egy szabad vonalat.

Az átállás természetesen nem volt mindenütt ennyire egyszerű. Külön munkát jelentett az ékszerészek és a bankok riasztóberendezéseinek átállítása. Ezek — baj esetén — éppen úgy a rendőrkapitányságokat tárcsázzák, mint az idősek segélykérő telefonjai és az autóutak mentén elhelyezett segélykérő telefonok is. A legtöbb probléma azonban azokkal az automatákkal volt, amelyek a tulajdonos telefonhívására a vidéki nyaralókban elindítják a fűtést.

Konferencia-telefon

A nagy akció, amelyre tíz éven át készültek és amely tizenhétezer telefonközpontot és huszonháromnillió telefonvonalat érintett, végül is nagyszerűen sikerült; a huszonkétezer technikus ragyogóan vizsgázott. Munkájuk eredményeként legalább ötvenmillióra nő a telefonok száma. Ez, itteni vélemények szerint, tíz esztendőre elég. És azért csak tíz esztendőre, mert a hálózat ma már csak részben szolgálja ki a telefonálókat; Franciaországban erre épül a minitel is (másfél millió készülék működik), amit számítógépes tudakozónak lehetne nevezni, s a többi közt a konferencia-telefon, amely két óra alatt akár húsz beszélgetőpartnert is képes összekapcsolni.

Az elmúlt három évben a Francia Posta fontos újításokat vezetett be: üzembe állította a minitelt, aztán elkezdődött a távközlési műholdak adása, majd hozzáláttak a kábelhálózat kialakításához, és végül megszületett a nyolcszámjegyű telefon. Az elkövetkező három évben a program nem ilyen gazdag, de nem kevésbé látványos. Működésbe állnak az új hordozható telefonok. Használhatják alpinisták, autón utazó üzletemberek és a légpárnás szupervonatok utasai is. És mindenki hozzájut, aki csak igényt tart rá. S természetesen mindenki jól jár, mert a fejlesztésre kiadott pénz gyorsan és busásan megtérül.

Baracs Dénes

A Fleet Street alkonya

A sajtóutcán kívülről érkezett újítók és korszerűsítők nem az enyhébb és fokozatosabb átmenetet képező technológiával robbantották fel a Fleet Street várát, hanem a nyolcvanas évek elektronikájával.

A brit sajtó kitűnő témát talált idén: sok az elágazása, mindig új fordulatokkal szolgál, és „vérre megy". Ez a téma maga a brit sajtó, amelynek sokáig halogatott technikai forradalma nemcsak az újságírást érinti, hanem az angol társadalom egész szövetét — a kommunikációt, a gazdaságot, a politikát, a munkásmozgalmat, a választási kilátásokat. Amikor 1986 tavaszán néhány hetet Londonban töltöttem, ez volt a mindennapok slágere a lapokban és a televízióban egyaránt.

Az első bomba január végén robbant: Robert Murdoch, az ausztráliai származású sajtómágnás, aki már évekkel korábban megszerezte az ellenőrzést az elnyúló pénzügyi válsággal küszködő tekintélyes Times és a vasárnapi Sunday Times fölött, s kiadója továbbá a News Internationalnak és a Sunnak, e négy lap előállítását puccsszerű manőverrel átvitte a brit sajtó hagyományos központjából, a Fleet Streetről a külvárosba. Wappingban felépített új üzemében a korábbi létszámnak mintegy tizedével képes kinyomtatni hétköznapokon mintegy 3,5 millió példányt e sajtótermékekből. Aztán márciusban legördült a rotációsokról Eddie Shah, az iráni születésű másik sajtóvállalkozó új, teljesen elektronikus eljárással előállított, színes fotókat is publikáló napilapja, a Today. Ez volt a második detonáció.

A hagyományok tengere

Miért vert fel ekkora port világszerte a Fleet Street e technikai-szervezeti változása? Egy kis séta a híres londoni utcán, alig kilométernyire a városközponttól rögtön érezteti a dilemmát. Egymás mellett világítanak a földgolyónk egészén ismert híres lapintézmények neonreklámjai a szerkesztőségi és nyomdapalotákon: The Daily Telegraph, The Economist, Financial Times, és persze a legutóbbi időkig: The Sun, The Times, The Sunday Times. Itt van a Reuters palotája, illetve a belföldi hírekre specializálódott testvérszervezet, a Press Association is, s még több nagy országos lap székhelye.

Ezekbe a hírgyárakba özönlenek az emberek — az újságírók, a nyomdászok, a kiszolgáló személyzet — és az anyagok, elsősorban a papírhengerek, amelyek aztán újsággá alakulnak. Az éjszakai órákban pedig megindulnak a szállítmányok kifelé: kamion kamion után robog a rotációsokról frissen legördült lapokkal, amelyeknek zöme nagy formátumú, s általában igencsak terjedelmes, kisebbsége pedig (jobbára a bulvárlapok) könnyebben tartható, lapozható, illetve átlapozható, a mi Népszabadság-méretünkre emlékeztető tabloid. Mivel sok milliós példányszámokról van szó, a London szívébe be-

gördülő és onnan szétküldött anyag fizikai mennyisége is olyan, ami már gondot okoz egy világvárosban. Ritka az olyan főváros, ahol ennyire koncentrált volt helyileg a sajtó, s még inkább az olyan, ahol ez az utóbbi évekig megmaradt: a gazdasági élet parancsai kötelezték a tulajdonosok javát a központból való kitelepülésre.

Londonban azonban régóta céhösszetartással sorjáznak egymás mellett az azonos jellegű intézmények, legyen szó a bankokról (City), a klubokról (Pall Mall), vagy éppen az újságok szerkesztőségeiről és nyomdáiról. A hagyomány nagy erő, s persze nemcsak hátrányai vannak. Kinek jutott volna eszébe a saját jószántából elköltözni innen, amikor kőhajításnyira van egyik irányban a parlament, a kormányzati negyed, a másikban az üzleti központ, köröskörül pedig a sok híres étterem és hívogató pub szolgáltatott megannyi találkozóhelyet és hírbörzét. Talán ezzel is összefügg, hogy amikor tizenöt—húsz év óta fújdogálni kezdett a korszerűsítés szele, s a nyomdászszakszervezetek oly eltökélt ellenállása lefékezte az új technológia bevezetését, a sajtómágnások végül is tudomásul vették a helyzetet. Végső soron a hagyományos eljárásokkal, a „forrófém-technikával" is megtalálták a számításukat.

A két nyomdászunió, a SOGAT és az NGA régóta privilegizált helyzetre tett szert a Fleet Streeten és általában is, a brit szakszervezeti mozgalomban. Ez nem utolsósorban az újság sajátos természetével magyarázható, azzal, hogy „gyorsabban romlik, mint a hal"; illetve, hogy „nincs elavultabb dolog, mint a tegnapi lap". Miután a nyomdászok akciója bármikor megakadályozhatta az aznapi lap megjelenését, az idők során a két szakszervezet különleges feltételeket vívhatott ki tagjai számára. A szokásos 5 napos helyett három és fél napos munkaidőt, bizonyos nyomdai szakmák (grafikusok, linószedők stb.) számára kiemelt fizetéseket és egyéb előnyöket. A kiadók, illetve a nyomdászok munkásarisztokráciája között egyfajta összeszövődés is kialakult a szüntelen összecsapásokban — hiszen ha bármely lap áttörte volna a korábbi technológiát konzerváló előző megállapodások kereteit, ez közvetve veszélybe hozta volna a tőkéseket is.

Ezzel magyarázható, hogy miközben az Egyesült Államokban lassan kihalt a gépszedés, és az egész sajtó átállt a hetvenes évek korszerűbb fényszedési technológiájára, a Fleet Streeten 1985 decemberében még csak elvétve jelentkezett az új technika, mintegy szigeteket formálva a hagyományos módszerek tengerén. Ennek következménye viszont az, hogy ily módon a sajtóutcán kívülről érkezett újítók és korszerűsítők immár nem az enyhébb és fokozatosabb átmenetet képező technológiával robbantották fel a Fleet Street várát, hanem a nyolcvanas évek elektronikájával. Ami pedig a politikai-szociológiai hátteret illeti, a Thatcher-kormány munkaügyi törvénykezése, amely a szakszervezetek „túlzottnak" minősített hatalmának megtörésére irányult, az évtized első felében már megteremtette az előfeltételeket a gátlástalanabb tőkések ellentámadásához — ahhoz, hogy az ő javukra billenjen a mérleg.

A murdochi csel

Ami a technológiai változásokat illeti, a fényszedés már régebben lehetővé tette az ólomsorok kiiktatását, de megőrizte a nyomdászt, aki az újságírók (vagy gépírónők) által legépelt és a szerkesztők által címmel ellátott szöveget még mindig áttette a nyomdai géprendszerekbe, illetve azokat oldalakba tördelte. A következő fázis, amelyet már nemcsak az Egyesült Államokban tettek általánossá, az újságíró által közvetlenül számítógépbe írt szöveg volt, amely ebben a fázisban már kiiktatta a nyomdászt, ám még megőrizte funkcióját az egyes cikkek oldalba tördelésében. Wappingban Robert Murdoch immár a tördelést is részben számítógépen végezteti négy kiadványa számára, s végül a Today immár a színes

képeket is így állítja elő s tördeli az oldalba. A hagyományos nyomdából csak a rotációs marad.

A Fleet Streeten mindez egyrészt a régi felszerelés, épületek, másrészt a szakszervezetek által kivívott jogok miatt nem volt megvalósítható. Robert Murdoch ezért a városközponttól mintegy háromnegyed órás metrózásra levő keleti kikötőnegyed egyik nagy telkén építette fel az új nyomdát — s hogy a nyomdászszakszervezetek gyanút ne foghassanak, azt híresztelte, hogy százmillió fontos beruházása egy új lap megindítására szolgál.

Miután a SOGAT és az NGA már régóta visszautasította a nyomdászainak alkalmazását veszélyeztető új technika feltétel nélküli elfogadását, Murdoch az EETPU elektromos szakszervezet tagjai között kezdett toborozni alkalmazottakat új létesítményéhez. Az EETPU testületileg ugyan nem vett részt a manőverben, de támogatta az új technikára való kiképzésüket. Ez a szakszervezet már huzamosabb ideje úgy igyekezett növelni befolyását, hogy a technológiai fejlődéshez való maximális alkalmazkodást helyezte előtérbe, figyelmen kívül hagyva a tízmillió brit szervezett dolgozót tömörítő szakszervezeti főtanács olyan egyéb prioritásait, mint például a kormány szakszervezetellenes törvényeivel szemben való fellépést. Az EETPU egyik volt azok közül a tagszervezetek közül, amelyek a főtanács határozatai ellenére elfogadták a postaköltségekre szánt összeget. Ezt a kormány a szakszervezeti törvénykezés „megédesítésére" utalja ki a tagság megszavaztatásához (ami újabban a sztrájkok esetében kötelező). A TUC úgy próbált tiltakozni e törvény ellen, amely természetesen korlátozza a munkásakció lehetőségeit (és többek között jelentős mértékben hozzájárult az 1984—85-ös bányászsztrájk letöréséhez), hogy tagszervezeteit az összeg elfogadásának visszautasítására szólította fel. Az EETPU és néhány más központ fellépése viszont arra kényszerítette idén tavasszal a szakszervezeti főtanácsot, hogy lemondjon az önmegtagadó bojkottot visszautasító szakszervezetek szankcionálásáról, mert ellenkező esetben a TUC szakadásának veszélyét idézte volna fel. Amikor Murdoch megkezdte toborzását wappingi nyomdájába, az EETPU elnökének egyik fia is jelentkezett. Az új alkalmazottak hajlandók voltak elfogadni munkaszerződésükben azt a kitételt, amely a sztrájkról való lemondást írta elő.

A mintegy fél éves kiképzés után hajtotta végre Robert Murdoch a maga „puccsát": Fleet Street-i lapjainak újságíróit felszólította az új — erődítményhez hasonlító, magas rácsokkal és szögesdróttal körülvett — sajtóközpontjába való átköltözésre. Cserébe évi 2000 fontnyi fizetésemelést és jobb betegbiztosítást ajánlott. A nyomdászokkal való tárgyalásokon viszont úgy lépett fel, hogy eleve olyan feltételeket szabott, amelyekről tudta, hogy nem fogadhatják el őket — így például a sztrájkról való kötelező lemondást is megkövetelte (akárcsak az újságíróktól). Célja, mint a később nyilvánosságra került dokumentumokból kitűnt, éppen az volt, hogy a lapjait addig előállító mintegy hatezer nyomdász — a jobb feltételek kivívása érdekében — sztrájkba lépjen. Amikor ez be is következett, egyetlen tollvonással és mindenfajta végkielégítés nélkül elbocsátotta őket, Fleet Street-i nyomdáit bezáratta, és megkezdte a négy lap előállítását az új, wappingi sajtókombinátban.

Bár a közhiedelem szerint ezt a tömeges elbocsátást már a Thatcher-kormány új munkaügyi törvényei tették lehetővé, az igazság az, hogy ilyen lépésre már a korábbi törvénykezés is lehetőséget nyújtott a szigetországban, csak éppen ezzel ritkán éltek a tőkések — a hagyomány egyszerűen más volt. Viszont Robert Murdoch számára vonzóbbá tehette ezt a megoldást az, hogy a toryk új játékszabályai megnehezítették az ilyesfajta intézkedésekkel szemben korábban szinte elkerülhetetlenül bekövetkező szakszervezeti ellenakciót.

A „vaslady" 1979-es első választási győzelmének egyik jelentős tényezője volt az, hogy az 1978—79-es tél sztrájkjai — „az elégedetlenség tele" — után a szigetországban a többség úgy érezte, a szakszervezetek túl nagy hatalomra tettek szert. A toryk egyik alapvető választási ígérete a keményebb szakszervezeti törvénykezés volt. Ezt buzgón meg is valósították: 1980-ban, 1982-ben és 1983-ban, háromszor is „szorítottak a csavaron". El akarták érni — többé-kevésbé sikeresen —, hogy a sztrájkokról a szakszervezeti vezérkarok egymaguk ne dönthessenek: ezt szolgálták azok az intézkedések, amelyek egyrészt a vezetőségek megválasztását, másrészt a mindenkori sztrájkok megszavaztatását szabályozták. Ki akarták húzni a brit szakszervezeti mozgalom „méregfogát", vagyis meg akarták akadályozni azt, hogy más üzemek, szakmák dolgozóinak ügyével vállalt szolidaritásból sztrájkoljanak. Ezt szolgálta az úgynevezett „másodlagos akció" betiltása: e törvények értelmében a dolgozók csak saját munkaadóik, vagy az azokkal közvetlenül üzleti kapcsolatban álló (például azoknak szállító) tőkések ellen kezdeményezhetnek szervezett „ipari akciót", így munkabeszüntetést. Végül e törvények célja volt a sztrájkőrségek megfékezése: biztosítani a sztrájktörők akadálytalan belépését munkahelyeikre.

A tory parlamenti többség intézkedései általában népszerűek voltak — s például a bányászsztrájk idején a közvélemény nagy része támogatta őket. A kormány számára, akárcsak Wapping esetében, az egyik fő érv az volt, hogy a munkásmozgalom egyfajta luddista buzgalommal a korszerűsítést, a modernizálást próbálja megakadályozni. Csakhogy Wapping esetében kitűnt, hogy e törvények nemcsak a „gyenge tőkést" védhetik a „mindenható trade unionnal" szemben, hanem arra is módot nyújtanak, hogy a skrupulusok nélküli vállalkozó számára jogi védelmet biztosítsanak olyan akciókhoz, amelyeknek célja egyszerűen saját dolgozóinak kisemmizése. Murdoch nemcsak azt a rég elfeledett rendelkezést használta fel, hogy a sztrájk — néhány szigorúan meghatározott esettől eltekintve — a munkaszerződés megsértésének minősül, és így résztvevője elbocsátható, hanem a „másodlagos akciót" tiltó előírásokra is ügyesen rájátszott. Egyszerűen több cégre osztotta vállalkozását: más-más cég nyomja, terjeszti, hirdeti stb. lapjait. Így az elbocsátott nyomdászok már nem indíthattak legális akciót például az új nyomdában előállított lapjainak terjesztése ellen (ezt „blacking"-nek nevezik a szigetországban) — márpedig csak ez kecsegtetett volna a siker valamelyes esélyével a január végi brutális döntés után kibontakozott csatában.

Így viszont az történt, hogy mihelyt a SOGAT nyomdászszakszervezet felszólította tagjait a terjesztés akadályozására, Murdoch jogászai bíróság elé vitték az ügyet, az pedig az akció beszüntetésére utasította a munkások szervezetét. Amikor a SOGAT figyelmen kívül hagyta az utasítást, a „bíróság megsértése" címén nemcsak 25 ezer font bírságra ítélték, de egyben teljes vagyonát (17 millió font) is zárolták. Az NGA megkísérelte, hogy a munkaügyi törvények alkalmazásával legalizálja harcát — ez nem sikerült, végül is kénytelen volt lemondani az „ipari akcióról".

Így a munkások fegyvertárában csak a tüntetés maradt: az a remény, hogy a nyomda előtti sztrájkőrség s a mögötte felvonuló ezrek kitartó demonstrációi végül is megakadályozhatják a terjesztést, rábírhatják az újságírókat a kilépésre. Napról napra, hétről hétre ismétlődött, s rendszeresen szombaton este érte el csúcspontját az akció. A nagy erőkkel felvonuló rendőrség minden este szabad utat biztosított a harminctonnás kamionoknak, amelyek újságok százezreivel megrakva gördültek ki — mindig másfelé — az öklüket rázó, elbocsátott nyomdászok orra előtt. Lovasrendőrök, kődobálás, plasztikpajzsos rendőrrohamok, letartózta-

tások, ultrabalos csoportok rendzavarói és forradalmi röplapjai: Wapping „folklórja" hamarosan állandó eleme lett a brit tévénézők esti koktéljának. A tömeg lefasisztázta az egyenruhásokat, dühödten káromolta a kamionsofőröket, itt-ott megtámadta a Wappingban dolgozó újságírókat. A NUJ, az angol és ír újságírók szakszervezete (ez a testület közös az Észak-Írországgal kapcsolatos viszály ellenére is) hiába próbálta tagjait szolidaritási sztrájkra, a Murdoch-lapoknál végzett munka visszautasítására bírni — végül be kellett érnie azzal, hogy a szakszervezet székházában állandó irodát biztosított annak a néhány újságírónak, aki visszautasította Murdoch feltételeit, és így az utcára került. Alkalmam volt beszélni velük. „Igaz, — mondotta Eric Butler, aki a Sunnál dolgozott —, hogy Murdoch több pénzt kínált, de egyben ultimátumot is nyújtott át. Nem szeretem, ha a homlokomhoz szorítják a pisztolyt."

A „blacking" bizonyos veszteségeket így is okozott a News International konszernnek: London egyes részeibe ismételten késéssel jutott el a tekintélyes Times s a meztelen nők fényképeivel prosperáló Sun — de Wapping tulajdonosa hétről hétre új győzelmi jelentéseket adott ki. Ahogy pozícióját egyre erősebbnek érezte, jelezte a nyomdászoknak, hogy bizonyos minimális kártérítésre esetleg hajlandó lesz, de az új sajtóközpontba többé nem engedi be őket.

A konfliktus a szakszervezeti főtanács, a TUC sorait is megosztotta. A SOGAT és az NGA követelték, hogy az EETPU utasítsa a Murdoch számára dolgozó tagjait a nyomda elhagyására. Ezt az EETPU vezetése elutasította, s végül a TUC-nak be kellett érnie egy olyan felemás határozattal, amely arra kötelezte az EETPU vezetőségét, hogy utasítson vissza minden szerződést Murdoch cégével (ilyen addig sem volt az EETPU és a News International között, az utóbbi egyénileg kötött szerződést új alkalmazottaival), továbbá tájékoztassa a sajtómágnásnál dolgozó tagjait, hogy nyomdászok munkahelyét töltik be. (Miután a brit hírközlés egyik fő témája hónapokon át ez a konfliktus volt, aligha valószínű, hogy az EETPU vezetőségétől valami újat tudtak volna meg.) E feltételek teljesítésével a Wapping működését biztosító alkalmazottak helyzetében nem sok változott, viszont nyilvánvalóvá vált a TUC tehetetlensége, és az is, hogy egyrészt a magas munkanélküliség, másrészt a brit szakszervezeti mozgalom megoszlása, végül pedig az új munkaügyi törvények nyomán nem lehetséges már az olyan szakmaközi szolidaritási akció sem, mint aminő korábban gyakori volt.

Legfeljebb a közvélemény hangulata változott bizonyos fokig: ha előzőleg általános volt az a vélemény, hogy a szakszervezetek „túl hatalmasak", most teret nyert az az érzés, hogy talán túl sok olyan előírást tartalmaz az új munkaügyi törvénykezés, amely gátlástalan tőkések kezében visszájára fordulhat. Még a kormány egyes tagjai is jelezték a parlamentben, hogy Murdoch eljárását nem érzik fairnek, s attól tartanak, ez végül is voksokba kerülhet a tory hatalomnak.

A naprakész Today

Murdoch már létező kiadványok korszerűsítését vállalta — Eddie Shah a Today elindításával viszont már eleve az új technológiára építette vállalkozását. A 42 éves, iráni származású kiadó nem rendelkezett elegendő tőkével, s komoly ellenállásba ütközött nemcsak a nyomdászok, de a riválisi lapok mögött álló tőkés csoportok részéről is, amíg megszervezte nyomdáit és sajtóelektronikáját. Shah és Murdoch vállalkozásai kölcsönösen erősítették egymást: az előbbi lépett előbb a nyilvánosság elé, szerveződő lapja mindenképpen egy korszak végét harangozta be, míg az ausztráliai sajtómágnás technológiai forradalma megnyitotta az utat a teljesen komputerizált új sajtótermék számára.

A csata hevességére jellemző, hogy az egyik riválisFleet Street-i újság kinyomozta: Eddie Shah újságának első számában, a címoldalon a királynő képét kívánja publikálni — és maga is színes mellékletet nyomott ki ugyanarra a napra, természetesen II. Erzsébet ezer színben pompázó fotójával. A tévében össze is hasonlították a kettőt — a Today-ben a színek halványak voltak, fáradtabbak —, s feltették a kérdést az éjszakai virrasztás után álmosan hunyorgó kiadónak: mire olyan büszke, amikor a konkurens színei jobbak? Igen, válaszolta Shah, jobbak, de a Today fotója frissebb. Az Expressben megjelent képet legalább három nappal korábban nyomdába kellett adni, míg a Today fotója lapzártakor érkezett a királynő ausztráliai útjának legutolsó állomásáról, mesterséges hold által továbbított képen. Ez pedig azt jelenti, hogy például a Today-ben publikált áruházi reklámok mindig az aznapi árat közölhetik. A Sainsbury cég már ilyen hirdetést közölt az új lapban, márpedig erre korábban nem volt mód — ráadásul a Today 9600 fontot kért az egyoldalas színes hirdetésért, míg az Expressben ez 40 ezer fontba került volna a hagyományos technikával.

A Today első számainak külső megjelenése és tartalma a megelőző reklámkampány keltette várakozásokhoz képest némi csalódást keltett, s a Daily Mail kiadója, Lord Rothermere (aki az első példányokból küldetett magának New Yorkba), valamint David Stevens, az Express-csoportot birtokló United Newspapers elnöke egy kicsit fellélegzett. Am Rothermere cégében 3500 ember két lapot állít elő, míg Wappingben 670 — négyet. Eddie Shah hatszáz alkalmazottal produkálja országszerte több nyomdában egyszerre (megtakarítva a szállítási költséget) milliós példányszámúra tervezett lapját, míg az Express-csoport két lapja együttesen kétmilliós forgalmazású, s hatezer ember szükséges előállításukhoz. Shah arra számít, hogy a tervezett forgalommal évi 25 millió font profitra tehet szert, s ha ezt sikerülne túlszárnyalnia, mondjuk másfél milliós példányszámmal, akkor... annyit kereshet, mint amennyit a Fleet Street összes többi lapja együttvéve. De az elektronikus technika azt is lehetővé teszi, hogy már 300 ezer példányos állandó eladással is egyensúlyban legyen könyvelése.

*

Ezek a perspektívák természetesen a Fleet Street többi lapját is változtatásra kényszerítik. A Financial Times és a Daily Telegraph is átszervezésre készül, új nyomdák épülnek, immár a külvárosokban, vidéki lapok szűnnek meg (hiszen a helyben nyomott mutációk „megölik őket"), s Robert Maxwell, a Mirror kiadója, egy új országos délutáni lap indítását tervezi, immár szintén számítógépes technológiával. Ez lehetővé teszi a szinte folyamatos mutációt, a színes képek folyamatos cseréjét. Mindez új lehetőségeket biztosít majd a nyomtatott sajtónak a tévével való versenyben is.

A szigetországi sajtócsatában szinte minden nap új fordulatok követik egymást. A változás éppen azért gyorsult fel ennyire, mert olyan sokáig késedelmeskedett.

Hasonló helyzetben?

Közvélemény-kutatás a szocialista és a nyugati országok gondjairól

1985 őszén az emberek egészében véve kevésbé találták jónak a szocialista országok helyzetét, mint egy évvel korábban, és kevésbé tartották rossznak a nyugatiakét.*

A két felmérés között egyaránt *csökkent* azoknak a megkérdezetteknek az aránya, akik azt mondták, hogy *vannak komoly gondokkal küszködő szocialista országok*, és azoké, akik *a tőkés országokról* nyilatkoztak így.

Az iskolai végzettség emelkedésével párhuzamosan az egyetemet, főiskolát végzettekig nőtt azoknak az aránya, akik azt gondolták, hogy vannak nagy problémákkal küszködő szocialista országok, de csak a középiskolát végzettekig emelkedett azoké, akik a nyugati országokról vélekedtek így.

Az elmúlt évben tovább csökkent azoknak az embereknek a száma, akik úgy látták, hogy *Lengyelországnak* komoly gondjai vannak, és tovább emelkedett azoké, akik *Romániáról* gondolták ezt. A két ország említési aránya egyre jobban megközelíti egymást: 1985 őszén a megkérdezetteknek már „csak" 61 százaléka tekintette rossznak a lengyelországi helyzetet, és 52 százalékuk találta annak a romániait.

A többi szocialista országot most is sokkal kisebb arányban említették az emberek: 13 százalékuk utalt Jugoszláviára, 7—7 százalékuk a Szovjetunióra és Magyarországra és 6 százalékuk Csehszlovákiára.

A szocialista országok gondjai közül továbbra is összehasonlíthatatlanul nagyobb arányban említették a gazdasági nehézségeket, mint a társadalmi—politikai problémákat (a válaszelemek 77, illetve 21 százaléka).

A gazdasági nehézségek listájának élére most is *az ellátás* és általában *a gazdasági helyzet*, a gazdasági válság került (47, illetve 45 százalék). A harmadik helyen az alacsony életszínvonal, az elmaradottság, a szegénység állt (33 százalék), a negyediken az energiahiány (21 százalék), az ötödiken pedig az eladósodás (17 százalék). Az energiahiány először szerepelt nagyobb arányban.

A társadalmi—politikai problémák közül továbbra is a politikai helyzet, a politikai válság állt az első helyen (22 százalék); ezenkívül a sztrájkok és a nemzetiségi problémák szerepeltek számottevő arányban (8, illetve 6 százalék). A politikai helyzet és a sztrájkok főleg Lengyelországgal kapcsolatban kerültek szóba, a nemzetiségi problémák pedig Romániával és Jugoszláviával (Koszovóval) kapcsolatban.

A komoly gondokkal küszködő nyugati országok közül az emberek most

* A közvélemény-kutatásra a felnőtt magyar lakosságot reprezentáló ezerfős mintán került sor.

Az elmúlt években a szocialista (a nyugati) országok életét az eredmények vagy a gondok jellemezték-e inkább ?

SZOCIALISTA ORSZÁGOK

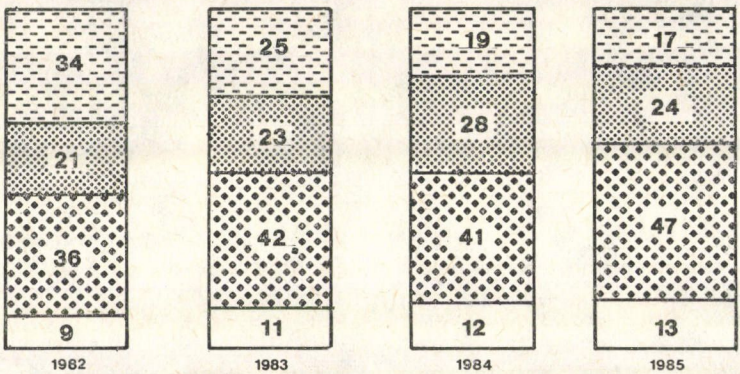

NYUGATI ORSZÁGOK

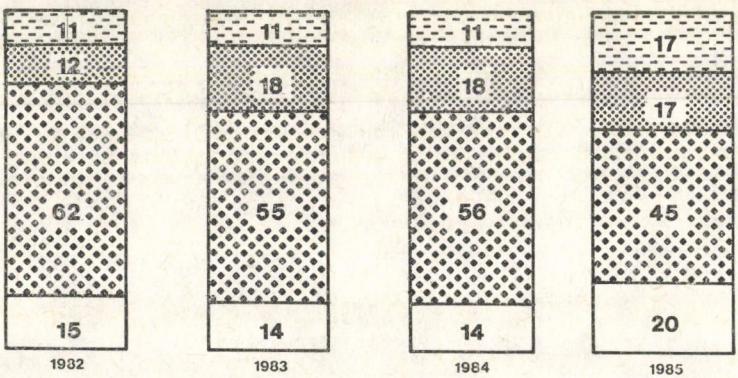

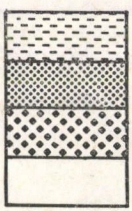

inkább az eredmények

mindkettő egyformán

inkább a gondok

nem tudja eldönteni

kisebb arányban említették az NSZK-t, Angliát és Franciaországot (16, 13, illetve 12 százalék). Változatlan arányban utaltak Olaszországra és az Egyesült Államokra (13—13 százalék), és gyakrabban nevezték meg Spanyolországot, Portugáliát és Görögországot (8, illetve 5—5 százalék). Tehát még jobban megoszlottak a vélemények arról, hogy milyen tőkés országoknak vannak nagy problémáik.

Ezekről a problémákról szólva szintén sokkal nagyobb arányban említették a gazdasági nehézségeket, mint a társadalmi—politikai gondokat, de ebben az esetben az előbbiek túlsúlya nem volt olyan nagy (a válaszelemek 61, illetve 28 százaléka).

A gazdasági problémák közül a munkanélküliséget, a létbizonytalanságot jelölték meg (35 százalék), és valamivel kisebb arányban utaltak a gazdasági helyzetre (12 százalék). A társadalmi—politikai gondok közül jelentősen csökkent a sztrájkok említési aránya (4 százalék).

1983 őszéről 1984 őszére valamelyest csökkent azok aránya, akik úgy látták, hogy az elmúlt években a szocialista országok életét inkább az eredmények jellemezték, és emelkedett azoké, akik az eredmények és a gondok együttesét tartották jellemzőnek. 1985 őszére viszont már az utóbbiak aránya is csökkent, és többen gondolták azt, hogy a *szocialista országok életét inkább a gondok jellemezték*. Így ebben az időpontban a megkérdezettek 47 százaléka a problémákat tartotta jellemzőeknek, 24 százalékuk a problémák és az eredmények együttesét, 17 százalékuk pedig az eredményeket. (13 százalékuknak nem volt erről határozott véleménye.)

A nyugati országok helyzetének megítélésében *ezzel ellentétes* változás következett be. Jelentősen csökkent azok aránya, akik úgy látták, hogy ezeknek az országoknak az életét inkább a gondok jellemezték, változatlan maradt azoké, akik a gondok és az eredmények együttesét tartották jellemzőnek, és emelkedett azoké, akik az eredményeket hangsúlyozták. Így a két tábor helyzetének megítélése erősen megközelítette egymást, mert a tőkés országok életét a válaszadók 45 százaléka jellemezte a problémákkal, 17 százalékuk a problémák és az eredmények együttesével és további 17 százalékuk az eredményekkel. (20 százalékuk nem foglalt állást ebben a kérdésben.)

Az iskolai végzettség emelkedésével meredeken nőtt azoknak a válaszadóknak az aránya, akik úgy látták, hogy a szocialista országok életét a gondok jellemezték inkább, és az általános iskolát végzettektől kezdve valamelyest csökkent azoké, akik a nyugati országok életéről mondták ezt.

Ezeknek az eredményeknek némileg ellentmond, hogy az elmúlt évben egyaránt csökkent azoknak az embereknek az aránya, akik azt gondolták, hogy a *szocialista országok meg tudják oldani a problémáikat* (76-ról 64 százalékra), és azoké, akik *a nyugati országokról* vélekedtek így (62-ről 54 százalékra).

Dobossy Imre—Lázár Guy

ABSTRACT: What are the problems socialist and western countries have to face and are they able to solve them? According to the answers given to these questions in autumn 1985, the situation of socialist countries was considered to be less favourable while the situation of western nations was found less unfavourable by public opinion than a year before.

Előtérben a belpolitika

Vélemények az SZKP XXVII. kongresszusáról

Az emberek legnagyobb része úgy látta, hogy a szovjet pártkongresszuson inkább a gondokat hangsúlyozták, mint az eredményeket.*

A válaszadók háromnegyede úgy látta, hogy a mostani szovjet pártkongresszus különbözött a korábbiaktól, 19 százalékuknak pedig nem volt véleménye erről a kérdésről.

Azok, akik úgy látták, hogy a kongresszus eltért a korábbiaktól, elsősorban a kritikus, nyílt, őszinte légkörre figyeltek fel (81 százalék). Sokkal kevesebben említették a kongresszus nagy léptékű célkitűzéseit (6 százalék) és a megoldandó problémák súlyosságát (4 százalék).

Az emberek kétharmada úgy látta, hogy a kongresszuson inkább a gondokat hangsúlyozták, 24 százalékuk pedig az eredmények és a gondok egyenlő súlyozását érzékelte.

A megkérdezettek túlnyomó többsége, 81 százaléka úgy gondolta, hogy az, ami a kongresszuson történt, Magyarország jövőjére is hatással lesz, és ezeknek az embereknek a háromnegyede kedvező hatásokra számított.

Az előző kongresszusról végzett közvélemény-kutatás során a megkérdezettek főleg a külpolitikai kérdéseket (a fegyverkezést, az enyhülést, a szovjet—amerikai kapcsolatokat) emelték ki a kongresszuson felvetett témák közül, és sokkal ritkábban említették a belpolitikai kérdéseket. 1986-ban viszont az arányok megfordultak, és a megkérdezettek elsősorban a belső problémákra utaltak. Ezek közül a kitűzött gazdasági változásokat, a gyorsítás, a reform szükségességét emelték ki a legtöbben.

A szovjet vezetésben történt személyi változásokról az emberek több, mint a háromnegyede hallott; ezek okaként a régi vezetőknek tulajdonított hibákat (a fejlődésképtelenséget, az alkalmatlanságot, a hatalommal való visszaélést, a korruptságot) jelölték meg a legtöbben (37 százalék). Emellett azt is elég sokan mondták, hogy új, modern gondolkodású, energikus és dinamikus embereket kellett az ország élére állítani (24 százalék).

A megkérdezettek 45 százaléka úgy gondolta, hogy a vezetők kicserélődése

* A kutatás 1986. március 7-én este készült. Budapesten 240, az öt vidéki nagyvárosban pedig 150 telefonelőfizetőt kérdeztek meg. Ezek 17 százaléka rendelkezett nyolc osztálynál alacsonyabb iskolai végzettséggel, 35 százalékuk végezte el az általánost, 33 százalékuknak volt érettségije és 15 százalékuknak felsőfokú végzettsége. A minta az iskolai végzettség szempontjából megközelítőleg reprezentálja az ország nagyvárosainak lakosságát.

hatással lesz az ország politikájára, és ezeknek az embereknek a fele lényeges változásokra számított. Ugyanakkor az emberek negyede nem tudott a kérdésben állást foglalni.

Az emberek véleménye szerint a szovjet vezetők által megoldandó belpolitikai problémák közül az ipar és a mezőgazdaság fejlesztése, modernizálása áll az első helyen (34 százalék). Valamivel kevesebben említették a kedvezőtlen társadalmi jelenségek (az alkoholizmus, a laza munkafegyelem stb.) visszaszorítását (25 százalék) és a népjólét, az életszínvonal emelését (18 százalék). Erre a kérdésre sokan nem tudtak válaszolni (37 százalék).

A külpolitikai problémák közül a fegyverkezést és a béke megőrzését említették a legtöbben (59 százalék), azután meg az USÁ-hoz való viszonyt (33 százalék). Ebben az esetben valamivel alacsonyabb volt a válaszolni nem tudók aránya (26 százalék).

Dobossy Imre—Farkas Katalin

ABSTRACT: In a public opinion poll on the 27th Congress of the Soviet Communist Party three-quarters of the respondents thought that the last Congress had been different to the previous ones and according to the majority, troubles rather than achievements had been emphasized.

Egyre nagyobb szükség van rá

Közvélemény-kutatás a magánkereskedelemről

Az elmúlt évben emelkedett a magánkereskedőknél vásárlók aránya, s változott a maszekok megítélése is. *

Míg 1984-ben csak a lakosság 66 százaléka mondta, hogy szokott magánkereskedőnél vásárolni, egy évvel később már négyötödük nyilatkozott így. A növekedés éppen azok körében volt jelentős, akik 1984-ben viszonylag alacsony arányban mondták, hogy magánkereskedőhöz is járnak vásárolni: a nyolc osztálynál alacsonyabb végzettségűek, a negyvenévesnél idősebbek, a vidékiek és az alacsonyabb jövedelműek körében. A nyugdíjas korúak és az alacsony jövedelműek kivételével tehát szinte teljes körben elterjedt a magánkereskedők áruinak vásárlása.

Nem változott az emberek véleménye arról, hogy a jelenleginél több vagy kevesebb magánkereskedőre lenne-e szükség: mindkét évben a válaszolók mintegy negyede vélekedett úgy, hogy többre lenne szükség, fele úgy, hogy

* A közvélemény-kutatás 1985 őszén készült az ország felnőtt lakosságát reprezentáló ezerfős mintán.

A magánkereskedelemről alkotott vélemények alakulása

százalékban

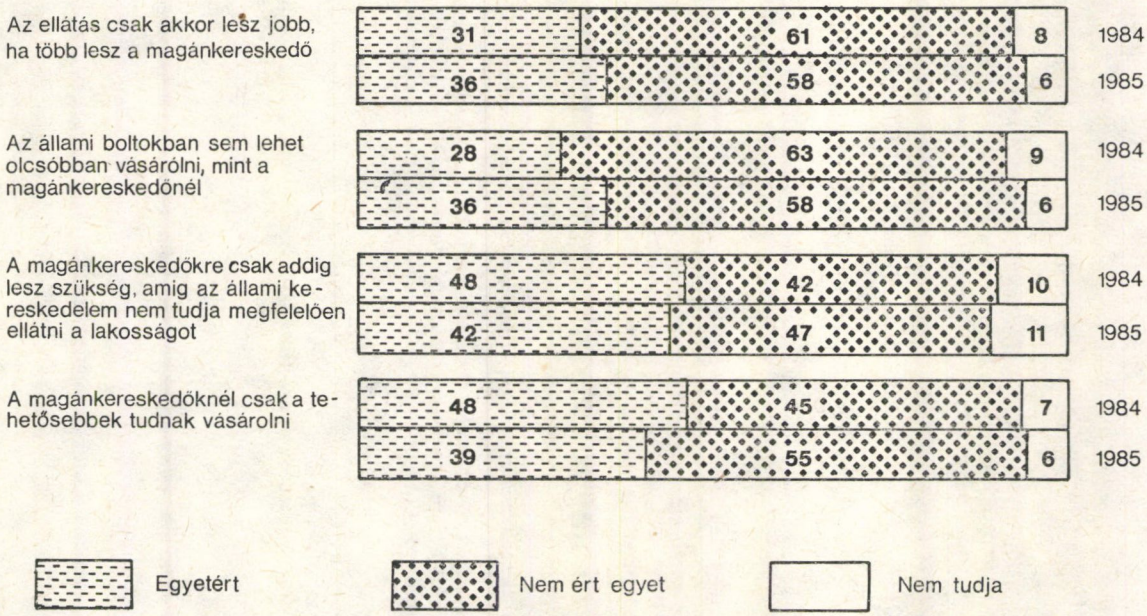

annyinak kellene maradnia, mint amennyi van, és ötöde úgy, hogy kevesebb kellene.

A nyolc osztálynál kevesebbet végzettek 20, az általánost és a középiskolát végzettek 29 és a felsőfokú végzettségűek 38 százaléka mondta azt, hogy több magánkereskedő kellene.

Ami a jövőt illeti, az emberek fele arra számított, hogy tíz év múlva több lesz a maszek. Egytizedük azt gondolta, hogy ugyanannyi lesz, további egytizedük pedig azt, hogy kevesebb. A megkérdezettek harmada nem vállalkozott ennek becslésére. A legjobban a negyven éven aluliak számítottak a kiskereskedők boltjainak szaporodására, a legkevésbé pedig a hatvan éven felüliek.

1985-ben többen szereztek közvetlen tapasztalatokat a magánkereskedőkről, mint 1984-ben, s megváltoztak a róluk alkotott vélemények, ítéletek is, mégpedig pozitív irányban. Ez az állami kereskedelemmel kapcsolatos elégedetlenség növekedésére is utal.

1985-ben kevesebben osztották azt a nézetet, hogy a magánkereskedőkre csak addig lesz szükség, míg az állami kereskedelem nem tudja megfelelően ellátni a lakosságot (48 helyett 42 százalék) és azt, hogy a magánkereskedőknél csak a tehetősebbek tudnak vásárolni (48 helyett 39 százalék). Nőtt azoknak az aránya, akik szerint az állami boltokban nem lehet olcsóbban vásárolni, mint a magánkereskedőknél (28-ról 36 százalékra), s azoké, akik szerint csak akkor lesz jobb az ellátás, ha több lesz a magánkereskedő (31-ről 36 százalékra).

Az emberek 84 százaléka úgy látta, hogy a magánkereskedőkre szükség van, csak „jobban a körmükre kellene nézni". 73 százalékuk azt tapasztalta, hogy a magánkereskedők boltjaiban udvariasabbak, figyelmesebbek a vásárlóval, 69 százalékuk azt, hogy a magánkereskedők sokat keresnek, de ezért keményen meg is dolgoznak, 59 százalékuk azt, hogy jobban értik a munkájukat, mint az állami boltokban dolgozók, és 58 százalékuk azt, hogy felvásárolják az állami boltokból az árut, és drágábban adják el.

Valamelyest nőtt azok aránya, akik elutasítják, hogy a magánkereskedelem nem fér össze a szocializmus elveivel (58-ról 61 százalékra), és változatlanul 40 százalék vélekedett úgy, hogy a legrátermettebb magánkereskedőknek azt is meg kellene engedni, hogy kisebb áruházakat működtessenek.

Szurkos Mária

ABSTRACT: Compared to the findings of surveys taken a year before, the poll in autumn 1985 shows that the ratio of those who regularly buy from private retailers increased and opinions on self-employed persons also became more favourable.

Alkohol-szonda

A megkérdezettek legnagyobb részének az volt a véleménye, hogy a korábbi intézkedésekhez hasonlóan az égetett szeszes italok árának emelése sem vezet az alkoholfogyasztás csökkenéséhez.

A közvélemény-kutatás* eredményei szerint a megkérdezettek közül gyakorlatilag mindenki tudott az égetett szeszes italok árának emeléséről. Az emelés mértékéről a válaszolók 61 százalékának voltak pontos ismeretei; 12 százalékuk a valóságosnál magasabb, 16 százalékuk pedig alacsonyabb mértékű áremelésről tudott.

A válaszadók kétharmada az intézkedés célját az alkoholfogyasztás csökkentésében, az alkoholizmus elleni harcban jelölte meg, míg egyharmaduk gazdasági jelenséget (az állami bevételek növelését, az infláció megnyilvánulását stb.) látott benne. Ugyanakkor mindössze 15 százalékuk vélekedett úgy, hogy az áremelések hatására csökkenni fog az alkoholfogyasztás; 83 százalékuk nem számított erre. A rendszeres alkoholfogyasztók, akik naponta vagy hetente többször isznak szeszes italt, valószínűbbnek tartották az alkoholfogyasztás csökkenését, mint azok, akik ritkán vagy sohasem isznak.

Általában a szeszes italok árát a válaszolók 40 százaléka túlságosan magasnak tartotta; 28 százalékuk megfelelőnek találta, 24 százalékuk pedig túlságosan alacsonynak. Az utóbbi véleményt — amint várható volt — elsősorban a ritkán vagy sohasem ivók képviselték.

A válaszolók 67 százaléka úgy nyilatkozott, hogy az áremelés egyáltalán nem érinti családját, 32 százalékuk pedig úgy, hogy kevéssé érinti.

A megkérdezettek úgy látták, hogy hazánkban száz emberből átlagosan 41 iszik rendszeresen a kelleténél többet. Ennél magasabbra becsülték az alkoholisták számát a szakképzetlen fizikaiak (átlag: 47) és a nők (átlag: 46). A végzettség és az életkor növekedésével párhuzamosan nő azok aránya, akik kevesebbre becsülik az alkoholisták számát Magyarországon. Ugyanakkor a becslést a bevallott alkoholfogyasztás mennyisége is befolyásolja: minél rendszeresebben iszik valaki, annál szűkebbnek tartja az alkoholisták körét. Mindemellett tény, hogy a becslések minden társadalmi-demográfiai csoportban jelentősen meghaladták az alkoholisták számáról hivatalosan közzétett — bár csak közelítő — adatokat. Ez azt mutatja, hogy az alkoholizmus igen súlyos problémaként él a közgondolkodásban.

A kutatás eredményei szerint a közvélemény hatékony intézkedéseket vár az alkoholizmus megfékezésére. A válaszolók közel háromnegyede gondolta úgy, hogy határozott intézkedéseket kellene hozni az alkoholisták ellen. Az idősebbek, a nők és a szakképzetlenebbek körében gyakoribb volt ez az álláspont, mint más társadalmi—demográfiai csoportokban. A legtöbben (36

* A kutatás 1986. április 21-én készült 281 budapesti telefonelőfizető körében. A mintában megközelítőleg egyenlő arányban szerepeltek az értelmiségiek, az egyéb szellemi foglalkozásúak, a szakmunkások és a szakképzetlen fizikai dolgozók. A megkérdezettek átlagos iskolai végzettsége meghaladta a budapestiekét.

százalék) az alkoholisták elvonókúrára kötelezését tartották célravezetőnek, 13 százalék pedig ennél is szigorúbb intézkedéseket várt (elzárás, javítónevelő munka, börtön). A válaszolók tizede az alkoholárusító helyek számának csökkentésében, illetve nyitvatartási idejének korlátozásában látta a megoldást. 6 százalékuk az antialkoholista reklám és propaganda fokozását tartotta kívánatosnak, 5 százalékuk pedig a szeszes italok árának további emelését. Hasonló arányban említették azt a lehetőséget, hogy az alkoholisták fizetésének egy részét közvetlenül a családnak utalják át. A válaszadók 6 százaléka egészen más irányban kereste a megoldást: arra utalt, hogy az alkoholizmus hátterében álló mélyebb társadalmi okokat, az életszínvonal csökkenését, a túlhajszoltságot, a kiúttalanságot kellene felszámolni. A teljes szesztilalom elrendelését csak néhányan tartották célravezetőnek (3 százalék).

A megkérdezettek 72 százaléka tudott olyan korábbi intézkedésekről, amelyek az alkoholfogyasztás csökkentését célozták. A rendszeresen ivók tájékozottabbak voltak ebben a kérdésben, mint a ritkán és főként a soha nem ivók. A legközismertebb intézkedések az alkoholárusítás időbeli korlátozása és a korábbi áremelések voltak; az előbbit a válaszolók 45 százaléka említette, az utóbbiakat pedig 40 százalékuk. Ezeket a munkahelyi italozás szigorúbb ellenőrzése (16 százalék), valamint az egészségnevelési felvilágosítás és az antialkoholista propagandatevékenység kiszélesítése (11 százalék) követte. A többi intézkedést — például az italboltok számának csökkentését, a szeszesital-árusítás korlátozását — csupán néhányan említették. Csaknem egyöntetű volt viszont az a vélemény (94 százalék), hogy ezek az intézkedések nem érték el céljukat, vagyis nem vezettek az alkoholfogyasztás csökkenéséhez.

Az utóbbi időben a tömegtájékoztatásban nagyobb hangsúlyt kaptak azok a nemzetközi adatok, amelyek Magyarországot az első helyekre teszik az egy főre jutó alkoholfogyasztás tekintetében. A megkérdezettek 81 százaléka úgy vélte, hogy van olyan ország, ahol többet isznak, mint Magyarországon, de ezek négyötöde azt gondolta, hogy kevés ilyen ország van. A legtöbben a nyugat-európai tőkés országokat és az Egyesült Államokat említették (46 százalék); ezt az északeurópai tőkés országok (34 százalék), a Szovjetunió (22 százalék) és Lengyelország (15 százalék) követte.

Vásárhelyi Mária—Virágh Eszter

ABSTRACT: Repondents in a public opinion poll taken after the price rises concerning alcoholic drinks opined that similarly to previous steps, this measure would not lead to a decline in the consumption of spirits either.

Az AIDS-ről

Az 1985 őszén lezajlott tájékoztató kampány után az emberek kétharmada tudott a veszedelmes betegségről, és csak kisebbik részük érezte magát veszélyeztetve.*

Az emberiséget napjainkban a leginkább fenyegető veszélyek közül a háborút említették a legtöbben (74 százalék). A megkérdezettek 16 százaléka tartotta fenyegetőnek a környezeti ártalmakat, és 15 százalékuk a különféle betegségeket. Figyelemreméltó, hogy az utóbbiak közül előtérbe került az AIDS: ezt minden huszadik megkérdezett jelentős fenyegetésként említette — alig valamivel kevesebben, mint a rákot. Ugyanakkor a lakosság széles rétegei még kevéssé tájékozottak a veszedelmes új betegségről: az első központilag irányított tájékoztató kampányra 1985 őszén került sor, de novemberben az emberek egyharmada azt állította, hogy még semmit sem hallott az AIDS-ről.

Az elemzés a továbbiakban csak a válaszadóknak arra a 64 százalékára támaszkodik, akik tudtak valamit a betegségről. Megállapítható, hogy az ő ismereteik is meglehetősen hiányosak voltak: az AIDS-ről valamilyen információval rendelkezők 38 százaléka semmi lényegeset sem tudott erről a betegségről, és csak 18 százalékuk tudta kettőnél több fontos ismérvét megemlíteni. A válaszadók egyharmada tudta, hogy az AIDS-et bárki megkaphatja; negyedrészük viszont azt hitte, hogy csak a homoszexuálisokat fenyegeti. A hiányos tájékozottság azzal jár, hogy az emberek alig érzik veszélyeztetettnek önmagukat és környezetüket: a válaszadók kétharmada nem nagyon vagy egyáltalán nem aggódott amiatt, hogy ő maga vagy valamelyik ismerőse megkaphatja a betegséget, és több, mint fele nem nagyon vagy egyáltalán nem tartotta valószínűnek, hogy az AIDS széles tömegeket érintő járvánnyá válik.

A közvélemény arról sem volt eléggé tájékozott, hogy Magyarországon már hoztak idevágó intézkedéseket: a megkérdezettek 19 százaléka azt gondolta, hogy a hatóságok semmit nem tettek az AIDS ellen, 29 százalékuk pedig nem tudta, hogy tettek-e valamit. 52 százalékuk tudott az AIDS elleni lépésekről — de az utóbbiak egyharmada kevesellte ezeket.

Az AIDS-ről szóló tájékoztatás csak részben elégítette ki az emberek információigényét: bár 50 százalékuk úgy látta, hogy a tömegkommunikáció eleget foglalkozott az AIDS-szel, 43 százalékuk kevesellte a tájékoztatást. Egy kisebbségnek tartalmi kifogása is volt: az emberek 17 százaléka nem találta elég őszintének a betegségről adott tájékoztatást. Minden tizedik válaszadó jelezte, hogy hallott olyasmit az AIDS-szel kapcsolatban, amiről az emberek beszéltek, és amiről a sajtó, a rádió vagy a tévé nem tájékoztatott.

Hann Endre — Vásárhelyi Mária

* A felmérés 1985 novemberében készült a felnőtt lakosságot reprezentáló ezerfős mintán.

ABSTRACT: The findings of a survey carried out on a representative sample show that after the information campaign in the autumn of 1985 two-thirds of the population knew that AIDS was a serious disease and only a smaller part felt themselves exposed to danger.

Könyvekről

„A pénz beszél, a rádió szól . . . !"

Zukunftsaspekte des Rundfunks. Hrsg. von Florian H. Fleck, Kohlhammer, Stuttgart — Berlin — Köln, 1986, 166 oldal.

A svájci Fribourban alakult meg az a tizenkét (kibővítve hatvan) tagú társaság, amely kétnapos ülések során (1982-es megalakulása óta hat alkalommal) dolgozta ki, illetve gyűjtötte össze elképzeléseit a rádiózás gazdasági, szervezeti kérdéseiről és helyéről a tömegkommunikáció egészében, továbbá a jóléti társadalom egyes országainak eltérő szervezeti és jogi szabályozási gyakorlatáról. A fribouri rádiógazdaságossági munkaközösség tagjai között találhatjuk az Ufa film- és televíziótársaság gazdasági vezetőjét, a Bayerischer Rundfunk jogtanácsosát, valamint az európai rádiószervezetek szövetségének (UER) elnökét.

„A kommunikációs táj Európa-szerte mozgásba lendült", ami egyrészt a kommunikációs rendszerek pluralizálódását jelenti, másrészt a közönségpiac és a műsorpiac átalakulását, végül az egész tömegkommunikáció jogi rendezésének újragondolását. A „kiegyensúlyozott nemzeti alapellátás" követelményét kielégítették, még akkor is, ha a megsokszorozódott csatornák tartalmi kínálata különböző színvonalú maradt (vagy lett?). A műsorkínálat mennyiségét, minőségét és sokféleségét minimális szinten törvényileg is sikerült szabályozni. A gazdasági elemzések tanúsága szerint a magánrádiós vállalkozások viszonylag nagyobb összeget fektetnek a „rádiós üzletbe", mint a közjogiak, miért akkor a nagy ellenkezés velük szemben? A rádiós „vegyes ellátás" (vagyis a közjogi és magánrádiók) viszonylagos túlkínálata azonban csak a nagyvárosokban jelentkezik, más területek kevésbé ellátottak, a közönségvizsgálatoknak (és persze a tömegkommunikációs telepítéspolitikának is!) ezt jobban figyelembe kell vennie. A „forró vas" továbbra is a nemzetközi tömegkommunikációs konszernek jelenléte, amely elsősorban a kis- és középvállalkozókat, a nemzeti rádiós intézményeket „égeti".

Európa — tömegkommunikációs szempontból — a legváltozatosabb kontinens, amely abban is különbözik a többitől, hogy míg másutt (főként Amerikában) a leginkább tőkeerős cégek piaci meggondolások alapján döntenek a tömegkommunikációs nagyberuházások sorsáról (vagy vetik el azokat), addig Európában a tájékoztatáspolitikai követelmények alapján szerveződik a tömegkommunikáció, és fejlődik fel mellé a piac. Ez a piac sohasem igazán kifizetődő; lehet politikai elhatározás eredményeként jól működő és színvonalas egy tömegkommunikációs rendszer szervezete, illetve tartalma, Európa nyelvi, politikai széttagoltsága miatt azonban igazi piacról aligha beszélhetünk. A piaci lehetőségeket az is rontja, hogy az „új" műsorok gyakran „csak nemzeti fogyasztásra alkalmasak", tehát a nemzetközi piacon eladhatatlanok — marad az olcsó, a megszokott, a biztos sikert hozó, az amerikai műsor, amely persze nem is mindig „made in USA", csak ennek a normái szerint készült. A műholdas vétellel aztán még ezek a különbségek is eltűnnek.

Ezzel együtt az európai nemzeti rádiós intézmények évtizedek alatt kialakult együttműködése ma alapjaiban változik meg, alakul át nemzetközi koprodukcióvá, finanszírozássá és közös műsorfelhasználássá. A nézőben azonban ki kell alakítani a „saját műsorunk" és a „mások műsora" (értsd: Amerika) érzését, és ez a tudatosítás fontosabb, mint hogy ezt a „mást" esetleg többször kapcsolják be.

A rádiós műsorkészítés és forgalmazás komplex vállalkozás, amelyen belül összefonódik a gyártó, a felhasználó, a szolgáltató és a piac. Ennek egyik fő eleme a hallgató (fogyasztó) és a rádiós intézmény (műsorkínáló) megváltozott viszonya, a magánrádiózással, illetve a fizetőtelevíziózással megnövekedett kínálatban a rádiós intézményeknek újra meg kell küzdeniük „a közönség kegyeiért".

A folyamatos közönségvizsgálat és a megnövekedett műsorválaszték tudatosan kialakított rendszert alkot, amelyben vállalni kell a rétegműsorok (vakok, hallássérültek, kis egyházak, külföldiek) alacsony bekapcsolási arányát. Maga a közönségkutatás egyre nehezebben megoldható feladat, részben mert a közönség magatartása egyre kiegyensúlyozatlanabb és egyre inkább polarizálódik, részben pedig mert a kommunikáció-szociológiai szempontok helyett egyre inkább a mérés-technikai és módszertani megoldásokon lesz a hangsúly.

A néző után második tényezőként a tömegkommunikációs (művészeti, politikai, szervezési) szakember szerepel, akinek a képzése és magas szintű társadalmi elismerése a rádiózás minőségi kulcskérdése. A rádiós saját műsorok aránya egy évtized alatt 15 százalékkal, a televíziós műsoroké 32 százalékkal, a harmadik műsoroké 72 százalékkal nőtt, és ebben még nincs benne a kábeltelevízió okozta robbanásszerű növekedés. Mindez a személyi állomány 13 százalékos növekedése mellett csak nagymértékű ésszerűsítéssel és a legjobban képzettek bevonásával (és megfizetésével) vált lehetségessé.

Az elektronikus tömegkommunikációs eszközök vannak leginkább „kiszolgáltatva az új technikáknak", itt folyamatos a lépéskényszer, nemigen ad lehetőséget a választásra.

A rádió reklámtevékenységét és -bevételeit Európa-szerte (ha különbözőképpen is) törvény szabályozza, a magánrádiózás megjelenése óta ez is átalakulóban van, mégpedig éppen a közjogi rádiózás számára teremt kedvezőbb reklámfeltételeket. A tömegkommunikációs eszközök megsokszorozódása egyrészt több reklámcsatornát jelent, másrészt viszont az egyes csatornáknak — mivel egyre kevésbé jutnak el mindenkihez — meg kell keresniük a reklámozni kívánókat.

Napjainkban egyre nagyobb üzlet lesz a rádiós intézmények számára a koprodukcióban való részvétel. Már ma sem csupán a gyártás és finanszírozás kettősségéről van szó, az üzletet inkább a megsokszorozódott piac (film, televízió, videó, külföldi forgalmazás, legújabban a műholdas közvetítés) felosztása jelenti.

A tömegkommunikációs magánvállalkozások célja — itt többnyire arról van szó, hogy kiadók, újságkonszernek lépnek be az elektronikus tömegkommunikációba — egyrészt, hogy megtartsák, illetve erősítsék a nyomtatott sajtóban elért pozíciójukat, másrészt új megjelenési és kifejezési lehetőséget teremtsenek munkatársaik, szerzőik számára.

Mindamellett a rádiózás alapelve továbbra is a kulturális örökség megőrzése és továbbadása marad, illetve az ehhez szükséges műsorkínálat optimálissá tétele. Végső soron tehát a művészet és a gazdaságosság ellentmondásait nem kell feloldani: a „gazdaságosság elvének kell megbénítania a kreativitást", hanem új sikerterületeket kell felfedeznie. A jól tervezett bevételeknek (előfizetés, reklám, szerzői jog) kell a gazdasági alapot megteremteni a közjogi rádiózás tartalmi fejlődéséhez.

Lukáts János

Lengyel közvélemény-kutatások

Biuletyn CBOS, I. évf. 1985. 2—3. szám Centrum Badania Opinii Spolecznej, Warszawa

A lengyel kormány közvélemény-kutató központja Bulletinjének 1985. évi 2. és 3. számában elméleti cikkek, kutatási beszámolók, módszertani értekezések és kisebb egyéb írások egyaránt megtalálhatók. Ezek közül — terjedelmi okokból — hangsúlyozottan csak szemelgetek, néhány érdekes gondolatra, megközelítésre, táblázatra hívom fel a figyelmet.

Elsőként a 2. számból Stanislaw Kwiatkowski ezredesnek, a központ igazgatójának írását említem, amelyet az 1984-es *tanácsválasztások* kapcsán írt. (Emlékeztetőül: a szükségállapot miatt elhalasztva lezajlott választások egyértelműen a konszolidációt bizonyították akkor.) A választás előtt lebonyolított felmérések készítői arra voltak kíváncsiak, ki kíván részt venni és ki nem, illetve miért. Jellemző nemcsak a közvélemény-kutatók realizmusára és felméréseik korrektségére, hanem a megbízást adó és a publikálást (nem csupán e kötetek mindössze ezer példányában, hanem sokkal szélesebb körben is) lehetővé tevő politikai vezetés gondolkodására, hogy a szerző hangsúlyozza: akik elmentek szavazni, azok egyáltalán nem mind a kormány támogatói. Sokan például kritikusan nézték (nézik) a helyzetet, de ellenzik az anarchiát, a belső feszültségeket, a bizonytalanságot, amelyet a mai (illetve az 1984-es) helyzet felváltott. Sokan bírálták és helytelenítették a választási törvényt, kételkedtek önnön érdemi beleszólási lehetőségeikben, és mégis elmentek szavazni. Nem kevés válaszadó aggodalomból, „biztos, ami biztos" alapon, „nehogy bajom legyen" megfontolásból vett részt. Másfelől akik kijelentették, hogy nem vesznek részt, azoknak csak egy része nyilvánított ellenzéki véleményt, követelte a „független szakszervezetek" vagy más „független politikai erők" engedélyezését. Mások egyszerűen csak érdektelenségüket nyilvánították, saját szűkebb köreikbe zárkóztak, aminek ismét többféle oka lehet.

Nagyon fontos tehát mind a szavazók' mind a távolmaradók összetételének és motivációjának reális elemzése, amelyre a kutatások lehetőséget adtak. Emellett Kwiatkowski ezredes külön fejezetet szentel a politikailag nagyon eredményes választások előzetes sajtójának, „A józan ész győzött — a propaganda veszített" címmel. Egyoldalú, primitív, a valós hangulatot nem tükröző volt ez a propaganda, mint írja, nem folyt vita a széles körben létező hibás nézetekkel sem, nem kaptak hangot az apatikus és az ingadozó emberek, a kétkedők és a vitatkozók, minden megszólaltatott választópolgár ugyanazokat a sztereotípiákat hangoztatta, és azt, hogy ő természetesen elmegy szavazni. Szerencsére azonban, jegyzi meg ironikusan a közvélemény-kutató központ igazgatója, „előfordul, hogy a rossz propaganda sem képes kárt okozni a politikának" . . .

Egy másik érdekes vizsgálat több mint száz vállalati igazgatónak a *gazdasági reformmal* kapcsolatos gondolkodását igyekezett felmérni. Az első meglepetés: sem a vállalat önállósági foka, sem az igazgató kinevezésének „történelmi szakaszt" is jelentő dátuma (1980 előtt, 1980—81-ben vagy 1982-től) nem befolyásolja érdemben a véleményeket, e szempontok szerint nem térnek el a kapott válaszok. Kiderült, hogy az igazgatók — noha ismerik a gazdasági reform elveit — helyzetüket bizonytalannak érzik, stratégiájuk nincs, nem a reform által kitűzött távlati célhoz igazítják tevékenységüket — tehát nem valamilyen cél felé törekszenek — hanem kizárólag rövid távon gondolkodnak, kizárólag a politika és a gazdaságpolitika napi változásainak akarnak megfelelni. (Mégpedig szinte mindnyájan). Ez természetesen nemcsak az ő hibájuk, de hallatlanul veszélyes és riasztó jelzés a politikai vezetés számára. Bizalmatlan, egy sor elhatározásban nem hívő gazdasági vezetőkkel nehéz egy stratégiát győzelemre vinni. Hasonló bizonytalanságokat és zavarokat mutatott a gazdasági reformról a munkások között készített felmérés. (Sokan csupán az áremelkedéseket róják fel az

1982 óta követett módszereknek, nem értve az okokat és a mögöttes tényezőket.) Mindehhez hozzátehető az 1986-os népgazdasági terv társadalmi vitája kapcsán készített vizsgálat, amelyben vállalati gyakorló gazdasági vezetők és ún. közvéleményformálók (tudósok, újságírók stb.) véleményét kérték különböző dolgokról. A megkérdezettek száma kicsi ugyan (150—250 fő), mégis érdemes idézni egy-két adatot. Azt, hogy a központi tervezés nélkülözhetetlen a gazdasági folyamatok helyes irányban tartásához, a gyakorló gazdasági vezetők 32 százaléka és a „közvélemény formálók" 24,5 százaléka fogadta el. Viszont 12,3, illetve 9,8 százalék azt mondta, hogy a válság körülményei között a hatásos központi tervezés lehetetlen, további 2,4, illetve 10,43 (!) százalék szerint pedig a központi tervezés (értelemszerűen a reform alapján álló, indirekt, nem tervutasításos rendszert is beleértve) általában is lehetetlenség és utópia. Ez is a lengyel realitásokhoz tartozik.

Egy következő tanulmány a tömegtájékoztatás gazdasági munkájával, a *gazdaságpolitikai sajtóval* foglalkozik. Különböző foglalkozási csoportok között maguknak az újságíróknak a véleményét is megkérdezték. Egyetlen momentumot ragadok csak ki a sok táblázatból. Azt a választ, hogy a tájékoztatás egyoldalú, tendenciózus, mellőzi az ellentétes véleményeket — a tévére vonatkoztatva a megkérdezett újságírók 23,8 százaléka, a rádióra 20,2 százaléka, az írott sajtóra 17,9 százaléka tartja igaznak. Messzemenő továbbgondolást érdemelne (és ez nyilván túlmegy a kislétszámú lengyel minta tanulságain), hogyan lehet egy politika hatékony, eredményes szolgálatát elérni a sajtó révén, ha az abban dolgozók elég jelentős része maga sem tartja jónak, tisztességesnek azt, amit csinálni az adott körülmények között módja van.

Végül egy tanulságos táblázat a munkás—paraszt felügyelet nevű, újfajta *népi ellenőrzéssel* kapcsolatos felmérésről, amely azt mutatja, hogy három társadalmi csoport megkérdezett tagjai szerint kinek a jövedelmeit kellene alaposan ellenőrizni, kiknek nézzen a körmére szigorúbban a népi ellenőrzés, hogy honnan szerzik a vagyonukat. Ez is sok mindent megmutat a politikai légkörből. Íme:

ellenőrzendő csoport	munkások szerint	parasztok szerint	tisztviselők szerint
magániparosok és -kereskedők	74,0	77,4	60,4
nagy és szakosított egyéni parasztgazdaságok tulajdonosai	57,8	55,2	45,8
bányászok és más nagykeresetű munkások	30,5	18,7	20,3
a kormány tagjai, magas állami hivatalnokok	67,4	57,2	23,1
pártapparátus	67,3	58,6	25,5
papok	37,6	26,9	23,1
művészek, írók, ügyvédek	39,0	37,1	32,5
magánpraxist folytató orvosok	59,1	58,9	41,0
katonák	39,5	30,8	17,5
rendőrök	55,1	47,5	18,5
hivatalosan külföldön dolgozók	47,5	35,0	34,9
nagyvállalati igazgatók	67,7	64,0	31,5

(Az N-számok nem ismertek, de mind az oszlopok, mind a sorokon belüli különbségek így is érdekesek.)

Az 1985. évi 3. szám egyik fő témája az *értelmiség;* az értelmiség fogalmával, meghatározásával, illetve társadalmi szerepével kapcsolatos elvi írásokat felmérési adatok egészítik ki. Egy hasonló összeállítás a munkások társadalmi helyzetét vizsgálja. A megkérdezettek 78,2 százaléka szerint a munkásoknak nincs elegendő befolyásuk az állam irányítására, 64,5 százalékuk pedig úgy véli, hogy más társadalmi csoportokhoz képest kevésbé gyakorolnak hatást a párt tevékenységére. A tanulmányok törekednek a következtetések levonására is az iménti adatokból, vagy például a politikai és a gazdasági helyzet aktuális értékelését, hónapról hónapra regisztrált változását mutató táblázatokból. Ezek közül nézzünk egy 1984 októberéből származót, amely arra vonatkozik, hogy a válaszadók szerint megoldódott-e már a *politikai válság.* (A „nem tudom" válaszok nem szerepelnek.)

Részletes vizsgálatok keresték a választ arra, hogy az emberek szerint a következő években *demokratizálódni fog-e a társadalmi élet* (a válaszadók 6,1 százaléka már egy-két éven belül javulást vár, míg a másik végleten 17,6 százalék folyamatos romlást) és *nőni fog-e a társadalom bizalma* a központi hatóságok iránt (az előbbiek szerinti adat 9,1 és 12,8 százalék). Az 1985. őszi szejm-választások előtt például a választópolgárok egy része határozottan preferált egy olyan politikai mechanizmust, amelyben az ő érdekeikért harcolni kívánó pártok vetélkednének a szavazatokért: a falusiak viszonylagos érdektelenségével szemben nagy súlyt fektettek erre a nagyvárosiak, a magasabb képzettségűek, a volt Szolidaritás és a jelenlegi vállalati önkormányzatok tisztségviselői. Ugyanezen időszakban kutatták azt is, hogy a társadalom különböző intézményei közül melyik iránt mekkora a lakosság bizalma.

megkérdezett csoport	N=	igen	inkább igen	inkább nem	nem
a volt Szolidaritás tagjai	426	2,6	10,3	48,1	28,9
a LEMP tagjai	200	5,8	31,6	45,3	15,8
a LEMP-nek és a volt Szolidaritásnak egyaránt tagjai	42	7,1	28,6	26,2	38,1
összesen, a fent nem részletezettekkel együtt	1338	2,3	23,1	35,4	39,2

	munkások	értelmiségiek
hadsereg	57,4	36,3
szejm	44,9	35,3
kormány	41,5	29,7
PRON (népfrontjellegű mozgalom)	40,2	11,9
tömegtájékoztatás	24,0	11,6
szakszervezetek	24,0	10,5
rendőrség	17,2	7,7

	pozitív		negatív	
	1983	1985	1983	1985
szejm	71,8	78,1	5,9	5,4
egyház	82,7	65,7	1,9	5,5
hadsereg	51,1	77,7	10,1	11,2
kormány	61,0	61,2	15,3	18,4
LEMP	45,5	49,9	24,3	28,0
PRON	46,6	52,6	10,0	11,0
politikai ellenzék	31,0	25,1	25,6	28,5

Ennek két eredményét mutatom be. Az első táblázat munkások és értelmiségiek véleményét tartalmazza. A minta létszámát és összetételét a cikk nem részletezi, csupán annyit közöl, hogy az átlagéletkor mindkét csoportban 37 év körül volt, nagyobbrészt férfiak válaszoltak, a munkások 12,4 százaléka párttag, 22 százaléka szakszervezeti tag volt. Az értelmiségieknél a párttagság aránya nagyobb volt, mégpedig 29,5 százalék. Az adatok azt mutatják, hogy a válaszolók hány százaléka bízik az adott intézményben.

Figyelemre méltó, hogy mindkét csoport válaszai ugyanazt a rangsort eredményezik, csak éppen az értelmiségnél — a jóval nagyobb arányú párttagság ellenére — jelentősen alacsonyabb százalékokkal. Nagyon hasonló kérdést tettek fel 1983-ban 1288, 1985-ben 1132 középiskolás fiatalnak (sorsolásos reprezentatív mintavétel alapján). Itt pozitív vagy negatív értékelést lehetett adni az adott intézmény vagy csoport működéséről. Íme, az eredmény a fenti táblázatban.

Érdemes a vélemények változását tanulmányozni — én részletekbe nem tudok bocsátkozni, de a Jel-Kép olvasói számára az ilyen táblázatok nem idegenek.

Megemlítem végül az érdeklődők számára, hogy a folyóirat felsorolja az 1983—85-ben végzett összes kutatást, a Budapesten járt kutatók pedig beszámolnak a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban tett látogatásukról. Udvariasan ugyan, de kiemelik azt a benyomásukat, hogy az intézet tevékenységét nagyon is az anyagi, szervezeti és egyéb lehetőségekhez idomítják a munka irányítói, bár ehhez korrektül hozzáteszik: lehet, hogy e benyomás informátoraik nem elég reprezentatív megválogatásából adódott.

A lengyel közvélemény-kutató központ Bulletinjének újabb két száma azt bizonyítja, hogy a jelenlegi lengyel politikai vezetés igyekszik tartani magát elhatározásához: nem akar elszakadni a valós információktól, nem akar megszépített képet kapni, hanem éppen a nem mindig örömteli, de igaz vizsgálati eredmények alapján törekszik kialakítani politikáját. Feltétlenül érdekes olvasmány.

Domány András

„Mintha"-objektivitás

David M. Rubin—Ann Marie Cunningham (szerk.): War peace and the news media. Proceedings March 18th and 19th, 1983. New York, University, Faculty of Arts and Science, Department of Journalism and Mass Communication, 1983.

1983. március 18—19-én közel négyszáz ember gyűlt össze a New York Egyetemen, hogy részt vegyen egy, az amerikai tömegtájékoztatásról tartott konferencián. A tanácskozás azzal a kérdéssel foglalkozott, hogyan tükröződik az amerikai tömegkommunikációban a globális hatalmak közötti rivalizálás és a nukleáris fenyegetés kérdése. A konferencián képviseltette magát a *New York Times*, a *Washington Post*, a *Newsweek*, a *Boston Globe*, az UPI, az AP az NBC, a CBC, az ABC, a PBC és számos más tömegkommunikációs intézmény. Több neves, az újságírás elméletével foglalkozó szakember mellett volt kormányalkalmazottak és diplomaták is jelen voltak.

Az első előadást *Sydney D. Drell* fizikus, a Stanford Egyetem tanára tartotta arról, hogy az atomfegyverek hogyan jelennek meg a tömegtájékoztatásban. Hangsúlyozta, hogy a hetvenes évek elején a közvélemény nagyon kevés figyelmet szentelt a fegyverkezési versenynek új lökést adó hidrafejű szörnynek, a különböző célpontokra irányítható több robbanófejes rakétának, mert a tömegtájékoztatás minden energiáját az indokínai helyzet és a Watergate-botrány kötötte le. Napjaink eseményei a *déja vu* érzetét keltik, csak most az MX rakétákról van szó.

A tömegtájékoztatásban dolgozóknak gyakran kell szembenézniük azzal a kérdéssel, hogy kinek higgyenek. Drell két irányelvet ajánlott nekik, amelyek segíthetik őket az eligazodásban, abban, hogy az egymásnak ellentmondó szakértők közül melyiknek az érvelését fogadják el. Az első: ne higgyenek az olyan megállapításokban, mint például „a dolog titkos, ezért nem mondhatom el, de ha tudná azt, amit én, biztosan egyetértene velem", mert a szakértők nem a technikai kérdésekben vagy a számokban nem tudnak megegyezni, hanem az ilyen adatok értelmezésében. A második: ha el kell bírálniuk a különböző szakértők szavahihetőségét, úgy járjanak el, mint amikor az állampolgárok próbálják ugyanezt tenni a politikusokkal kapcsolatban. Ez különösen akkor fontos, ha valamilyen „csodafegyverről" van szó (pl. az űrfegyverekről). El kell kerülni azt a csapdát, hogy azt higgyük, az új fegyverfajta nem vált ki hatékony válaszintézkedést az ellenfélből.

Ralph Earle, a Fegyverzetellenőrzési és Leszerelési Hivatal volt igazgatója arról beszélt, hogy a tömegtájékoztatás hogyan foglalkozik a fegyverzetellenőrzési tárgyalásokkal. Elmondotta: a SALT I. tárgyalásokra 1969 novemberében kb. 500 újságíró érkezett Helsinkibe, 1970 áprilisában Bécsben számuk már 800-ra emelkedett. Ennek oka a kelet-európai sajtó megnövekedett részvétele volt. A tárgyalásokkal kapcsolatos sajtószenzációkról szólva Earle kijelentette, hogy a kiszivárogtatások mindig Washingtonból, és nem Helsinkiből vagy Bécsből jöttek. A SALT I. és II. tárgyalások idején a sajtóközlemények mindig igen szűkszavúak voltak, csak a megbeszélések időtartamára és a legközelebbi ülés időpontjára terjedtek ki. A közép-hatótávolságú fegyverzet korlátozására vonatkozó tárgyalásokon és a START genfi fordulóin a sajtó szerepe megnőtt, a felek kemény retorikája pótolta a tárgyalóasztal melletti haladás hiányát.

Earle felidézett néhány, a tömegtájékoztatás által elkövetett tévedést. Így az 1983-as genfi tárgyalásokkal kapcsolatban a lapok azt írták, az elért haladás olyan kicsi, hogy még a korlátozandó *rendszerekben* sem tudtak megállapodni. A sajtóban a hangsúly a személyiségeken, és nem a lehetséges megállapodás részletein van — húzta alá az előadó. A tömegtájékoztatás gyakran mítoszokat alkot, amelyek makacsul tartják magukat, és uralkodó állásponttá válnak. Ilyen volt például az az eset, amikor 1977 márciusában a Vance külügyminiszter

által Moszkvában átadott amerikai javaslatot a szovjetek elutasították, s ennek a sajtó szerint Carter emberi jogok kampánya volt az oka, és az, hogy az indítványt az átnyújtás előtt nyilvánosságra hozták. A valóságos ok azonban az volt, hogy ez a javaslat szembenállt a vlagyivosztoki megállapodással, és megvalósítása a szovjet stratégiai erők lényeges átalakítását jelentette volna. Earle szerint a tömegtájékoztatás alapelvnek tekinti, hogy „nem történt semmi, ha nem Washingtonban történt". A sajtónak részletesen kellene foglalkoznia a bécsi közép-európai haderőcsökkentési tárgyalások problémáival. A fegyverzetellenőrzési tárgyalások olyan újságírókat kívánnak, akik összes idejüket ennek a témának szentelik. A szakértői tudás fontosabb, mint a diplomáciai—újságírói rutin vagy a Szovjetunió ismerete: a Pentagon-riporterek jóval kevesebb hibát követnek el, mint a külügyminisztériumi vagy a fehér házi kollégáik. Nem a tárgyalások napról napra követése a legeredményesebb újságírói módszer, hanem a háttér megismerése és annak megértése, hogy mi forog kockán. Ez persze a „sztori"-ról való lemondást is jelenti. Ismerjék meg az amerikai újságírók alaposabban a szovjet álláspontot, de azt a mi küldöttségünk nem fogja elmagyarázni nekik — mondta az előadó. Sokkal több minden kiderül a szovjet sajtóból, mint ami az amerikaiban tükröződik. A brüsszeli tudósítók gyakran többet tudhatnak meg az európai NATO-államok forrásaiból mint, az amerikaiakból.

William A. Dorman, a sacramentói egyetem újságírást tanító professzora azt ecsetelte, hogy az amerikai tömegtájékoztatás milyen torzképet rajzol a Szovjetunióról. Azt a rövid szakaszt vizsgálta, amely Brezsnyev halálától Andropov megválasztásáig tartott. Brezsnyevet búcsúztatva az amerikai sajtó — még a komoly súllyal rendelkező orgánumok (a *Washington Post*, a *Time*, a *Newsweek*) is — szinte kizárólag az elhunyt szovjet vezető személyes képességeiről, jellemvonásairól, és nem politikai vagy gazdasági örökségéről írtak. Mindig fontosabb volt az, hogy Brezsnyev mennyire kedvelte a gyors luxusautókat, mint az, hogy korábban példátlan stabil belső helyzetet, az Egyesült Államokkal szemben elért katonai paritást és gazdasági stagnálást hagyott utódjára. A korábbi sztereotípiát — az orosz medve egyre erősebb és vérengzőbb — felváltotta egy új: a Szovjetunió gyengül, és ez teszi agresszívabbá és veszélyesebbé. Reagan taktikai okokból ezt hangsúlyozta, és az amerikai tömegtájékoztatás hűen követte ezt a vonalat. Andropovot is ellenséges hang fogadta. Az egyes kommentárokban feltűnő „intellektuális" és „rugalmasabb" jelzők olyan akusztikát kaptak, hogy mindez Arbatov „félrevezetési" kampányának az eredménye volt. Teljes volt az egyetértés az amerikai sajtóban, hogy az enyhülés „haláláért" kizárólag a Szovjetunió felelős. A szovjet emberek véleményét pedig csupán a másként gondolkodók reprezentálták. Így például 1975-ben a *New York Times* 150 cikket közölt, amelyben a másként gondolkodók az emberi jogok megsértése miatt panaszkodtak, míg az amerikaiakkal szövetséges, az emberi jogokat sértő államok kapcsán mindössze hármat. Az előadó megállapította, hogy korántsem a Szovjetunió kritikátlan imádatát, hanem csak politikája motívumainak feltárását várja el az amerikai tömegtájékoztatástól.

Az előadást hozzászólások követték, amelyek élesen bírálták az elhangzottakat. Dorman a vita elején kijelentette: nem hiszi azt, hogy az amerikai újságírók „az imperializmus pórázán szaladó kutyák" lennének. Az amerikai nemzet funkcionálisan írástudatlan a külpolitikát illetően, ezért a tömegtájékoztatás felelőssége nagy. Egy egyetemi hallgató teljesen komolyan megkérdezte tőle, „Igaz-e, hogy a szovjetek azért vonultak be Afganisztánba, mert Oroszországban hiány van forró vízben?" Mint kiderült, ez az egyetemi hallgató egy kommentárra emlékezett, amely szerint az afganisztáni akció az első lépés volt a melegvízű kikötők megszerzése felé. Az előadó megállapította: a legfontosabb kérdés az, hogy a tömegtájékoztatás nyitva hagy-e egy politikai kérdést, vagy lezárja-e azt elfogult frázisokkal. Az újságíróknak mindent kétkedéssel kell fogadniuk, ahogyan a gyarmati időkbeni elődeik tették, akik gyakran azt írták egy hír fölé: „Fontos, ha igaz."

Patricia Blake — a *Time* társszerkesztője, aki a Szovjetunióval foglalkozó cikkek többségét írja — azt vetette Dorman szemére, igazából nem törődik azzal, hogy amit az amerikai sajtó ír a Szovjetunióról, vajon igaz-e vagy sem. Amit Dorman professzor akar, az a Szovjetunió szívélyes és konstruktív kritikája, tehát az, ami a *Pravda* hasábjain is olvasható.

Thomas Powers — az *Atlantic Monthly* szerkesztője — kijelentette, hogy a Szovjetunióval való foglalkozás lényege az „orosz terjeszkedés" kérdésének a középpontba állítása; ez az állam 1300 — a kicsiny Moszkvai Nagyhercegség megalakulása — óta minden irányban hallatlanul megnövekedett.

Anne Garrels — az ABC volt moszkvai tudósítója — azt állította, hogy a Szovjetunió zárt társadalom, az információkhoz nagyon nehezen lehet hozzájutni. Ez oda vezet, hogy a nyugati sajtó a másként gondolkodókra hivatkozik, a „kemény" nyugati újságírókat pedig kiutasítják a Szovjetunióból. Rontja a tudósítások minőségét, hogy nincs elég oroszul beszélő amerikai újságíró a Szovjetunióban. Egyébként egy újságírónak nagyon nehéz ellentmondani az amerikai külügyminisztérium hírszerző részlege által kibocsátott jelentéseknek, olyan információkat találnia, amelyek az azokban foglaltakat ellensúlyozni tudják, és ez a döntő oka annak, hogy a külpolitikai kérdésben a hivatalos álláspont határozza meg a tömegtájékoztatás közléseit.

Stephen Hess, a Brookings Intézet főmunkatársa a Fehér Ház, a külügyminisztérium és a hadügyminisztérium sajtókapcsolatairól tartott előadást. Ezen a három helyen az újságíró-társadalom elitje dolgozik. A *Fehér Házban* dolgozó újságírók fő feladata nem az, hogy az elnöklésről, hanem hogy az elnökről szállítsanak történeteket. Rendszerint azokból a riporterekből lesznek fehér házi tudósítók, akik a győztes elnökjelöltet követték. Így aztán a tipikus fehér házi tudósító nem tud személyes tapasztalatai alapján összehasonlítást tenni a korábbi elnökkel. A Fehér Ház sajtótermében az első sort a Reuter, az ABC, az UPI, az AP és az NBC tudósítói foglalják el, és ez fontosságukat mutatja. A tévéhálózatok dominanciája azt eredményezi, hogy a Fehér Ház attitűdje a „minden napra egy sztori" elvre épül, mert az esti tévéhíradóba ennél több nem fér bele. A *külügyminisztériumban* dolgozó tudósítók ugyanakkor „továbbszolgálók". Készek kritizálni a kormányt, de a hosszú együttdolgozás eredményeként kezdik ugyanúgy látni a dolgokat, mint az intézmény munkatársai. A *New York Times* tudósítói kivételes helyzetben vannak; velük úgyszólván diplomáciai tárgyalásokat folytat a minisztérium. A második helyet a *Washington Post* foglalja el; hivatalos kiszivárogtatás megy a *Timesnak* és nem hivatalos a *Postnak*. A külügyminisztérium munkatársai általában lenézik az újságírókat, és amíg a Fehér Ház csak a rossz sajtót nem szereti, ők általában a tömegtájékoztatást nem kedvelik.

A sajtóügyek a *Pentagonban* a legjobban szervezettek: sajátos módon ez a legnyitottabb hely Washingtonban, a leginkább szakosodott újságírók is itt dolgoznak; sok katonai folyóiratnak van különtudósítója. A Pentagonban az újságírók között a hierarchia a képességeken, és nem az általuk képviselt tömegtájékoztatási eszköz súlyán alapul. Ez főként a minisztérium által naponként kiadott válogatást tartalmazó *Current Newsnak* köszönhető, ami értékmérőként működik, mert az ebbe való bekerülés az információ és az értelmezés érdeme révén lehetséges. Ez azonban nem jelenti a tájékoztatás tökéletességét. Amint egy ismert riporter megjegyezte: „A vietnami háború idején minden istenverte napon hazudtak nekem". A minisztériumban úgy vélekednek, hogy háború idején csak kevéssé lehetnek toleránsak a sajtó iránt. A Pentagonból származó kiszivárogtatások a legritkább esetben jönnek a hivatalnokoktól, mindig az elnök embereitől származnak.

A vitában Richard Valeriani, az NBC munkatársa cáfolta, hogy a Pentagon lenne a legnyitottabb hely Washingtonban; szerinte csak a sajtótájékoztatók hangneme és vezetőjének személyes varázsa sugallja azt. A kiszivárogtatások főleg a sajtófőnököktől jönnek, ezért viszik ebédelni őket olyan gyakran.

Hodding Carter — a PBC újságírója és a *Wall Street Journal* rovatvezetője — megerősítette az utóbbi megállapítást. Brzezinskire hivatkozott, aki emlékiratában azt írta, hogy a legnagyobb külügyminisztériumi „kiszivárogtató" 1977—1980 között a sajtófőnök volt. „Ez voltam én — tette hozzá H. Carter —, és amióta nem dolgozom a kormánynak, sajtóebédek hiányában sokat veszítettem a súlyomból."

Richard Valeriani kijelentette: ha a *Times* és a *Post* valamit a címlapon hoz, akkor ezt az „aranyháromszögnek", azaz a Fehér Háznak, a külügy- és a hadügyminisztériumnak írta, és az ilyen híradások tulajdonképpen nem részei az ország információáramlásának. A politikai döntéshozóknak tehát számba kell venniük az igazán fontos tömegtájékoz-

tató intézmények szavát. Ezek persze gyakran zavarokat is okoznak. Reagant, aki korábban számtalanszor emlegette beszédeiben és nyilatkozataiban a „sebezhetőségi ablak" kifejezést, az MX döntés kapcsán megkérdezték, hogy mit is jelent ez a fogalom. Kiderült, hogy az elnöknek halvány fogalma sincs róla.

A konferencia utolsó előadását *Robert Carl Manoff*, a MORE szerkesztője, az MIT és a Columbia Egyetem előadója tartotta arról, hogy a nukleáris háború árnyékában milyen viszony alakul ki a sajtó és az állam között. Mint elmondta, az első atombomba előállításának idején behívták különleges katonai szolgálatra a *New York Times* egy tapasztalt újságíróját, és ő irányította a sajtókampányt Hirosima után. Ugyanakkor megmaradt a *Times* munkatársanak is, és ezt senki sem találta furcsának, sőt Pulitzerdíjat kapott tevékenységéért. Az előadó — történetileg vizsgálva az amerikai kormányzat és a sajtó kapcsolatát — rámutatott: napjainkban az állandósított krízisszituáció azt követeli, hogy a tömegtájékoztatás segítsen az államot fenntartani, feltételként biztosítva ehhez *a közvélemény figyelmetlenségét és közömbösségét*. A tömegtájékoztatás saját maga is felfedezheti határait, de nem ő maga, hanem az állam állapítja meg őket. Az újságírói passzivitás is segítheti olykor az államokat. Így például a Nixon-korszak idején az a tény, hogy stratégiai kérdések, a szovjet—amerikai egyensúly alakulása és a szovjet katonai tevékenység nem kapott hangsúlyt, az enyhülést segítette. A nukleáris háború veszélyének idején az újságíróknak nagyon kis lehetőségük van a választásra: *azt kell tenniük, amit mindig is tettek, az államot kell szolgálniuk*. Az újságírásnak közvetítő szerepet kell játszania az állam és a civil társadalom között, és ez kölcsönösségi viszonyon alapul. Ennek a viszonynak a lényege az, hogy az állam és a civil társadalom is igényli a közvetítést egymás irányában.

Az előadást követő vitában Andrew Cockburn, a *Defense Work* munkatársa megjegyezte, hogy ő Manoffal szemben ragaszkodik az objektivitás illúziójához. Legalább tegyünk úgy — mondta —, mintha objektívek akarnánk lenni.

Kardos Gábor

Lapokból

Funkschau

Távolsági tévévétel

Az átlagos tévénéző rendszerint megelégszik a lakóhelyén könnyen elérhető tévéműsorok vételével, de olyanok is vannak, akik távoli adókra vadásznak. Például az NSZK szélességi körein (a kettes és a négyes tévécsatornán) már Amerikából és Dél-Afrikából származó jeleket is vettek. Nyáron különösen gyakori a tévéjelek nagy távolságú terjedése. Ez a jelenség úgy jön létre, hogy a tévéadók által kisugárzott hullámok visszaverődnek a toposzféra és az ionoszféra különböző rétegein, és gyakran a célterületükön túl is szétterjednek. Attól függően, hogy hol és hogyan verődnek vissza, különböző fajta távolsági vétel válik lehetővé.

Átvonuló hideg vagy meleg frontok esetén a talaj felett egy olyan határréteg keletkezhet, amelyben a hőmérséklet nem csökken a magassággal, hanem éppen hogy növekszik (hőmérsékleti inverzió). Itt a 30—70 megahertzes ultrarövid hullámok verődhetnek vissza. Nagy légnyomású területen, főként ősszel, úgy jöhet létre ilyen inverzió, hogy a talaj felett éjszaka lehűl a levegő, magasabban azonban megtartja hőmérsékletét, tehát ott melegebb van, mint a talaj mentén. Délelőtt azután a napsütés megszünteti ezt az inverziót, hiszen a talajmenti levegő is felmelegszik. Tartósabb toposzférikus inverziók akkor fordulnak elő, ha melegebb légtömegek érkeznek a hidegebbek fölé. A határrétegben ilyenkor szabályos hőalagút képződhet, melyben a reflexiók kétezer kilométeren felüli hatótávolságot is lehetővé tehetnek. A toposzférikus terjedés révén az NSZK-ban néha — különösen ősszel — olasz, holland és dán tévéadók is regisztrálhatók.

Az ionoszféra hatvan kilométer magasságban kezdődik a föld felett, és körülbelül ezer kilométerig terjed. Több rétegből áll, amelyek különbözőképpen hatnak az ultrarövid hullámok terjedésére. A 90 és 130 kilométer közötti magasságban fekvő úgynevezett „E-réteg" körülbelül 200 megahertzig reflektál, aminek következtében 2000—2500 kilométeres hatótávolságok alakulhatnak ki. 200 kilométer magasságban kezdődik az F—2 réteg, amely az interkontinentális távolsági vételt 70 megahertz feletti frekvenciáig teheti lehetővé. Az E-rétegben, az elektronsűrűség meghatározott helyeken történő növekedésével körülbelül 110 kilométer magasságban keletkezhet az úgynevezett „szórt" E-réteg. Itt szabályos elektronfelhők jönnek létre, melyeknek sűrűségétől függ, hogy mely frekvenciák verődnek vissza rajtuk. A legalacsonyabb visszaverődő frekvencia 60 megahertz körüli, de kora nyáron 100—165 megahertz frekvenciákat is megfigyeltek. Sőt, az Európában mért legnagyobb frekvencia 210 megahertz volt, amit Athénban, Milánóban és Münchenben egyszerre regisztráltak. A szórt E-rétegen keresztül adódik leginkább lehetőségünk arra, hogy a képernyőn ritkaságokat figyeljünk meg.

Különleges terjedési viszonyok jöhetnek létre napfoltmaximumok idején is. Mivel azonban a naptevékenység néhány év óta csökken (tizenegy éves periodicitást mutat), a nagy távolságú jelterjedés bizonyos fajtái (óceánon túli, egyenlítőn túli) csak az évtized végén fordulhatnak elő.

A távoli tévéjelek vételéhez egyébként nem szükséges különleges felszerelés. Elegendő a szokásos tetőantenna és egy fekete-fehér vevőkészülék. (Az antennánál előnyösebb vertikális polarizációt alkalmazni). Az adók azonosítását viszont megnehezíti, hogy a hang gyakran kimarad, és a kép is sokszor elmosódik. A monoszkóp-ábrák azonosításához segítséget nyújthat egy monoszkóp-katalógus, a műsorokról pedig a külföldi műsorfüzetek adhatnak információt. (1985/23)

Newsweek

Soknyelvű számítógép

Mint az antropológusok és a misszionáriusok, néha a számítógép-társaságok is elfogultak kulturális értelemben. Nemrég még csak azok férhettek hozzá sok személyi számítógéphez, akik beszélték az angolt, e számítástechnikai lingua francát. De újabban egyre inkább felismerik az elektronikai cégek is, hogy nem engedhetik meg maguknak a nemzeti nyelvek semmibe vevését. Újfajta, hatékony szófeldolgozó programokat írnak, és megszületnek a soknyelvű, az arabtól a zuluig magukat többféleképpen megértető számítógépek.

A programozókat próbára tevő nyelvek közül a kínai a legrémisztőbb. Több ezer bonyolult jelből áll, melyek mindegyike legalább egyet jelöl az éneklő hanghordozással kiejtett szótagok százaiból. Nem csoda, hogy eddig dacolt az írógépek és számítógépek lényegét jelentő egyszerű osztályozási rendszerekkel. Egyes cégek — köztük az IBM és egy maroknyi tajvani és kínai vállalat — úgy számítógépesítették a kínait, hogy minden jelet kóddal láttak el. Ezek a módszerek azonban fáradságosak, mert a számítógép használójának fejben szét kell szednie a jeleket vonásokra, s aztán a megfelelő kódhoz kell illesztenie őket.

Egyszerűbb technikát dolgozott ki a New York-i Asiagraphics, amely a nyelv kiejtésén alapszik. A Kínában elfogadott romanizált ábécé szerint fonetikusan betűzve kell legépelni a jelet. A számítógép kezelője ezután leüt egy billentyűt, mely a jel hangfekvését mutatja, s egy másikat, mely azt jelzi, hogy az 52 „gyökcsalád" közül melyikbe tartozik a jel.

A minneapolisi Intech Systems még egyszerűbb megközelítést dolgozott ki. Számítógépének nincs billentyűzete; használói egy érintésre érzékeny katódsugárcsöves képernyőn táplálják be a mondatokat, a megfelelő jelek kiválasztásával. Mint az Asiagraphics módszere, az Inteché is fonetikus: a jel beírásánál először arra kell gondolni, hogyan ejtik ki. Az „an" jel — jelentése: béke — beírásához például a használó megérinti az „a" betűt, amely a képernyő alján lévő ábécében van feltüntetve. Az „an" szótag érintésére a képernyőn megjelenik az összes kínai jel, mely e szótag különböző hangfekvésű változatait képviseli. Aki jól beszél kínaiul, könnyen átfuthatja ezeket, és kiválaszthatja a megfelelőt: ebben az esetben egy hat vonásból álló jelet, mely tető alatt álló nőt ábrázol.

Mikor a gép használója megérinti a kívánt jelet, az felkerül a képernyő tetejére. Amint több jelet sikerül egymás mellé gyűjteni, ugyanúgy lehet szerkeszteni őket, mint a szokványos szövegeket, a képernyő alján feltüntetett utasításokkal. A gép 13 ezer jelet tud előállítani, s emellett számokat és a római ábécé betűit is be lehet táplálni.

Az átváltás egyik nyelvről a másikra egy szóprocesszoron költséges és fáradságos művelet: egyes személyi számítógépek például más-más billentyűzetet igényelnek a különböző nyelvekhez. A New York-i Intex Software System most olyan rendszert dolgozott ki az IBM-kompatibilis személyi számítógépekhez, mely lehetővé teszi, hogy a felhasználók könnyedén váltogathassák a nyelvjárásokat.

Eddig tizenegy nyelvhez született szoftver, köztük van az orosz, a héber, az arab és az urdu; s az év végére a társaság 27 másikat ígér. Egy lemezen akár nyolc nyelvet is lehet tárolni. A nyelveket egy billentyű lenyomásával választják ki, s amint „ráhangolják" valamelyikre, a billentyűzet automatikusan átvált az új ábácére. Referencia-kártyák segítenek a megfelelő billentyűk megtalálásában, s az utasításokat azon a nyelven tüntetik fel, amelyiken dolgoznak a gépen.

Az Intex rendszer jobbról balra író nyelvekre is alkalmazható, egyazon szövegben váltogatni lehet az angol és az arab vagy héber sorokat, sőt arra is utasítani lehet a gépet, hogy a jobb oldalra az egyik, a bal oldalra pedig a másik nyelvű szöveget szerkessze ki. (Ideális módszer például kétnyelvű jogi okmányok készítésére.)

Fordításra azonban már nem alkalmas ez a számítógép. Olyanok számára készült, akik már jól beszélnek azokon a nyelveken, amelyeken dolgoznak. Ám e hiányosságtól eltekintve, a szófeldolgozás „angoltalanításával", lehetőséget nyújtva más nyelven beszélőknek, hogy saját igényeihez szabják a programokat, a személyi számítógépek elfogadhatóbbak és hasznosabbak lehetnek sok-sok ország számára. (1986. február 3.)

Theorie und Praxis des sozialistischen Journalismus

Nemzetközi-e, ami világméretű?

Az új nemzetközi információs és kommunikációs rend kapcsán sok szó esik a tájékoztatási viszonyok demokratizálásáról, a kétirányú és kiegyensúlyozott információáramlásról. Megfogalmazott cél, hogy a világ információkincse ne néhány monopolhelyzetben lévő hírügynökség kezében összpontosuljon, s határozott kívánság, hogy a nemzetközi hírközlést a bizalom légköre vegye körül.

Mindez azonban „akadémikus kinyilatkoztatás" (magyarul: jámbor szándék), hiszen semmiféle dokumentum sincs arról, hogy ennek az új világrendnek hogyan kellene működnie, sőt arról is kevés a konkrét elképzelés, hogy milyen lépésekkel lehetne a fenti célokat megvalósítani. A „tájékoztatási imperializmus" elsősorban a fejlődő országokat sújtja, amelyek a saját tömegkommunikációs rendszerüket is csak most alakítják ki, illetve erősítik meg.

Az utóbbi évtizedben a harmadik világ olyan regionális és interregionális hírcsererendszer kialakítására törekedett, amely ezeket az országokat valós értékükön ábrázolja, nem kizárólag hátrányos helyzetűként vagy kuriózumként. E törekvés első sikere volt az el nem kötelezettek információs szervezetének (NANAP) a létrejötte, amely a résztvevő országok híreit változatlan formában és terjedelemben angol, arab, francia és spanyol nyelven tette közzé. A tíz éve fennálló NANAP ma 93 hírügynökséget számlál tagjai között, négy földrészen kilenc hírtovábbító központja működik, amelyek együttesen naponta hatvanezer szónyi híranyagot továbbítanak.

Ezt a világméretű információrendszert kiegészíti az ázsiai csendes-óceáni hírügynökségek szövetsége (OANA), amelynek 23 tagja van, és 1982-ben indította meg saját hírcsereszolgálatát. Hasonló elv szerint szerveződött az ASIN, a dél- és közép-amerikai hírügynökségek 16 fős szövetsége. Dél-Amerika másik, 1985-ben alakult hírközpontja az ALASEI, amely a Sistema Económico Latinoamericano pénzügyi támogatását élvezi, és meghirdetett célja a világ Dél-Amerika-képének megváltoztatása.

Tizenöt arab hírügynökség szövetsége a FANA, amely az előbbiekhez hasonlóan világméretű információgyűjtésre és hírközlésre törekszik. Európa számára a FANA híreit a kuvaiti KUNA hírügynökség bécsi irodája továbbítja.

A regionális alapon szervezett hírügynökségek közül az egyik legnagyobb a PANA, amely a pánafrikai szövetség 41 tagjának a jelentéseit Dakarban napi kilencórányi angol, francia és kisebb részben arab nyelven teszi közzé. A szigorúan Afrika-centrikus PANA az el nem kötelezettek jelentéseit (illetve azok Afrikára vonatkozó részét) is átveszi.

A hetvenes évek második felében alakult új hírügynökségek eredményessége mintegy fél évtized múltán lett nyilvánvaló; a témával foglalkozó 1983-as ENSZ—UNESCO kerekasztal-megbeszélés már „egy kiegyensúlyozott, világméretű információs rendszer ígéretes magját" látta benne.

A kialakult új helyzet és új „szereposztás" elemzése, értékelése még koránt sem befejezett, néhány tendencia és tény azonban már ilyen távlatból is megfogalmazható.

Az újonnan alakult hírügynökségek mindegyike „sürgető feladatként" jelölte meg a kiegyensúlyozott, kétoldalú információáramlást — a közel évtizedes tevékenység igazolta a célkitűzés helyességét. Sikerült a hírközlést szervezett keretek között végezni, saját stratégiát kidolgozni és az ehhez szükséges gazdasági eszközöket megteremteni.

Az egyes hírügynökségek részvétele a koordinációban önkéntességen és egyenlőségen alapul. Ezt biztosítja a koordináción belül a hírcsere ingyenes volta és az a lehetőség, hogy egy-egy hírügynökség több hálózatban is részt vegyen.

(E laza és előnyös feltételek ellenére is sok afrikai, illetve el nem kötelezett ország nem tagja egyik hírügynökségi rendszernek sem.)

Az egyes hírügynökségek maguk határozzák meg saját szervezeti és hírközlési normáikat, maguk döntik el, hogy mit és mennyit vesznek át, illetve tárolnak a közös híranyagból — a kikötés csak annyi, hogy tartalmi és politikai összefüggéseiben változatlanul kell ezeket közölniük.

Az egyes regionális és interregionális hírügynökségeknek tudatában kell lenniük annak, hogy „szolgáltatást végeznek, hogy a nagy külföldi hírügynökségekkel kiegészítik és teljessé teszik egymás munkáját". Ezzel függ össze annak a hangoztatása is, hogy nem a kapitalista „világügynökségek versenytársai vagy helyettesítői" akarnak lenni, csupán a saját országukról vagy régiójukról kívánnak első kézből származó információt nyújtani — a kulturális identitás jobb ismeretében és annak megőrzése céljából.

Az eredményességet, továbbá a folyamatosan javuló szakmai feltételekkel, a szakemberképzéssel, a műszaki felszerelés modernizálásával, illetve a hírgyűjtési és -közlési normák egységes rendszerének a kidolgozásával is növelni kívánják.

Az egyes rendszereken belül a kommunikációs feltételek igen különbözőek, a szerzett és közölt információ tartalma és formái gyakran erősen eltérnek a nemzetközileg elfogadottaktól, ezek a gyermekbetegségek azonban a fejlesztés további célszerű irányát mutatják, és mit sem vonnak le a hírközlési rendszerek életképességéből. (1986. május)

INTERNATIONAL
MANAGEMENT

Üzleti levelezés — papír nélkül

A pangó világgazdaság és az egyre keményebb nemzetközi verseny arra kényszeríti a vállalatokat, hogy a legföldhözragadtabb műveleteket is alaposan tanulmányozzák, hol lehet lecsípni a költségekből, s némi előnyre tenni szert a piacon.

A változás egyik fő célja a látszólag kevéssé izgalmas, ám igencsak fontos üzleti levelezés. Ideális lenne, ha az összes, számlázással, megrendeléssel, értesítéssel satöbbivel kapcsolatos papírmunkát meg lehetne szüntetni s távközléssel helyettesíteni.

Ezeket az álmokat most kezdi valóra váltani az elektronikus adatcsere. Bár egyszerű vagy kísérleti formában már talán egy évtizede létezik, főként a cégen belüli kommunikációban, csak most kezd széles körben, a vállalatok között is terjedni. A négy nagy amerikai autógyártó például megköveteli, hogy szállítóik 1988-ra legyenek képesek elektronikus úton érintkezni velük. Az így megtakarított összeget autónként 200 dollárra becsülik. Legalább tucatnyi más amerikai iparág is hasonló irányban tesz lépéseket.

Európai partnereik is fontosnak tartják az elektronikus adatcserét, bár alkalmazásában kissé hátrább vannak még. Az Air France elnökének tanácsadója például úgy véli, az elektronikus adatcsere lesz „a legnagyobb változás a nemzetközi kereskedelemben az utóbbi két évszázadban. Akik nem alkalmazkodnak hozzá, kimaradnak a versenyből, még akkor is, ha jobb terméket kínálnak".

Szakértők számításai szerint a papírmunka évi 16 milliárd dollárral növeli meg a nemzetközi kereskedelmi költségeket, részben a velejáró késedelem miatt. Vállalati szinten egyesek 30 százalékos megtakarítást remélnek az irodai munka s a leltározás költségeiben.

Legtöbbet a rendelések gyorsabb feladásával és teljesítésével lehet nyerni — mondják az elektronikus adatcsere úttörői. Egy angol ruházati üzletlánc például a tavalyi próbaidő alatt úgy találta, az elektronikus adatközlés egy nappal meggyorsítja az áru beérkezését raktáraiba. A Volkswagen cég, melynél évek óta elektronikus úton intézik az ügyeket, körülbelül egy héttel tudta csökkenteni az alkatrészek megrendelése és a szállításuk közötti időt.

Az elektronikus adatcsere ideális formája a közvetlen vállalattól vállalatig kapcsolat. Könnyebb és kevésbé drága megoldást nyújt például az angol Tradanet tároló-továbbító hálózat. Az üzenetküldők feltárcsázzák a legközelebbi miniszámítógépes „csomópontot" a hálózaton, amely az üzenetet egy „postaládához" továbbítja a címzetthez legközelebb eső csomópontban. A csatlakozás

díja 3600 dollár körül van, a közvetítési költségek pedig (1,9—3,3 cent ezer jel továbbítása) nem sokban térnek el a postai díjszabástól. De gyorsabban célba érnek a megrendelések, s nagyobb a valószínűsége, hogy a szállító időben elküldi az árut. Hasonlóképp működik az amerikai terméknyilvántartási tanács egységes kommunikációs rendszere is.

1984-ben az európai autóipar megalapította az európai távközlési adatcsere szervezetét (rövidített nevén ODETTE) az üzleti dokumentumok tartalmának és formájának egységesítése végett. Tavaly a 11 alapokmány közül három számára dolgozott ki szabványokat, s az idén év végére teljessé akarja tenni a listát. Az egyes országok autóiparától függ, átveszik-e az ODETTE szabványait.

Az óceán túlsó partján a vasutak jártak élen az elektronikus adatközlés bevezetésében 1975-ben, s rögtön követték példájukat a közúti szállítók is. A többiek egyelőre lassabban mozdulnak, a vegyipar, az alumínium- és a villamosipar most teszi az első lépéseket. 1981-ben az amerikai országos szabványügyi hivatal közzétette az ország első iparágak közötti elektronikus adatcsereszabványait. A 37 üzleti tranzakció közül 18-at szabványosítottak. Egyes jóslatok szerint 1995-re az összes üzleti művelet harmadát elektronikus úton fogják lebonyolítani.

Több tényező is az elektronika irányába mutat, az egyik legkézenfekvőbb például a papír ára, mely az autóipar egyik képviselője szerint a nemzetközi kereskedelem 7—15 százalékát teszi ki. Egy massachusettsi kutatás megállapította, hogy az amerikai fűszeresek évi 300 millió dollárt takaríthatnak meg, ha ügyleteik felét elektronikusan intézik.

Sok mindentől függ az elektronikus adatcsere sikeres alkalmazása, és az is biztos, hogy nem adják ingyen. Egy nagyvállalat például számíthat rá, hogy több millió dollárt és vagy két tucat alkalmazottjának idejét kell befektetnie néhány évig. Ám megéri az erőfeszítést, különösen, ha a másik, hagyományos alternatívát tekintjük, hiszen lassan létkérdéssé válik a korszerűsítés. A Chrysler kommunikációs szakértője szerint például „ha a Chryslernél nem lenne elektronikus adatközvetítés, egyszerűen lemaradtunk volna, annyira, hogy kiszorultunk volna az üzletből." (1986. március).

Media Perspektiven

Beváltak-e a jóslatok az amerikai televízió fejlődéséről?

A hetvenes évek második felében nagyon sokféle feltevést fogalmaztak meg az amerikai televíziózás várható fejlődéséről, s közülük az alábbiakban alakult ki meglehetősen széles körű egyetértés.

A nyolcvanas években (1) az emberek általában még többet fognak az Egyesült Államokban televíziózni; (2) a kábeltelevízió fejlődése nyomán számos új programtípus jön létre, nagyobb lesz a kínálat, és több az igényes műsor; (3) a nagy országos hálózatok elveszítik közönségük nagy részét, esetleg az egyik hálózat meg is szűnik; (4) a képmagnók népszerűek lesznek, de kevéssé hatnak a kábeltelevízióra és a fizetőtévére.

Az *első* előrejelzés nagyjában-egészében bevált. Az utóbbi tíz évben mintegy 10 százalékkal nőtt a műsorfogyasztás (a készülékek bekapcsolási időtartama alapján), ami — a megelőzőleg is hosszú tévézési időt szem előtt tartva — nem elhanyagolható. Ugyanakkor azonban jellegében is megváltozott a közönség viselkedése, amit a prognózisok nem jeleztek. Egyre nagyobb ugyanis a programok közötti *oda-visszakapcsolgatás* (főleg a távirányítású készülékek esetében), valamint a *háttértelevíziózás* részaránya.

A kábeltelevízió fejlődésével számos specializált program jött létre: tisztán pop- és egyéb zenei csatornák, sportprogramok, egész napos hírprogramok, vallási csatornák, kisebbségeknek szánt műsorfolyamok, egy-egy időjárási és gyermekcsatorna, néhány városban pedig „csak felnőtteknek való" programok is. Ám az igényes műsorokkal kapcsolatos remények véglegesen szétfosztcttak, amikor 1982-ben a CBS Cable is beszüntette működését a közönség érdektelensége miatt. Vagyis a *második* előrejelzés csak részben teljesült.

A nagy hálózatok kilátásaira vonatkozó *harmadik* prognózis viszont teljesen tévesnek bizonyult. 1984 végén a televízió-

zó háztartások a következőképp oszlottak meg a főműsoridő alatt: 20 százalékuk nézett valamilyen kábeles programot, 3 százalékuk kapcsolt a kulturális kínálatot nyújtó PBS adókra, s mintegy 75 százalékot tett ki a három nagy hálózat együttes közönsége.

A hálózatok részesedése ugyan számottevően csökkent, de nyoma sincs annak, hogy a nézők nagy része elpártolna tőlük, s valamelyiküket a csőd fenyegetné. A kábel-előfizetők is mintegy 60 százalékot szánnak tévézési idejükből a három hálózatra. A 25 vagy még több kábeles csatorna többségét havi egy óránál rövidebb ideig nézik. A kábel-előfizetők tévézési idejének mintegy 90 százalékát körülbelül tíz program tölti ki.

A csupán játékfilmeket közvetítő fizetőtévé-csatornákon kívül egyetlen új kábeles program sem éri el *átlagban* az 5 százalékos nézettséget, többségüknek pedig 2 százaléknál is kevesebbel kell beérniük. Az állandóan popzenét kínáló Musical Television átlagos nézettsége 2—3 százalék a teljes közönségből, a sportcsatornáké pedig átlagosan 3—4 százalék.

A nagy hálózatok azért élték túl a kábel konkurenciáját, mert tudatosan átengedték a játékfilmeket a fizetőtévének és a videóberendezéseknek, a szórakoztató műsorokat nagyobb kreativitással és újítási hajlandósággal készítik, s fokozottabban törekszenek „saját" közönségük bemérésére és kielégítésére. A hálózatoknak kedvez az is, hogy a nézési szokások lassabban változnak, mint ahogy feltételezték, s a közönség jelentős része — gazdasági és egyéb okokból — nem igényli a kábeltelevíziót, illetve a fizetőtévét. A bekábelezett körzetekben a háztartásoknak csaknem 40 százaléka nem kapcsolódik a vezetékhálózathoz, a kábeles háztartások fele pedig nem fizet elő semmilyen fizetőtévés szolgáltatásra.

A *negyedik* jóslat sem vált be. 1985 végén az amerikai háztartások 30 százalékában használtak képrögzítő berendezést. A képmagnókat elsősorban műsorok felvételére és későbbi megnézésére használják, s a rögzített adások többsége valamelyik nagy hálózattól származik. Mind ez, mind pedig a műsorkazetták kölcsönzésének nagyon alacsonyra csökkent díja többet ártott a kábeltelevíziónak, a fizetőtévének, mint várták. A fizetőtévé közönsége lassabban növekszik, mint ahogyan a kábelhálózatok terjednek. A fizetőtévé-társaságok kezdenek saját műsorokat gyártani, amelyek sem más programban, sem videokazettán nem érhetők el. Ám ezek igencsak hasonlítanak a nagy hálózatok kínálatában megszokott produkciókhoz (1986).

Rövidre fogva

Tájékoztatás

Kommunikáció-fejlesztés. A nemzetközi kommunikáció-fejlesztési program kormányközi tanácsa januárban tartotta hetedik ülését az UNESCO központjában, ahol jóváhagyta, hogy különszámlájáról 2 338 500 dollárral támogassanak 61 kommunikációs programot a fejlődő országokban. Ezek közül huszonnégyet Afrikában (18 nemzeti és 6 regionális tervet), tizenötöt Latin-Amerikában és a karibi országokban (10 nemzeti, 5 regionális) és tizenkettőt Ázsiában (6 nemzeti, 6 regionális) kívánnak megvalósítani, öt pedig régiók közötti program.

UNESCO News

Mennyi a 15 százalék? A reklám részaránya az európai televíziós előírások szerint nem haladhatja meg az adásidő 15 százalékát. Az NSZK újságíró szövetsége (BDZV) nem érzi méltányosnak, hogy ezt a magántelevízióra is érvényesíteni kívánják, mert ezek a reklámból tartják el magukat, így a korlátozás hátrányos helyzetbe hozza őket. Legalább 20 százalékra szeretnék kiterjeszteni a hirdetések arányát. A szigorú megkötést Európaszerte sokan ellenzik.

Die Zeitung

A svájci közönség évente 87 frank előfizetési díjat fizet a rádióért és 174-et a televízióért. Az összeg 30 százalékát a műszaki karbantartásra fordítják, 70 százalékát pedig az SRG működtetésére. Az előfizetés (1985-ben összesen kb. 410 millió frank) a reklám után az SRG második legnagyobb bevételi forrása. A működési költségek és a személyzeti kiadások azonban növekednek, az SRG az előfizetési díj újabb emelését tervezi, pedig az előző emelés sem volt régen, 1982 októberében.

Fernseh-Informationen

Új korszak kezdődött tavaly decemberben az ázsiai országok televíziós szervezetének, az Asiavisionnak az életében. Ekkor avatták fel Tokióban az NHK új hírcsere-stúdióját. Felavatása előtt japán szakemberek továbbképző tanfolyamot tartottak a térség országaiból összegyűlt kollégáiknak. Az első műsorcserét két dél-koreai és egy iráni koordinátor vezette. Az új stúdió tökéletes felszereléssel dolgozik, itt állítják össze és innen továbbítják a hírcsomagokat. Minden egyetlen helyiségben történik. Naponta egy átjátszást bonyolít le az NHK hírcsere-központja, az európai műsorszóró szövetség, az EBU hetente három alkalommal veszi át anyagait.

EBU Review

Három hónapot kapott az izraeli műsorszóró hatóság a legfelsőbb bíróságtól, hogy bebizonyítsa, nemcsak elnevezésbeli különbség van a műsorok támogatása és a törvényben tiltott reklám között. Az eljárást az izraeli napilapkiadók szövetsége kezdeményezte, azt állítva, hogy a tévéműsorok támogatása csökkenti tagjainak jövedelmét. A műsorszórók azzal érvelnek, hogy mivel a műsorszórási törvény nem említi a kereskedelmi adásokat, jövedelemforrásaik közt szabadon szerepelhet a műsorok támogatása, amely most évi költségvetésük két százalékát teszi ki.

World Broadcast News

Két egyetemen képeznek újságírókat Kubában. A havannai egyetem újságírás szakán körülbelül kétszáz nappali és hatszáz levelező tagozatos hallgató tanul, Santiago de Cuba egyetemén pedig százöten sajátítják el a szakma alapjait nappali tagozaton, és százan a levelezőn. Évente mintegy kétszázan fejezik be tanulmányaikat.

IOJ Newsletter

A televízió birtoklásáért harc folyik Spanyolországban is, főképpen az újságkiadókonszernek között. A kormány egyelőre három csatornát szándékozik magánvállalkozók rendelkezésére bocsátani. Az egyik állomásra (egy teljes rádiólánccal együtt) az ABC és az Editorial Católica pályázik; a másikra a Prisa kiadó és a mögötte álló bankkonzorcium, a harmadikra pedig a Ceta újságcsoport, amelyet a venezuelai televízió, egy nagy kereskedelmi lánc és az olasz Silvio Berlusconi támogat.

Fernseh-Informationen

Az Eiffel-torony tetejéről nem szabad televízióműsort sugározni! — így határozott a francia alkotmánybíróság. Pedig a látványos párizsi helyi televízióadáshoz minden készen állt, műsor, pénz és persze jó adag reklám.

Medien Bulletin

Maga az új államelnök, Corazón Aquino asszony terjesztett elő reformjavaslatot a Fülöp-szigetek új tömegkommunikációs rendszerére. Ennek az alapja az állami és a magántelevíziózás „értelmes egymás mellett élése" lenne, melyhez a mintát az angol példa jelenti számára.

Fernseh-Informationen

Az angol állami televíziózásban a reklám köztudottan tilos, a magántelevíziózásban viszont tekintélyes bevételt jelent: 1985-ben például 1 milliárd fontnál is többet. Ennek döntő többsége az ITV-társaságé, mintegy 20 millió font pedig a reggeli televízióé. Most a Times körkérdést intézett a lakossághoz, hogy célszerűnek tartanák-e az angolok, ha a BBC-ben is lenne reklám. A lakosság nagy része kedvezően fogadná a kezdeményezést, a kormány hajlandó bizonyos változtatásokra, megszerzett pozícióit azonban az ITV sem akarja feladni.

Fernseh-Informationen

Írástudatlanok Amerikában. A népszámlálási hivatal jelentése szerint a felnőtt amerikaiak 13 százaléka nem tud angolul írni-olvasni. Az angol anyanyelvűek között az írástudatlanok aránya 9 százalék, a többiek között 48 százalék, ami 22,5 millió 17 éven felüli embert jelent. További adatok szerint 60 millió a funkcionális írástudatlanok száma. Mivel a Reagan-kormány csökkenti az oktatásra szánt összegeket, állami és városi vezető testületek, vállalatok, szakszervezetek és önkéntes csoportok kapcsolódnak be az írástudatlanság elleni, egyre terebélyesedő mozgalomba. New York város például négy év alatt 35 millió dollárral támogatta azt a programot, mely 60 ezer felnőttet hív a könyvtárakban, lakótelepeken és gyárakban szervezett tanfolyamokra, Washington államban pedig egyetemi diákok oktatják — megfelelő juttatásért — a betűvetést.

The Economist

Tankönyvek Nicaraguának. 1985-ben az NDK nyomdaiparának dolgozói három és fél millió tankönyvet nyomtattak a nicaraguai gyerekeknek. Az előző évben is hasonló mennyiségű, különböző tárgykörű könyvet küldtek a latin-amerikai országba.

IOJ Newsletter

Újságírás Laoszban. A laoszi újságíró szövetségnek jelenleg négyszáz tagja van, képzésükről és továbbképzésükről a szövetség gondoskodik. 1985-ben a kormány rendelkezésre bocsátotta az újságíró-iskolák és sajtóklubok létesítéséhez szükséges eszközöket. A szocialista országok, különösen az NDK is segítséget nyújt a képzésben. Két napilap jelenik meg az országban, az egyik a párt központi lapja (Pasason), a másik a vientianei városi tanács kiadványa (Vientiane May). Ezenkívül 11 folyóiratot jelentetnek meg különféle társadalmi szervezetek. A rádió napi 23,5 órát közvetít, a hírekről az etnikai kisebbségek öt nyelvén tudósítanak. A televíziózás csak most kezdődött, húszezer vientianei családnak van tévékészüléke.

Neue Deutsche Presse

A tömegkommunikációs eszközök terjedése Kínában. A kínai forradalom győzelmekor, 1949-ben az országban 140 hírlap jelent meg, összesen 3 millió példányban. (Átlagos példányszám: 21 ezer.) 1968-ban, a kulturális forradalom kezdetén csak 42 hírlapot adtak ki, együttesen 10 millió példányban. (Átlagban 238 ezer példány.) 1985-ben az üzemi és egyetemi lapokkal együtt 1632 lapból állt a nyomtatott sajtó kínálata. Ebből 661 volt a napilap, példányszámuk összesen 117 milliót (átlagosan 177 ezret) tett ki. 1978-ban 3 millió televíziókészüléket használtak az országban, 1981-ben 9,

1985-ben pedig kereken 50 milliót. Az ezer lakosra jutó készülékek száma tehát elérte az ötvenet. A rádiókészülékek számát 1985-ben 216 millióra becsülték, ezenfelül mintegy 90 millió vezetékes rádiót (hangszórót) szereltek fel a lakásokban.

Media Development

Kutatás

Mit gondolnak az amerikaiak a tévéhírekről? Egy nyolcszáz lakossal készült telefonos felmérés alapján megállapítható, hogy a tévéhírek vegyes fogadtatásra lelnek. A legtöbben elutasították azt a gondolatot, hogy a kormánynak szigorúbban kellene szabályoznia a magánszféra védelmét (a válaszolók 59 százaléka). Még többen értettek egyet azzal, hogy a televízió könnyen érthető híreket készít (82 százalék), és tagadták, hogy csak rossz híreket közöl (78 százalék). Ugyanakkor 73 százalék szerint a televízió túl sokat foglalkozik a vitás kérdésekkel, és a többség egyetértett azzal, hogy a hírek az újságírók személyes elfogultságát tükrözik (63 százalék), a tájékoztatási eszközök pedig néha saját érdekeiket s nem a közérdeket követik.

Telecommunications Update

Az ARD műsora a legnépszerűbb. Egy nyugatnémet tömegkommunikációs intézet tavaly év végi felmérése szerint az NSZK polgárai hétköznap átlag 229 percig televíziónak. Ebből kereken száz perc esik az első programra, és 98 perc a ZDF műsorára. A harmadik műsort csak 23 percig nézik, és mindössze 8 perc jut a kábeltelevízióra.

Hörzu

Villogó kérdőjel. A ScanAmerica Network nevű kutatási szolgáltatás igen kedvező eredményekről számol be egy denveri (Colorado) kísérleti felmérés kapcsán. A kétszáz háztartásból álló panel az első lépés a tömegkommunikációs eszközhasználati és a marketing-kutatások egyesítése felé. A tévékészülékre rögzített ScanAmerica számláló minden kiválasztott műsorszóró állomást és kábelcsatornát figyelemmel kísér, még akkor is, ha a műsorokat képmagnó veszi fel. Egy villogó kérdőjel formájában jelenik meg a felhívás a képernyőn, ha itt az ideje hogy a nézők jelezzék, ki figyeli a műsort. Ehhez csupán egy távirányító készülék gombjait kell nyomkodniuk. Ha félórán belül senki sem válaszol, a képernyő emlékeztető jelzést mutat. A válaszok aránya több, mint 90 százalékos, a felhívás után általában három perccel.

Broadcast Marketing and Technology News

A szerencsétlen tizenhárom. A Bertelsmann-alapítvány vizsgálata szerint a nyugatnémet fiatalok (12—29 év között) átlagosan napi 300 percet fordítanak összesen a tömegkommunikációra, ebből mindössze 13 percet újságolvasásra. Az írott tájékoztatási eszközök használata általában és részleteiben is minden korosztálynál csökkenőben van. Az újságok képe nagyon rossz a fiatalok körében, szavahihetőségüket 19 százalékosra értékelik (a televízió vezet 63 százalékkal). Az újságból legjobban a sport és a helyi hírek érdeklik őket.

Die Zeitung

A családi tevékenységek között a televíziónézés áll az NDK-ban az első helyen. Ezt követi a rádiózás és a zenehallgatás — állapítja meg az NDK Tudományos Akadémiájának Szociológiai Intézete.

Fernseh-Informationen

Írott sajtó

A Pravda Amerikában. Januártól az Egyesült Államokban is megjelenik a Pravda, angol fordításban. Kiadója, Charles Cox, az Associated Press vezetője Saint Paul városban (Minnesota), két évig dolgozott az amerikai változat előkészítésén, fordítókat, nyomdát és természetesen előfizetőket keresve a lapnak. Főleg egyetemek, iskolák, nagy könyvtárak, a Szovjetunióval kereskedelmi kapcsolatban álló cégek és kormányhivatalok fizetnek elő az angol nyelvű Pravdára. Egyéni érdeklődés is van iránta, bár nem adják olcsón — évi előfizetése 630 dollár, jóval több, mint amennyibe bármelyik amerikai újság kerül.

IOJ Newsletter

A nyugatnémet magazinpiacon, melyet főként négy óriásvállalat — Bauer, Burda, Springer és Bertelsmann/Grunner +

Jahr — tart kézben, az 1976-tól 1982-ig tartó decentralizálási szakasz után most ellentétes irányú mozgás figyelhető meg. A koncentrációt mutatja, hogy erősen megugrott a Springer piaci részesedése. 1984-ben 94,5 millió példányszámban jelentek meg a nyugatnémet magazinok, ebből mintegy 19 milliót adott ki a Bauer cég, csaknem 11 milliót a Burda, közel 10 milliót a Springer és körülbelül 5,5 milliót a Bertelsmann/Grunner + Jahr.

IOJ Newsletter

Folyóiratok Hollandiában. Az előző évhez képest tavaly összesen 1,1 százalékkal csökkent a holland folyóiratok eladása. Leginkább a szórakoztató kiadványok veszítettek népszerűségükből (8,5 százalék), ezután az ifjúsági magazinok (6,3 százalék), a hetilapok (5,2 százalék), az információs hetilapok (4,4 százalék), a családi lapok (3,4 százalék) és a nőknek szóló magazinok (2,5 százalék) következtek. Ugyanakkor nőtt az érdeklődés a havi információs folyóiratok (6,8 százalék), a különféle témákra szakodosott lapok (1,5 százalék) és a rádió- és tévéműsort közlő újságok (6,9 százalék) iránt. A magazinok teljes példányszáma 13,79 millióról 13,63 millióra esett vissza. A legnagyobb veszteséget a monopolhelyzetben lévő kiadóvállalatoknak kellett elszenvedniük, a kisebb kiadók növekedést könyvelhettek el.

De Journalist

Újság az iskolában. Württemberg (az NSZK egyik szövetségi tartománya) 46 osztályában 1100 középiskolás diák számára rendelték el a napi újságolvasást és az olvasott anyag iskolai feldolgozását. A kísérlet olyan jól sikerült, hogy a diákok a hét végeken maguk is újságot készítettek, interjúkat és fotókat gyűjtöttek, híreket szerkesztettek. Ugyanakkor a kiadók is tanultak a kísérletből: a fiatalokat leginkább a helyi hírek érdekelték, viszont az újságok nyelve gyakran érthetetlen maradt előttük.

Die Zeitung

Rádió

Verseny a közösségi rádióért. 265-en versenyeznek 21 kísérleti közösségi rádió működési engedélyéért Nagy-Britanniában. Az engedélyek két évre vonatkoznak, s háromfélét lehet szerezni; tizenhatot adnak ki úgynevezett „szomszédsági" adókra (ebből három londoni), melyek sugárzási körzete nem szélesebb, mint öt kilométer, kettőt nagyobb rádióállomásokra, melyek távoli közösségeket szolgálnak Wales észak-nyugati részén és a Shetland-szigeteken, három pedig tíz kilométeres adáskörzetű „közérdekű" rádió nagyvárosokban. A kérelmezőknek olyan szolgáltatást kell nyújtaniuk, mely más, mint a BBC és a kereskedelmi helyi rádiók műsora. A vallási és politikai adókat kizárták a versenyből.

World Broadcast News

Kenya Hangja egy órával növelte napi műsoridejét, így a szuahéli nyelvű „országos szolgáltatás" most 18 órát, az angol nyelvű „általános szolgáltatás" pedig 16 órát tesz ki. A napi hírösszefoglalók száma hatról hétre nőtt.

World Broadcast News

Ki fizeti a legtöbbet? Az éves rádióelőfizetési díjak európai sorrendje (nyugatnémet márkára átszámítva): Dánia, Svájc, Ausztria (300 márka fölött), Finnország, Svédország, Norvégia, Belgium, Anglia (200—300 között), NSZK, Írország, Franciaország, Olaszország, Hollandia (200 márka alatt).

Medien Bulletin

Az egyházak Svájcban helyi magánrádiók megindítását tervezték. Az elkészült terv azonban egyelőre, pénzhiány miatt, a dossziéban maradt. 1987-ben újra vissza akarnak térni hozzá.

Medien Bulletin

Rádióháború Ausztráliában. A helyi kereskedelmi FM rádióadók hevesen ellenzik az ausztrál kormánynak azt az ötletét, hogy minden AM adó térjen át az FM tartományra. Az AM adók működtetői követelik azt a jogot, hogy átválthassanak FM-re, mert az FM adók hallgatottsága a nagyvárosokban egyre nő. A kormány vizsgálatot indított, hogy „megfelelő alapot teremtsen a döntéshez".

World Broadcast News

Televízió

Norvégia négymillió lakosára 1,4 millió televíziókészülék jut, az ellátottság Oslóban a legnagyobb (közel 40 százalékos), a finn határvidéken a legkisebb (28 százalék). A norvég televízió adásainak összideje évi 2800 óra. Az adások jó negyedrésze idegen termék. A Nordvision alig 6 százalékot szállított 1985-ben, az Eurovíziótól vették át viszont a műsorok 14 százalékát. Az Intervízió számára 1985-ben mindössze 3 órányi műsort adott Norvégia.

Fernseh-Informationen

Baj van a hagyományokkal a BBC-nél is, a magántelevíziós társaságok (különösen a Channel Four) versenye e konzervatív szervezetre is új elveket kényszerít. Korábban a BBC minden műsorát maga készítette, ma adásainak „csak" 75 százalékát. Kénytelen kínálatát növelni (ez ma évi 5500 órányi műsor), és inkább ők foglalkoztatják a külsős műsorkészítőket is, nehogy azok a magántelevízióhoz menjenek. Ez a szám így is kevés, mindössze évi 150 órányi anyag. A többi műsort külföldről vásárolják, döntően az USA-ból.

Fernseh-Informationen

Televízió nélkül? A francia televízió magazinja, a Telerama közvélemény-kutatása szerint a megkérdezett nézők fele örülne, ha lenne egy műsor nélküli nap minden héten, 37 százalékuk pedig azt mondta, nagyon jól meglenne televízió nélkül is.

IOJ Newsletter

A 800 milliós India lakosainak birtokában 1985 végén kb. 6 millió televíziókészülék volt. Ma műszakilag a lakosságnak kb. 60 százaléka érhető el, az adó- és átjátszóállomások további építésével ez a szám 1990-re 80 százalékra fog emelkedni. Tervezik egyúttal, hogy a nagyvárosokban (Calcutta, Bombay, Delhi, Madras) körzeti műsorokat indítanak.

Fernseh-Informationen

Az NBC és az olimpia. Hat hónapos tárgyalás után március végén írta alá az amerikai NBC tévétársaság a szerződést a szöuli olimpiaszervező bizottsággal és a Nemzetközi Olimpia Bizottsággal az 1988-as nyári olimpiai játékok sugárzásának és kábeles közvetítésének kizárólagos jogáról. A Svájcban aláírt megállapodás 300 millió dollárt ér, az NBC műsora 180 órát tesz majd ki, melyből nyolcvan órát főműsoridőben fognak közvetíteni az Egyesült Államokban. A 14 órás időkülönbség ellenére a közvetítés háromnegyede élő adás lesz.

Electronic Media

Dupla vagy semmi a címe a nyugatnémet ARD Münchenből sugárzott vetélkedő-sorozatának, melynek egyetlen témája: Európa uralkodóházai. A résztvevők előzetesen tanulmányozzák az európai királyok és királynők, hercegek és nagyhercegek fényképeit, címereit és kastélyait. A zsűri elnöke: Habsburg Ottó.

Hörzu

Buenos Días (Jó reggelt!) a címe az 1986 januárjától működő spanyol reggeli televíziónak. Az amerikai minta szerint készülő műsorban reggel 7.30-tól friss információk, bevásárlási tájékoztató, szórakoztató- és trükkfilmek kapnak helyet, és természetesen sorozatok (1986 tavaszán például a Dynasty).

Fernseh-Informationen

Vendéghíradó Angliában. Külföldi tévétársaságok híradóját látja vendégül a BBC. Az adásból a nézők maguk is tapasztalhatják, hogyan tálalja egy-egy külföldi tévé a nap eseményeit. Összesen huszonhat idegen híradó bemutatása szerepel a tervekben.

Radio Times

Az ötödik csatorna. Február 20. nevezetes nap volt a francia televíziózás történetében. Ezen az estén sugározta először műsorát Franciaország első magántelevíziója, a „La Cinq". Ezzel öt csatorna szállítja a tévéműsorokat a háztartásokba. A vállalkozás mögött az olasz Berlusconi tőkéscsoport áll, amelynek számos országban van már televíziós bázisa. Az ötödik csatorna kereskedelmi, már az első napon hatszor szakította meg az adást reklám.

L'Humanité

Nyugatnémet—szocialista együttműködés. ZDF, a második nyugatnémet tévéadó, bővíti kapcsolatait a szocialista országok televízióival. Március elején Maine-ban megállapodást írt alá a TVP, a lengyel televízió küldöttségével. Hasonló megál-

lapodások vannak már a szovjet televízió- és rádióbizottsággal és a bolgár televízióval, és folynak a tárgyalások a csehszlovák tévével is.

Frankfurter Allgemeine Zeitung

Bennszülött televíziótársaság alakult Ausztráliában az őslakók között United Australia Television (UAT) néven, amely adásait a Darwinban működő Channel 8 adón keresztül közvetíti heti 12 órában. Ebből 2 órát főműsoridőben sugároz. A tervek szerint műholdon át az egész kontinenst el akarják látni a bennszülöttek műsoraival.

Fernseh-Informationen

Videó

Rekordév a háztartási elektronikában. Több mint 11,8 millió kazettás képmagnót adtak el az USA-ban a kereskedőknek 1985-ben, 300 ezerrel többet, mint az iparág becslései előrejeleztek. Ez 56 százalékos növekedés 1984-hez képest, amivel a háztartások telítettsége megközelíti a 30 százalékot. Az 1986-os előrejelzések 12,5 millió készülékről szólnak, s 40 százalékos telítettséget várnak. A színes tévék eladása is csúcsot döntött a termék 32 éves történelmében. Csaknem 17 milliót adtak el, 6 százalékkal többet, mint az előző évben. Csökkent viszont — 24 százalékkal — a fekete-fehér televíziók, valamint — 19 százalékkal — a színes videokamerák eladása, az utóbbi annak következtében, hogy már népszerűbbek a felvevő és lejátszó egységet egyaránt tartalmazó készülékek.

Broadcasting

Képmagnóverseny. A japán Sony 8 milliméteres, beépített kamerával rendelkező videórendszere a közelmúltban jókora részt szakított ki magának a világpiacból. Termelése az idén várhatóan megnégyszereződik. Tavaly a világ összes képmagnótermelésének (35 millió) 90 százaléka még a Sony legfőbb riválisának, a szintén japán JVC-nek a kezében volt a VHS rendszerrel. A Sonny készülékének egyik előnye, hogy viszonylag könnyen kezelhető, amivel újabb vásárlókat hódíthat meg, s így élénkítheti a lanyhuló érdeklődést e területen. Másik előnye, hogy a meglehetősen drága jelenlegi készülékekkel szemben elfogadható áron kínálják.

Der Spiegel

15 millió képmagnót adtak el 1985-ben az NSZK-ban, ez a szám közel azonos az előző évivel. Jelenleg az ország háztartásainak 22 százalékában van video. Az üres kazetták vásárlása egy év alatt 17 százalékkal nőtt, és 1985-ben 42 millió darabot tett ki, viszont műsoros kazettából 25 százalékkal kevesebbet vásároltak, mint az előző évben.

Fernseh-Informationen

Kábeltévé

Hányan vannak a kábelen? Az adatok kezelésében a szakemberek óvatosabbak, mint a hivatalnokok: az NSZK kábelezett háztartásainak számát 780 ezerre becsülik, ehhez csatlakozik Ausztria mintegy 280 ezer kábeltulajdonosa és Svájc meglepően sok, 500 ezer bekábelezett háztartása. A Német Szövetségi Posta tervezett 30 millió márkás bevétele mindössze 16—17 millió lett. A lakosság mottója: „Nem rajongunk azért, hogy támogassuk a postát és más ipari köröket!"

Fernseh-Informationen

Egyelőre a nézők részéről merült csak fel az ötlet, hogy létesítsenek Európában is nonstop televíziós sport- és hírcsatornát. Az USA-ban mindkettő már régen sikerrel működik ESPN, illetve CNN néven. Az NSZK szakemberei az ötletet megvalósíthatónak, sőt igen hasznosnak tartják.

Medien Bulletin

Optikai szálas kábeltévé Moszkvában. A moszkvai televízió bejelentette egy kábelhálózat beindítását. Két éve folynak a kísérletek az osztankinói tévéközpontból vezetett optikai szállal. A tévéjeleket kábel továbbítja a Moszkva északkeleti részén épülő új lakótelepekre.

World Broadcast News

Kudarcot vallott Nyugat-Berlinben az 1985. augusztus 28-án indított kábeltévéprogram. Eredetileg öt évre tervezték, egyike volt a négy legnagyobb kábelkísérletnek. A másik három kábeltévét Dortmundban, Münchenben és Ludwigshafenben helyezték üzembe. A kísérlet nem állta a versenyt a gazdaságilag erős SAT 1 műholdas hálózattal. A kábelcsatorna napi három óra „olcsó műsort" közvetített, s száz nap alatt kétmillió márkát veszített.

Entwicklungstendenzen der Massenmedien

Hollandia az élen. Kontinensünkön Hollandiában terjedt el leginkább a kábeltelevízió, ahol a háztartások 56 százaléka kapcsolódott be a hálózatba. A második helyen Dánia áll 50 százalékkal és Nagy-Britannia a harmadik 14 százalékkal.

Televizia

Szerény eredmények. A gyakran hangoztatott nézet ellenére, hogy 1985-ben rossz idők jártak a kábelszolgáltatásokra, az amerikai Home Box Office és a Cinemas (mindkettő a Time tulajdonában) növelni tudta közönségét, az előbbi százezer, az utóbbi négyszázezer előfizetővel. A HBO műsora így 14,6 millió háztartáshoz, a Cinemaxé 3,7 millióhoz jut el. A HBO alaposan fel is frissítette programját, s havi átlagban nyolcvanról száz műsorra növelte kínálatát.

CableVision

A kábel tengerre száll. A nyílt tengeren is megjelenik Shipboard Satellite Network néven a kábeltévé. Kétórás műsorcsomagot kínál hírekből, sport- és üzleti információkból. Az új szolgáltatás januárban mutatkozott be, amikor a Cunnard társaság Queen Elisabeth 2 nevű utasszállítója New Yorkból indult föld körüli útjára. Az SNN tíz-tizenkét másik óceánjáró bevonását is tervezi. A műholdas összeköttetést a Comsat biztosítja, este 10 és 12 óra között továbbítják a műsorokat az SNN úszó partnereinek. A résztvevő hajóstársaságok százszázhúszezer dollárért megvásárolják a berendezést, vagy bérbe veszik az SNN-től, a reklámbevételeken pedig osztoznak a hálózattal.

Electronic Media

Műhold

Több televíziós hidat! Az USA és a Szovjetunió népeinek kölcsönös megismerését szolgálják az úgynevezett „televíziós hidak". A szovjet és az amerikai tévéhálózatok az idén is folytatják ezt a programot, február végén például a leningrádiak Seattle lakóival beszélgethettek műholdon keresztül. A műsor résztvevői arról beszéltek, hogyan élnek, dolgoznak, hogy töltik el szabad idejüket, és véleményt cseréltek a szovjet—amerikai kapcsolatok alakulásáról, a háború és béke kérdéséről. Nemcsak a szovjet és az amerikai televízió, hanem svéd és japán hálózatok is bemutatták a műsort. Az év végére két újabb műsort terveznek a Szovjetunió és az USA közötti kulturális együttműködésről, illetve a két ország társadalmi és politikai szervezeteinek szerepéről. Mérlegelik azonos érdeklődésű szakmai szervezetek összekötését is — például a Moszfilmet Hollywooddal, a szovjet felfedezők klubját az amerikai földrajzi társasággal stb.

IJO Newstletter

Csillagok televíziója. Már Európában is mindennapos jelenség a műholdas tévé, ám Kanadához, Ausztráliához és az USA-hoz képest még gyermekcipőben jár. Kanadában tizenhárom éve működik, és az ország legtávolabbi részein is fogható a műholdas adás. Létezik egy eszkimó tévé is, heti öt és fél órás műsorral. Az USA-ban egyes városok lakosai több, mint száz műholdas programból válogathatnak. Ausztráliában az ABC az AUSSAT műholddal sugározza műsorát a földrész távoli vidékein élő mintegy 300 ezer főnyi lakosságnak.

ORF-Pressedienst

Gyógyítás műholdról. Januárban az Intelsat megkezdte az első orvosi oktatóműsor-sorozat ingyenes sugárzását hat latin-amerikai és karibi országba. Az első tanfolyamot, mely gyermekgyógyászatról szólt, a floridai Hollywood Beachről közvetítették a Dominikai Köztársaság, Chile, Kolumbia, Peru, Venezuela és Costa Rica húsz színhelyére. Egyirányú video- és kétirányú audio-összeköttetést használnak a programhoz, lehetővé téve, hogy a távoli orvosok „kérdezz-felelek" megbeszéléseken vegyenek részt.

Satellite News

Mókagyár a címe az angol Sky Channel műholdas csatorna 1985-ben indult gyermekműsorának. Szombat-vasárnap reggel 8-tól négy órán keresztül sugároz a gyerekeknek zenét, filmsorozatokat (az első kettő az Ivanhoe és a Falcon Island volt) és bábfilmeket (amelyeket a Muppet Show stábja készít). A műsor nem rejtett célja a szórakoztatás mellett az angol nyelv népszerűsítése is.

Medien Bulletin

Közvetlen vétellel három műholdas adásból válogathatnak 1990-re az angolok. Remélik, hogy az ITV és a Channel Four lesz olyan „erős", hogy kibírja az így előálló versenyt. A kábeles szerződések időtartama 8—15 év között váltakozik, egyelőre bőven van műsorajánlatuk. A közvetlen vétel megszervezésére létesült „Brisat" nevű társaság 170 millió font kiadásra számít, de 70 ezer új munkahelyet ígér, és ha tervei beválnak, Anglia nemcsak Európa, de még az USA műholdas televíziózásába is komolyan beleszólhat.

Fernseh-Informationen

Nagyobb tervezési biztonságot kínál az NSZK szövetségi postája a TV—SAT műhold műsorkészítőinek. 1986 őszétől a szükséges csatornakapacitást akkor is biztosítja, ha a szövetséges tartományok között addig nem születik szerződés. A politikai és jogi csatározás nemcsak magáért a részvételért és a részarányért folyik, hanem azért is, milyen mértékben szólnak bele a műsorszerkesztésbe.

Die Zeitung

Távközlés

Behálózva a világot. Három vezető távközlési vállalat egy világméretű digitális hálózat létrehozását tervezi. A British Telecom, az American Telephone and Telegraph és a KDD memorandumot írt alá egy nemzetközi integrált digitális hálózat kiépítéséről, amelyet nagy sebességű adattovábbításra, videokonferenciákra és üzleti fakszimile-továbbításra lehet használni. A megállapodáshoz más cégek is csatlakozhatnak, az aláíró felek nem közölték az új világméretű szolgáltatás kezdetének idejét, és nemzetközi norma sem létezik még a javasolt távközlési szolgáltatások terén.

IPTC News

Üvegszálkábel gyártását kezdte meg 1986 márciusában a berlini Oberspree-kábelgyár (KWO). A tervek szerint évenként 5—9 ezer kilométer üvegszálat lesz képes a gyár termelni.

Fernseh-Informationen

Az USA és Japán között üvegszál felhasználásával építenek ki tengeralatti kábelrendszert. A 13 ezer kilométernél hosszabb kábelt még egy 2600 kilométeres kereszthálózat növeli a Fülöp-szigetek és Guam szigete között. A 708 millió dolláros vállalkozásban az érintetteken kívül több csendes-óceáni ország, valamint az NSZK és Anglia vesz részt. Az elkészült kábelen egyidejűleg 40 ezer telefonbeszélgetést, televíziós közvetítéseket és videokonferenciát lehet lebonyolítani. A fővonal 1988-ra, a leágazás 1989-re készül el, a kilencvenes évekre ezt Hong-Kongig és Tajvanig kívánják bővíteni.

Medien Bulletin

A sajtótörvény és végrehajtási utasítása

1986. évi II. törvény a sajtóról

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya biztosítja a sajtószabadságot. Mindenkinek joga van a sajtó útján közölni nézeteit, alkotásait, amennyiben azok nem sértik a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét.

Az Országgyűlés — ezen alapvető jogosultság maradéktalan érvényesülésének elősegítése érdekében — a következő törvényt alkotja:

I. Fejezet

ALAPVETŐ RENDELKEZÉSEK

A törvény hatálya

1. § (1) E törvényt kell alkalmazni a Magyar Népköztársaság területén folytatott sajtótevékenységre, valamint a magyar állampolgárok és a magyar szervezetek által külföldön folytatott sajtótevékenységre.

(2) A más államoknak a Magyar Népköztársaságban levő vagy oda akkreditált diplomáciai képviselete, konzuli képviselete, valamint diplomáciai képviselet irányításával működő intézmények, továbbá a nemzetközi szervezetek Magyarországon folytatott sajtótevékenységére nemzetközi szerződés vagy viszonosság az irányadó. A viszonosság kérdésében a külügyminiszter nyilatkozatát kell alapul venni.

A sajtó feladata

2. § (1) A Magyar Népköztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy tájékoztatást kapjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben. A sajtó feladata — a hírközlés más eszközeivel összhangban — a hiteles, pontos és gyors tájékoztatásról való gondoskodás.

(2) A sajtó nyújtson hiteles képet a Magyar Népköztársaság politikai, gazdasági, tudományos és kulturális életéről, a nemzetközi élet eseményeiről, más országok és népek életéről, így különösen a béke és a biztonság megóvása, valamint a társadalmi haladás érdekében kifejtett erőfeszítésekről.

(3) A sajtó segítse elő a társadalmi jelenségek közötti összefüggések megértését, és mozgósítson a társadalmi cselekvésre.

3. § (1) A sajtóban közölt tájékoztatás nem sértheti a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét, nemzetközi érdekeit, valamint az állampolgárok és a jogi személyek jogait, törvényes érdekeit és a közerkölcsöt.

(2) A tájékoztatás nem sértheti az emberi jogokat, nem szolgálhatja az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények igazolását, a háborús uszítást, a más népek elleni gyűlölet felkeltését, a sovinizmust, a nemzetiségi, a faji, a felekezeti és a nemek közötti hátrányos megkülönböztetést.

(3) A reklámot a tájékoztatástól elkülönítve, e jellegét kifejezve kell közölni. A tájékoztatás szolgálhat burkolt reklámtevékenységet.

Felvilágosítási kötelezettség

4. § (1) A hiteles, pontos és gyors tájékoztatást az állami szervek, a gazdálkodó szervezetek (Ptk. 685. § c) pont), a társadalmi szervezetek és az egyesületek a saját kezdeményezéseikkel, továbbá a szükséges felvilágosításoknak és adatoknak a sajtó rendelkezésére bocsátásával kötelesek elősegíteni. Meg kell tagadni a felvilágosítást, ha az a 3. § (1) bekezdésében foglalt tilalmakba ütközik, illetőleg, ha az állami, szolgálati, üzemi (üzleti) vagy magán-

titkot sért, és a titoktartási kötelezettség alól az arra jogosult szerv vagy személy nem adott felmentést.

(2) A sajtó részére felvilágosítást adó személy a valóságnak megfelelő felvilágosítást köteles adni.

(3) A felvilágosítást adó személyt a közérdekű bejelentést, illetőleg javaslatot tevő védelmére vonatkozó jogszabályokban meghatározott védelem illeti meg.

5. § A sajtó — az érdekeltek hozzájárulása nélkül is — tájékoztatást adhat az állami szervek, a gazdálkodó szervezetek, a társadalmi szervezetek és az egyesületek, valamint ezek bizottságai nyilvános üléséről, továbbá a bíróságok nyilvános tárgyalásairól.

Válaszadási kötelezettség

6. § (1) A sajtó által nyilvánosságra hozott közérdekű bejelentést és javaslatot az érintett állami szerv, gazdálkodó szervezet, társadalmi szervezet és egyesület — a sajtó kérelmére — köteles megvizsgálni és megválaszolni.

(2) A sajtó — az érintett szerv kérelmére — köteles a választ tartalmi változtatás nélkül nyilvánosságra hozni.

II. Fejezet

A SAJTÓ SZERVEZETE ÉS AZ ÚJSÁGÍRÓ

Az időszaki lap alapítója

7. § (1) Időszaki lapot állami szerv, gazdálkodó szervezet, társadalmi szervezet és egyesület alapíthat.

(2) Az időszaki lap alapítója:

a) meghatározza a lap célját, jellegét, valamint irányvonalát és azt ellenőrzi,

b) gondoskodik a lap működésének feltételeiről,

c) dönt a szerkesztőség vezetőjének személyéről (18. § (2) bekezdés a) pontja),

d) vagyoni felelősséggel tartozik a lap működéséért.

Az időszaki lap kiadója

8. § (1) Időszaki lapot a lap alapítója, továbbá lapkiadói tevékenységre jogosult szervezet adhat ki.

(2) Ha az időszaki lapot kiadói tevékenységre jogosult szervezet adja ki, a kiadáshoz szükséges személyi és tárgyi feltételeket — a lap alapítójának megbízása szerint — a kiadó biztosítja.

(3) A kiadó a szerkesztőség vezetője tekintetében — az alkalmazás, a munkaviszony megszüntetés és a fegyelmi felelősségre vonás kivételével — gyakorolja a munkáltatói jogokat. Jogszabály a munkáltatói jogok gyakorlása tekintetében további kivételt tehet.

A Magyar Rádió és a Magyar Televízió

9. § (1) Rádió- és televízióműsort a Magyar Rádió, illetőleg a Magyar Televízió készíthet és közölhet nyilvánosan. Jogszabály más szervet is feljogosíthat rádió- vagy televízióműsor készítésére és nyilvános közlésére.

(2) Helyi jellegű, önálló rádió- vagy televízióműsort készítő stúdiót (a továbbiakban: helyi stúdió) állami szerv, gazdálkodó szervezet, társadalmi szervezet és egyesület is alapíthat; e szervezetekre az időszaki lap alapítójára és kiadójára vonatkozó rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell.

(3) A helyi stúdió jogosult rádió-, illetőleg televízióműsort készíteni, és jogszabályban meghatározott módon nyilvánosan közölni.

A Magyar Távirati Iroda

10. § A Magyar Távirati Iroda mint országos hír-, sajtó- és fotóügynökség ellátja a belföldi hírszolgálat feladatait, és részt vesz a külföldre irányuló tájékoztatásban.

Az újságíró

11. § (1) A sajtónál hivatásszerűen tájékoztatási tevékenységet végző személy (a továbbiakban: újságíró) hivatása gyakorlása során:

a) bármely szervezettől vagy magánszemélytől jogosult felvilágosítást kérni;

b) a felvilágosítást adó személy nevét jogosult — annak kérelmére köteles — titokban tartani; bűncselekményre vonatkozó felvilágosítás esetén a büntető jogszabályok rendelkezései az irányadók;

c) a kapott felvilágosítást, valamint megállapításait kellő körültekintéssel, ellenőrzéssel és a valóságnak megfelelően köteles közzétételre előkészíteni, a tényeket, eseményeket, a maguk teljességében köteles ismertetni;

d) köteles a nyilvános közlésre készített nyilatkozatot a nyilatkozatot adó személynek — kérelmére — bemutatni; azt nem közölheti, ha ehhez a nyilatkozatot adó személy azért nem járul hozzá, mert nyilatkozatát az újságíró megváltoztatta;

e) köteles megtagadni az olyan közlés tartalmi kialakításában való közreműködést, amely ellentétben áll e törvény rendelkezéseivel.

(2) Ha a sajtó a nyilatkozathoz (11. § (1) bekezdés d) pont) vagy a válaszhoz (6. § (2) bekezdés) megjegyzést fűz, köteles az érdekelt erre vonatkozó észrevételét közölni.

(3) Ha a szerkesztő az újságíró által nyilvános közlésre átadott anyag tartalmát lényegesen megváltoztatja, az újságíró hozzájárulása szükséges a neve alatt történő közléshez. A nyilatkozatot adó személynek az (1) bekezdés d) pontjában előírt hozzájárulását ilyen esetben ismételten be kell szerezni.

(4) Az újságírót hivatása gyakorlása során a közérdekű bejelentést, illetőleg javaslatot tevő védelmére vonatkozó jogszabályokban meghatározott védelem illeti meg.

III. Fejezet

SAJTÓIGAZGATÁSI SZABÁLYOK

Az engedélyezés

12. § Sajtóterméket előállítani és nyilvánosan közölni, valamint időszaki lapot, illetőleg helyi stúdiót alapítani — ha jogszabály eltérően nem rendelkezik — csak engedéllyel szabad.

13. § Nincs szükség engedélyre

a) az időszaki lap egyes lapszámainak, a Magyar Távirati Iroda tájékoztatási kiadványainak, a képújságnak, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió országos és körzeti műsorának, a helyi stúdió egyes műsorainak, valamint a Magyar Rádió és a Magyar Televízió által készített hang-, kép- és filmfelvételeknek;

b) a Minisztertanács által meghatározott, kiadói tevékenységre jogosult szervezet által kiadott — az a) pontban nem említett — sajtótermékeknek;

c) a Minisztertanács által az engedélyezés alól mentesített sajtótermékeknek az előállításához és nyilvános közléséhez.

14. § (1) Az engedélyt meg kell tagadni, ha

a) a sajtótermék tartalma a 3. § (1) és (2) bekezdésében foglalt tilalmakba ütközik;

b) a sajtótermék útján bűncselekmény vagy szabálysértés valósul meg.

(2) Az engedélyt meg lehet tagadni, ha a sajtótermék előállításához, illetve nyilvános közléséhez szükséges jogszabályban meghatározott személyi, tárgyi feltételek nincsenek biztosítva.

15. § (1) Az engedélyt vissza kell vonni, ha az engedély megtagadásának lenne helye; az engedélyt vissza lehet vonni, ha annak előírásait nem tartották meg.

(2) A bíróság — kérelmére — felülvizsgálja a sajtótermék előállítása és nyilvános közlése iránti kérelmet elutasító, illetőleg az engedélyt visszavonó határozatot.

(3) Az ügyész indítványára a bíróság megtiltja annak a sajtóterméknek vagy sajtóterméknek nem minősülő iratnak a nyilvános közlését, amely a 14. § (1) bekezdésében foglaltakba ütközik. Az ilyen sajtótermék vagy irat nyilvános közlését az ügyész azonnal felfüggesztheti. Az ügyész nyilvános közlését felfüggesztő határozata a bíróság érdemi határozatának a jogerőre emelkedésével veszti hatályát.

A szerkesztésre és a kiadásra vonatkozó adatok

16. § Ha a jogszabály eltérően nem rendelkezik, a sajtóterméken fel kell tüntetni a szerkesztésre és a kiadásra vonatkozó legfontosabb adatokat (impresszum).

A nyilvános közlés tilalma

17. § (1) Nem szabad nyilvánosan közölni azt a sajtóterméket,

a) amelynek elkobzását a bíróság vagy a szabálysértési hatóság elrendelte,

b) amelyet a büntető ügyben eljáró vagy a szabálysértési hatóság lefoglalt addig, amíg a lefoglalást meg nem szüntetik,

c) amelynek nyilvános közlését az ügyész felfüggesztette vagy a bíróság megtiltotta (15. § (3) bekezdés),

d) amelyről a szerkesztésre és a kiadásra vonatkozó legfontosabb adatok (16. §) hiányoznak.

(2) Az engedélyezés alá nem eső vagy sajtóterméknek nem minősülő irat sem állítható elő, illetőleg nyilvánosan nem közölhető, ha arra a 14. § (1) bekezdése értelmében engedély sem lenne adható.

IV. Fejezet

VEGYES ÉS ZÁRÓ RENDELKEZÉSEK

A felelős személyek

18. § (1) A sajtótermék előállítása és nyilvános közlése tárgyában kiadott engedélyben foglaltak, továbbá — az engedélyezés alá nem eső sajtótermék esetében is — az e törvény rendelkezéseinek megtartásáért a sokszorosító, a kiadó és a nyilvános közlést végző, illetőleg az ilyen szerv vezetője, valamint a szerkesztő az őt terhelő kötelezettségek tekintetében tartozik felelősséggel.

(2) A sajtó feladatainak a teljesítéséért
a) az időszaki lapnál a szerkesztőség vezetője,
b) a sajtó más szervénél a szerv vezetője, illetőleg — vele együtt — az általa az egyes szervezeti egységek irányításával megbízott személy (főosztályvezető, önálló főszerkesztő, szerkesztőségvezető stb.) a felelős.

(3) Az (1) és (2) bekezdésben foglaltak nem érintik a sajtónak felvilágosítást adó személy, valamint az újságíró (11. §) és más szerző felelősségét.

19. § (1) Aki e törvényben és a végrehajtására kiadott rendeletekben foglalt rendelkezéseket megszegi, a külön jogszabályban meghatározott büntetőjogi, szabálysértési, polgári jogi, fegyelmi és anyagi felelősséggel tartozik.

(2) A 4. § (1) bekezdésében, a 6. §-ban és a 11. § (2) bekezdésében meghatározott kötelezettség teljesítését — a jogosult kérelmére — a bíróság is elrendelheti. A sajtó szervének perbeli jogképességére a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) 343. § (3) bekezdését alkalmazni kell.

(3) Ha a sajtóban közölt tájékoztatás a személyhez fűződő jogot vagy a hiteles tájékoztatás követelményét sérti, külön jogszabály szerint helyreigazításnak is helye van.

(4) Ha a Magyar Távirati Irodát a bíróság jogerős határozattal helyreigazításra kötelezi, a sajtónak az eredeti közleményt átvevő más szervei is kötelesek a helyreigazítást közölni.

(5) A sajtó a tájékoztatás anyagát a nyilvános közléstől számított harminc napig — ha helyreigazítást kértek, az eljárás befejezéséig — köteles megőrizni.

Értelmező rendelkezések

20. § E törvény alkalmazásában:
a) sajtó: az időszaki lap, a rádió, a televízió, a hírügynökség és a filmhíradó;
b) sajtótermék: az időszaki lap egyes lapszámai, a rádió- és a televízióműsor, a könyv, a röplap és az egyéb szöveges kiadvány — ide nem értve a bankjegyet és az értékpapírt —, a zeneművet, grafikát, rajzot vagy fotót tartalmazó kiadvány, a térkép, a nyilvános közlésre szánt műsoros filmszalag, videokazetta, videolemez, hangszalag és hanglemez, továbbá bármely más tájékoztatást vagy műsort tartalmazó, nyilvános közlésre szánt technikai eszköz;
c) sajtótevékenység: a sajtótermék előállításával, kiadásával és nyilvános közlésével kapcsolatos tevékenység;
d) nyilvános közlés: a sajtótermék árusítása, szétküldése, kézbesítése, üzletszerű kölcsönzése, ingyenes szétosztása, bemutatása nyilvánosság előtt, sugárzás vagy vezetékes továbbítása;
e) tájékoztatás: tényeknek, eseményeknek, hivatalos közleményeknek, beszédeknek, valamint az ezekre vonatkozó véleményeknek, elemzéseknek és értékeléseknek sajtótermék útján történő nyilvános közlése;
f) időszaki lap: az a napilap, folyóirat és egyéb lap, valamint ezek melléklete, amely egy naptári évben legalább egyszer megjelenik, azonos címmel és tárgykörrel kerül kiadásra, évfolyamszámmal, sorszámmal, keltezéssel van ellátva és akár eredeti szerzői alkotásként, akár átvett fordításként az újságírói, az írói vagy a tudományos műfaj körébe tartozó írásművet (hírt, tudósítást, cikket, riportot, tanulmányt, verset, elbeszélést stb.), fényképet, grafikát, karikatúrát vagy rejtvényt közöl.

Hatálybalépés

21. § (1) Ez a törvény 1986. szeptember hó 1. napján lép hatályba; rendelkezéseit a folyamatban levő ügyekben is alkalmazni kell.

(2) Az 1986. szeptember hó 1. napját megelőzően kiadott engedélyek érvényességét a törvény nem érinti.

(3) E törvény végrehajtásáról — az a)—c) pontban foglaltak kivételével — a Minisztertanács gondoskodik. Felhatalmazást kap

a) az igazságügyminiszter, hogy a bírósági ügyről, valamint — a belügyminiszterrel együttesen és a legfőbb ügyésszel egyetértésben — a büntető eljárás nyomozási szakaszáról szóló tájékoztatás részletes szabályait — amelynek során e törvény 4. §-a (1) bekezdésének, 5. §-ának és 6. §-a (1) bekezdésének a rendelkezéseitől eltérhet — ;

b) a művelődési miniszter, hogy — az időszaki lap, valamint a helyi stúdió alapításának kivételével — a sajtótermékek engedélyezésére vonatkozó részletes szabályokat; — a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnökével egyetértésben — az impresszum feltüntetésére vonatkozó részletes szabályokat; — az ipari miniszterrel, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnökével és a legfőbb ügyésszel egyetértésben — a köteles- és tiszteletpéldányok rendelkezésre bocsátásra vonatkozó részletes szabályokat;

c) a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke, hogy az időszaki lap szerkesztősége vezetőjének, a helyi stúdió működéséért és a szolgáltatott műsorért felelős személyeknek, valamint az újságíróknak az alkalmazási feltételeit, továbbá az időszaki lap, valamint a helyi stúdió alapításának a részletes szabályait megállapítsa.

22. § (1) E törvény hatálybalépésével egyidejűleg hatályát veszti a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 26/1959. (V. 1.) Korm. számú rendelet, az időszaki lapok engedélyezéséről és terjesztéséről szóló 34/ 1975. (XII. 10.) MT számú rendelet, a nyilvánosságra hozott javaslatok és bírálatok megválaszolásáról szóló 1014/1963. (VI. 30.) Mt. h. számú határozat.

(2) Ahol büntető vagy szabálysértési jogszabály terjesztést említ, ezen a továbbiakban nyilvános közlést, ahol szabálysértési jogszabály a sajtótermék felelős szerkesztőjét említi, ezen a továbbiakban a szerkesztőség vezetőjét kell érteni.

(3) A sajtótermék előállítása és nyilvános közlése iránti kérelmet elutasító, illetőleg az engedélyt visszavonó államigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata iránti perek, a 19. § (2) bekezdésében meghatározott perek, valamint a nyilvános közlés megtiltása iránti bírósági eljárás a Fővárosi Bíróság hatáskörébe és kizárólagos illetékessége alá tartoznak.

23. § (1) A Pp. 342. §-a (1) bekezdésének első mondata helyébe a következő rendelkezés lép:

„(1) Sajtóhelyreigazítást (1959. évi IV. törvény 79. §-a) a közlemény megjelenésétől, illetőleg a közvetítéstől számított harminc napon belül lehet írásban kérni a sajtótól."

(2) A Pp. 343. §-ának (1) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

„(1) Ha a sajtó a helyreigazítási kötelezettségét határidőben nem teljesíti, a helyreigazítást igénylő fél az időszaki lap szerkesztősége, a Magyar Rádió, a Magyar Televízió — ezek körzeti stúdiójának műsora esetében a körzeti stúdió —, a helyi jellegű önálló rádió- vagy televízióműsort készítő stúdió (a továbbiakban: helyi stúdió), a Magyar Távirati Iroda, illetőleg a Filmhíradó Szerkesztősége ellen keresetet indíthat."

(3) A Pp. 344. §-ának (1) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

„(1) A perre azoknak az időszaki lapoknak az esetében, amelyeknek a szerkesztősége Budapesten van, továbbá a Magyar Rádió, a Magyar Televízió, a Budapesten működő helyi stúdió, a Magyar Távirati Iroda és a Filmhíradó Szerkesztősége esetében a Fővárosi Bíróság, egyébként az a megyei bíróság illetékes, amelynek területén van az időszaki lap szerkesztősége, illetőleg a rádió (televízió) körzeti vagy helyi stúdiója."

(4) A Pp. 344. §.ának (3) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

„(3) A perben igazolásnak, viszontkeresetnek és szünetelésnek nincs helye."

Losonczi Pál s. k.,
a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke

Katona Imre s. k.,
a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának titkára

Indoklás a sajtóról szóló törvényjavaslathoz

I.

Általános indokolás

A Magyar Népköztársaságban szilárd alkotmányos rend, szocialista törvényesség érvényesül. A társadalom életének minden lényeges mozzanatát, az állampolgárok jogait és kötelezettségeit a szocialista állam törvényei szabályozzák.

A sajtó társadalmi céljaink megvalósításának, a szocialista demokrácia fejlesztésének nélkülözhetetlen eszköze. Nincs azonban olyan jogszabályunk, amely a sajtó feladatait, a sajtónak az állami, társadalmi, gazdasági élet szervezeteivel és az állampolgárokkal való kapcsolatát, továbbá az újságírói tevékenységre vonatkozó rendelkezéseket átfogóan tartalmazná. Ezért indokolt, hogy a sajtóra vonatkozó legfontosabb szabályokat törvény állapítsa meg.

Sajtópolitikánk eddig követett elvei helyesek, a gyakorlatban beváltak. A sajtóval szemben támasztott követelmények azonban megnövekedtek. A közélet demokratizmusának fejlődésével párhuzamosan társadalmunkban megnőtt a politikai közvélemény szerepe. Alapvető politikai érdekünk, hogy a közvélemény minden lényeges eseményeiről időben, pontosan értesüljünk, s ezt a célt kell szolgálnia a sajtónak.

Hazánkban sajtószabadság van, a sajtó útján mindenki szabadon közölheti a véleményét. Ez a jog azonban nem jelentheti azt, hogy bárki is ennek ürügyén az alkotmányos rend aláásására, szocialista társadalmunk békés építőmunkájának megzavarására törekedjék.

A törvény megalkotása lehetővé teszi a sajtóigazgatásra vonatkozó jogi szabályozás egységesítését, áttekinthetőbbé tételét, s a jelenlegi szabályozás továbbfejlesztését. A törvény végrehajtásáról a Minisztertanács, egyes kérdésekben pedig az illetékes miniszter (országos hatáskörű szerv vezetője) rendelkezik.

II.

Részletes indokolás

A javaslat 1—6. §-aihoz

1. A javaslat bevezető része utal arra, hogy mindenkinek joga van a sajtó útján közölni nézeteit, alkotásait, amennyiben azok nem sértik a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét. E jog gyakorlásának törvényes kereteit vonják meg a javaslatban szereplő sajtóigazgatási szabályok. Ha ugyanis a sajtótermék tartalma alkotmányos rendünket sérti, az előállítására, nyilvános közlésére nem adható engedély (14. §), s a már kiadott engedélyt vissza kell vonni (15. § (1) bekezdés). Az ilyen sajtótermék vagy sajtóterméknek nem minősülő irat nyilvános közlését az ügyész indítványára a bíróság is megtilthatja (15. § (3) bekezdés). Az engedélyezés alá nem eső sajtótermék nyilvános közlése is tilos, ha a sajtótermék tartalma a sajtószabadság e törvényben meghatározott korlátaiba ütközik (17. § (2) bekezdés).

A sajtószabadságból nem következik, hogy a sajtó minden — egyébként a törvény rendelkezéseit nem sértő — véleményt köteles közölni. A közlésnek ugyanis határt szab a sajtótermék profilja, szerkesztési koncepciója, terjedelme. Ezért végső soron a szerkesztőség vezetője — aki a sajtó feladatainak a teljesítéséért felelősséggel tartozik (18. § (2) bekezdés) — választja ki a nyilvános közlésre kerülő anyagokat. A szerkesztőség vezetőjének munkáját szerkesztőbizottság segítheti.

2. A javaslat a törvény területi és személyi hatályát úgy állapítja meg, hogy az — a nemzetközi jogon alapuló kivételekkel — kiterjed a Magyar Népköztársaság területén sajtótevékenységet végző magyar és külföldi személyekre illetőleg szervekre, valamint a külföldön sajtótevékenységet végző magyar állampolgárokra és magyar szervekre (1. § (1)—(2) bekezdés).

3. A Magyar Népköztársaságban mindenki-

nek joga van a tájékozódáshoz; e jog érvényesülése érdekében a sajtó feladata — a hírközlés, az agitáció és propaganda más eszközeivel összhangban — a hiteles, pontos és gyors tájékoztatásról való gondoskodás (2. § (1) bekezdés). A sajtó úgy teljesíti legjobban a feladatát, ha hiteles képet nyújt hazánk életéről és széleskörűen tudósít a nemzetközi élet eseményeiről (2. § (2) bekezdés). Legalább ilyen fontos azonban, hogy segítse az állampolgárokat a társadalmi jelenségek közötti összefüggések feltárásában, megértésében és mozgósítson a társadalmi cselekvésre (2. § (3.) bekezdés). Ezzel szolgálhatja a sajtó megfelelően népünk társadalmi és történelmi önismeretének fejlődését, vívmányait, szellemi, erkölcsi értékeink védelmét, gyarapítását, a béke megszilárdítását.

4. A javaslat az 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelettel kihirdetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában foglaltakkal összhangban meghatározza a sajtószabadság törvényes korlátait.

Ennek megfelelően a sajtóban közölt tájékoztatás nem sértheti a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét, nemzetközi érdekeit, valamint az állampolgárok és a jogi személyek jogait, törvényes érdekeit és a közerkölcsöt (3. § (1) bekezdés).

A Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjén hazánk állami, társadalmi és gazdasági rendjének azon lényeges elemeit értjük, amelyeket az Alkotmány megállapít, illetőleg amelyek az Alkotmány rendelkezéseiből következnek. Alaptörvényünk rendelkezéseiből határozhatóak meg hazánk nemzetközi érdekei is.

A személyek jogait és törvényes érdekeit felsorolni még példálózva sem lehetséges, minden jogszabály által védett érdek ide tartozik. A személyiségi jogok védelme kiterjed a magánszemélyek mellett a jogi személyekre is.

A közerkölcs a szocialista, humanista értékrendszeren alapuló olyan általános erkölcs, amelynek a társadalmi élet különböző területeire vonatkozó, viszonylag önálló, sajátos normái vannak (pl. a munkaerkölcs, a családi élet, az emberi kapcsolatok erkölcse). A közerkölcs megsértését jelenti különösen a megbotránkozást kiváltó, brutális, trágár, pornográf jellegű, a társadalmi-emberi kötelékeket semmibevevő életvitelt hirdető sajtótermék közlése.

A javaslat nemzetközi kötelezettségvállalásainkkal összhangban azt is megtiltja, hogy a sajtót bárki is az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények, a háborús uszítás, a más népek elleni gyűlölet felkeltésére alkalmas megnyilvánulások, a sovinizmus vagy a nacionalizmus kifejezésének, illetőleg a nemzetiségi, a faji, a felekezeti és a nemek közötti hátrányos megkülönböztetésnek a fórumaként használja fel (3. § (2) bekezdés).

5. A javaslat előírja, hogy a reklámot a tájékoztatástól elkülönítve, e jellegét kifejezve kell közölni, és megtiltja a burkolt reklámtevékenységet (3. § (3) bekezdés). A reklám (a hirdetés) mögött polgári jogi szerződés áll: aki a hirdetést megrendeli, fizet azért, hogy áruját, szolgáltatását, műsorát, közleményét stb. a hirdetést közlő ismertesse; ez utóbbi pedig alapvetően nem azért ad helyt a közlésnek, mert egyetért annak tartalmával, hanem azért, mert ellenszolgáltatást kap a közlésért. A tájékoztatás ezzel szemben valamilyen tényközlést tartalmaz, eseményről tudósít vagy véleményt, értékítéletet fejez ki. A vélemény, értékítélet kedvező volta önmagában még nem reklám.

A reklám akkor tekinthető burkoltnak, ha nem hirdetésként, hanem tájékoztatás formájában jelenik meg. A közvélemény pontos tájékoztatása megköveteli, hogy e két eltérő célú közlemény az olvasók, nézők, hallgatók számára egyértelműen megkülönböztethető legyen. A reklám és a hirdetés fogalmát egyébként a 12/1972. (VI. 5.) BkM számú rendelet tartalmazza.

6. A 2. § (1) bekezdése értelmében a sajtó feladata a tájékozódáshoz való jog érvényesüléséről való gondoskodás. Annak érdekében, hogy a sajtószervek hozzájussanak a feladatuk ellátásához szükséges információkhoz, a javaslat előírja, hogy az állami szervek, a gazdálkodó szervezetek, a társadalmi szervezetek és az egyesületek a saját kezdeményezéseikkel is, továbbá — a sajtó kérésére — a szükséges felvilágosításoknak és adatoknak a rendelkezésre bocsátásával kötelesek elősegíteni a hiteles, pontos és gyors tájékoztatást (4. § (1) bekezdés).

A javaslat csak a felsorolt szerveket kötelezi felvilágosítás adására, más szervek, továbbá a magánszemélyek számára ilyen kötelezettségeket nem ír elő. Az újságíró felvilágosítás kérési jogával szemben (11. § (1) bekezdés a) pont) tehát csak a 4. § (1) bekezdésében felsorolt szerveket terheli felvilágosítási kötelezettség.

A javaslat és a végrehajtásáról szóló miniszertanácsi rendelet nem határozza meg az állami szerv, a társadalmi szervezet és az egyesület fogalmát, s csak arra utal, hogy gazdálkodó szervezet alatt a Ptk. 685. § c) pontjában felsorolt szerveket kell érteni. Az említett fogalmak meghatározására azért nincs szükség, mert ezek megegyeznek az alkotmányban és más magas szintű jogszabályban — Polgári Törvénykönyvben, Büntető Törvénykönyvben — használt fogalmakkal. Így állami szerv alatt a népképviseleti, az államigazgatási a bírói és az

ügyészi szerveket, valamint az állam gazdálkodó szerveit, intézményeit és egyéb költségvetési szerveit értjük. Társadalmi szervezetek az állampolgároknak alkotmányosan elismert politikai szervezetei, szakszervezetei, nő- és ifjúsági szervezetei, valamint egyéb társadalmi szervezetei, mint például a kisiparosok és a szövetkezetek érdekképviseleti szervei. Az egyesületek az állampolgároknak és — ha az egyesület alapszabálya ezt lehetővé teszi — a jogi személyeknek a társadalmi, kulturális és egyéb tevékenység fejlesztése érdekében, az erre vonatkozó szabályoknak megfelelően egyesületként létesített szervezetei.

Azt, hogy a javaslatban felsorolt szervek részéről kinek a feladata a felvilágosítás adása, a szerv belső szabályzata rögzítheti. A felvilágosítást adó személy azonban a valóságnak megfelelő felvilágosítást köteles adni akkor is, ha a felvilágosítás adására nem volt jogosult (4. § (2) bekezdés). Ez a rendelkezés a tudatosan félrevezető, valamint a nem kellő gondossággal adott felvilágosítás következményeiért való felelősség alapját teremti meg. A javaslat meghatározza azokat az eseteket is, amikor közérdekből, illetőleg jogos magánérdekből a felvilágosítást meg kell tagadni. A javaslatban említett állami, szolgálati, üzemi és magántitok fogalmáról és megsértésük következményeiről külön jogszabályok rendelkeznek (Büntető Törvénykönyv 177. §, 224. §, Polgári Törvénykönyv 81. §, Munka Törvénykönyve 34. § (2) bekezdés, 48/1979. (XII. 1.) MT számú rendelet 35. §, 14/1971. (IV. 15.) Korm. számú rendelet). A titoksértésre való alaptalan hivatkozás, illetve a felvilágosítás egyéb okból történő alaptalan megtagadása a 19. § (1)—(2) bekezdésében meghatározott felelősséggel jár.

7. Előfordulhat, hogy a felvilágosítást adó személy a közérdekkel ellentétes tevékenységre — esetleg mulasztásra hívta fel a figyelmet, és emiatt a munkahelyén vagy egyébként a társadalmi életben hátrány éri. Ezért a javaslat a közérdekű bejelentést, illetőleg javaslatot tevő védelmére vonatkozó jogszabályokban meghatározott védelmet biztosítja a felvilágosítást adó személy számára is (4. § (3) bekezdés). Ilyen, védelmet biztosító jogszabály közérdekű bejelentésekről, javaslatokról és panaszokról szóló 1977. évi I. törvény 14. §-a és a Büntető Törvénykönyv 257. §. A védelem természetesen nem terjed ki arra a személyre, aki nyilvánvalóan rosszhiszemű és alaptalanul tett bejelentést.

8. A sajtó információszerzési lehetőségeinek bővítését szolgálja a javaslat 5. §-ának rendelkezése, amely szerint a sajtó — az érdekeltek hozzájárulása nélkül is — tájékoztatást adhat az állami és a szövetkezeti szervek, a társadalmi szervezetek és az egyesületek, valamint ezek bizottságai nyilvános üléséről, továbbá a bíróságok nyilvános tárgyalásairól.

A sajtó tájékoztatás adási joga magában foglalja nyilvános ülésen, tárgyaláson való részvételi jogát is. Azt, hogy az ülés nyilvános-e, külön jogszabályok, illetőleg belső szabályzatok határozzák meg.

A bírósági ügyről, valamint a büntető eljárás nyomozási szakaszáról adható tájékoztatás részletes szabályait miniszteri rendelet állapítja meg. Az igazságszolgáltatás befolyásmentességének és pártatlanságának, valamint a felek személyhez fűződő jogainak biztosítása érdekében indokolt, hogy e szabályozás során a felvilágosítási kötelezettség, a tárgyalásról adott tudósítás, valamint a válaszadási kötelezettség tekintetében a törvény rendelkezéseitől el lehessen térni (21. § (3) bekezdés a) pont).

9. Fontos feladata a sajtónak, hogy a szocialista építőmunka tapasztalatait, legjobb módszereit, a társadalmi-gazdasági fejlődést eredményesen szolgáló új megoldásokat ismertesse. Feladatai közé tartozik ugyanakkor a szocialista társadalom fejlődését gátló, nyugalmát zavaró, a szocialista törvényességet és erkölcsöt sértő jelenségek feltárása és megalapozott bírálata, az ilyen jelenségekkel, nézetekkel szembeni fellépés is. A sajtó ezt a feladatát egyebek mellett az állampolgárok közérdekű kezdeményezéseinek, javaslatainak, bejelentéseinek közzétételével is teljesíti.

A sajtóban nyilvánosságra hozott javaslatok és bírálatok megválaszolásáról jelenleg az 1014/1963. (VI. 30.) Korm. számú határozat rendelkezik. A javaslat ezzel egyezően előírja a bejelentések és javaslatok megvizsgálásának és megválaszolásának kötelezettségét (6. § (1) bekezdés).

A jelenlegi szabályozást továbbfejlesztve, a javaslat a sajtó kötelességévé teszi, hogy az érintett szerv válaszát — kérelemre — hozza nyilvánosságra. A választ lehetőleg teljes terjedelemben kell közölni, de ha ez terjedelmi vagy egyéb okból nem lehetséges, a lényegét kifejezve, tartalmi változtatás nélkül kell nyilvánosságra hozni (6. § (2) bekezdés).

A válaszadási kötelezettség részletes szabályait a törvény végrehajtásáról szóló miniszertanácsi rendelet tartalmazza.

A javaslat 7—11. §-aihoz

10. A sajtóval szemben támasztott növekvő igények fokozott felelősséget rónak a sajtószervekre. Ezért a javaslat szerint időszaki lapot csak állami szerv, gazdálkodó szervezet, társadalmi szervezet, továbbá egyesület alapít-

hat; magánszemély időszaki lap alapítására engedélyt nem kaphat (7. . (1) bekezdés).

Az időszaki lap alapítója a lap „gazdája". Rendelkezik azokkal az általános jogosítványokkal, amelyek útján biztosított számára a lap ellenőrzése: meghatározza a lap célját, jellegét, valamint irányvonalát és azt ellenőrzi; dönt a szerkesztőség vezetőjének személyéről. Ugyanakkor kötelezettségei is vannak a lappal szemben: gondoskodnia kell a lap működésének feltételeiről, és vagyoni felelősséggel tartozik a lap működéséért (7. . (2) bekezdés).

11. Az időszaki lap alapítója a lap működésének feltételeit kétféleképpen biztosíthatja: vagy maga adja ki a lapot, vagy megállapodást köt egy lapkiadói tevékenységre jogosult szervezettel. Ez utóbbi esetben a lap működéséhez és kiadásához szükséges személyi és tárgyi feltételek biztosításával kapcsolatban az alapítót, illetőleg a kiadót terhelő jogokat és kötelezettségeket a két szerv megállapodása határozza meg (8. §). Azt, hogy milyen szervezetek jogosultak időszaki lap, illetőleg egyéb sajtótermékek kiadására, külön jogszabály határozza meg.

12. A rádió és a televízió technikai fejlődése, tömeges térhódítása meggyorsította az információ továbbadását. Ez új követelményeket jelent a tájékoztatásban, az országos és helyi hírközlő eszközök munkamegosztásában, fejlesztésében. A javaslat — főszabályként — úgy rendelkezik, hogy rádió- és televízióműsort a Magyar Rádió, illetőleg a Magyar Televízió készíthet és közölhet nyilvánosan; országos és körzeti műsoraikhoz nincs szükség külön engedélyre. Ugyanakkor a helyi jellegű, önálló műsorok (pl. egyetemi rádió, kábeltelevízió) tekintetében a javaslat kivételt enged: ilyen műsorok készítése és nyilvános közlése céljából állami szerv, gazdálkodó szervezet, társadalmi szervezet és egyesület is alapíthat stúdiót (9. §). A stúdió alapítása iránti engedély megadására a törvény végrehajtásáról szóló miniszztertanácsi rendelet szerint a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala jogosult.

A Magyar Rádiónak, a Magyar Televíziónak és a helyi stúdiónak az a joga, hogy a műsorát nyilvánosan közölheti, nem érinti a Magyar Postának a külön jogszabályokon alapuló műsortovábbítási feladatát.

13. Az újságírói hivatás fő- vagy második munkaviszonyban, illetőleg tartós megbízás keretében gyakorolható. Az újságírót hivatása gyakorlásával összefüggésben különleges jogok illetik, illetőleg kötelezettségek terhelik, amelyek részben az információ megszerzésével és felhasználásával (11. § (1) bekezdés a), c) pont), részben az újságíró és a felvilágosítást vagy nyilatkozatot adó személy közötti kapcsolat kérdéseivel (11. § (1) bekezdés a), b), d) pont, (2) bekezdés), végül az újságírói tevékenység önállóságával, függetlenségével (11. § (1) bekezdés e) pont, 11. § (3) bekezdés) kapcsolatosak. Természetesen, ha valaki alkalomszerűen végez újságírói tevékenységet, akkor is köteles magát alávetni ezeknek a szabályoknak.

A közérdekű bejelentést tevő személyt megilleti az a jog, hogy a személyét ne fedjék fel. Indokolt ezért, hogy a felvilágosítást adó személy hasonló jogosultsággal rendelkezzen. Ezt biztosítja a 11 § (1) bekezdésének b) pontjában foglalt az a rendelkezés, amely szerint az újságíró a felvilágosítást adó személy nevét — ha ez számára például az információs forrás megőrzése miatt fontos — jogosult; annak kérelmére pedig köteles titokban tartani. A titokban tartás nemcsak a sajtóban való közlés tilalmát jelenti, hanem ennél többet: a bűncselekményre vonatkozó felvilágosítást kivéve a felvilágosítást adó személy nevét az újságíró senkinek sem árulhatja el.

A sajtó nemcsak felvilágosításokat, hanem nyilatkozatokat is közöl. Ezért fontos, a nyilatkozatot adó személy és az újságíró számára egyaránt megfelelő biztosítékot jelentő szabály, hogy az újságíró köteles a nyilatkozatot adó személynek — kérelmére — a nyilvános közlésre előkészített anyagot bemutatni. A nyilatkozat ugyanis — amely a nyilatkozó egy bizonyos témával kapcsolatos hosszabb gondolatsorát, illetőleg interjú vagy kerekasztal-beszélgetés keretében elmondott gondolatait tartalmazza — szorosan kötődik a nyilatkozó személyhez, indokolt tehát, hogy a nyilatkozó ellenőrizhesse, pontosan rögzítették-e az általa elmondottakat. A nyilatkozó személy az anyag bemutatásakor egyéb észrevételeit is közölheti az újságíróval. Nyilatkozatának a közlését azonban csak akkor tilthatja meg, ha azt az újságíró pontatlanul kívánja közölni (11. § (1) bekezdés d) pont).

Az újságírói magatartásnak a törvényben meghatározottakon kívül etikai szabályai is vannak. Fontos etikai szabály például, hogy az újságíró a saját ügyében a hivatásánál fogva őt megillető jogokkal nem élhet. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének Etikai Bizottsága őrködik e szabályok betartása felett, és elmarasztalja a szabályokat megsértő újságírókat.

Az újságíró közérdekű tevékenységet végez, indokolt tehát, hogy fokozott védelemben részesüljön. Ezért a javaslat a sajtó részére felvilágosítást adó személyhez hasonlóan, az újságírót is a közérdekű bejelentést, illetőleg javaslatot tevő védelmére vonatkozó jogszabályokkal védi (11. § (4) bekezdés), a törvény végrehajtásáról szóló miniszztertanácsi rendelet

pedig kiegészíti az egyes szabálysértésekről szóló 17/1968. (IV. 14.) Korm. számú rendeletet az újságíró akadályozásának tényállásával.

A javaslat 12—17. §-aihoz

14. A sajtóigazgatási szabályozásnál alapvető elv, hogy a sajtótermék előállításához és nyilvános közléséhez — időszaki lap, illetőleg helyi stúdió esetében annak alapításához — engedély szükséges (12. §).

Az engedélyező hatóságokat a törvény végrehajtásáról szóló minisztertanácsi rendelet — lényegében a jelenlegi szabályokkal egyezően — jelöli meg. Az engedélyező-hatóságok a sajtótermék jellege szerint illetékes minisztériumok és országos hatáskörű szervek (pl. az időszaki lapoknál a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, a könyveknél, grafikáknál, műsoros hangszalagoknál és hanglemezeknél a Művelődési Minisztérium, a bélyegkatalógusoknál a Magyar Posta stb.), illetőleg a megyei tanácsok művelődési feladatot ellátó szakigazgatási szervei. Ez utóbbiak hatáskörébe tartozik pl. a könyv terjedelmét el nem érő kiállítási katalógusok, helytörténeti kiadványok stb. engedélyezése.

15. Azokat a sajtótermékeket, amelyeknél nincs szükség engedélyre, részben a javaslat, részben — a törvényben kapott felhatalmazás alapján — a végrehajtásáról szóló minisztertanácsi rendelet tartalmazza.

Jelenleg sem kell engedély a Magyar Rádió és a Magyar Televízió műsorainak, hang- és filmfelvételeinek, a Magyar Távirati Iroda sajtókiadványainak, valamint az időszaki lap egyes lapszámainak az előállításához és nyilvános közléséhez. Az MR, az MTV és az MTI országos hatáskörű állami szervek, vezetőik államigazgatási és kiadói felelőssége szükségtelenné teszi e szervek egyes sajtótermékeinek engedélyhez kötését. Az időszaki lap esetében pedig az alapításhoz adott engedély magában foglalja az egyes lapszámok kiadásához való jogot. A helyi stúdióra indokolt az időszaki lapra vonatkozó rendelkezéseket átvenni (13. § (1) bekezdés a) pont.)

Új szabályt tartalmaz a javaslat az egyéb sajtótermékek kiadására jogosult szervezetekre (könyvkiadókra, hanglemez- és filmgyártó vállalatokra stb.). A javaslat felhatalmazza a Minisztertanácsot, hogy meghatározza azoknak a kiadóknak a körét, amelyek a sajtótermékeiket államigazgatási engedély nélkül adhatják ki. A kiadó felelőssége ilyen esetekben fokozottan előtérbe kerül (13. § b) pont).

A törvény végrehajtásáról szóló minisztertanácsi rendeletben fontos szabály, hogy az állami szerv, a gazdálkodó szervezet, a társadalmi szervezet és az egyesület működését, tevékenységét szolgáló, az illető szerv által megrendelt vagy előállított sajtótermék előállításához és nyilvános közléséhez nem szükséges engedély. Egyebek mellett ugyancsak mentesek az engedélyezés alól a kisebb jelentőségű, a felhasználók vagy a címzettek szűkebb, esetenként meghatározható köréhez eljutó sajtótermékek (pl. a meghívó, a belépőjegy, a névjegy).

16. A javaslat meghatározza azokat az eseteket, amikor az engedélyt meg kell, és amikor meg lehet tagadni (14. §).

Így meg kell tagadni az engedélyt, ha a sajtótermék tartalma a 3. § (1) és (2) bekezdésében meghatározott tilalmakba ütközik, továbbá ha a sajtótermék útján bűncselekmény vagy szabálysértés valósul meg.

Alkotmányos rendünk és nemzetközi érdekeink védelme, illetőleg az állampolgárok és jogi személyek jogainak, törvényes érdekeinek és a közerkölcsnek a sérthetetlensége olyan fontos követelmények, hogy azokat a sajtó legfontosabb feladatai között is felsorolta a javaslat (3. § (1) bekezdés). Ezeket a követelményeket a sajtótermék engedélyezése során is érvényesíteni kell.

Nem adható engedély akkor sem, ha a sajtótermék például államtitkot tartalmaz, mert ebben az esetben a sajtótermék útján bűncselekmény valósul meg.

A sajtótermék előállítására és nyilvános közlésére az engedélyt akkor lehet megtagadni, ha a sajtótermék előállításához, illetőleg nyilvános közléséhez szükséges, jogszabályban előírt személyi, tárgyi feltételek nincsenek biztosítva. A szükséges személyi, tárgyi feltételeket a törvény végrehajtásáról szóló minisztertanácsi rendelet határozza meg. Ilyen feltétel például az, hogy a sajtóterméknek legyen kiadója és sokszorosítója, a helyi jellegű, önálló rádió- és televízióműsoradást készítő stúdió alapítását az erre hatáskörrel rendelkező szerv a külön jogszabályban előírt szakvéleményében javasolja, a sokszorosításhoz szükséges hordozóanyag (papír, filmszalag, hangszalag stb.) rendelkezésre álljon.

17. A javaslat — a jelenlegi szabályozás továbbfejlesztésével — a sajtótermék előállítása és nyilvános közlése tekintetében hozott hatósági döntés ellen biztosítja a bírósági jogorvoslat lehetőségét (15. § (2) bekezdés).

18. A javaslat feljogosítja az ügyészt arra, hogy bármely sajtótermék vagy sajtótermék nem minősülő irat nyilvános közlésének a megtiltását indítványozza a bíróságnál. Ennek a rendelkezésnek az a célja hogy, a törvényes állami beavatkozás lehetőségét biztosítsa arra az esetre, ha a már engedélyezett sajtótermék, vagy az engedélyhez nem kötött

sajtótermék, illetőleg a sajtóterméknek nem minősülő irat nyilvános közlése sérti a törvény által védett érdekeket. Az ügyész a nyilvános közlést azonnal felfüggesztheti. Ez a határozat a bíróság érdemi döntésének a jogerőre emelkedésével veszti hatályát (15. § (3) bekezdés).

A bíróság az ügyész indítványáról soron kívül, polgári nemperes eljárás keretében határoz. Az eljárás különös szabályait a törvény végrehajtásáról szóló minisztertanácsi rendelet tartalmazza.

19. A sajtóterméken a szerkesztésre és a kiadásra vonatkozó adatok feltüntetésének kötelezettsége (impresszum) az ellenőrzés megkönnyítését és a felelős személyek megállapításának elősegítését szolgálja (16. §).

20. A javaslat — attól függetlenül, hogy engedélyezés alá tartozik-e, illetőleg ténylegesen engedélyezték-e — megtiltja annak a sajtóterméknek a nyilvános közlését, amelynek elkobzását vagy lefoglalását az illetékes hatóság elrendelte, amelynek a nyilvános közlését az ügyész felfüggesztette, illetőleg a bíróság megtiltotta, továbbá amelyről az impresszum hiányzik (17. § (1) bekezdés). Ezek a sajtótermékek ugyanis tartalmi, illetőleg formai szempontból nem felelnek meg a törvény rendelkezéseinek.

A javaslat 18—23. §-aihoz

21. A sajtótevékenységért felelős személyeket a javaslat 18. §-a jelöli meg. A Magyar Rádiónál, a Magyar Televíziónál és a Magyar Távirati Irodánál a sajtópolitika érvényesítéséért és a sajtó feladatainak a teljesítéséért — a jelenlegi szabályok szerint — a sajtószerv vezetője a felelős. A javaslat 18. § (2) bekezdés b) pontjában foglalt rendelkezés az említett szerveknél dolgozó főszerkesztőknek, műsorszerkesztőknek az általuk készített műsorokért való egyéni felelősségét állapítja meg.

A személyhez fűződő jogok védelmére, ezen belül a sajtó-helyreigazításra vonatkozó rendelkezéseket a polgári jog, a sajtóval kapcsolatos büntető, szabálysértési, továbbá fegyelmi és anyagi felelősségi rendelkezéseket a büntetőjog, a szabálysértési jog, illetőleg a munkajog, a szövetkezeti jog, valamint a társadalmi szervezetekre és az egyesületekre vonatkozó jogszabályok tartalmazzák. Ezeknek a rendelkezéseknek a javaslatba való átvétele indokolatlanul megbontaná az említett jogterületek egységét. Ezért a javaslat csak utal arra, hogy aki a törvényben és a végrehajtási rendeleteiben foglalt rendelkezéseket megszegi, külön jogszabályban meghatározott büntetőjogi, szabálysértési, polgári jogi, fegyelmi és anyagi felelősséggel tartozik, ha pedig a sajtóban közölt tájékoztatás a személyhez fűződő jogot vagy a hiteles tájékoztatás követelményét sérti, külön jogszabály — a Polgári Törvénykönyv 79. §-s és a Polgári perrendtartás 342—346. §-ai — alapján sajtó-helyreigazítás igényelhető. A törvény rendelkezéseihez kapcsolódó szankciórendszer azzal válik teljessé, hogy a javaslat a törvényben meghatározott egyes kötelezettségek — a felvilágosítási kötelezettség, a válaszadási kötelezettség, a válaszközlési kötelezettség és az észrevétel közlési kötelezettség — teljesítését bírósági úton is kikényszeríthetővé teszi (19. § (1)—(3) bekezdés).

22. A Magyar Távirati Iroda — mint központi hírügynökség — híreit, közleményeit, fényképeit rendszeresen átveszik és közlik az egyéb sajtószervek is. Előfordul, hogy a jogaiban megsértett fél helyreigazítási igényével nem a közleményt átvevő sajtószerv ellen, hanem közvetlenül a Magyar Távirati Iroda ellen fordul. Ebben az esetben a bírósági ítélet a közlemény átvevőjét nem kötelezheti helyreigazítás közlésére, a valósághű tájékoztatás követelménye és a személyiségi jogok védelme azonban ilyenkor is megkívánja a helyreigazítás közlését. Ezért rendelkezik úgy a javaslat, hogy az eredeti közleményt átvevő sajtószervek is kötelesek a helyreigazítást közölni, ha a bíróság a Magyar Távirati Irodát valamely közlemény tekintetében helyreigazításra kötelezte (19. § (4) bekezdés).

23. A sajtó-helyreigazítási igények érvényesítését szolgálja az a szabály, amely szerint a sajtó a tájékoztatás anyagát a nyilvános közléstől számított harminc napig — ha helyreigazítást kértek, az eljárás befejezéséig — köteles megőrizni (19. § (5) bekezdés). A helyreigazítás közlését ugyanis a Polgári perrendtartás 342. § (1) bekezdése értelmében a sérelmet szenvedett fél a közlemény megjelenésétől, illetőleg a közvetítéstől számított harminc napon belül kérheti. E határidőn belül az érdekeltek meggyőződhetnek a kifogásolt anyag pontos tartalmáról és a vitás kérdéseket egymás között rendezhetik. Ha polgári per indul, a tájékoztatás anyagát harminc napon túl is, az eljárás jogerős befejezéséig meg kell őrizni, hogy a perben bizonyítékként felhasználható legyen.

24. A javaslatban szereplő legfontosabb fogalmakat — a sajtó, a sajtótermék, a sajtótevékenység, a nyilvános közlés, a tájékoztatás és az időszaki lap fogalmát — garanciális okokból a törvény (20. §), az inkább sajtóigazgatási szempontból lényeges fogalmakat — a könyv, a sokszorosítógép, a sokszorosítás és a sokszorosító szerv fogalmát — a törvény végrehajtásáról szóló minisztertanácsi rendelet határozza meg.

A jogszabályok azonban nem tartalmazhatják a javaslatban használt valamennyi fogalom meghatározását. Így például nem az értelmező rendelkezésekből, hanem a törvény egyéb rendelkezéseinek összevetéséből állapítható meg, hogy az előállítás alatt a sajtótermék szerkesztésének és sokszorosításának azt a folyamatát értjük, amelynek során a sajtótermék alapjául szolgáló irat nyilvános közlésre alkalmassá válik; a kiadás pedig a sajtótermék megalkotásának és előállításának a megszervezése a nyilvános közlés érdekében.

25. A javaslat a hatályos jogszabályokban használt terjesztés fogalma helyett a nyilvános közlés kifejezést, a felelős szerkesztő fogalma helyett pedig a szerkesztőség vezetője elnevezést használja. Ennek megfelelően módosulnak a büntető, illetőleg a szabálysértési jogszabályokban eddig használt elnevezések is (22. § (2) bekezdés).

26. A Polgári perrendtartás sajtóhelyreigazításra vonatkozó rendelkezéseinek a javaslat fogalmi és intézményrendszerével történő összhangba hozását célozzák a 23. § (1)—(3) bekezdésének rendelkezései. A Polgári perrendtartás 344. §-a (3) bekezdésének a módosításával lehetővé válik a sajtó-helyreigazítási perben egyezség kötése (23. § (4) bekezdés).

A Minisztertanács 12/1986. (IV. 22.) számú rendelete

a sajtóról szóló 1986. évi II. törvény végrehajtásáról

A sajtóról szóló 1986. évi II. törvény (a továbbiakban: Tv.) 21. §-ának (3) bekezdésében foglalt felhatalmazás alapján a Minisztertanács a következőket rendeli:

(A Tv. 1. §-ához)

1. §

A Tv. és e rendelet alkalmazásában

a) könyv: a legalább három szerzői ív terjedelmű — időszaki lapnak nem minősülő — irat;

b) sokszorosítógép: minden olyan technikai eszköz (gép, berendezés), amely sajtótermék többszörözésére alkalmas, ide nem értve a jellemzően egyedi példányok elkészítésére szolgáló eszközöket (magnetofon, írógép stb.);

c) sokszorosítás: a sajtóterméknek sokszorosítógéppel történő többszörözése;

d) sokszorosító szerv: a sokszorosítógépet üzembentartó szerv.

(A Tv. 4. §-ához)

2. §

Ha a felvilágosítás vagy adat más szerv tevékenységét is érinti, a felvilágosítást adó szerv a felvilágosítást az érintett szervvel egyeztetve adja meg.

(A Tv. 6. §-ához)

3. §

(1) A válaszadási kötelezettség akkor terheli az érintett szervet, ha a sajtó a nyilvános közléstől számított öt nap alatt a megjelent tájékoztatás szövegének egyidejű megküldésével — rádió- és televízióműsor, valamint filmhíradó esetében a felvétel megtekintésének (meghallgatásának) lehetővé tételével — választ kér.

(2) A választ az érintett szerv a tájékoztatás szövegének kézhezvételétől, illetőleg a megtekintés (meghallgatás) napjától számított harminc nap alatt köteles a sajtónak megküldeni. A válasznak tartalmaznia kell a vizsgálat meg-

állapításait és a — szükség esetén — tett intézkedéseket.

(3) Ha a vizsgálat előreláthatólag hosszabb ideig tart, erről a sajtót harminc napon belül — az intézkedés várható időpontjának közlésével — értesíteni kell.

(4) Ha a válaszra nem a felkért szerv az illetékes, köteles erről a sajtót haladéktalanul értesíteni.

(A Tv. 12. §-dhoz)

4. §

A sajtótermék előállítására és nyilvános közlésére az engedélyt megadja:

a) a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala: a belföldi időszaki lapok alapítására, a külföldi lapok belföldön történő nyilvános közlésére, a helyi stúdió alapítására, továbbá a tájékoztatást tartalmazó más technikai eszközre;

b) a Művelődési Minisztérium: a könyvekre, az oktatási jegyzetekre, a zeneművet, grafikát, rajzot, fotót tartalmazó kiadványokra, a politikai plakátokra és röplapokra, a műsoros filmszalagra, videokazettára, videolemezre, hangszalagra, hanglemezre, továbbá bármely más műsort tartalmazó technikai eszközre;

c) a Magyar Posta: a bélyegkatalógusokra (bélyegárjegyzékekre), bélyegismertetőkre;

d) a fegyveres erők, fegyveres testületek, rendészeti szervek felett felügyeletet gyakorló minisztériumi (országos hatáskörű szerv); a felsorolt szervek által belső használatra kiadott oktatási, kiképzési vagy nevelési célokat szolgáló sajtótermékekre;

e) az Állami Egyházügyi Hivatal: a hittan és imakönyvekre, bibliákra, továbbá az egyházak és a felekezetek által kiadott vallásos tárgyú egyéb kiadványokra;

f) a megyei (fővárosi), illetőleg a megyei városi tanács végrehajtó bizottságának művelődési feladatot ellátó szakigazgatási szerve: minden egyéb engedélyezés alá eső sajtótermékre.

5. §

A bélyegek, szabványok, térképek előállítására és nyilvános közlésére külön jogszabályok az irányadók.

6. §

(1) A sajtótermék engedélyezése iránti kérelmet időszaki lap esetében a lapalapító vagy a kiadó, egyéb sajtótermék esetében a kiadó terjesztheti elő a 4. § szerint hatáskörrel rendelkező szervnél.

(2) Ha kétséges, hogy valamely sajtótermék engedélyezési kötelezettség alá esik-e, illetőleg az engedélyezés melyik szerv hatáskörébe tartozik, az időszaki lap, valamint a helyi stúdió tekintetében a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, egyébként a Művelődési Minisztérium állásfoglalása az irányadó.

7. §

Az időszaki lap alapításának engedélyezése iránt előterjesztett kérelemben meg kell jelölni:

a) a lap címét, célját, tárgykörét;

b) a lap alapítóját és annak címét;

c) a szerkesztőség vezetőjének nevét és címét;

d) a szerkesztőség címét;

e) a kiadó nevét és címét;

f) a papír minőségét és az alkalmazni kívánt nyomdatechnikai eljárást;

g) a lap alakját (formátumát, méretét), oldalterjedelmét és tervezett példányszámát;

h) a sokszorosító szerv nevét és címét, továbbá a sokszorosításért felelős személy nevét;

i) a megjelenés gyakoriságát;

j) a tervezett árat és előfizetési díjat;

k) a nyilvános közlés körére és módjára vonatkozó adatokat.

8. §

A helyi stúdió alapításának engedélyezése iránti kérelemben meg kell jelölni:

a) a stúdiót alapító szervet és annak címét;

b) a stúdió elnevezését és címét;

c) a stúdió működtetéséért felelős személy nevét és címét;

d) a szolgáltatott műsorért felelős személy nevét;

e) a tervezett műsorszolgáltatás gyakoriságát, idejét és időtartamát;

f) a nyilvános közlés módjára és körére vonatkozó adatokat.

9. §

(1) A 7. és a 8. § hatálya alá nem tartozó sajtótermék engedélyezése iránt előterjesztett kérelemben meg kell jelölni:

a) a kiadó nevét és címét;

b) a sajtótermék címét és tárgyát;

c) a szerző (szerkesztő) nevét és címét;

d) a sajtótermék terjedelmét és tervezett példányszámát;

e) az alkalmazni kívánt sokszorosítási eljárás megnevezését és a hordozóanyagot;

f) a sokszorosító szerv nevét és címét, továbbá a sokszorosításért felelő személy nevét;

g) a tervezett árat;

h) a nyilvános közlés körére, módjára vonatkozó adatot. A kérelemhez a kéziratot (mű-példányt) csatolni kell.

(2) A művelődési miniszter egyes sajtótermékek engedélyezése iránti kérelemhez bírálói (lektori) vélemény csatolását írhatja elő. Ilyen esetben a kérelemben a bíráló (lektor) nevét és címét is meg kell jelölni.

(3) A bírálói vélemény az engedélyező hatóságot nem köti.

10. §

Az engedélyező a sajtótermék előállításának módját a kérelemtől eltérően is meghatározhatja.

11. §

(1) A sajtótermék előállítására és nyilvános közlésére kiadott engedély — ha jogszabály eltérően nem rendelkezik — egyszeri megjelenésre, meghatározott példányszámra és terjedelemre szól. Ha a sajtóterméket ezt meghaladó példányszámban vagy terjedelemben kívánják előállítani, ehhez újabb engedély szükséges.

(2) Az időszaki lap, továbbá a helyi stúdió engedélye meghatározott időre vagy a visszavonásig érvényes.

12. §

A Tv. alapján kiadott engedély nem mentesít a más jogszabályokban előírt egyéb hatósági engedélyek megszerzése alól.

13. §

(1) A sokszorosító szerv vezetője az engedélyezés alá eső sajtótermék sokszorosításának megkezdése előtt köteles meggyőződni arról, hogy a megrendelő az engedélyt megkapta.

(2) A sajtótermék sokszorosítása akkor kezdhető meg, ha ahhoz időszaki lap esetében a szerkesztőség vezetője, illetőleg megbízottja egyéb sajtótermék esetében a megrendelő szerv felelős vezetője, illetőleg megbízottja vagy a megrendelő aláírásával hozzájárul (imprimatúra).

(3) A sajtótermék csak az engedélyben meghatározott feltételek szerint sokszorosítható.

14. §

(1) A sokszorosító szerv vezetője köteles a sokszorosított sajtótermékekről nyilvántartást vezetni. A nyilvántartásban időrendben fel kell tüntetni a sajtótermék megrendelőjének a nevét, az engedélyező hatóságot, az engedély számát — engedélyezés alá nem eső sajtótermék esetében azt a jogszabályt, amelyen a mentesség alapul — továbbá a sajtótermék címét, alakját (formátum, méret) terjedelmét és példányszámát.

(2) Az engedélyezés alá nem eső sajtótermék esetében a megrendelő köteles megjelölni azt a jogszabályt, amelyen a mentesség alapul.

(3) A sokszorosító szerv vezetője a mentesség fennállását ellenőrzi, és ha ez szükséges, e kérdésben a 6. § (2) bekezdésben foglaltak szerint a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, illetőleg a Művelődési Minisztérium állásfoglalását kérheti.

5. §

A sokszorosító szerv az imprimatúrát (13. § (2) bekezdés) és a kéziratot a sokszorosítás befejezésétől számított hat hónapig megőrzi; három hónap elteltével azonban a sokszorosító szerv a kiadóval történt megegyezés alapján az imprimatúrát (kéziratot) további megőrzés végett a kiadónak adhatja át.

16. §

A Tv-ben és e rendeletben a sokszorosító szervre vonatkozó rendelkezések végrehajtását a sokszorosító szerv helye szerint illetékes városi — községekre is kiterjedően —, fővárosi kerületi tanács végrehajtó bizottságának igazgatási feladatot ellátó szakigazgatási szerve, illetőleg megyei városi hivatal ellenőrzi.

(A Tv. 13. §-ához)

17. §

Nincs szükség engedélyre:

a) az állami szervek működését, a gazdálkodó szervezetek gazdasági tevékenységét szolgáló, valamint a társadalmi szervezetek és az egyesületek alapszabályszerű működésével kapcso-

latos, e szervek által megrendelt vagy előállított sajtótermékek;

b) az állami szervek, a gazdálkodó szervezetek, a társadalmi szervezetek és az egyesületek által összeállított, hazai vagy külföldi lapokban megjelent szakcikkek címét, kivonatos fordítását kommentár nélkül közlő kiadvány;

c) a felhasználók vagy a címzettek szűkebb, esetenként meghatározható köréhez eljutó irat vagy kiadvány (pl. meghívó, belépőjegy, családi jellegű értesítés, névjegy stb.);

d) az árut, szolgáltatást vagy műsort ismertető röplap, plakát (falragasz), füzet;

e) a hirdetésátragasztó, a zárócímke, a levonókép (matrica) és a rajzos oklevél előállításához és nyilvános közléséhez.

(A Tv. 14. §-ához)

18. §

A sajtótermék előállításához, illetőleg nyilvános közléséhez szükséges személyi, tárgyi feltételek nincsenek biztosítva, ha:

a) a sajtóterméknek nincs kiadója vagy sokszorosítója;

b) a helyi stúdió alapítását az erre hatáskörrel rendelkező szerv a külön jogszabályban előírt szakvéleményben nem javasolta;

c) a szükséges hordozóanyag nem áll rendelkezésre;

d) az időszaki lap, valamint a helyi stúdió esetében akkor is, ha a szerkesztőség vezetője, illetőleg a stúdió működtetéséért vagy a szolgáltatott műsorért felelős személy a külön jogszabályban előírt alkalmazási feltételekkel nem rendelkezik.

(A Tv. 15. §-ához)

19. §

(1) A bíróság a nyilvános közlés megtiltásáról polgári nemperes eljárásban, soron kívül határoz. Az eljárás költségmentes.

(2) A sajtótermék vagy a sajtóterméknek nem minősülő irat nyilvános közlését felfüggesztő ügyészi határozatot, valamint a bírósági eljárás során hozott határozatokat kézbesíteni kell a kiadónak, a sokszorosító szervnek, a nyilvános közlést végző szervnek, valamint az időszaki lap esetében a lap, helyi stúdió esetében a stúdió alapítójának és a szerkesztőség (stúdió) vezetőjének, egyéb sajtótermék esetében a szerzőnek (szerkesztőnek) és a bírálónak (lektornak); továbbá annak a személynek is, akinek a jogát vagy törvényes érdekét (Tv. 3. . (1) bekezdés) a sajtótermék tartalma sérti. A bíróság határozatait az ügyésznek is kézbesíteni kell. A felsorolt szervek és személyek, valamint az ügyész az eljárásban félként vesznek részt.

20. §

(1) A bíróság az ügyész indítványáról végzéssel határoz.

(2) Ha az ügyész az indítványt visszavonja, a bíróság az eljárást megszünteti.

(Tv. 16. §-ához)

21. §

(1) Az impresszumban a következő adatokat kell feltüntetni:

a) a kiadó és a kiadásért felelős személy nevét;

b) a sokszorosító szerv megnevezését, továbbá a sokszorosításért felelős személy nevét;

c) a sokszorosítás helyét, idejét és a megrendelés sorszámát;

d) a szerkesztésért felelős személy nevét.

(2) Az (1) bekezdésben fel nem sorolt, a megrendelő által kívánt egyéb adatok csak az impresszum után, attól elkülönítve tüntethetők fel.

(3) A Nemzetközi Szabványos Azonosító Könyvszámozás (ISBN, illetőleg sorozatok esetében ISSN) jelzését, az egyéb nemzetközi jelzéseket és a sajtótermék árát a külön jogszabályok szerint kell megállapítani és feltüntetni.

22. §

Jogszabály rövidített impresszum feltüntetését — egyes sajtótermékeken az impresszum mellőzését — is előírhatja.

23. §

A rádió és a televízió műsorában a szerkesztésért felelős személy nevét kell feltüntetni.

24. §

A sajtótermék kéziratát (műpéldányát) — az időszaki lap kivételével — a szerző köteles aláírni.

25. §

Időszaki lapnál a szerkesztőség vezetője, egyéb sajtótermeknél a kiadó (megrendelő) köteles gondoskodni arról, hogy a sajtótermék szerzője legalább a nyilvános közléstől számított hat hónapig kétséget kizáróan megállapítható legyen.

26. §

(1) A jogszabályban meghatározott sajtótermékekből tudományos és igazgatási célokra ingyenes kötelespéldányt kell a jogszabályban megjelölt szervek rendelkezésére bocsátani. A kötelespéldány az arra jogosult szerv tulajdonává válik.

(2) Ha a jogszabály eltérően nem rendelkezik, a tudományos célú kötelespéldányokat — a kiadó (megrendelő) terhére — a sokszorosító szerv, az igazgatási célú kötelespéldányokat pedig a kiadó szolgáltatja.

(3) Tiszteletpéldány adható a sajtótermék szerzőjének, azoknak a személyeknek, akik a mű eszmei tartalmának kialakításában közreműködtek, a kiadó felügyeletét ellátó szervnek, valamint a kiadó és a felügyeletét ellátó szerv dolgozói közül azoknak, akik részére a tiszteletpéldány juttatása munkakörükre tekintettel indokolt, továbbá sajtó és propaganda célokra. A tiszteletpéldányokat a kiadó (megrendelő) szolgáltatja, és azok az arra jogosult szerv (személy) tulajdonává válnak.

(A Tv. 21. §-ához)

27. §

(1) Ez a rendelet 1986. szeptember 1. napján lép hatályba: egyidejűleg hatályát veszti a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 26/1959. (V. 1.) Korm. számú rendelet végrehajtásáról rendelkező 4/1959. (VI. 9.) MM számú rendelet és az ezt módosító 3/1978. (VII. 7.) KM számú rendelet.

(2) Az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról szóló 1959. évi 25. számú tvr. végrehajtására kiadott 33/1959. (IV. 2.) Korm. számú rendelet 1. § (1) bekezdésének h) pontja helyébe a következő rendelkezés lép, a h) pont i) pontra változik:

(A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1959. évi 25. számú törvényerejű rendeletével létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal (a továbbiakban: Hivatal) feladatkörébe tartozik):

„h) az időszaki lapok kivételével az egyházi vonatkozású sajtótermékek előállítására és nyilvános közlésére engedély kiadása."

(3) Az egyes szabálysértésekről szóló 17/1968. (IV. 14.) Korm. számú rendelet a következő címmel és 160/B. §-sal egészül ki:

„Újságíró akadályozása

160/B. § Aki az újságírót hivatásának jogszerű gyakorlásában erőszakkal vagy fenyegetéssel szándékosan akadályozza, háromezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható."

(4) A bíróság által felülvizsgálható államigazgatási határozatokról szóló 63/1981. (XII. 5.) MT számú rendelet 1. §-ának (1) bekezdése a következő új 25. ponttal egészül ki: (A bíróság által felülvizsgálható)

„25. A sajtótermék előállítása és nyilvános közlése iránti kérelmet elutasító, illetőleg az engedélyt visszavonó határozat."

Lázár György s. k.,
a Minisztertanács elnöke

(Megjelent a Magyar Közlöny 1986. április 22-i, 16. számában.)

CONTENTS

Tamás Szecskő: Mass communication: quantity and quality 3
György Márványi: Public consensus, publicity, mass communication 9

FOCUS

Katalin Farkas, Judit Pataki, Róbert Tardos, and **Tamás Terestyéni:** Economic propaganda and public opinion on economic issues (1975—1985) 19

INTERVIEW

My profession and my hobby: politics. Conversation with **István Tömpe,** retired President of the State Committee for Radio and Television —(Tamás Nádor) 32

CLOSE-UP

Árpád Pünkösti: Leadership provokes loneliness 42
Zoltán Jakab: The names of the Hungarian agricultural cooperatives in 1985 54
Ildikó Kováts and **János Tölgyesi:** Ecological issues in the Hungarian newspapers (1982—1983) 62
Emőke Valkó: Who, when and how much watch video programmes 71

FORUM

Péter Polt: Tramps and opportunities 78
János Székely: Some conceptual questions of criminal reporting 82
Miklós Pálos: Duel — or the morals of debating in the Hungarian press 89

СОДЕРЖАНИЕ

Тамаш Сечкё: Массовая коммуникация — количество и качество 3
Дёрдь Марвани: Общественное согласие, гласность, массовая коммуникация 9

В ФОКУСЕ

Каталин Фаркаш—Юдит Патаки—Роберт Тардош—Тамаш Терештени: Экономическая пропаганда — экономические общественные настроения (1975—1985) 19

ИНТЕРВЬЮ

Мое призвание и страсть — политика. Беседа *Тамаша Надора* с **Иштваном Тёмпе** 32

КРУПНЫМ ПЛАНОМ

Арпад Пюнкёшти: Руководитель становится одиноким 42
Золтан Якаб: Названия сельскохозяйственных производственных кооперативов в 1985 году 54
Илдико Ковач—Янош Тёлдеши: Вопросы экологии в прессе (1982—1983) 62
Эмёке Валко: Кто, где, сколько времени смотрит видеозаписи? 71

ФОРУМ

Петер Полт: Западни и возможности 78
Янош Секей: Некоторые принципиальные вопросы информации по уголовным делам 82
Миклош Палош: Поединок, или дискуссионная мораль в отечественной массовой коммуникации 89

WORSKOP — МАСТЁРСКАЯ

Against the stream. Conversation with writer and editor-in-chief **Sándor Fekete** (*Ákos Mester*) 100
The photo's lyric documentarist. Conversation with photographer **Péter Korniss** (*Tamás Nádor*) 117

Полосатый окунь, плывущий против течения. — Беседа *Акоша Мештера* с **Шандором Фекете**
Лирический фотодокументалист. — *Тамаш Надор* беседует с **Петером Корнишем**

ON THE AGENDA — НА ПОВЕСТКЕ ДНЯ

Lajos Bodnár: Born from 68 to 86. The preparations of the Hungarian press law 124

Лайош Боднар: Год рождения — с шестьдесят восьмого по восемьдесят шестой ... (Подготовка закона о печати)

ONCE MORE — ЕЩЁ РАЗ

Generations in politics. 132

Поколения в политике

NEW TECHNOLOGY — НОВАЯ ТЕХНИКА

Dr. Mihály Forgó: Digital TV technology 139

Михай Форго: Дигиталисная телевизионная техника

THE WORLD OUTSIDE — ПАНОРАМА

György Ónody: 1 minute, 8 figures, 50 million lines 146
Dénes Baracs: Twilight in Fleet Street 149

Дёрдь Оноди: Одна минута, восемь номеров, пятьдесят миллионов линий
Денеш Барач: Закат Флит-стрит

PUBLIC OPINION — ЗОНД

In a similar situation? 155
Domestic policy in the foreground 158
More and more needed 159
Alcoholo-meter 162
On AIDS 164

В похожем положении?
На первом плане — внутренняя политика
Это все более необходимо
Алкогольный зонд
О СПИД

PERISCOPE — СМЕСЬ

On books 165
From periodicals 175
News in brief 181

О книгах
Из газет
Коротко

BROWSING — ДЛЯ ЧТЕНИЯ

The press law and its enacting clause 189

Закон о печати и инструкция по его практическому осуществлению

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, V. József nádor tér 1. — 1900 —, közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 100,— Ft, egyes szám ára: 25,— Ft. Megjelenik: évente négyszer

HU ISSN 0209—584X

86. 62897 Petőfi Nyomda, Kecskemét
Felelős vezető: Birkás Béla vezérigazgató
INDEX: 25 424

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. Telefon: 316-173
V., Váci u. 10. Tel.: 185-604
V., Szabadsajtó u. 6. Tel.: 184-840
V., Felszabadulás tér 4. (Párizsi udvar) Tel.: 181-404
V., József nádor tér 1. Tel.: 185-850
XI., Budapest, Skála Nagyáruház Tel.: 852-222

Vidéken:

Debrecen, Kossuth L. tér
Szeged, Kárász utca és Dugonics tér sarok
Miskolc, Szemere utca és Széchenyi u. sarok; Széchenyi utcai hírlapbolt
Győr, Rába Szálló előtt
Pécs, Széchenyi tér
Kecskemét, Szabadság tér

(Emlékeztetőül: folyóiratunk évente négyszer — március, június, szeptember és december közepén — jelenik meg.)

SZERZŐINKET arra kérjük, hogy kéziratait két, jól olvasható, gépelt példányban juttassák el szerkesztőségünkbe, s mellékeljenek hozzá egy különlapra gépelt, legföljebb 20 soros összefoglalót is.
Kéziratokat megőrizni és visszaküldeni nem áll módunkban.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadványai közül az alábbiak kaphatók a szerkesztőségben: Budapest V., Akadémia u. 17.

	Ára:
Békés Ferenc:	
Ismeretszintmérés, ismeret-struktúra, ismerettipológia (Membrán)	16,— Ft
Divatszociológia I—II. (Membrán)	
(Szerk.: Klaniczay Gábor—S. Nagy Katalin)	59,— Ft
Dr. Zentai János:	
Rádió és irodalom (Membrán)	32,— Ft
B. A. Grusin:	
A hírek világa (Membrán)	48,— Ft
Szepesi György:	
Sportmikrofon (Membrán)	13,— Ft
MacBride-jelentés (Membrán)	44,— Ft
P. H. Tannenbaum:	
A televíziózás szociálpszichológiája (Membrán)	54,— Ft
V. Klemperer:	
A Harmadik Birodalom nyelve (Membrán)	33,— Ft
Nyelvészet és tömegkommunikáció I—II. (Membrán)	
(Szerk.: Grétsy László)	74,— Ft
Tükörben a pszichológia (Műhely)	
(Szerk.: Halász László)	46,— Ft
Kis Ádám: Mi micsoda magyarul a számítástechnikában	75,— Ft
A Jel-Kép egyes számai	25,— Ft
Az RTV Szemle és a Jel-Kép repertóriuma. 1969—1981	40,— Ft

Ára: 25, —Ft

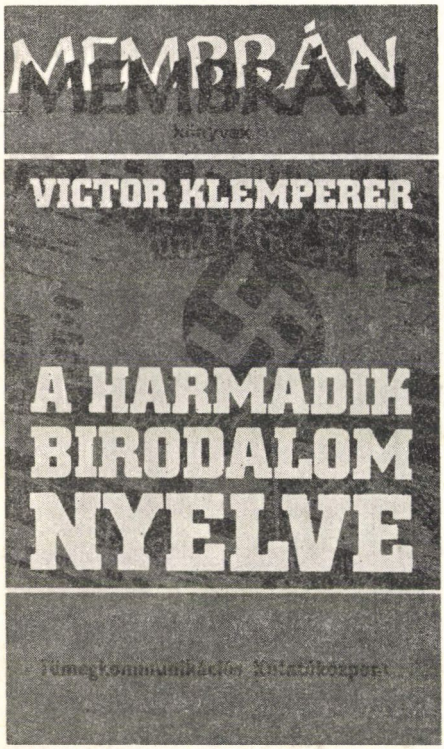

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadványaiból

A Membrán sorozatból kapható még:

ára: 33,— Ft

ára: 74,— Ft

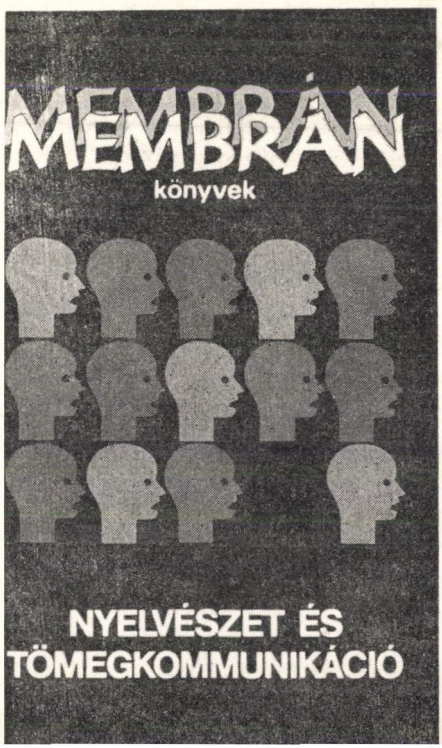

Előkészületben:
Elit Nikolov: A titok

A Membrán-könyvek megvásárolhatók a Tömegkommunikációs Kutatóközpont